

Kognitív kriminalisztika

Ismeret – elmélet – történet

Szerkesztette:
ANGYAL MIKLÓS

Dialog Campus

KOGNITÍV KRIMINALISZTIKA
Ismeret – elmélet – történet

Vákát oldal

Angyal Miklós – Balassa Bence –
Bezsényi Tamás – Petrétei Dávid

KOGNITÍV KRIMINALISZTIKA

ISMERET – ELMÉLET – TÖRTÉNET

DIALÓG CAMPUS KIADÓ ❖ BUDAPEST, 2019

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú,
„A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű
kiemelt projekt keretében jelenik meg.

Szerzők

Angyal Miklós (1., 2.1., 3.1., 3.2., 5. fejezet)

Balassa Bence (2.2.–2.7. fejezet)

Bezsényi Tamás (4. fejezet)

Petrétei Dávid (3.3., 3.4. fejezet)

Szerkesztette

Angyal Miklós

Szakmai lektor

Fenyvesi Csaba

© Dialóg Campus Kiadó, 2019

© A szerkesztő, 2019

© A szerzők, 2019

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

TARTALOM

Előszó	9
1. A kriminalisztika	13
1.1. A kriminalisztika és a forenzikus tudományok kapcsolata.	14
1.2. A kriminalisztika mint keresztmetszeti tudomány.	16
1.3. A megoldandó feladat: individualizáció	18
1.4. Megosztott megismerés	18
1.5. Múltbeli események gondolati rekonstrukciója.	19
Felhasznált irodalom.	21
2. Ismeretelmélet.	23
2.1. Megismerni Szókratészt és megismerni önmagunkat (vagy fordítva)	24
2.2. Közelítések.	26
2.3. Az episztemológiai probléma, avagy amit a tudásról tudhatunk	29
2.4. Mi az igazság?	32
2.5. Az ismeretelmélet tradíciója a szellemtörténetben	37
2.5.1. A nyugati filozófia kezdetei, az antik görög és római kor	37
2.5.2. A középkori filozófia: Aquinói Szent Tamás, a skolasztika óriása	71
2.5.3. Az újkori filozófia kezdetei	77
2.5.4. A 17. századi racionalizmus két meghatározó alakja . . .	86
2.5.5. A kritikai filozófiától a 20. századig	99
Felhasznált irodalom.	119

3. Kriminálisztikai elméletek	123
3.1. „Szocialista” kriminalisztika	123
3.1.1. Tükröződésemélet	125
3.2. A nyomelmélet	130
3.3. Azonosításemélet	137
3.3.1. A probléma azonosítása: az azonosítás problémája	137
3.3.2. Azonosító tevékenység a bűnügyi helyszínen	139
3.3.3. A felismerő tanúk	142
3.3.4. Bűnügyi technikai vonatkozású azonosító tevékenységek	145
3.3.5. Nem technikai azonosító tevékenységek	148
3.3.6. Az azonosság logikai fogalmáról	149
3.3.7. A klasszikus kriminalisztikai azonosítás	152
3.4. Bizonyításemélet	159
3.4.1. Ismeret, bizonyítás és igazság	160
3.4.2. Mi is az, hogy igaz?	161
3.4.3. A bizonyításemélet általában	163
3.4.4. Jogi igazság, erkölcsi igazság, ismeretelméleti igazság	164
3.4.5. Felderítés és bizonyítás	165
3.4.6. A bizonyítás tartalmi kérdései	170
3.4.7. A bizonyíték mint jogintézmény	174
3.4.8. A bizonyíték és a bizonyítás ismeretelméleti vonatkozásai	185
Felhasznált irodalom	206
Szakanyagok	214
4. Kriminálisztikatörténeti párhuzamok	215
4.1. A kriminálisztikai gondolkodás, a kriminológia és a történeti antropológia viszonyáról	215
4.2. A modernizálódó rendőrségi gyakorlat sorozatjellegű bűncselekmények esetén	223
Felhasznált irodalom	238

5. Kognitív tudományok és kognitív ismeretek	241
5.2. A megismerés fajtái	244
5.2.1. Az érzékelés	244
5.2.2. Az észlelés	246
5.2.3. Az emlékezés és a felejtés	249
5.2.4. Képzelet és gondolkodás	251
5.2.5. Intuíció	253
5.2.6. Az érzelem (emóció)	254
5.3. Bepillantás a logika világába.	256
5.3.1. Indukció és dedukció	256
5.3.2. Abdukció	259
5.3.3. Szillogizmusok.	260
5.3.4. Analógia	266
5.3.5. Egyéb logikai területek	268
5.4. Kognitív szemlélet a bűnügyek felderítésében	270
5.5. A heurisztikák és kognitív torzulások.	273
5.5.1. A heurisztikák fajtái és hibái	274
5.6. Kognitív hibák a nyomozásban	280
Felhasznált irodalom.	282
Összegzés	287

Vákát oldal

ELŐSZÓ

Az elmúlt több mint egy évszázad tudományos tevékenységét szemlélve az az ambivalens¹ érzésünk támadhat, hogy a tudomány lényegében iparaggá vált. Az exponenciális mennyiségi növekedés² mellett azonban a tudomány struktúrájának, társadalmi megítélésének és elhelyezkedésének a megváltozását is tapasztalhatjuk. Ha a szerkezeti oldalt vizsgáljuk, megállapítható, hogy a fizikában bekövetkezett forradalmi változások szükségképpen vezettek a kuhni paradigmaváltás³ gondolatához; de ugyanide sorolhatók (a teljesség igénye nélkül) a molekuláris genetikában, az ökológiában vagy a mesterséges intelligencia kutatásában tapasztalható tudományos eredmények is. A 20. század tudománya rakoncátlan gyermek módjára nem ismert tabukat: bezörgetett a templomok vasajtaján, erkölcsi kérdéseket feszegetett (mint például a mesterséges megtermékenyítés vagy az emberi génállomány klónozása), és fenyegetett (gondoljunk csak a tömegpusztító fegyverek fejlesztésére). A tudományos-technikai lehetőségek és eredmények egyre gyakrabban ütköztek veretesnek hitt társadalmi korlátokba, és rezgettették meg az emberi együttélés normákba font hálóját.

A mennyiségi növekedés értelemszerűen a tudományterületek és a tudósok szakosodásához vezetett. A korábban egységesnek tűnő tudás egyre apróbb részekre szakadt, a tudományterületek differenciálódtak. A társadalom- és természettudományok eltávolodtak egymástól, ami sokáig gátját képezte annak, hogy az adott alaptudomány eredményei a „másik oldalon” is hasznosuljanak. Időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a vertikálisan mélyülő ismeretek oldalági kapcsolódásokat keressenek, és az egyes tudományterületek rájőjjenek az integrált kutatás és ismeretalkalmazás inspiráló és jótékony szerepére. A 20. század végéig kellett várni, hogy rájőjjünk, egyes természettudományos törvényszerűségek alkalmazhatók

¹ Kétértelmű (latin).

² A növekedés mértéke arányos a mennyiség nagyságával.

³ KUHN, Thomas (1984): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest, Gondolat. 24.

a szellemtudományok területén, és mindez igaz lehet fordítva is. A közös kutatás szimbiozisa és az eredmények kollektív felhasználásának élménye már az ezredforduló tudományos sikerének tekinthető. Ma már tehát a differenciálódás és az integráció jelenségeinek termékeny összefonódását tapasztalhatjuk. Azzal párhuzamosan, ahogy az egyéni kutatások csoportszintű, sok esetben nemzetközi erőfeszítésekre cserélődnek, érzékszerveinket kromatográfok, letapogató (scanning) elektronmikroszkópok és számítógépek váltják fel. Véredényeinket a vezeték nélküli (wireless) kommunikáció láthatatlan csatornái helyettesítik, és a tudás pillanatok alatt szétárad a tudományos közegben, hogy ezáltal pénzt, időt és energiát spórolva, már újabb tudás rügyfakasztója legyen.

A tudomány iparaggá válásával párhuzamosan megjelentek a kutatásban és az eredmények alkalmazásában az iparra vonatkozó gazdasági, gazdaságossági alapelvek is. A költséghatékonyság gondolata szinte automatikusan vezetett az adott területet érintő „legjobb gyakorlat” (best practice) kereséséhez, vagy a drága emberi munkaerő kiváltásának alternatívájához, azaz az automatizáláshoz, a robotika fejlődéséhez. Az emberi genom feltérképezésekor⁴ kutatólaborok tucatjai és kutatók százai osztották meg eredményeiket egymással. A svájci–francia határon egy 27 km kerületű, kör alakú, föld alatti alagút⁵ épült, hogy 80 állam 7000 együtt gondolkodó és dolgozó fizikusa kaphasson választ (többek között) arra a kérdésre, hogy léteznek-e extra dimenziók, vagy hogy igaz-e a részecskefizika standard modellje. És a sor még hosszasan folytatható lenne.

A modern tudomány céljával tüzte ki – a múlt feltérképezése és a jelen megértése mellett – a jövő megismerését is. Szinte hetente látnak napvilágot tudományos prognózisok az emberi életet fenyegető ökológiai veszélyekről, az emberi agyműködés frekvenciájával működő számítógépek jövőbeni feltételezett működéséről, vagy akár olyan meghatározó társadalmi változásokról, mint a 21. századi migráció kérdésköre.

A ma tudománya tehát időben és térben minden irányban vizsgálódik. Emellett megpróbál egyre mélyebbre hatolni, aztán párhuzamos kapcsolatot keresni, szinteket ugrani, hálót és hálózatot alkotni. A modern tudomány

⁴ Human Genom Project (HUGO).

⁵ Large Hadron Collider (LHC).

kényszerűen transzdiszciplináris,⁶ sokszor proaktív⁷ és prediktív,⁸ emiatt (vagy ennek ellenére?) újraíró. Modelleket alkotó, sokszor pedig „számító”, statisztikai jellegű. A „valószínűségében” viszont mindig benne van egyfajta lehetőség.

Mindezekből talán kiviláglik, hogy meggyőződésünk szerint a tudomány, és ennek megfelelően az adott tudományág értelmezéséhez szükséges ismeretelméleti alapoknak helye és szerepe van az egyetemi oktatásban, így a rendészettudománnyal foglalkozó hallgatók oktatásában is. Könyvünkkel célunk tehát – egyrésztől – egyfajta ismeretelmélet-történeti áttekintést nyújtani.

Amikor rendőrnnyomozóként kiérkezünk egy életellenes bűncselekmény helyszínére, a jól ismert kék-fehér – *police* feliratú – szalag általában már lobog a kerítéskapun. A szalag – sok minden más szerepe mellett – egyben szimbóluma is annak, hogy mögötte körbezártan valami szörnyűség történt, egy megfajtott *rejtély*, amely miatt egy (vagy több) *Élet* odaveszett. A szalag jelentése, hogy *Te még kint vagy*, és szépen lassan át kell jutnod rajta. Feladatod, hogy *belülre kerülve* felderítsd mindazt, ami oda vezetett, hogy az *Élet* ott megszűnt létezni. Fontos, hogy döntően magadra és tudásodra támaszkodhatsz, valami olyasmire, amit Freud *Weltanschauung*nak nevezett: „egy hipotézisre alapozott, létezésünk minden problémájára egységes megoldást kínáló intellektuális építményre, mely következőképp minden kérdésünket megválaszolja, és amelyben minden, ami bennünket érint, szilárd helyet kap”.⁹ A fentiekből következően másik kiemelt célunk egy általános érvényű kriminalisztikai és kriminalisztikaelméleti ismeret-terjesztés és tudásközvetítés.

A *kognitív tudomány* meghatározást a pszichológia, a nyelvészet, az antropológia, a filozófia (esztétika) és a mesterséges intelligencia (az utóbbi időkből a mesterséges intuíció!) egygyé olvadt formájával szokták azonosítani. A könyv címében – a kriminalisztika előtt – szereplő *kognitív* jelző egy olyan megközelítési mód, amelyet – szándékaink szerint – *fogalmi keretnek* szántunk, amellyel ezen terjedelmes szakirodalommal rendelkező tudományterület eredményeit próbáltuk a kriminalisztika képlékeny határú

⁶ Tudományágakon átívelő.

⁷ Előrelátó (latin).

⁸ Előrejelző (latin).

⁹ FREUD, Sigmund (1966): *The Question of a Weltanschauung*. In FREUD, Sigmund: *The Complete Introductory Lectures in Psychoanalysis*. New York, Norton. 622.

territóriumához hozzágondolni. Harmadik célunk tehát, hogy bemutassuk a kognitívizmus – mint egyfajta magasabb megismerés tárgyköreinek (úgy-mint gondolkodás, logika, problémamegoldás stb.) – a kriminalisztika illetékességi területén való létjogosultságát, és ezáltal hitet tegyünk a kognitív kriminalisztika mint terminológia életképessége mellett.

A könyv stílusa kissé eltérő a megszokottól. Ennek oka nemcsak a többszerzősségben keresendő, hanem abban is, hogy igyekeztünk alkalmazkodni a téma által elvárt sokszínűséghez is. Ugyanezen okból eredeztethetően választottunk illusztrációként néhány képet is. A kriminalisztikatörténeti tanulmányok szerepe pedig az, hogy hidat képezzenek múlt és jelen, akkor és most, kogníció és kriminalisztika, valamint elmélet és gyakorlat között.

Forgassák szeretettel!

Angyal Miklós
szerkesztő

1. A kriminalisztika

A kriminalisztika definícióját illetően rögtön zavarba ejtően ingoványos talajra érkezünk, hiszen akármerre tekintünk, más-más értelmezésekkel, meghatározásokkal találkozhatunk. A probléma különösen akkor válik szembeötlővé, ha a kriminalisztikát az igazságügyi (forenzikus) tudományoktól (mint például a daktiloszkópia, traszológia, lőfegyvertan stb.) kíséreljük meg elkülöníteni. Könyvünk tartalmi oldalára figyelemmel, mi kriminalisztika alatt *jogi célok érdekében, jogi keretek között megvalósuló tudományos megismerést* értünk, elfogadva természetesen azt a sokak által leírt alapdefiníciót, hogy a kriminalisztika a *bűnüldözés tudománya*. A lényeg tehát a megismerés, annak azonban egy ellenőrzött, elfogadott és ezáltal egy „általánosult” fajtája, a tudományos megismerés. Ez azt jelenti, hogy az alapvetően filozófiai meghatározottságú, szubjektív (perceptuális és tudati) megismerésnek – formájában és konklúziójában is – meg kell felelnie az adott kor elfogadott tudományos ismereteinek. A megismerés – olvasatunkban – magában foglalja a megismerő hipotézisét, a megismerés hipotézisorientált módszertanát, annak folyamatos és célirányos fejlesztését, valamint a megismert (vagy megismerni vélt) dologról való véleményalkotás érvelésének (argumentációjának) kontrollját is. A szubjektív megismerés végterméke, az ismeret tehát közös értékévé válik. Mindehhez pedig a standardizáció mellett ma a validitás az egyik legfontosabb zsinórmérték.

A kriminalisztika jogi keretrendszerét kezdetben¹ a büntetőeljárás adta, azonban a kriminalisztikának a polgári jogban, a szabálysértési, valamint a közigazgatási jogban való megjelenésével, sőt egyéb jogterületekre való kiterjedésével, ez ma már az adott jogág eljárási szabályait is jelenti. Emellett az önálló tudományterületté válás folyamatában a kriminalisztika megalkotta saját (sok esetben önkorlátozó) normáit, ajánlásait. A jogi (normatív) szabályozottság elsősorban korlátokat jelent, amelyek az adott társadalom által méltányolhatóan ítélt érdekeket védenek, jogi garanciát jelentenek. Fontos

¹ A Hans Grob vagy Franz von Liszt által fémjelzett posztulátumokra gondolva. Lásd GRASSBERGER, Roland (1956): Pioneers in Criminology XIII. Hans Gross. *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, Vol. 47. No. 4. 397–405.

kiemelni ugyanakkor, hogy adott esetben a keretek nemcsak „szorító” határokat, hanem új, megismerendő területeket is jelölnek. A jog tehát utakat, irányokat is mutathat a kriminalisztikai vizsgálódásoknak, olyan problémákat definiálhat, amelyek megoldása új kriminalisztikai módszerek kidolgozásával és bevezetésével válhat elérhetővé. Ez az inspiráció pedig oda vezet, hogy a kriminalisztika folyamatosan újabb és újabb tudományágakkal kerül kapcsolatba, feldolgozva és – saját érdekeinek megfelelően – felhasználva azok ismereteit. Ennek példáját látjuk ma a kriminalisztika és a genetika vagy a kriminalisztika és az informatika kapcsolódásaiban.

A kriminalisztika (jogi) célhoz kötöttsége leginkább a bizonyításban betöltött szerepében érhető tetten. A tudományos megismerés során nyert ismeret (eredmény) ugyanis jogi szempontból még általában neutrális. Ennek az adatnak kell a bizonyítás során bizonyítékká konvertálódnia. A konverzióknak pedig feltétele, hogy (1) a jogalkalmazásban jogszerűen szerezzük meg, illetve hogy (2) valamilyen jogilag releváns tény okszerű és alakszerű igazolására (bizonyítására) legyen alkalmas.² A bizonyítás, bizonyítékkeletkeztetés egy olyan tudományos terület, ahol a (formális) logika és jogi érvelés egyaránt teret találhat magának, megalkotva a kriminalisztika önálló érdekszféráját. A bizonyítás tehát a kriminalisztika legitimációjának (egyik) legfontosabb bástyája.

1.1. A kriminalisztika és a forenzikus tudományok kapcsolata

Az angolszász országokban – főként az Egyesült Államokban – a kriminalisztika alatt pusztán a helyszíni szemléhez kötődő nyomozási (nyomkutatói, összegyűjtési, rögzítési, vizsgálati stb.) szakcselekményeket értik, és a „forensic science”, a felderítési-bűnügyi-bűnüldözési tudomány egyik ágának (branch) tekintik. Ezzel szemben a kontinentális országokban a kriminalisztika terminust részesítik előnyben, és beleértik az összes bűnüldözést szolgáló technikát, taktikát, metodikát, valamint stratégiát is. Mindezzel kapcsolatban jegyzi

² Bócz Endre (2008): A büntetőeljárásbeli bizonyítás néhány szemléleti és elméleti kérdése. *Magyar Jog*, 55. évf. 2. sz. 78–79.

meg Fenyvesi Csaba, hogy: „Úgy tűnik, a kontinentális és angolszász jogrendszerek különbsége a kriminalisztika esetében is fennáll.”³

Nem segíti a definíciók pontos tisztázását, elkülönítését, hogy a legújabb magyar egyetemi tankönyvek némelyike analógiában használja a „kriminalisztika” és a „forensic science” fogalmakat.⁴ Ha a gyakorlati, még inkább személyi oldalról szemléljük, nézetünk szerint az igazságügyi⁵ tudomány (forensic science) több is, de valahol kevesebb is, mint maga a kriminalisztika. Több annyiban, hogy a forenzikus⁶ jelleg leginkább az igazságszolgáltatás végső szakaszában, a tárgyalóteremben domborodik ki. A „forensic scientist”, az igazságügyi szakértő megállapításait (amelyeket a tudomány aktuális állásának megfelelő módszerek, eljárások alkalmazása táplál)⁷ vélemény formájában terjeszti elő. Hasznosulását, formáját tekintve tehát a forensic science „véleménytudomány”, amely érdemi sikerét elfogadása során nyeri el.⁸ Egy „jó” igazságügyi szakértői vélemény az általános és speciális kriminalisztikai ismeretekre támaszkodva, az adott ügyre vonatkozó megállapításokat tesz (kitérve annak esetleges egyedi jellegzetességeire), és felhasználva a megismeréseméletek következtetéseit, az aktuális jogkérdésekben releváns, megfogalmazásában logikus, világos, tárgyilagos és igaz következtetéseket tartalmaz, amelyek retorikájukban is alkalmasak a közöltek alátámasztására.

Az az érvelés, miszerint a forenzikus tudomány adott esetben kevesebbet is jelenthet a kriminalisztikánál – legalábbis a fenti gondolatmenetet követve –, abban jelölhető meg, hogy a kriminalisztika képes tágabb összefüggések keresésére, különböző tudományterületek összekapcsolására. A „jó” kriminalista tehát az események egészére vonatkozóan képes a véleményalkotásra.⁹

³ FENYVESI Csaba (2003): A kriminalisztika mint tudományág és mint egyetemi tantárgy. *Magyar Tudomány*, 48. évf. 2. sz. 197.

⁴ TREMMEL Flórián – FENYVESI Csaba – HERKE Csongor (2009): *Kriminalisztika (Forensic Science)*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.

⁵ Vö. „bűnügyi tudományok”.

⁶ Eredete: Forum Romanum (a kereskedelmi és politikai világ érintkezőhelye az antik Rómában).

⁷ Vö. maga a kriminalisztika tudománya.

⁸ Ebben a vonatkozásban tehát nem tekinthetünk el a szubjektív elemektől, a retorikától, a logikai meggyőzési módoktól!

⁹ Egy példával megvilágítva: az igazságügyi fegyverszakértő megállapítja a lőfegyver és a lőszer tulajdonságait, a lövések irányát, távolságát, az igazságügyi orvosszakértő véleményében a lövés sérülésekről nyilatkozik. Az igazságügyi pszichiáter

Ha a hazai viszonyokat nézzük, és az igazságügyi szakértői tevékenység oldaláról közelítjük meg a kérdést, lehet, hogy egy egyszerűbb választ kapunk a kriminalisztika és a forenzikus tudományok közötti különbségtételre. Mivel a hatályos büntető eljárásjogi szabályozás szerint¹⁰ szakértői tevékenységet az eljáró nyomozó hatóság tagja nem végezhet, a szakértő pedig a forenzikus tudomány képviselője, ebből következően a nyomozó hatóságnak „legfeljebb” a kriminalisztikai tevékenység marad. A forenzikus tudományok tehát a magyar jogi szabályozás szerint „szakértői jelleget” öltenek (nem elvitatva, hogy emellett számos kriminalisztikai jellegű tevékenységet természetesen magukban foglalnak), és nem vonatkoznak rájuk a hatóságra mint az eljárást lefolytatóra vonatkozó jogi keretek.

1.2. A kriminalisztika mint keresztmetszeti tudomány

A kriminalisztika tartalmi elemei szerint – hasonlóan a rendészettudományhoz és a kriminológiához – keresztmetszeti tudomány, amelyben az elmúlt időszakban bizonyos tudományterületek szerepe kibővült és felértékelődött.¹¹ Az eredeti koncepcióban (lásd 1. ábra), a rendészettudomány megjelenésekor még úgy vélték, hogy ez az új tudományterület teljes egészében átfogja a kriminalisztika korábbi kutatási területét.¹² A két tudományág vizsgálati területeinek alapos revíziója azonban oda vezetett, hogy ma már tudjuk (lásd 2. ábra), hogy nemcsak a kriminológiának, hanem a kriminalisztikának is van önálló, a rendészettudománytól elkülönülő kutatási szférája.¹³

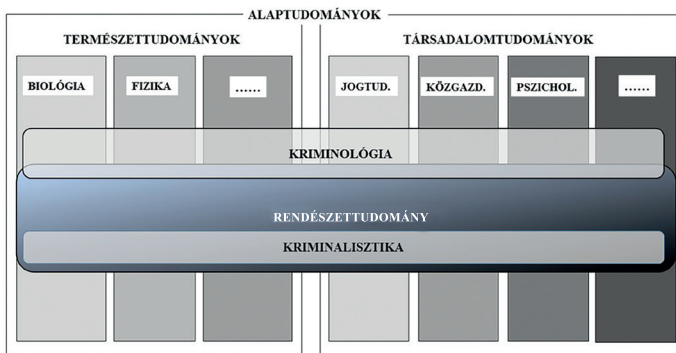
szakértő – a terhelt elmeorvosi vizsgálatát követően – nyilatkozik az aktuális beszámítási képességről. A kriminalista viszont – adott esetben akár a helyszínen – mindezt képes összerakni és összefüggéseiben, egészsként kezelni. (Ebben a vonatkozásban Watson doktor jó orvosszakértő, Sherlock Holmes viszont jó kriminalistának tekinthető.)

¹⁰ 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról, 191. § (1) b).

¹¹ HAUZINGER Zoltán (2015): A kriminalisztika és a rendészettudomány határterületei. *Magyar Rendészet*, 15. évf. 1. sz. 16–17.

¹² STOCK, Jürgen (2000): Selbstverständnis, Inhalte und Methoden einer Polizeiwissenschaft. In PFA (Hrsg.): *Polizeiliche Handlungslehre – Polizeiwissenschaft, Schriftenreihe der PFA, Band 1–2*. 101–122.

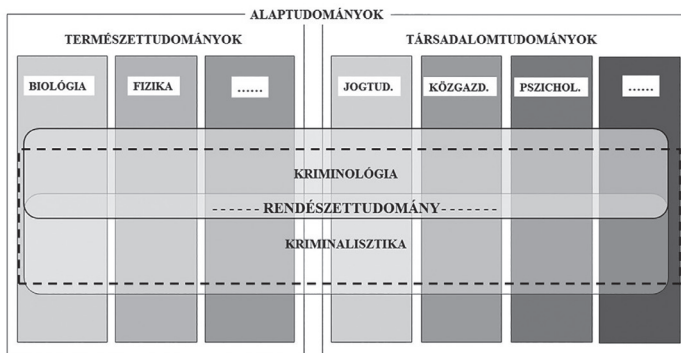
¹³ NEIDHARDT, Klaus (2005): Kriminalistik und Kriminologie im Verhältnis zur Polizeiwissenschaft. In CLAGES, Horst – NEIDHARDT, Klaus Hrsg.: *Grundlagen der Kriminalistik /Kriminologie. Hilden, VDP*. (Lehr- und Studienbriefe Kriminalistik/Kriminologie, Band 1.) 18.

1. ábra

*A rendészettudomány, kriminalisztika és a kriminológia viszonya
(eredeti, Stock szerinti elképzelés)*

Forrás: Stock (2000) alapján a szerző saját szerkesztése

2. ábra

*A rendészettudomány, kriminalisztika és a kriminológia a viszonya
(módosított változat)*

Forrás: Neidhardt (2005) alapján a szerző saját szerkesztése

1.3. A megoldandó feladat: individualizáció

Paul L. Kirk, a 20. századi amerikai kriminalisztika (egyik) atyja szerint a kriminalisztika az individualizáció tudománya.¹⁴ Azonosítás (individualizáció) és azonosítás (identifikáció) között azonban érdemi különbség tehető. Individualizáció alatt azt értjük, amikor egy kriminalisztikai nyom összes lehetséges forrását leszűkítjük az univerzum egyetlen tárgyára. Az identifikáció ezzel szemben egy szerényebb megkülönböztetésre ad csak lehetőséget, amikor a nyom forrásainak számát csupán tárgyak egy csoportjára tudjuk leszűkíteni (csoportazonosítás).¹⁵ Az individualizáció ugyanakkor egy episztemológiai (ismeretelméleti) probléma: hogyan állíthatjuk kétséget kizáróan, hogy két nyom forrása ugyanazon objektum? Bár a kriminalisztika történetében ennek magyarázatára számos elv és tétel született, máig adósak vagyunk egy hiteles, mindenki számára elfogadható magyarázattal. Ezt látszik áthidalni, hogy a forenzikus tudományok felől elemi erővel tör utat magának a statisztikai alapú valószínűségszámítás. A numerikusan (százalékban) kifejezhető azonosság, ha pontot nem is tesz Leibniz és Wittgenstein¹⁶ vitájának végére, a gyakorló igazságszolgáltatásnak mindenképpen kézzelfogható és jól használható segédeszközt szolgáltat.

1.4. Megosztott megismerés

Ha valamely eseménysor egy helyszínen megtörtént, annak velejáró anyagiasult jelei, nyomai az adott térben szükségszerűen megjelennek, illetve – többlet vagy hiány formájában – változást indukálnak. Ezek a jelek (nyomok, anyagmaradványok) érzékszerveink számára priméren nem feltétlenül észlelhetők. A kriminalista helyszínelő tehát lupét ragad, hogy mélyebbre lásson; ecsetével porozni kezd, hogy láthatóvá tegye azt, ami addig láthatatlan volt. Aztán úgy csomagolja el az ujjnyomfólit vagy a mintavevő pálcát, hogy nem tudja (csak reméli), hogy biztosított-e valamit a múlt történéseinek anyagiasult termékeiből. Az ujjnyomrögzítő fólin és a mintavevő pálcán

¹⁴ KIRK, Paul L. (1963): The Ontogeny of Criminalistics. *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 54. No. 2. 235.

¹⁵ COLE, A. Simon (2009): Forensics without uniqueness, conclusions without individualization: the new epistemology of forensic identification. *Law, Probability and Risk*, Vol. 8. No. 3. 233–234.

¹⁶ Róluk később részletesen értekezünk.

ugyanis már nem ő, hanem a laborban dolgozó szakértő (vagy annak instrumentuma) fogja érzéklni a történet jeleit, nyomait. A szakértő által – a pácán lévő mintából – megállapított DNS-profil aztán a nyomozónál ölt ismét valós testet, az elkövető (vagy a sértett) kilétének megállapításakor. Mindez a megosztott megismerés kriminalisztikai kaszkádjá, amit gyakorló kriminalistaként leírni sokszor könnyebb, mint elfogadni.¹⁷

1.5. Múltbeli események gondolati rekonstrukciója

A kriminalisztikai eljárások kezdetén a hatóság az eset ténybeli körülményeiről többnyire hiányos, sokszor csak másodkézből származó ismeretekkel rendelkezik. Ezekből az adatokból kell a retrospektív és rekonstruktív kriminalisztikai gondolkodás révén a múltban megtörtént eseményt tényszerűen rekonstruálni. Ez a rekonstrukció azonban értelemszerűen nem a megtörtént teljes és pontos valóságot fogja mutatni, hanem a felhasznált adatok és percepciók alapján összerakott képeknek a megismerőben az ismeretei, képességei és intuíciói által képzett tükröződését. Elengedhetetlen eleme tehát a kriminalisztikai gondolkodásnak az állandó kétkedésnek mint az adódó következtetés ellenőrzésének motívuma.¹⁸ Ugyanakkor egyáltalán nem egyértelmű, hogy a meglévő adatokból a múltbeli eseményeket kell-e, lehet-e rekonstruálni, avagy az adatokat megfelelően összerakva a lehető legvalószínűbb eseménysort kell „konstruálni”, ami persze – legalábbis sikeres modellalkotás esetén – megfelelehet a rekonstrukcióval szemben támasztott követelményeknek.

Baconi metafora, de a jó kriminalistára is igaz: „Az empirikusok egyre csak gyűjtenek, mint a hangya, és felélik, amit gyűjtöttek; a racionalisták önmagukból szőnek fonalat, akár a pók. Pedig a méh választja kettejük között a helyes utat, mert a kert és a mező virágaiból hordja össze anyagát, de saját képességeinek megfelelően alakítja át és rendezi el.” Vagy Whewell szavaival: a megismerés nem pusztán passzív, hanem aktív is: egyszerre vannak jelen *objektív* és *szubjektív* elemek.¹⁹

¹⁷ ANGYAL Miklós (2014): Felemás korlát. *Belügyi Szemle*, 62. évf. 3. sz. 110.

¹⁸ BÓCZ Endre – FINSZTER Géza (2008): *Kriminalisztika joghallgatóknak*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. 36.

¹⁹ WHEWELL, William (1998): The Philosophy of the Inductive Sciences. In WILSON, Edward O.: *Consilience. The Unity of Knowledge*. New York, Alfred A. Knopf. 126.

Fontos tehát, hogy ne csak a tárgyakat lássuk, hanem a mögöttes tartalmat is. És ne csak lássuk, hanem próbáljuk is megismerni. Etológiai kutatásokból vélelmezzük, hogy azok az emberi elődök, akik képesek voltak modelleket konstruálni arról, hogy mi is jár a másik fejében, sokkal könnyebben tudták saját szándékaikat érvényesíteni velük szemben.²⁰

A nyomozás elején, a bűnügyi helyszínen talált helyzet sokszor rendkívül összetett. Maga a térben és időben előtte lévő modellrendszerünk pedig még rendezetlennak tűnik. A rendszerek rendezetlenségének mértéke az *entrópia*. A helyszínek tehát magas az entrópiája; ismert viszont, hogy a nagy entrópiájú folyamatok és rendszerek több információt hordoznak. A nagy mennyiségű információ, amit az elkövető, a megelőző *Élet* a helyszínen hagyott, ugyanakkor kódolt. A kép ezáltal kaleidoszkópszerű, sokszor redundáns.²¹ Megfelelően nézve, vizsgálva, értelmezve viszont a töredékes részekből kiegészíthető az egész. A helyszíni szemle – ebben a vonatkozásban – kvázi entrópiacsökkentő folyamat.

A modellünk működésének megértését segítheti továbbá, ha az *észt* részesítjük előnyben az *aggyal* szemben. Mert a helyszín a környezetünkről, a világról, a helyszínről nyert tudatunk, azaz a helyszín bennünk lévő reprezentációja és az énünk közötti viszonyról szól. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a sikeres nyomozáshoz (vö. helyszíni szemléhez) – mint minden tudományos modellhez – nem kell megfelelő számú megfigyelés, hanem azt, hogy kell, de nem elégséges. Két okot is említenénk az empiria elégtelenségéhez: egyrészt az episztémé (az ismeret) maga is relativizálódik, változnak a meghatározások, szigorodnak a szabályok. Gondoljunk csak a számítógépes bűnözés térnyerésére, vagy a DNS-vizsgálatok megjelenésére az igazságszolgáltatásban. Másrészt ott van a mintavétel bizonytalansága, az adott időpillanatban elérhető mérési pontosság kérdése.²² Amivel viszont szabadabban gazdálkodhatunk: az *intuíció*. Az intuíció a tiszta szellemiség természetes megismerésformája, amelyet az anyaglátó értelemtől nem zavart állapotban a teljesség, a világosság, a mélység jellemez. Teljes, mert közvetlen

²⁰ PLÉH Csaba (é. n.): *A megismerés pszichológiája és tudománya, avagy a kognitív pszichológiától a kognitív tudományig*. Elérhető: www.cogsci.bme.hu/csaba/docs/magyar/kognitiv%20tudomany/KOGTUD.DOC (A letöltés dátuma: 2016. 01. 04.)

²¹ Azaz többféleképpen összerendezhető.

²² VÁMOS Tibor (é. n.): *Az episztémé lehetősége*. Forrás: www.tankonyvtar.hu/altalanos-tudomany/tudomany-tortenet-vamos-080906 (A letöltés dátuma: 2015. 09. 02.)

és formák segítőmunkája nélkül való, világos, mert egyszerű szemlélet, és nincs szókereső tagozódása, mély, mert a valóságból korlátlanul merít, és nincs szükség közvetítő munkaeszközökre.²³

Felhasznált irodalom

- ANGYAL Miklós (2014): Felemás korlát. *Belügyi Szemle*, 62. évf. 3. sz. 108–112.
- BÓCZ Endre (2008): A büntetőeljárásbeli bizonyítás néhány szemléleti és elméleti kérdése. *Magyar Jog*, 55. évf. 2. sz. 77–81.
- BÓCZ Endre – FINSZTER Géza (2008): *Kriminalisztika joghallgatóknak*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.
- COLE, A. Simon (2009): Forensics without uniqueness, conclusions without individualization: the new epistemology of forensic identification. *Law, Probability and Risk*, Vol. 8. No. 3. 233–255.
- DIENES Valéria (1934): Az intuíció kérdéséhez. *Nyugat*, 27. évf. 6. sz. Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00574/17945.htm> (A letöltés dátuma: 2018. 01. 02.)
- FENYVESI Csaba (2003): A kriminalisztika mint tudományág és mint egyetemi tantárgy. *Magyar Tudomány*, 48. évf. 2. sz. 196–201.
- FREUD, Sigmund (1966): The Question of a Weltanschauung. In FREUD, Sigmund: *The Complete Introductory Lectures in Psychoanalysis*. New York, Norton.
- GRASSBERGER, Roland (1956): Pioneers in Criminology XIII. Hans Gross. *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, Vol. 47. No. 4. 397–405.
- HAUTZINGER Zoltán (2015): A kriminalisztika és a rendszertudomány határterületei. *Magyar Rendészet*, 15. évf. 1. sz. 11–19.
- KIRK, Paul L. (1963): The Ontogeny of Criminalistics. *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 54. No. 2. 235–238.
- KUHN, Thomas (1984): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest, Gondolat.
- NEIDHARDT, Klaus (2005): Kriminalistik und Kriminologie im Verhältnis zur Polizeiwissenschaft. In CLAGES, Horst – NEIDHARDT, Klaus Hrsg.: *Grundlagen der Kriminalistik/Kriminologie*. Hilden, VDP. (Lehr- und Studienbriefe Kriminalistik/Kriminologie, Band 1.)

²³ DIENES Valéria (1934): Az intuíció kérdéséhez. *Nyugat*, 27. évf. 6. sz. Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00574/17945.htm> (A letöltés dátuma: 2018. 01. 02.)

- PLÉH Csaba (é. n.): *A megismerés pszichológiája és tudománya, avagy a kognitív pszichológiától a kognitív tudományig*. Elérhető: www.cogsci.bme.hu/csaba/docs/magyar/kognitiv%20tudomany/KOGTUD.DOC (A letöltés dátuma: 2016. 01. 04.)
- STOCK, Jürgen (2000): Selbstverständnis, Inhalte und Methoden einer Polizeiwissenschaft. In PFA (Hrsg.): *Polizeiliche Handlungslehre – Polizeiwissenschaft*. Lübeck, Schmidt-Römhild. (Schriftenreihe der PFA, Band 1–2.) 101–122.
- TREMEL Flórián – FENYVESI Csaba – HERKE Csongor (2009): *Kriminalisztika (Forensic Science)*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
- VÁMOS Tibor (é. n.): *Az episztémé lehetősége*. Elérhető: www.tankonyvtar.hu/altalanos-tudomany/tudomany-tortenet-vamos-080906 (A letöltés dátuma: 2015. 09. 02.)
- WHEWELL, William (1998): The Philosophy of the Inductive Sciences. In WILSON, Edward O.: *Consilience. The Unity of Knowledge*. New York, Alfred A. Knopf.
2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról.

2. Ismeretelmélet

„Megengedhetetlen a megismerés folyamatának és az ismeret tárgyának szétválasztása”¹
(Percy Williams Bridgman)

Az egyes tudományágak a „miért” kérdésre keresik a választ. A filozófia esetében a kérdés azonban ténylegesen úgy hangzik, hogy „mi a dolgok célja”, míg más tudományterületek az okokat firtatják („mik a jelenségek okai”). A tudományokkal szemben a technológia kérdő-, vagy inkább hívószava a „hogyan”, azaz hogyan, miképpen oldjuk meg dolgainkat? Két és fél évszázaddal ezelőtt (amikor már egyik későbbi szereplőnk, Jonathan Wildot, Anglia és Írország legnagyobb „tolvajfogó tábornokát” jó pár éve Tyburnben fellelőzték) Usher püspök egyértelműen kinyilatkoztatta, hogy a világ teremtése Kr. e. 4004-ben történt. Az *Egyetemes világtörténet*, amelyet Londonban adtak ki 1779-ben, komolyan mérlegelte azt a kérdést, hogy a teremtés első napjának pontos időpontja 4004. március 21-ére vagy szeptember 21-ére esik-e.² (És inkább az utóbbi dátumot tartotta valószínűbbnek...) Történt ez mindannak ellenére, hogy már Arisztotelész tisztában volt a modern geológia néhány alapvetésével, és Leonardo da Vinci is foglalkozott a „kövületek” jelentőségével. De ezek elszigetelt, kevesekhez eljutott gondolatok voltak. Amikor Descartes izzó gáztömegekben kereste a Föld eredetét, és Steno – dán tudós – megkezdte a földtani rétegek leírását, hatalmas ellenállásba ütköztek. Az általános hit, a sumer legenda a Föld hat nap alatti keletkezéséről még ellenállt. Az *Egyetemes világtörténet* megjelenésekor egy francia természettudós, Buffon könyvet írt a *Természet korszakai* címmel (1778), és a világ korát nagy merészen 70–75 ezer évre tette. Ezt a kort hat korszakra osztotta, a Biblia hat napjának megfelelően. Azzal érvelt, hogy e hat nap képletesen értendő, és hogy tulajdonképpen minden nap egy új korszakot jelent. Ilyen ügyes alkalmazkodás révén tudta

¹ „The process of knowing and the object of knowledge cannot legitimately be separated”
Idézi: LORENZ, Konrad (1995): *A gondolat ösvényein*. Budapest, Totem. 94.

² WELLS, Herbert G. (1925): *A világtörténet alapvonalai*. Budapest, Genius. 566–567.

a geológia megőrizni a békét az ortodox vallástudománnyal a 19. század közepéig. A „robbanást” Darwin idézte elő, akinek tanai révén keresztény társadalmak tömegei váltak szkeptikussá. Hogy hol tart ma a kozmogónia,³ azt már az ismeretterjesztő tévécsatornákon is jól nyomon követhetjük (sajnos elég kései órákon...). A mi camera obscuránk („fekete dobozunk”) már Boeingekeken repül, és ha a „fekete lyukba” (némi asztrofizikai segítséget igénybe véve) betekintünk, nem a gyertyánk fordított képét, hanem egyenesen a feje tetejére állított világméretű képet láthatjuk. A filozófia, tudomány és technológia tehát időről időre változik; együtt, egymásra hatva fejlődnek, és az egyik vagy másik lényegi megértése csak az adott kor mélyebb tanulmányozásával, kontextuálisan érhető el.

A forenzikus tudományok (a kontinentális kriminalisztikát is beleértve) az ezredfordulón (leginkább a hamis azonosítások problematikája okán) válságba kerültek. Ideje lett tehát önvizsgálatot gyakorolni. Ennek pedig leginkább célravezető módja a múltba tekintés, az alapok, elvek, elméletek újragondolása. A témára reflektáló szakirodalmat áttekintve találkozhattunk olyan kritikai hangvételű tanulmánnyal is,⁴ amelyik – ezen gondolati síkon mozogva – egyenesen Francis Bacon ködképeihez, idollaihoz hasonlította a forenzikus tudományok aktuális problémáit és kihívásait. Hogy mik is ezek az idollok, az pedig rövidesen kiderül.

2.1. Megismerni Szókratészt és megismerni önmagunkat (vagy fordítva)

Kiindulópontként helyénvalónak tűnik a filozófia területéről „exportált” tudáskritika és ismeretelméleti koncepció felvillantása. Annak megértése, mégoly kivonatos formában is, hogy a modern természettudományos megközelítés, amely a forenzikus tudományra kétségkívül és szükségszerűen jellemző és igaz, nem sajtítható el a gondolkodás filozófiatörténeti aspektusainak és tradíciójának interpretációja nélkül. Annak belátása, hogy a megismerés aktusai szükségképp korlátozottak, hogy az „igazság” mint olyan nem mindig definiálható fogalom, de legalábbis kontextusfüggő

³ A világegyetem keletkezésének, kialakulásának elmélete.

⁴ DROR, Itiel E. (2009): How Can Francis Bacon Help Forensic Science? The Four Idols of Human Biases. *Jurimetrics: The Journal of Law, Science and Technology*, Vol. 50. No. 1.

modalitású, vagy annak elismerése, hogy aktuális tudományos ismereteink határai kizárólag egy sokváltozós helyzet függvényében értelmezhetőek, mind az ismeretkritika legitimációjának irányában hatnak. Annak elfogadására, hogy a megismerés során csupán egy narratívának, még ha ez az egyik leginkább komplex narratíva is, tehát az érzékelhető valóság egyfajta metafizikai magyarázatának vagyunk a tanúi.

Ezért, ha úgy tetszik a kaland, amelyre ennek a kötetnek a második, az ismeretelmélettel és tudáskritikával foglalkozó részében invitáljuk az olvasót, egyben önmagunk megismeréséről is szól. Arról a folyamatról, amelynek nélkülözhetetlenségére maga Szókratész hívja fel a figyelmünket.⁵ A világ megismerésének lehetősége ugyanis annyiban adott az individuum számára, amennyire önmagát megismerni képes. „A bölcsesség Szókratész számára nem azt jelentette, hogy egy csomó tényről tud, vagy azt, hogy miképpen kell végezni valamit: a bölcsesség a létezésünk valódi megértését jelentette, mégpedig a megértés határainak megértésével együtt.”⁶

A nyugati filozófia ismeretelméleti attitűdje, vagy „a racionalizmus szelleme” Szókratész óta, később pedig Descartes⁷ bölcselete nyomán (elég itt csupán utalnunk Cartesius „Cogito...”-jára) összekapcsolja a megismerést a birtokbavétel aktusával, ennyiben tagadhatatlanul hordoz némi arrogáns karaktert. Ugyanakkor kevésbé tartható egy olyan álláspont, amely a megismerés és értelmezés fogalomkörét nem szabja a birtoklás, vagyis a világ ember általi birtokbavételének⁸ alapjául, fundamentális keretétül. Egyszerűbben úgy is fogalmazhatunk, hogy az ismereteink megszerzésének módja és lehetősége, illetve az így rendelkezésünkre álló tudás révén kialakított következtetéseink, a világ jelenségeinek értelmezésére irányuló törekvésünk története önmagunk, az emberi szellem története egyúttal. Az a mód vagy intenció,⁹ amely által az ember mint racionális

⁵ „Gnóthi szeauton”, azaz: „Ismerd meg önmagad!” Ez a felhívás volt olvasható állítólag az ókori Görögország leghíresebb jósdája, a delphoi jósda bejáratában, és dialógusai, az athéni ifjúsággal folytatott gondolkodáserkentető beszélgetései során Szókratész is ezt vallotta, hirdette.

⁶ WARBURTON, Nigel (2014): *A filozófia rövid története*. Budapest, Kossuth. 2–13.

⁷ René Descartes, latinisított nevén Renatus Cartesius (La Haye [ma Descartes], Touraine, Franciaország, 1596. március 31. – Stockholm, Svédország, 1650. február 11.) francia filozófus, természetkutató és matematikus. Vele kezdődik az újkori filozófia antropológiai fordulata, valamint ő volt az analitikus geometria egyik megalapítója.

⁸ Vö. NAGY Sándor (2007): Schopenhauer, a világosan látó pesszimista. In SCHOPENHAUER, Arthur: *A világ mint akarat és képzet*. Budapest, Osiris. 508.

⁹ Szándék, törekvés, célzat (latin).

lény és a jelenségvilág viszonya narrálhatóvá, befogadhatóvá válik, amely egyúttal perspektívát generál, és a reflexió keretét adja.

Munkánk második nagy egysége tehát az ismeretelmélet történeti fejlődése során létrejött főbb csomópontok megvilágítására vállalkozik, amely egyúttal szervesen integrálódik jelen munka fő vonulatába, amennyiben igyekszik a perspektíva, legfőképp a perspektívaváltás mint tudományos, ismeretkritikai kulcsmozzanat jelentőségét hangsúlyozni a régebbi és az új diszciplináris paradigmák bemutatásával. Ugyanakkor, bár a lehetőség mindig kecsegtető, nem kívánunk e helyen filozófiatörténeti fejtegetésekbe bocsátkozni. Kitéüntetett perspektívánk az ismeret megszerzésének módjára irányul, ha úgy tetszik, a tudásról való tudásunk evolúciójára a szellem-történetben.

Hogyan viszonyuljunk tehát önmagunk és a világ metafizikai kapcsolatrendszeréhez, hogyan, milyen eszközökkel és módszerekkel tárhatjuk fel az ismeretek megszerzésének metódusait és – lévén mégiscsak alkalmazott tudományról beszélünk – hasznát?

2.2. Közelítések

„A filozófia »haszna« önmagában a tevékenységben van” – írja Heller Ágnes,¹⁰ és ez a felismerés irányítóként vagy igazodási pontként lehet segítségünkre későbbi vizsgálódásaink során. Elenyésző kivételtől eltekintve a bölcsélet – vagy kevésbé rokonszenves kifejezéssel a „filozofálgatás” – még senkit sem tett gazdaggá, ebben az értelemben tehát világosabb a napnál, hogy hagyományos értelemben „nem kifizetődő” tevékenységről van szó. Mire jó akkor, mi az értelme? Heller egy helyen felidézi Klein György¹¹ számítását, amely szerint az emberiséget mint reprezentatív mintát vizsgálva, mintegy 250 ezer sikeres koituszból mindössze egy alkalommal származik gyermek. Joggal tehetnénk fel a kérdést, legalábbis érveléstechnikai analógiaként: ha így áll a dolog, vajon mi a haszna a többinek? Nyilvánvaló, hogy a hasonlat sántít, hiszen a „gondolkodás gyönyöre nélkül ugyan tudunk élni, a többség ezt is teszi, de, hogy a régieket idézzem, az ilyen élet »nem jó élet«”.¹²

¹⁰ HELLER Ágnes (2016): *A filozófia rövid története gólyáknak. I. Az ókor*. Budapest, Múlt és Jövő. 9.

¹¹ Georg Klein, magyar származású svéd sejtbiológus.

¹² HELLER 2016, 9.

„A filozófiai vizsgálódás célja, hogy betekintést nyerjünk a tudás, az igazság, az ész, a valóság, a jelentés, az elme és az értékek kérdéseibe.”¹³ Ezek narrálására (elbeszélésére) irányul az irodalom vagy a művészetek speciális perspektívaválasztása is, de a komplex és direkt magyarázatokkal adósak maradnak, jóllehet kétségtelen tény, hogy az esztétikai élmény révén szerzett igazságtapasztalat más módon nem érhető el¹⁴ az ember számára. Egyetlen olyan kitüntetett tudomány van csupán, a *philosophos*,¹⁵ a „bölcsséget szerető” által művelt filozófia, amelynek célja ezek közvetlen tisztázása – írja Grayling.¹⁶ Az úgynevezett igazságelméletek a filozófiában az arra irányuló vizsgálatok eredményei, hogy mit nevezünk igazságnak, mit, mire vonatkozóan, milyen körülmények között tekinthetünk igaznak. Az igazság kérdése, értelme, kritériuma nem egy probléma a filozófiai problémák közül, hanem a szó szoros értelmében a filozófia alapproblémája: amennyiben a filozófia, önmeghatározása szerint, igaz tudás (episztemé) akar lenni, önnön lehetőségére és alapjaira kérdez rá, amikor az igazságra kérdez. Az igazság kérdésének megközelítésében talán az első és legfontosabb szempont, hogy mit tekintünk igaznak, abban az értelemben, hogy mire vonatkoztatjuk az igaz jelzőt.

A másik szitokszó, amely a „haszontalanság” mellett a filozófia ellenében sűrűn a felszínre kerül, annak „absztrakt” mivolta. No de mi az, hogy „absztrakt”? Mitől vonatkoztat el a filozófia? – kérdezi Heller is.¹⁷ A mindennapok (hamis) közhelyeitől, azok vég nélküli ismételtetésétől egészen bizonyosan, ennyiben helytálló a kritika. A filozófia legalább annyira írja le a világot, mint amennyire újat teremt, és ezzel a szüntelen perspektívaváltás lehetőségét csempészi a problémalátó gondolkodásba. Egyszerre keret és metódus, élő, flexibilis háttér egyrésről mindennemű ismeret megszerzése, ugyanakkor

¹³ GRAYLING, A. C. (1997): *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai. 12.

¹⁴ „Hogy ezeknek a nagy gondolkodóknak a szövegeit megértve olyan igazságot ismerünk meg, melyet más úton nem lehet elérni, azt akkor is be kell vallanunk, ha ez ellentmond a kutatás és haladás mércéjének, mellyel a tudomány méri magát. Hasonló a helyzet a művészet tapasztalatával. [...] A műalkotással igazságot tapasztalunk, melyet semmilyen más úton sem tudnánk elérni – ebben áll a művészet filozófiai jelentősége, mely minden okoskodással szemben érvényre jut. Így hát a filozófia tapasztalata mellett a művészet tapasztalata inti arra a legnyomatékosabban a tudományos tudatot, hogy ismerje el határait.” GADAMER, Hans-Georg (2003): *Igazság és módszer*. Budapest, Osiris. 26–27.

¹⁵ Görög szó. Melléknévként: „bölcsestszerető”, főnévként: a „bölcsetség barátja” (philo – barát, sophos – bölcs, bölcsetség).

¹⁶ Lásd GRAYLING 1997, 12.

¹⁷ HELLER 2016, 10.

eme ismeretek kritikája számára. Az emberi elme igazságmegismerő képességébe vetett bizalom abból a szinte ösztönös meggyőződésünkből eredeztethető, hogy az emberi agy, vagy talán helyesebb tudatot említenünk, a dolgok igazságának befogadására, megismerésére funkcionális értelemben predestinált – tehát lényegében erre „lett megalkotva”. Ez a bizodalom a gondolkodás révén feltámadó szkepszis következtében inog meg először, amikor azzal vagyunk kénytelenek szembesülni, hogy ami a számunkra olyan egyértelmű és világos, a másik individuum számára közel sem az. Az úgynevezett igazság megismerése tehát problematikus. Láthatjuk, hogy a megismerés eredetének problémája annak duális természetére vezethető vissza. Ez a kettősség a rendszer működésének egyedül elképzelhető sajátja. Valaki, aki megismer, és valami, amit ez a valaki a megismerésben megismer. A processzus, amelyben a megismerés alanya és tárgya feltételezik egymást, jelöli ki a reflexió esszenciális keretét. Leegyszerűsítve arról van szó, hogy kettejük szerepe nem cserélhető fel, a megismerő alany a megismerés aktusa során önmagából kilépve átnyúl a megismerés tárgyába, és mintegy tudatába emeli azt; míg a tárgy elhagyja a maga körét, és átnyúlik a tudat világába. Ezt a kétirányú „mozgást” hívhatjuk a megismerés transzcendens jellegének is, amely elválaszthatatlanul tapad hozzá. Összefoglalva, az úgynevezett nyugati filozófia 2500 éves kiindulópontja egyben a metafizika születésének, illetve a tudat eme működésének elismerése is. A megismerés aktusa során a megismerő alany az ismeret tárgyát beemeli a tudatába, hogy a megismerés révén leképezze azt. Az így a tárgyról keletkező tudattartalom maga az ismeret, amely viszont a megismerő alany tudata szerint létezik, tőle nem függetleníthető. Ide kívánczik az úgynevezett *Verweyen-koncepció* a megismerő ész működéséről: Hansjürgen Verweyen¹⁸ a végérvényes értelem fogalmát – kétségkívül nehezen visszaadható módon – a megismerő ész alapvető szerkezetéből kiindulva közelíti meg. Ez az alapvető szerkezet abból következik, hogy az ész először is kikerülhetetlenül a szubjektum-objektum struktúrába illeszkedik. A megismerés mindig egy szubjektum részéről való ismeretét jelenti valaminek, szétválaszthatatlanul egybefűzve a szubjektumnak mint megismerőnek önmagáról való párhuzamos tudásával. Másodsor a megismerő szubjektum törekvése a megismerésben egyedül az egységre irányul. Még ha tökéletes összevisszaságot érzékelünk is,

¹⁸ Hansjürgen Verweyen (1936–): német filozófus, teológusprofesszor, elsősorban fundamentológiával (megalapozás) és Fichte megismerélméletével foglalkozik. Több egyetem vendégprofesszora (Essen, Indiana, Freiburg stb.).

az egység valamilyen formájában ragadjuk és nevezzük meg azt. Káosznak mondjuk, ami az összevisszaság egységfogalma. „Az ész máshogyan, mint az egység kategóriája által meghatározott módon nem tud gondolkodni. Ám ugyanígy elkerülhetetlen az is, hogy magát a megismerés mindenkori tárgyával szembeállítsa, vagyis kettősséget hozzon létre.”¹⁹

Az ismeretkritikai pozíció lényege ebben áll, és ha el tudjuk fogadni Szókratész álláspontját,²⁰ amely egyúttal tekinthető az európai filozófiai hagyomány immár 2500 éves tudáskritikai origójának is, akkor jó esélyekkel indulunk felfedezőutunkra, legelőször is a múltba...

2.3. Az episztemológiai probléma, avagy amit a tudásról tudhatunk

A megismerés sémáit, feltételeit és határait kutató tudományt hívjuk – görög eredetű szóval – episztemológiának (*episztemé* = 'tudás, ismeret' + *logosz* = 'elmélet, tan' szavakból képzett neologizmus). Tudomásunk szerint Arisztotelész használta először ezt a kifejezést logikájában, ahol az érzéki és tapasztalati (empirikus) megismeréstől megkülönböztetett általános, elméleti tudást jelölte vele, amelyhez az ész segítségével a tapasztalati ismeret révén jutunk, s amely ennek értelmében egyetemes, minden megismerő tudat számára rendelkezésre álló, szükségképpen ismeret. Arisztotelész a tudás vagy ismeret kifejezésére különböző szavakat használt, amelyeket nem teljes számban és gyakran eltérő jelentéstartalommal

¹⁹ MÜLLER, Klaus (2005): Mennyire függetlenítheti magát a hit az észről? II. *Katekhón: keresztény teológiai, filozófiai és kulturális folyóirat*, 2. évf. 3. sz. 361.

²⁰ Nevezetesen azt, hogy csak azt tudjuk, hogy semmit sem tudunk... Erről így ír Warburton: „A Szókratészszel kapcsolatos élmények igazán zavarba ejtőek lehetnek: az ókori gondolkodó szerette feszegetni azokat a határokat, ameddig partnerei megértése elérhető, és előszeretettel vonta kétségbe azokat a feltételezéseket, amelyekre az életüket alapozták. Minden olyan párbeszédet, amelynek végén a partner belátta, hogy milyen keveset is tud, sikerként könyvelt el – sokkal jobb eredményként, mint ha valaki úgy hinné, hogy megértett valamit, amikor ez meg sem történt.” WARBURTON 2014, 10.

alkalmaztak más görög filozófusok.²¹ A gyakorlat- és eszközorientált tudás jelölésére, amely az alkotásra, létrehozásra való képességet fejezte ki, a *techné* használta, az ember mindennapi viselkedését meghatározó, a praktikus döntéseinket determináló belátáson alapuló „okosság” tapasztalati gyökerű, mindig konkrét etikai fogalmát a *phronészisz* szóval írta le (*Nikomakhoszi etika*).

A *gnoszeológia* (gnószisz = ismeret + logosz = elmélet) kifejezést szintén az ismeretelmélet jelölésére alkalmazzuk. „A *gnoszeológia* az emberi megismerést leíró, feltáró, annak törvényszerűségeit kutató tudományterület a filozófiában. A *gnoszeológia* központi kategóriája a megismerő szubjektum, és az őt körülvevő megismerendő objektum, az objektív valóság. Alapkérdése: megismerhető-e a világ? Erre minden valamirevaló filozófiának válaszolnia kell.”²²

Az ismeretelmélet (episztemológia) tehát a filozófia vizsgálódási körének egyik jelentős, ha nem a legjelentősebb aspektusát, a megismerés módszereit próbálja meghatározni, és így lényegében a tudományok alapjaival foglalkozik. Azt szeretné azonosítani, hogy mi a tudás, illetve hogy mi a tudás megszerzésének legbiztonságosabb útja. Témájába a megismerés szubjektuma (megismerő alany – individuum) és objektuma (megismerés tárgya – az individuum tudatától függetlenül létező valóság, külvilág és annak eseményei) egyaránt beletartoznak. Valódi kérdése arra irányul, hogy hogyan, miként tehetünk szert olyan alapra, amelyre aztán minden ismeretünk, tudásunk felépíthető. Van-e olyan szilárd fundamentuma az ember világról és benne önmagáról megszerzett tudásának, amelyhez nem férhet kétség, amit nem illethet kétely, vagyis léteznek-e úgynevezett végső, kognitív evidenciák? Ezt nevezhetjük az ismeretelméleti megalapozás (fundamentum) problémájának is. A lehető legegyszerűbben a kérdés az: mit tudhatunk *biztosan*?

Az erre a kérdésre adható pozitív válaszok körét általában két csoportra oszthatjuk. Az első csoport közös jellemzői, hogy azt állítják, hogy egyrésztől léteznek ilyen bizonyos ismeretek, és ezek képezik a fundamentum-ismereteket, amelyeken minden más ismeretünk alapul, tehát lényegében

²¹ Platónnál az episztémé (ismeret), a *phronészisz* (okosság) és a *szophia* (bölcesség) szavak gyakorlatilag egy és ugyanazon jelentéstartalommal felruháztak, mind a jó életet megalapozó jó döntések alapjai, amelyek elvezetnek az eudaimoniához, azaz a boldogsághoz, amennyiben a tudás vezérli a lélek törekvéseit. Az erény (*areté*) tehát nem más, mint tudás.

²² RATHMANN 1996, 101.

teljes ismeretrendszerünk. Ezt tekinthetjük tartalmi-strukturális vagy hierarchikus megközelítésnek, mondván, hogy bizonyos ismeretek tartalmuk okán sorolódnak a fundamentumismeretek körébe, és strukturális megalapozásul szolgálnak egész ismeretrendszerünk számára. A másik csoport válaszai abban közösek, hogy bizonyos ismereteket funkcionális, nem pedig tartalmi okból tekintenek fundamentálisnak. Az, hogy ezeket az ismereteket fundamentumismeretnek tekintjük, kizárólag attól függ, hogy milyen szerepet töltenek be a megismerési folyamatban. Nevezhetjük ezeket kontextusfüggő-funkcionális válaszoknak, olyan „konstatacióknak”, amelyek a verifikációs eljárás végpontjaiban állnak.²³

Egy – 2300 évvel Arisztotelész logikája után –, a múlt század 60-as éveinek végén, Franciaországban született definíció szerint az episztémé fogalma valamiféle *kognitív elrendezési séma*ként ragadható meg leginkább, amely alapján egy adott kor hétköznapi értelemben ismert általános és tudományosan feldolgozott specifikus tudása strukturálisan felismerhető mintába rendeződik.²⁴ Ennek alapján leginkább az episztémé „tudásnarratíva” jellegét és történeti korszakokhoz kötődő, azok által predesztinált hatókörét látjuk, mint valamiféle fejlődési szintekhez tapadó kollektív kognitív beágyazottságot vagy meghatározottságot. Tudás és rend viszonyának felderítéséről, ennek a kapcsolatnak a mibenlétéről van itt szó, arról az alapvető felismerésről, hogy a struktúra vagy mintázat egységei, elrendezési szisztémája egyúttal a megismerés alanyának és a megismerés tárgyának összekapcsolódási lehetőségeit is meghatározzák. Más szóval a reflexió mint az ismeretszerzés alapja nem választható el funkcionális értelemben a tudományos gondolkodás mikrostrukturái adta keretrendszerétől. A tudás alakzatai, a tudományok ismeretstrukturái alakítják ki a foucault-i episztémé archeológiáját. Egyszerűbben szólva, azt a rendszert, amelyben a tudományok különböző rendezőelvek mentén úgy alakítják az ismeret tárgyait, ahogy. Ebben az archeológiai vagy architektúrális megközelítésben az *episztémé*, ez a Foucault számára mintegy *a priori*²⁵ adott, történeti perspektívába ágyazottan értelmezett világjelenség alkalmas arra, hogy az adott történeti kor(szak) problémáit, kérdéseit, történéseit reprezentáló

²³ SCHLICK, Moritz (1972) [1934]: Über das Fundament der Erkenntnis. In ALTRICHTER Ferenc szerk.: *A Bécsi Kör filozófiája*. Budapest, Gondolat. 79–99.

²⁴ FOUCAULT, Michel (2000): *A szavak és a dolgok*. Budapest, Osiris. 407.

²⁵ Az „a priori” (latin: a korábitól fogva, eleve) olyan belátás, amelynek helyességét a tapasztalat sem nem cáfolja, sem nem bizonyítja. Kant az olyan fogalmakat nevezi a priori-nak, amelyek egyedül az értelemről, az észből származnak. RATHMANN 1996, 34.

tudományos és szociokulturális referenciakeretként, általános ismeretelméleti diszpozícióként táruljon elénk. Az adott narratíván – vagy ha úgy tetszik, kultúrán – belül az episztémé teszi lehetővé a tudományos, valamint a társadalmi kérdések és problémák tulajdonképpeni artikulációját. A tudományok az episztémé archeológiai vizsgálata során minden esetben feltárják azt az „ismeretelméleti konfigurációt”,²⁶ amelynek révén létrejöttek – mondja Foucault. „Az archeológiának tehát két feladata van velük [azaz az ismeretekkel] kapcsolatban: meghatározni a módot, ahogy az episztémében elrendeződnek, amelyben gyökereznek; azt is ki kell mutatni, konfigurációjuk mennyiben különbözik radikálisan a szigorú értelemben felfogott tudományokétól. E rájuk jellemző konfigurációt nem kell negatív jelenséggként kezelni: nem egy akadály jelenléte, nem valami belső fogyatékoság zárja be előttük a tudományos formák kapuját. Sajátos formájukban a tudományok mellett és ugyanazon archeológiai talajon a tudás más konfigurációit alkotják.”²⁷

2.4. Mi az igazság?

*„A hindu filozófia az ember felszabeditására törekszik;
a görög, Pürrhon, Epikurosz és néhány sehová sem
sorolható gondolkodó kivételével csalódást okoz: nem akar
mást [...] csak az igazságot.”*
(E. M. Cioran)

A filozófusokat az úgynevezett *igazsággal* kapcsolatban két kérdésstruktúra érdekli. Az első szerint az „igazság” mint terminus jelentése, a másik pedig ennek a terminusnak a feltételrendszere, vagyis hogy mely kritériumok fennállása esetén tekinthetnek egy állításra „igaz”-ként. Még egyszerűbben: azon paraméterek meghatározása, amelyek érvényesülése esetén egy kijelentés igazsága és/vagy hamissága egyértelműen megállapítható.

A filozófiatörténeten végigvonuló jelenség, hogy a legtöbb gondolkodó nem tett feltétlenül különbséget a két kérdés közé. Így adódhatott, hogy miközben megválaszolták az egyiket, azt gondolták, hogy a másik igazságára is rátaláltak. Hiba volna azonban a kettőt összemosni. Az igazság szemantikai feltételei nem esnek egybe (legalábbis nem maguktól érthetően

²⁶ FOUCAULT 2000, 407.

²⁷ FOUCAULT 2000, 408.

és elfogadhatóan) azzal a kritériumrendszerrel, amelynek érvényesülése alapján egy kijelentés igaznak vagy hamisnak bizonyul. Az igazság mint szemantikai egység, mint szó jelentése sem fedi tehát teljesen a képzetet, amelyet az igazsággal azonosítunk, csakúgy, ahogyan az igazság igazságként való érvényesüléséhez elengedhetetlennek tartott feltétel- vagy keretrendszer sem azonosítható vele teljesen. Az egyik kérdésre adott felelet nem válaszolja meg a másik problémát, még akkor sem, ha mint látni fogjuk, a legtöbb filozófus nem tett különbséget ez alapján a válaszok között. Így eshetett meg, hogy az igazság szó jelentése (vagy legalábbis az, amit annak tulajdonítottak) látszólag felvette annak a kritériumnak a pozícióját, amely értelmében eldönthető, hogy az adott terminus igaz, vagy hamis.

Voltak azonban többen, akik tudatosan megkülönböztették a két kérdést. Így tett F. C. S. Schiller is, aki úgy gondolta, hogy az „igaz” mint értékelő terminus olyasvalamit jelent, hogy: „jó, ha úgy véljük”, ugyanakkor dicséretes pragmatikussággal annak eldöntésére, hogy mi az igazság kritériuma, annak hasznosságát javasolta. Tehát az igazság mint szemantikai terminus megfeleltethető annak az állításnak, hogy „jó, ha ekként vélekedünk valamiről”, viszont annak eldöntésére, hogy egy adott állítás igaz-e, annak hasznosságát (mint kritériumot) szükséges megvizsgálni.

Az igazságelméletek két legismertebbike az igazság korrespondenciaelmélete, illetve az igazság koherenciaelmélete. Egyik megértése sem kifejezetten egyszerű feladat, mégis megpróbálkozunk ezen a helyen használható bemutatásukra. A legszűkebb értelmezési keretben tehát az igazság korrespondenciája azt jelenti, hogy az igazság mint olyan: megfelel a *tényeknek*. (Hogy miket tekinthetünk tényeknek, ez újabb – jogos – vita tárgyát képezheti, legyen ezen a helyen elég annyi, hogy az érzékelhető valóság elemeit tekintjük ezeknek.) Az igazság koherenciaelmélete szerint az az igazság, ami koherens az egyébként széles körben elfogadott *állítások* összességével, tehát megfelel a valóságnyomásnak mint rendszernek, sőt a valóság képzetéről alkotott ítéletek összességének. Beleillik valamiféle mainstream valóságértelmezésbe. A koherencia (megfelelés) elmélet kritikusaiknak legfőbb munícióját az adja, hogy valamely igazságállítás koherenciája az elfogadott nézeteink összességével nem reprezentálhatja egyszerre magát az állítás igazságát és egyben ugyanezen állítás igazságkritériumait is. A koherencia mint az igazság kritériuma kétségkívül plauzibilis feltevés, ami adja is magát, de vajmi keveset mond magáról az igazságról. Ha egy állítás korábban elfogadott nézeteinkkel koherens, az valóban jó okot

szolgáltathat arra, hogy igazságként fogadjuk el. (Azonossága okán, „mert beleillik a világról alkotott képbe”). Ez az ok lehet alapos, de elégséges nemigen.

A korrespondenciaelmélet kritikája sokkal nehezebben követhető és magyarázható. Egyfelől úgy tűnik, hogy azt állítani, hogy az igazság egyenlő a tényeknek való általános megfeleléssel, egyszerű közhely, valamint semmilyen új információt nem hoz létre a rendszerben. Ezen túl szinte feloldhatatlan nehézségbe ütközik a két kulcsfogalom, a „tény” és a „megfelelés” terminus magyarázata. Álljon itt egy példa erre: Nem tagadható annak az állításnak az igazsága (tehát igaz), hogy hableányok nem léteznek. Ugyanakkor az is belátható, hogy a fenti állítás önmagában is megtöltheti a „tény” fogalmi keretét. Magyarán maga az állítás tartalmilag és formailag is megfeleltethető annak, amiről azt mondjuk: „tény”. Egyszerre igaz, és tény is. Eddig nincs ellentmondás. Viszont arra már nehéz mit felelni, hogy mi is a státusza annak a „tény”-nek, hogy nincsenek hableányok, és hogy miféle korrespondencia (reláció) áll fenn eme tény és az állítás között. Ez a megközelítés, tudniillik a korrespondenciaelmélet, ezért inkább tekinthető metaforikus megközelítésnek, semmint valódi elméletnek.

Azok a nem túlzottan körültekintő, pragmatista szemléletű gondolkodók, akik úgy vélték, hogy az igazság fogalmát érdemes a „hasznos úgy vélekedni, hogy...” állítással azonosítani, nem tudják elkerülni a logikai hibát, amelyre Schiller hívja fel a figyelmünket. Schiller igen körültekintően eljárva a hasznosságot nem abban az értelemben javasolja igazságfeltételként, hogy „kellemes lenne, ha ez és ez lenne”, ezért tekintsük is igaznak, hanem azt állítja, hogy az emberi viselkedérendszer és a bennük alkalmazott fogalmak a világ értelmezései, amelyek a világ jobb megértését, az abban való hatékonyabb eligazodást szolgálják. Maguk is mintázatok, amelyek a mintázat kognitív feldolgozását hivatottak elősegíteni. Ha tehát a fogalmakat értelmezéseként tekintjük, akkor érthetővé válik, hogy a *megfelelők-e?*, illetve a *betöltik-e a nekik szánt szerepet?* kérdések szétválasztása értelmetlen.

Végezetül, legalábbis a sok komoly elméletet, egymással ütköztetett tudományos és filozófiatörténeti koncepciót felvonultató bevezető rész lezárásaként álljon itt egy hosszabb, de talán hangvételében könnyedebb, azonban nem kevésbé tanulságos, és mint ilyen, nem kevésbé ijesztő példázat Popper Péter tollából. Arról, hogy mi emberek hogyan viszonyulunk az igazság természetéhez. Hogy magunkra ismerünk-e, az kinek-kinek a lelkiismeretétől, őszinteségétől függ, ez pedig mindenkiben belső parancs.

Mese az igazság győzelméről

- „Az Egyfejű Királyfi elment a Hétfejű Sárkányhoz, és így szólt hozzá:
- Otthon a gyűlésen arról beszélgettünk, hogy miért van neked hét fejed. Amikor nekünk csak egy van! Nos?
 - Így születtem – felelte a Sárkány jóindulatúan. – Nekünk sárkányoknak hét fejünk van.
 - Ez nem mentség – replikázott a Királyfi. – Sőt annál rosszabb rád nézve. Mert ha szerezted volna valahol azt a rusnya hét fejedet, akkor ezt talán mi is megtehetnénk. De így reménytelenül egyfejűek maradunk mindörökre!
 - Minek nektek ennyi fej, ha rusnyának látjátok? Miért irigyled?
 - Irgyili a nyavalya. Boldog vagyok, hogy csak egy fejem van!
 - Hát akkor?
 - Hát akkor még jobban idegesít minket, hogy ezzel a hét fejjel rontod a közizlést, és elszívod előlünk a levegőt.
 - Levegőből van elég – mondta a Sárkány. – Jut belőle nektek is, nekem is.
 - Csak egy rossz szagú, Hétfejű Sárkány beszélhet ilyen demagóg módon! – mondta a Királyfi. – Hát tényleg nem akarsz olyan szép egyfejű lenni, mint mi valamennyien? Elkülöníted magad? Azt hiszed, hogy különb vagy nálunk?
 - Nem gondolom, hogy különb vagyok nálatok. Csak egyszerűen így nézek ki.
 - És hét kalapod is van – vádaskodott tovább a Királyfi. – Nekünk meg csak egy.
 - Ti is vásárolhattok hét kalapot. Sőt hetvenhetet is.
 - De nem hordhatjuk egyszerre mind a hetet. Te pedig igen.
 - De nektek nincs is szükségetek rá, mert csak egy fejetek van. Hordjatok mindennap más kalapot.
 - Elég volt a pimaszságból – háborodott fel a Királyfi. – De adok neked még egy utolsó lehetőséget, hogy kimagyarázkodj. Mire használok a hét fejedet?
 - Látod ez az! – könnyebbült meg a Sárkány. Elárulok neked egy titkot: én mind a hét fejemmel másképp látom a világot.
 - Micsoda? – ámult el a Királyfi.
 - Bizony. A világ nagyon nagy és bonyolult. Nem fér be egyik fejembe sem egészen. Ezért mindegyik fejemmel másik oldalról veszem szemügyre, és más érdekeset fedezek fel benne.

- Te szélhámos! Hát nem tudod, hogy az igazság egy és oszthatatlan?!
- Ha egy fejjel gondolkozunk róla, akkor igen. De látod, én a hét fejemmel rájöttem arra, hogy annyi igazság van, ahány nézőpontból vizsgáljuk a dolgokat. Mindegyik fejem tud egy részigazságot. A hét együtt – tudja az egészet.
- Én például szép vagyok és okos és jó és erős? – kérdezte a Királyfi.
- Ha ezzel a fejemmel nézlek, akkor igen.
- És ha azzal a másikkal?
- Akkor például már nem vagy annyira erős, mert vannak nálad erősebbek is. Hozzájuk képest kifejezetten gyenge vagy.
- De okos?
- Ez a harmadik fejem úgy látja, hogy okos vagy ugyan, de mégis nagyon keveset tudsz ahhoz képest, amit tudni lehet. Akár butának is gondolhatlak.
- De szép vagyok?
- Nézd, ez a negyedik fejem mindent nagyon közlelről lát. Így nem vagy olyan szép. Például nagy lyukak vannak a bőrdön, tele faggyúval és szőrtüszőkkel. Ez az ötödik fejem pedig messziről néz. Olyan messziről, hogy csak egy pirinyó pontnak lát a mindenségben. Így sem vagy szép.
- Fantasztikus! De remélem mindegyik fejeddel igencsak jónak látsz!
- Ezzel a hatodikkal – felelte a Sárkány feszengve – az a gyanúm támad, hogy nem vagy mindig jó. Néha hiú vagy, önző és erőszakos.
- És milyennek lát a hetedik fejed?
- A hetedik fejemmel egyáltalán nem látlak – felelte a Sárkány szomorúan. – A hetedik fejem máshová figyel.
- Nincs több dobásod, te büdös himpellér! – mondta a Királyfi határozottan. – De egy kis műtéttel majd én segítek rajtad!
- Ezzel levágta a Sárkány hat fejét. Csak a legelsőt hagyta meg!
- No, most milyennek látsz?
- Furcsa – mondta a Sárkány. – Most ezzel az egy fejemmel látlak sokféleképpen. Okosnak és butának, szépnek és csúnyának, erősnek és gyengének, jónak és gonosznak – egyszerre. Valószínűleg ilyen vagy.
- Ekkor a Királyfi levágta a Sárkány hetedik fejét is.
- Rögtön úgy érezte, hogy tisztább lett a levegő a világon.”¹

¹ POPPER Péter (1991): *Hogyan öljük meg magunkat? (Pszichosztorik és más írások)*. Budapest, Relaxa. 7–9.

2.5. Az ismeretelmélet tradíciója a szellemtörténetben

2.5.1. A nyugati filozófia kezdetei, az antik görög és római kor

2.5.1.1. Előhang

A fejezet címének megválasztása némi indoklásra szorul, amennyiben egyrészt szeretnénk kifejezni azt a szándékunkat, hogy e kötet keretei között az európai bölcséleti hagyomány ismeretkritikai megközelítésével fogunk foglalkozni elsősorban. Ez annyit tesz, hogy nem, vagy csak a lehető legérintőlegesebben lesz szó például a keleti filozófia rendszereiről. Ennek oka egyrészt a területi korlátok figyelembevételében, másrészt abban a meggyőződésünkben gyökeredzik, hogy a jelenkori európai tudományos gondolkodásra és szemléletre elsősorban a görög, zsidó, keresztény bölcséleti hagyomány hatott. „A régi hinduk és kínaiak gondolkodása [...] olyan kultúrák keretei között alakult ki, amelyek térben is, időben is távol állnak a miénktől; méghozzá ez a keleti gondolkodás a miénktől teljesen elzárva bontakozott ki (helyesebben: a mi gondolkodásunk volt elzárva a régi hindukétól és kínaiakétól), s csak viszonylag későn indult meg a kölcsönös érintkezés. A görögöktől és gondolkodásuktól viszont a szellemi tradíciónak hol szélesen áradó, hol apadó, de teljesen soha ki nem száradó folyama hömpölyög felénk.”² Ugyanerre a felismerésre hívja fel a figyelmünket Hamlyn *A nyugati filozófia története* című könyvében, amikor amellet érvel, hogy a filozófia történetének bemutatása során a nyugati hagyományt önmagában állóként kell látnunk és elfogadnunk.³ Fontos tudatosítanunk, hogy nemhogy a rendészettudományi hallgatók oktatását célzó kötetünk, de „nagy” filozófiai összefoglaló források keretei sem teszik lehetővé valamennyi, valaha élt jelentős vagy kevésbé jelentős gondolkodó szellemi örökségének bemutatását. Minden esetben, és ez alól magunk sem vagyunk kivételek, valamiféle kitüntetett nézőpontot vagyunk kénytelenek

² STÖRIG, Hans-Joachim (1997): *A filozófia világtörténete*. Budapest, Helikon. 91.

³ „A keleti filozófia szakértői olykor párhuzamot mutatnak ki a keleti és nyugati filozófiák között, és az lenne a meglepő, ha ilyen párhuzamok nem lennének. Mindazonáltal kevés kapcsolat volt a két hagyomány között, és ezért nincs is igazi folyamatosság közöttük, kivéve azt, amit a filozófiai problémák általános jellege elkerülhetetlenül létrehoz. Ez önmagában is jó ok arra, hogy a nyugati filozófiát önmagában vizsgáljuk. Mert ebben valódi folyamatosság van, még ha útja olykor tekervényes is.” HAMLIN, D. W. (1998): *A nyugati filozófia története*. Budapest, Holnap. 13.

választani, és annak megfelelően közelíteni tárgyunkhoz – lemondva egyes részletek kidolgozásáról, illetőleg bemutatásáról – annak érdekében, hogy az érvényre juttatni kívánt perspektíva feltárhatóvá válhasson. Ennek a műnek a következő része az európai szellemtörténeti tradíció ismeretelméleti megközelítésével foglalkozik. Abból a premisszából indulunk ki, hogy végső soron minden filozófiai rendszer kialakít egy rá jellemző viszonyt a megismeréssel, az ismeretek megszerzésének és értelmezésének lehetőségeivel. Ez lesz tehát az a kitüntetett fókusz, amely vizsgálódásainkat vezeti.

A filozófia „kezdeté” pedig arra a némiképp önkényes, de érvekkel mindenképpen megfelelő módon alátámasztható tudománytörténeti megközelítésre⁴ utal, amely ennek az úgynevezett nyugati filozófiai hagyománynak a kezdetét az ógörög, Szókratész, illetve Platon kora előtti bölcselők működésének idejére teszi. Összefoglaló nevükön ezeket a gondolkodókat hívjuk preszókratikus filozófusoknak.

2.5.1.2. A Szókratész előtti gondolkodók

„Mikor kezdődik a filozófia?” – teszi fel a kérdést⁵ Heller Ágnes, és valóban, erre nem is olyan magától értetődő a felelet. Az első korszak a szellemtörténetben, amely önmaga megalapozására, illetve kritikai szemlélete kereteinek kijelölésére visszatekintett elődeire, az az athéni filozófia úgynevezett klasszikus korszaka volt, Szókratész, Platon, majd később Arisztotelész működésének ideje, az ő munkásságuk. Önmaguk mint „philoszophosz”, a bölcsességet szeretők meghatározására alakították ki viszonyulásmódjukat a korábbi görög gondolkodók által létrehozott szellemi áramlatokhoz, gondolati rendszerekhez. Ők voltak az elsők, akik saját bölcséletükre tradícióként kezdtek tekinteni. „A kezdetet tehát azok határozzák meg, akiknek (akinek) a kezdeté.”⁶ Ebből következően állíthatjuk, hogy a genealógia⁷ problémája hármassá válik. Egyrészt perspektivikus kérdés (milyen nézőpontot választunk tárgyunk szemléletére), másrészt identitásképző faktor (az eredet meghatározása hatással van az utódok

⁴ Minden meghatározó, a filozófiatörténet összefoglalására vállalkozó munka a nyugati bölcséleti tradíció kezdetétől a Szókratész előtti kor milétozi (iön) természetfilozófusainak működését írja le.

⁵ HELLER 2016, 13.

⁶ HELLER 2016, 14.

⁷ Genealógia – az eredet kérdésével foglalkozó tudományterület. Genesis – görög szó, valaminek az eredete, keletkezése.

identitására, önazonosságára), harmadrészt interpretáció függvénye, tehát önmagában is egyfajta viszonyulásmódot fejez ki, tesz lehetővé.

A preszókratikus filozófusoknak természetesen fogalmuk sem volt, hogy működésük után majd élni fog egy köpcös, ápolatlan és meglehetősen kiállhatatlan természetű, idegesítő figura, akit történetesen Szókratésznek fognak hívni, és aki szüntelen kérdéseivel a derék athéni népet fogja zaklatni az agorán.⁸ Még azt sem tudták valójában, hogy ők „filozófusok”, mert a kifejezést a Szókratészt idéző Platón fogja majd először önmaga és elődei meghatározására használni. Minderről ezeknek a bölcs férfiaknak tudomása nem lehetett. Ebből következik, hogy ők a tradíciót már felismerni képesek, a hagyományra önnön szellemtörténeti előfutáraik történeteként visszatekintő későbbi gondolkodók interpretációjában „születtek meg” preszókratikusokként. „Akkortól kezdődik tehát a preszókratikusokkal a filozófia, amióta az első filozófusok őket tekintették elődeiknek.”⁹

Fontos megjegyeznünk, hogy a Szókratész előtti antik bölcselőktől egyetlen filozófiai mű sem maradt fenn teljes terjedelmében. A legtöbb preszókratikus nem is írt, nincs nyoma írásos művének, a többiek elkallódtak az évezredek során. Mindez nem jelenti azt, hogy gondolataikat, a világ megértéséről alkotott filozófiájukat – még ha korlátozottan és közvetetten is – ne ismerhetnénk meg. Ennek egyik módja a töredékesen fennmaradt úgynevezett *preszókratikus fragmentumok*¹⁰ tanulmányozása, a másik pedig a közvetett források olvasata, amelyekre a bevezető genealógiával foglalkozó részében már futólag utaltunk, nevezetesen a későbbi filozófusok, mint például Platón vagy Arisztotelész munkáiban fennmaradt idézetek, parafrázisok, leírások, esetenként anekdoták. Ezen lehetőségek segítségével sok évszázad távlatából is sikerrel tehetünk kísérletet egy-egy Szókratész előtti gondolkodó munkájának megismerésére, de tény, hogy a preszókratikusokról lényegében annyit tudhatunk, amennyit mások mondtak róluk, vagy amit mások idéztek tőlük.¹¹

⁸ Agora (görög): 1. piactér, vásártér, 2. az ókori görög polisz népgyűléseinek helye, amely a városállam üzleti, politikai, filozófiai és vallási életének a központja volt, 3. derékszög alakú, oszlopokkal lezárt tér az ógörög városokban. RATHMANN 1996, 18. HELLER 2016, 13.

⁹ Preszókratikus fragmentumok (fragmentum – latin, jelentése: töredék).

¹¹ „A preszókratikus filozófusok valódi töredékei idézetek formájában maradtak fenn későbbi antik szerzőknél, akiknek a sora a Kr. e. 4. századi Platóntól a Kr. u. 6. századi Szimplikioszig, sőt – ha ritkán is – olyan késő-bizánci szerzőkig terjed, mint amilyen Ióánnész Tzetész.” KIRK, Geoffrey S. – RAVEN, John E. – SCHOFIELD, Malcolm (1998): *A preszókratikus filozófusok*. Budapest, Atlantisz. 29.

Az úgynevezett preszókratikus filozófia legismertebb figuráinak története Milétozsi Thalészszel és követőivel, Anaximandrosszal és Anaximenésszel kezdődik. Ekkor, a Kr. e. 6. században, Milétozsz gazdag ión városállam Kis-Ázsia partjainál, az Egyiptom által ellenőrzött területekhez viszonylag közel. „Milétozsz egyetlen évszázad leforgása alatt adta a világnak *Thalész*zt, *Anaximandroszt* és *Anaximenészt*.”¹² Nemsokára¹³ – legalábbis történelmi léptékkal mérve – Milétozsz a perzsák földig rombolták. Jellemző, hogy Thalészról – a forráshiány és a több mint 2500 éves távlat okán – semmit sem tudunk teljes bizonyossággal. „Az előkelő családból származó Thalész esetében nehéz a filozófiát az anekdotáktól elválasztani, talán nem is nagyon kell.”¹⁴ Thalész elsősorban a természeti világ jelenségei mögé kívánt látni, és nem elhanyagolható gyakorlati érzékkel viszonyult vizsgálódása tárgyához. Ő volt a legkorábbi görög természetfilozófus, azaz olyasvalaki, aki a dolgok összességének mint egésznek a természetét kutatta. Arisztotelész a korai filozófusokat általában a „természetkutató” (*phüszikosz*, *phüsziologosz*) jelzővel illeti, olyan gondolkodókként, akik már nem hiszik el feltétlenül az olümposzi istenekről szóló meséket, így a Logoszt (a gondolkodó ész) állítják a Mítosz helyébe. Thalész vélhetően az első olyan természetfilozófus, aki minden dolog eredetéként valamilyen princípiumot¹⁵ (görög megfelelője az arkhé¹⁶), anyagi dolgot tételezett és kutatott. Olyasféle világmagyarázatra törekedett, amely indokolhatóvá és megismerhetővé teszi az anyagi-fizikai környezet jelenségeit. Ebben a tekintetben tehát – modern szóval – illehetjük a *raciónalis*¹⁷ jelzővel is, az addig uralkodónak tekinthető teológiai¹⁸ szemlélet ellenében. Érthető tehát, hogy az utána jövő filozófusok (Platón

¹² Lásd KIRK–RAVEN–SCHOFIELD 1998, 29.

¹³ Kr. e. 492-ben a perzsa birodalom meghódította Kis-Ázsiát, így Milétozsz is. Ekkortájt, a háború elől menekülve sok tudós, filozófus teszi át székhelyét Itália és Szicília görög gyarmatvárosaiba, hogy ott utóbb saját iskolákat hozzon létre.

¹⁴ HELLER 2016, 17.

¹⁵ „Minden dolog anyagi oka, amelyből a világ dolgai tulajdonképpen állnak, amelyből keletkeznek, amelybe pusztulnak, és amely állandó marad minden változás során.” BOROS Gábor (2007): *Filozófia*. Budapest, Akadémiai. 27.

¹⁶ A latin eredetű princípium a görög arkhé megfelelője. Az arkhé jelentése többértékű: „kezdet”, „eredet”, „alapelem”, „alapelv”, sőt „uralom”. Arisztotelész szokásosan az anyagot, a formát, a mozgatót és a célt nevezi oknak és princípiumnak.

¹⁷ „A világ természetének leírására tett első racionális kísérletek Ióniában történtek.” KIRK–RAVEN–SCHOFIELD 1998, 123.

¹⁸ Itt a világot az olümposzi istenek, szellemek, mitológikus erők játékszereként interpretáló világmagyarázat.

és Arisztotelész is idéz Thalészról anekdotákat) órá tekintenek alapító atyaként, olyasvalakiként, aki első ízben kísérelte meg leírni és értelmezni az embert körülvevő anyagi világ jelenségeit, annak érdekében, hogy azok oka és mibenléte feltárhatóvá, megismerhetővé és előre jelezhetővé válhasson. A *phüszisz*, azaz a dolgok valódi természetét alkotó anyagi ok (elem) Thalész interpretációjában a víz. Arisztotelész szerint a filozófia eme formáját Thalész kezdeményezte. Thalész magyarázata alapján tehát a világ anyagi mivoltában a vízből jön létre. Az nem világos, hogy kozmogóniája¹⁹ kiterjed-e arra is, hogy mindennek emiatt víz-természete is van. Mivel nem hagyott hátra írásos műveket, és nézeteit már a klasszikus kor filozófusai is csupán másodlagos forrásokból ismerték, sőt maga Arisztotelész is világosan utal arra, hogy ő maga is csak találgat és következtet a Thalész nevéhez kötődő tézisek és megállapítások valódi tartalmát illetően, így meglehetősen nehéz nézetei rekonstruálása. Arisztotelész elbeszéli, hogy Thalész szerint a lapos föld a vízen nyugszik, és hogy Thalész a lelket feltehetőleg mozgató princípiumnak tartja, olyannyira, hogy a mágnesnek is lelket tulajdonít, mivel az mozgatja a vasat. A három milétoszi gondolkodó az egyetlen arkhét, öselvet élőként, önmagától mozgó, isteniként (azaz olyasvalamiként, ami önmaga oka) fogja fel. Ezzel szemben Arisztotelész úgy tartja, mivel „a fa sem készít ágyat, és a bronz sem szobrot”, az anyagi ok nem lehet mozgató, hanem külön okkal, mozgató okkal kell rendelkeznie.

A fentiekből kirajzolódik, hogy már ezek a korai, némileg talán naiv természetfilozófusok is törekedtek komplex, a világ jelenségeire teljes körű magyarázatot adó gondolati rendszer felépítésére. Láthatjuk, hogy annak felismerése, hogy a gondolkodás összefüggő, az ellentmondásokat hatékonyan kiküszöbölő univerzális keretrendszer lehet a racionális megismerés szükséges alapja, nem új keletű a szellemtörténetben.

A ión gondolkodók közül Anaximandrosz volt az első, akiről majdnem bizonyosan²⁰ állíthatjuk, hogy írott műben – tulajdonképpen egy könyvben – hagyta hátra filozófiai nézeteit. Róla Theophrasztosz azt mondja, hogy Thalész „utóda” és „tanítványa” volt, a későbbi hagyomány már „rokonának”, „ismerősének”, „polgártársának” nevezi. Biztosat itt sem

¹⁹ Kozmogónia: a világ keletkezési folyamatainak leírása. (Kozmológia: a világ szerkezetének leírása.)

²⁰ „A könyvcímek, amelyeket a hagyomány Anaximandrosz nevéhez kapcsol, főltehetőleg Hészühiosztól származnak, és fenntartással kezelendők.” KIRK–RAVEN–SCHOFIELD 1998, 160.

tudunk, de az valószínű, hogy egy, legfeljebb másfél évtizeddel fiatalabb volt, mint Thalész. Anaximandrosz is komplex kozmogónia felállítására törekedett, de ő – Thalésztól eltérően – nem valamely ismert anyagfajta primátusát tétélezte, hanem a „határtalan” (*apeiron*) mint arkhét tette meg „ősrendezőelvnek.” Ez a megfogalmazás azért tűnhet hasznosnak, mivel egyaránt jelentheti a princípium mennyiségi kimeríthetetlenlenségét és minőségi maghatározatlanságát.²¹ Az anaximandroszi kozmogóniai folyamat szerint először a határtalanból kiválik egy „mag” (gonimon), amelyben minden ellentét megtalálható, differenciálatlanul, például a hideg és a meleg. Ezt követően az ellentétek elkülönülése megy végbe, a folyamat során a hideg középre kerül (ebből keletkezett többek közt a Föld, a tengerek és a páras légkör), majd a meleg, tüzes rész burkot képez a hideg körül. Harmadik fázisként a rendszert szétfeszítik az ellentétek, egy robbanásban gyűrűk képződnek, amelyeket pára burkol be, olyan módon, hogy csupán néhány nyílás marad, és ezeket az izzó lyukakat látjuk a Földről égitesteknek, csillagoknak. Érdekesség, hogy Anaximandrosz igyekezett magyarázattal szolgálni az élőlények kialakulására is (zoogónia). Szerinte az élőlények spontán jönnek létre a Föld kiszáradásakor, sárból. Ezek a halszerű lények először a vízben tenyésznek, és tüskés burok veszi őket körül, amely utóbb megreped, összetörik és leválik róluk. Ezen a ponton felfigyelhetünk kozmogóniája és zoogóniája közötti áthallásokra, párhuzamosságokra. A filozófiatörténet jelenleg azon az állásponton van, hogy Anaximandrosz biológiai modell alapján magyarázza a világ létrejöttét. Mesteréhez, Thalészhez hasonlóan ő is kifejti álláspontját a Föld Univerzumban elfoglalt helyéről és alakjáról. Anaximandrosz úgy tartja, a Föld henger alakú (ennek a hengernek az átmérője a háromszorosa a magasságának), és a Világmindenség mértani közepében áll, nyugalomban, mivel pozíciójából adódóan nincs racionális ok, amely egyik vagy másik irányba kitérítene. Anaximandrosz rendszerét alapvetően kétféleképpen szokás értelmezni. Egyrészt tekinthető a kozmogónia, tehát a Föld fent leírt kialakulása utáni stabil világállapot leírásának, amelyben az ellentétek örök harca folytatódik tovább. Másrészt megközelíthető úgy is, hogy a töredékben idézett „jogtalanzkodás”

²¹ Erre vonatkozólag Anaximandrosz könyvéből ránk maradt egy szó szerinti idézet, mégpedig a Kr. u. 6. századi újplatonikus Arisztotelész-kommentátor Szimplikiosznál: „Amiből keletkeznek a dolgok, azokba történik a pusztulásuk is »szükségszerűen; mert büntetés és jóvátételt fizetnek egymásnak jogtalankodásaikért az idő elrendelése szerint« mint igen költői kifejezésekkel mondja.” Boros 2007, 29.

és „jövátétel” kozmikus ciklusokat alkotva váltják egymást, a kozmikus tűz előretörése során mindent elemészt, a világ elpusztul, de a körforgás kezdődik előlről, újabb „mag” válik le a határtalanról, és alakul ki belőle újabb világ. Ez utóbbit erősíti a biológiai modellhez hasonlítható kozmogónia, amelyben, akárcsak az élőlényeknek, észszerű véges életciklust tulajdonítani magának a világnak is. (Ebben az interpretációban némi nagyvonalúsággal felfedezhetőek párhuzamosságok a modern kozmológiai elméletekkel: az ősrobbanás, illetve az univerzum hőhalálának elméletével, a ciklikus világegyetem modelljével.)

Anaximenész a milétoszi természetfilozófusok harmadik neves képviselője. A világ *arkhéja* szerinte a levegő. Ebből keletkezik, és ebbe olvad vissza minden létező. A levegő határtalan és isteni, mondja Anaximandroszhoz hasonlóan. A levegőnek uralkodó, irányító szerepet tulajdonít, mégpedig azért, mert párhuzamot von az emberi lélek és a levegő között: „Ahogy a mi lelkünk (*pszükhé*), amely levegő, összetart bennünket és uralkodik rajtunk, az egész kozmoszt is szél (vagy lélegzet: *pneuma*) veszi körül.”²² Kozmogóniai rendszerének másik jellemzője, hogy az anyagfajták minőségi különbözősége voltaképpen mennyiségi (sűrűségi) okokra, különbségekre vezethetők vissza. Mivel minden a levegőből jön létre, és minden levegő-minőséggel rendelkezik, így az arkhéból kialakuló dolgok természetét tulajdonképpen sűrűségük szolgáltatja. Eképpen a levegőből ritkulással tűz, sűrűsödés révén előbb szél, majd felhő, végül víz, föld és szikla lesz. Sőt, a levegő nem csupán azért princípiuma a létrejött anyagi valóságnak, mert minden belőle keletkezett, de kozmológiai értelemben a világ, minden dologgal egyetemben: levegő.

Anaximenész kozmogóniájáról még tudható, hogy az égitestek létrejöttét a Föld kipárolgásával magyarázta, amely szerint ez a levegőkipárolgás a kozmoszban megritkulva tűzzé lesz, és utóbb a magasban csillagokká, fényes égitestékké sűrűsödik, áll össze. Az égboltot félgömb formájának írja le, és úgy véli, az égitestek nem buknak le a Föld alá, hanem körbefordulnak körülötte, akárcsak a sapka az emberek fején. A Föld szerinte lapos alakjának köszönheti rendkívüli stabilitását, a fényes égitestek pedig a levegőt akképpen „meglovagolva” mozognak, mint a falevelek a szélben.

A milétoszi bölcséleti hagyomány számos szállal kötődik a korai közel-keleti és a korabeli görög mitológiakincset megformáló költészethez. Ugyanakkor kozmogóniájuk már nem feltételezi az isteni beavatkozás

²² BOROS 2007, 30.

szükségességét, a világ és a dolgok keletkezésének okát belső természetükben (phüszisz) keresi és látta. Az Olümposz szeszélyes, antropomorf istenei helyébe a milétsziak által bemutatott világgépben a kiszámíthatóság és szabályszerűség lép. Ennek hozadéka, hogy amennyiben a természeti világ igazságos és szabályszerű, egyúttal – vagy éppen ebből következően – megismerhetőnek is kell lennie. Nincs elzárva tehát a tudás, a megismerés útja az ember előtt, nem az istenek vagy más természetfeletti erők szeszélyétől függ, hogy feltárulnak-e számára a teremtés titkai. A mindenség mint rendezett egész tehát a milétszi bölcselek szerint világos, átlátható és koherens struktúra, amelynek megismerése csupán az emberen, az általa kifejtett szellemi és tapasztalati erőfeszítésen múlik. „Újításuk mögött mindig valamilyen racionális megfontolás húzódik meg.”²³ Az ember értelmével felfogható tudás, vagy még pontosabban a megismerés révén kiteljesedő első episztemé, a világ és az abban tapasztalható dolgok és jelenségek racionális módon való narrálásának története tehát a milétszi bölcsek, az első filozófusok munkája nyomán vette kezdetét. „Mindez korai tudománynak tűnik – egy korai próbálkozásnak a fizikai valóság alaptulajdonságának felismerésére, és annak magyarázatára, hogyan vezethetők le ebből a fizikai dolgok megfigyelhető tényei.”²⁴

A Szókratész előtti ókori görög filozófiai irányzatok közül szót kell ejtenünk a püthagoreusokról,²⁵ amennyiben választott perspektívánk, az ismeretelméleti tradíció szempontjából lényegeset, újat mondtak, alkottak. A Püthagoreus-iskola névadójáról, szamoszi Püthagoraszról mint történeti személyről és mint gondolkodóról is keveset tudhatunk bizonyosan. Alakja hol tudós matematikusként, hol a lélekvándorlás tanát hirdető, csodatévő vallási vezetőként, tanítóként áll előttünk. Püthagoraszról annyi elmondható, hogy eltávolodott a korábbi milétszi áramlat képviselte racionális tudomány szemléleti hagyománytól, beállítottsága leginkább a kozmosz rendjét jellemző lírai harmónia felismerésére és már-már kultikus tiszteletére enged következtetni. A püthagoreusok különleges jelentőséget tulajdonítottak a számoknak, és a számokkal kifejezhető rendezettségnek.²⁶ „Szokás volt

²³ BOROS 2007, 30.

²⁴ HAMLIN 1998, 16.

²⁵ A püthagoreusok Szamoszi Püthagorasz tanaira támaszkodó és őt követő filozófusok voltak. Ide tartoznak Krotóni Philolaosz, de követői voltak Empedoklész, Anaxagorasz, Leukipposz és Démokritosz is.

²⁶ „Ő a számok tanát filozófiájába középpontjába állította.” „A püthagoraszi tanítás a számban fedezi fel a világ tulajdonképpeni titkát és alapvető építőkövét.” STÖRIG 1997, 97.

körükben Püthagorasra esküdni, »aki a *tetraktüsz*²⁷ adta minékünk, amelyben ott a kiapadhatatlan természet forrása és gyökere« (Sextus Empiricus, *Adv. math.* VII. 94).²⁸ Püthagorasz követői zárt közösséget alkottak, amelynek tagjai szigorú szabályok szerint éltek, de így sem voltak mentesek a belső viszályoktól, ellentétektől. Az akúszmatikoszok²⁹ elsősorban a püthagoraszai életvezetést és a politikai befolyást tartották fontosnak, míg a matematikoszok³⁰ a szigorúan vett tudomány művelőiként, a matematika és a kozmológia elkötelezettségüként tekintettek magukra. „E megosztottság azzal magyarázható legegyszerűbben, hogy Püthagorasz tanításában benne rejtett a tudományos irányban való továbbfejlesztés lehetősége, kifejtett matematikai és kozmológiai elmélete azonban nem volt.”³¹ A matematikai hagyomány Püthagoraszhoz tulajdonítja azt a geometriai tételt, amelynek értelmében a derékszögű háromszög leghosszabb oldalának négyzete egyenlő a két rövidebb oldal négyzetének összegével. Szintén az ő nevéhez köti a tudománytörténet azt a felismerést, hogy a háromszög szögeinek összege megfelel két derékszögnek, azaz összesen mindig 180 fok. Püthagorasz volt az első a filozófusok sorában, aki a világot *kozmosznak* nevezte, és a világ harmóniáját a benne érvényre jutó számviszonyok határozzák meg, ennek legközvetlenebb bizonyítéka a zene. Vélhetően Püthagorasz volt az első, aki matematikai összefüggést fedezett fel a hangok hossza, a hangok összhangzása, illetve a hangskála fokai között. A világmindenség harmóniájában a kozmosz struktúrájának zenei, tehát a mozgó testek keltette hanghatáshoz hasonló jellege dominál. Ezt a gondolatot hasonlíthatjuk a milétosziaknak a *mozgóról* alkotott elképzeléséhez, ugyanakkor érzékelhető, hogy Püthagorasz a világ arkhéját nem egy meghatározott őanyagban, princípiumban, sokkal inkább egy matematikai karakterrel felruházott viszonyrendszerben, vagy még pontosabban, östörvényben, szükségszerűségben vélte megragadni. Ez a törvény nem más, mint a világ alkotórészei közötti „örök számszerű viszony”.³² (A matematikában számos alkalommal beszélhetünk egy-egy kiemelkedő matematikus által felállított, de bizonyítani nem tudott tételről.

²⁷ „A *tetraktüsz* (»négyesség«) az első négy egész szám összege (1+2+3+4=10) a legtökéletesebb szám, amely tartalmazza a kvart (4:3), a kvint (3:2) és az oktáv (2:1) arányait alkotó számokat. Felfogásukban e harmóniakon alapul a kozmosz ereje.” BOROS 2007, 35.

²⁸ BOROS 2007, 35.

²⁹ Akúszma, görög – halott dolog, szóban továbbadott bölcs mondás.

³⁰ Mathématikoszok, görög – „a tudomány művelői.”

³¹ BOROS 2007, 35.

³² STÖRIG 1997, 98.

Ezek az úgynevezett matematikai sejtések, amelyek alkalmasint több száz évig is ellenállhatnak a bizonyítási kísérleteknek (például a nagy Fermat-sejtés). Bár nem szokták ezzel a névvel említeni, Püthagorasz fent említett elméletét – a világ összefüggésrendszerének számszerű viszonyairól és ezek strukturáltságáról – tekinthetjük ilyen zseniális sejtésnek az elemek periódusos rendszerének ismeretében.

Az antik filozófia következő, meglehetősen jól körülhatárolható irányzatának képviselői az eleata gondolkodók. Elea városa a mai Salernótól valamivel délebbre, Itália nyugati partjainál feküdt. Itt, a szintén görög gyarmatvárosban, nagyjából a püthagoreus irányzattal egy időben jön létre az eleai filozófiai iskola, amelynek három nevezetes képviselőjéről, Xenophanészról, Parmenidészről és Zénónról lesz szó.

Kolophóni Xenophanész szintén Kis-Ázsia görögök lakta nyugati partvidékéről származott, és a perzsa hódítást követően (Kr. e. 545.) a vándor énekmondók, az úgynevezett *rhapszódoszok* életét élte, és lényegében filozófiai tankölteményeket adva elő járta a korabeli világot hosszú élete során, míg végül Szicíliában telepedett le. Platón és Arisztotelész egyetért abban, hogy az eleai iskola Xenophanésztől származtatható. Fontos gondolkodó, már csak azért is, mert Heller szerint is³³ az eleaták tekinthetők az első metafizikusoknak.

Heves kritikai rohamában élesen bírálta a korábbi teológiai-irodalmi hagyományt (elsősorban Hésziodosz és Homérosz munkáit), amely hozzájárult az antropomorfizált, züllött életet élő görög istenek kultuszának kialakulásához. Elfogadhatatlannak és nevelésesnek tartotta, hogy az istenek olyasfajta bűnöket kövessenek el, mint a lopás, hazugság, csalás, házasságtörés, árulás, amelyek az emberek körében is elítélendőnek és szégyenletesnek számítanak. Ennek megfelelően nem a kanonizált, a görög kultúrkincs tárházának számító szerzők műveit, hanem saját költeményeit adta elő: „Versenyre kél az elfogadott tekintélyekkel, és jobb, igazabb módon próbál számot adni a dolgok természetéről az új tudományos világlátás alapján.”³⁴ Xenophanész morálkritikai alapvetésként kifejtett fenti álláspontján túlmenően általános-ságban is megkérdőjelezte az antropomorf istenképet. Azt mondta, hogy az nem lehet valós, hiszen megfigyelhető, hogy minden nép, törzs vagy nemzet saját képére alkot isteneket, sőt, ha az állatok tehetnék, fajtájuk

³³ HELLER 2016, 21.

³⁴ BOROS 2007, 33.

jellegzetességeivel felruházott isteneket alkotnának.³⁵ Az antropomorf istenkép ebből következően csak hamis lehet.³⁶ Isten örök és mozdulatlan, ugyanakkor működése révén ő mozgatja a világot. Lát, hall és gondolkodik, tehát a megismerő tudás minden szükséges feltételével abszolút módon – és nem külön érzékszervek által, mint ahogyan az ember – rendelkezik. Szemben Thalész és a milétoszi iskola elképzelésével, amely szerint minden dolog „tele van istenekkel”, istent nem azonosítja a világ archéjával, anyagi princípiumával. Xenophanész istenfogalma nem az újnak tekinthető, Milétoszból eredő természetfilozófiai irányt követi, sokkal inkább a közmegegyezésen alapuló hagyományos istenkép gúnyos kritikájaként értelmezhető.

Hasonlóan a milétoszi bölcselőkhöz, Xenophanész is keres egy, a mindenség eredetét adó princípiumot; nézete szerint a világ, és minden abban lévő, ideértve az embert is, földből és vízből van. Rendszerében megfigyelhető a ciklicitás Anaximandrosz óta ismert ideája, nevezetesen, hogy Xenophanész szerint a tenger időről időre elborítja a szárazföldet, elpusztítva minden életet a felszínen. Tudomány módszertani szempontból nem elhanyagolható, hogy elméletének alátámasztására *bizonyítékot* is megnevez, mégpedig a szárazföldön fellelhető kővületeket és maradványokat.

Xenophanész episztemológiai, tehát az ismeretek megszerzésére, feldolgozására és megértésére utaló megállapításai lefesthetők az isteni mindentudás és az emberi ismeret korlátozott volta között feszülő tradicionális feszültségként, amelynek központi alapvetése, hogy valódi tudással (itt Xenophanész szerint teljességet és az ismeret közvetlenségét kell értenünk) emberként nem rendelkezhetünk. Így az ember számára a valódi tudás a maga komplexitásában nem megszerezhető, ezért be kell érnie a látszattal és a vélekedéssel. „Túlzás volna azonban szkeptikusnak tekintenünk: úgy véli, az emberek rendszeres kutatás révén idővel közelebb juthatnak az igazsághoz.”³⁷ Másképpen: „Az istenek nem fedtek fel mindent rögtön az embereknek, de a kereső ember mindig többet fog idővel

³⁵ „Ha az ökröknek, lovaknak és oroszlánoknak kezük lenne, és azzal szobrot vagy képet tudnának készíteni isteneikről, akkor minden bizonyosan ökr-, ló-, oroszlánalakot adnának nekik ugyanúgy, ahogyan az emberek emberi alakot adnak a sajátjaiknak.” STÖRIG 1997, 98.

³⁶ Vö. „Xenophanész szerint egy dolog bizonyos: nem lehet sokféle isten, az egyik isten nem uralkodhat a másik felett. A legmagasabb rendű és a legjobb csak egy lehet. Ez az egy isten mindenütt jelen lévő, és sem alakra, sem gondolatait tekintve nem hasonlít halandókhöz.” STÖRIG 1997, 100.

³⁷ BOROS 2007, 34.

megtudni róluk.”³⁸ Ismeretelméleti perspektívánk tehát két fontos adalékkal bővíthetett, miután Xenophanész munkásságára futó pillantást vetettünk. Az egyik a bizonyíték, a bizonyítás jelentőségének felismerése elméleteink alátámasztására, a másik a lankadatlan szellemi erőfeszítés szükségessége a megismerésben.

Parmenidészről azt feltételezi a filozófiatörténet, hogy Xenophanész tanítványa lehetett. Mindenképpen őt tekintjük az eleaták legjelentősebbikének. Elea nem feküdt túlságosan távol Krotóntól, így elképzelhető, hogy a püthagoreusok tanításai is hatással lehettek filozófiájára. Parmenidész három részből álló, homéroszi stílusban írt tankölteményét³⁹ legnagyobb terjedelmében Szimplikiosz őrizte meg. Ebben kifejti nézeteit a létezőről és a nemlétezőről. Kiindulásul Xenophanész változatlan létezőjét és ennek rendszerezett kifejtését választja. Vizsgálódásának fókuszában egy merőben új ismeretelméleti és metafizikai problémafelvetést találunk, nevezetesen, hogy: milyenek kell lennie annak a tárgynak, amelyre tudás vonatkozik? Arra a megállapításra jut, hogy igazi tudásra kizárólag tiszta észmegismerés (logosz) útján tehetünk szert, ez a tudatos reflexió pedig, azaz az ész általi megismerés, kizárja a nemlét létezését, csak létező van, nemlétező nincs, és nem is gondolható el. „Döntő fontosságú, hogy a két út, a »van« és a »nincs« az istennő szavai szerint szigorúan kizárják egymást.”⁴⁰ Míg a halandók tökéletlenül különböztetik meg a létet és a nemlétet, tehát értelmezésükben keveredhetnek egymással, a tiszta isteni tudás szerint ezek kölcsönösen kizárják egymást. Létezőn itt minden dolog, amely anyagi kiterjedése folytán betölti a teret, értendő, az üres tér lehetősége nem adott. Parmenidész ezekből a premisszákból kiindulva tagadja a mozgás és a fejlődés lehetőségét, ugyanis ahhoz, hogy valamely dolog az egyik pontból eljuthasson a másikba, azt kell feltételeznünk, hogy az adott térrész korábban üres volt, holott a lét és a nemlét abszolút módon összeférhetetlen. Ennek belátása közvetlenül szükséges, és magától értetődő, állítja Parmenidész, mivel az üres térrész a semmit foglalná magába, ami nem lehetséges. A lét mindent betölt, így a léttel szembehelyezett, a nemlétet elgondoló tudás nem létezik, nincs. Gondolkodás és létezés egy és ugyanaz, csupán a tökéletlen emberi észlelés,

³⁸ Heller Ágnes saját Xenophanész-fordítása. HELLER 2016, 22.

³⁹ „Töredékesen fennmaradt tankölteménye (mintegy 150 verssor, hexameterben) Parmenidész utazását írja le az Éj Birodalmából egy istennőhöz, aki a fény (igazság) országában lakik. A szerző szembeállítja egymással az igazságot és a látszatot, a tudást és a puszta vélekedést.” STÖRIG 1997, 100.

⁴⁰ BOROS 2007, 33.

érzékelés megtévesztő hatása okozza ezzel kapcsolatos tévedéseinket. Ezt az érveléstechnikát, amelyet teljes kompaktságában Parmenidész fejtett ki először, tekinthetjük a metafizika megszületése pillanatának. Parmenidész tehát arra jutott, hogy sem keletkezés, sem mozgás, sem pedig fejlődés nem lehetséges, fogalmilag kizárt a világban, egyedül a változatlanul fennálló létezését kell valóságnak tekintenünk. Parmenidész gondolati rendszerének újításai és frissessége messze túlmutat az eleai iskolán. A Kr. e. 5. század közepének és második felének bölcselei mind valamiképpen Parmenidész megállapításaira reagáltak, azt kommentálták.⁴¹ Sőt, Platón *Parmenidész* című dialógusában az idős mester az akkor negyvenes éveiben járó tanítványával, Zénónnal és az egészen fiatal Szókratésszal beszélget. Ebből láthatjuk, hogy az eleai preszókratikus hagyomány hogyan fonódik össze, hogyan kapcsolódik a későbbi athéni klasszikus filozófiához.⁴² „A parmenidészi metafizika gyökeresen átformálja a természetfilozófia fogalomrendszerét.”⁴³ Parmenidész vetette fel elsőként világosan a metafizika olyan alapvető problémáit, mint lét és nemlét, egység és sokaság, valóság és látszat, valamint értelem és érzékelés viszonyának kérdései. Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy az antik görög filozófiában Parmenidésznel találkozunk először részletesen kimunkált bizonyítással. Parmenidész volt az első, aki elméletét és gondolatmenetét kifejezett és szigorú érveléssel, szabályokhoz igazodó bizonyítással támasztotta alá.

Eleai Zénón egy emberöltővel lehetett idősebb Parmenidésznel. Nevéhez nem fűződnek úgynevezett pozitív tanítások, annál több, utóbb méltán híressé vált, elsősorban az időre és a mozgásra vonatkozó *paradoxont*⁴⁴ alkotott, elsősorban mestere, Parmenidész – a változást tagadó, sokat támadott

⁴¹ „Empedoklész, Anaxagorasz, valamint az atomisták, Leukipposz és Démokritosz mind olyan kozmológiai elméletet igyekeznek kifejleszteni, mely számol Parmenidész ellenvetéseivel.” BOROS 2007, 49.

⁴² „A platóni ideaelmélet számos tekintetben ugyancsak Parmenidész gondolataira épül.” BOROS 2007, 43.

⁴³ BOROS 2007, 43.

⁴⁴ Paradox (görög szó, para = kívül, doxa = vélemény): 1. ellentmondást tartalmazó, ellentmondó, 2. az elfogadott véleménnyel szemben álló, váratlan, hihetetlen, különös. Paradoxon: 1. ami látszólag ellentmond a lehetségesnek, az elképzeltnek, az elgondolhatónak; ellentmondás, 2. a formális logikában olyan kijelentés, amely látszólag egyszerre igaz és téves. RATHMANN 1996, 194.

monista⁴⁵ – elmélete védelmében.⁴⁶ Ezeken kívül ismertek még a nevéhez fűződő úgynevezett *antinómiák*,⁴⁷ amelyek szerint megfelelő érveléssel ugyanúgy be lehet bizonyítani valamiről valamit, majd annak az ellenkezőjét is; például, hogy a dolgok száma határtalan, illetve azt, hogy határolt. A forrásértelmezési probléma, amelyről már több ízben szót ejtettünk, itt is fennáll. Zénónról mint történeti figuráról vajmi keveset tudunk biztosan, eredetinek tekinthető töredéke alig maradt ránk, minden, amit tudunk, Platón és Arisztotelész idézeteiből, illetve még későbbi másodlagos forrásokból származik. Zénón két híres paradoxona,⁴⁸ jóllehet elsőre logikailag védhetőknak tűnnek, természetesen nem állják ki egy mélyebb vizsgálódás próbáját, és ezt feltételezhetően maga Zénón sem hitette. Sokkal inkább valószínű, hogy ügyesen konstruált paradoxonaival elgondolkodtatva egy

⁴⁵ Monizmus (görög szó, monosz = egyetlen, egyedüli): egységtan, világegységtan. RATHMANN 1996, 171.

⁴⁶ Itt a Platón *Parmenidész* című dialógusából idéző Heller Ágnesre bízunk magunkat: „[...] inkább Platónra hivatkozom, aki szerint Zénón mindezeket a paradoxonokat (főleg a mozgásparadoxonjait) azért fogalmazta meg, hogy megvédje mesterét, Parmenidészt, ostoba támadói ellen [...]” HELLER 2016, 30.

⁴⁷ Antinómia (görög szó, szembeszegülés a törvénnyel): egy tétel önellentmondása, illetve több tétel ellentmondása, amelyek közül mindegyik önmagában érvényes, vagy érvényesnek látszik. RATHMANN 1996, 30.

⁴⁸ „Zénón legismertebb tételei azok, amelyek tagadják a mozgás lehetőségét. Mi négy ilyen érvelést ismerünk, de Proklosztól, a késői újplatonikus filozófustól tudjuk, hogy legalább negyven ilyen volt [...]. Meglehetősen általánossá vált a négy tétel két párba való rendezése. Az első pár, a Dichtómia és Akhilleusz, a mozgás lehetőségével foglalkozik azon felvetés mellett, hogy a dolgok ad infinitum oszthatók fel [...]. A Dichtómia egyszerűen így érvel: hogy A pontból B pontba jussunk, először a félúton lévő C pontba kell elmozdulnunk, aztán D pontba félúton C és B között, aztán egy E pontba félúton D és B között és így tovább ad infinitum. De amiről itt szó van, a mozgások végtelen sorozata nem fejezhető be »véges idő alatt« [...]. Az Akhilleusz hasonlóképpen érvel, Akhilleusz és egy teknősbéka versenyfutását vizsgálva, ahol a teknősbéka Akhilleuszhoz viszonyított lassúsága arányában előnyt kap. Ekkor tehát Akhilleusznak ahhoz, hogy A-ból B-be érjen, először C-be, a teknősbéka kiindulópontjába kell érkeznie. De ekkorra a teknősbéka már D-be ért, és mire Akhilleusz D-be ér, a teknős már E-ben van, és így tovább, ad infinitum. Így a teknősbéka mindig kicsivel Akhilleusz előtt jár, és az utóbbi nem érheti utol [...]. Hasonló tanulság lenne levonható a Nyílból, de mint Arisztotelész közli, Zénón úgy érvelt, hogy mindennek, ami saját méreteivel megegyező teret foglal el, nyugalomban kell lennie [...], a nyílnak repülése bármely pillanatában saját méretével megegyező teret kell elfoglalnia. Így hát, ha repülése bármely pillanatában nyugalomban van, akkor repülésének minden pillanatában nyugalomban van. Ennélfogva nem mozoghat, és nem is érheti el célját.” HAMLYN 1998, 28–29.

egész más érveléstechnikai perspektívára akarhatta felhívni a figyelmünket.⁴⁹ Ez pedig a mindenkori kritikai nézőpont, és ezt feltétlenül annak a zénóni argumentációnak köszönheti a filozófia, amely szerint a különböző filozófiai elméletek és érvrendszerek között sokkal nagyobb éleslátásra kell szert tennünk. Az elsöre legnyilvánvalóbb, legkézenfekvőbb feltételezések, kijelentések (például „Akhilleusz gyorsabb egy teknősbékánál” vagy: „a kilőtt nyíl vessző mozog”) igazsága is törekenynek, kétségesnek, ellentmondásosnak bizonyulhat, ha egy új fogalmat (például a *végtelen*) vezetünk be. „Zénón paradoxonai rávilágítanak arra, hogy a filozófiában nincsenek maguktól értetődő igazságok. Olyan szilárd, meggyökeresedett meggyőződéseink elvi alapjai is kérdésesnek bizonyulhatnak, mint a mozgás, vagy a sokféleség valóságosságának feltételezése.”⁵⁰

Az eleata szellemi irányzat érintését követően – nem feltétlenül szigorú időrendben haladva – érkezünk meg az Epheszoszból való Hérakleitoszhoz. Hérakleitosz prózában írt, de az általa kimunkált kifejezési forma akkoriban egyedülálló, amennyiben nem egyetlen, összefüggő gondolatmenetet vezet végig, hanem aforisztikus, rövid eszmefuttatásokból áll. A ránk maradt, száznál is több, sok helyütt szinte enigmatikus, rendkívül tömör fragmentumok a fogalmi absztrakció magas szintjét képviselik, értelmezésük nem kis feladat elé állítja az olvasót. Ezért is ragadhatott Hérakleitosz a „homályos” jelző. Érdekes, hogy a jó 2500 évvel később élt modern életfilozófus, Friedrich Nietzsche filozófiájának megalapozásához egészen Hérakleitoszig nyúl vissza, az ő szellemi örökösének tekinti magát, az ő tanaihoz kíván kapcsolódni.⁵¹ Életében és bölcséletének megformálásakor is járatlan, ki-munkálatlan utakat keresett. Nem sokra tartotta az általa „soktudásnak” hívott tanultságot, a megszerzett, racionális ismereteket. Azt tartotta, hogy a filozófia szempontjából elegendő rátalálni egyetlen, kulcsszerű gondolatra, amely elvezet a világ titkának feltárásához, illetve megértéséhez.

⁴⁹ „Zénón kortársai olyan pluralista kozmológiai elméleteket dolgoznak ki, melyek a jelenségeket a változatlan elemek átrendeződésével magyarázzák, ami előfeltételezi mozgásukat. Könnyen lehet, hogy Zénón a mozgás lehetőségét cáfoló érveivel többek között az efféle elméleti kísérletek nehézségeit húzza alá.” HAMLIN 1998, 49.

⁵⁰ BOROS 2007, 50.

⁵¹ „A gondolat, hogy a megértés érvényes körülményeit nagyon fontos a filozófia által és a filozófia számára tisztázni, Hérakleitoszsal kapcsolatban bukkan föl elsőként Nietzsche korai, az antik görögséggel foglalkozó írásaiban [...]” BALASSA Bence (2016a): „Gott ist tot.” A metafizika mint fenomén – krízis és ellenmozgás. *Kellék – filozófiai folyóirat*, 55. sz. 149.

Hérakleitosz is valamely össz-szubsztanciára vezeti vissza a világ valódi természetét (arkhé), de ez nem a víz vagy a levegő, ahogy a milétoziai tartották, hanem egy östüzzről, valószínűleg egyfajta ősenergiáról beszél, amely mértéke szerint hol kialszik, hol fellobban a világban, amely nem teremtett világ, hanem öröktől fogva fennálló. Híres aforizmája, a „nem léphetsz kétszer ugyanabba a folyóba” is ennek a folyamatos mozgásban levésnek a felismerésére utal, hiszen „azóta új vizek áradtak, és te magad sem vagy ugyanaz, mint korábban.”

A dolgok szüntelen „tovafolyása”, a változás karaktere mögött ugyanakkor Hérakleitosz meglátta az örök törvényt mint valamiféle állandó egyiséget. „A nagy törvény, amely szerint az egyetlen ősenergiából fokozatosan kibomlik a sokféleség, nem más, mint az ellentétek egysége. Minden fejlődés ellentétes erők poláris összjátékában megy végbe.”⁵² Az ellentétes oldalak termékeny harcának és kölcsönhatás-mechanizmusának efféle ábrázolásával Hérakleitosz megteremtette a dialektikus fejlődés elméletét, amely elképzelés – egyéb más tanaihoz hasonlóan, lásd a harcról mint mindenek atyjáról szőtt gondolatának visszhangját Nietzsche filozófiájában – 2000 év elteltével majd Hegel és az utána következő marxi áramlat rendszerében kap új értelmezést.

Annak ellenére, hogy a szellemtörténet ismeretelméleti aspektusának a lehetőségekhez mérten komplex és széles körű bemutatására törekszünk, kénytelenek vagyunk nagyobb ugrásokkal, egyes jelentős vagy kevésbé jelentős gondolkodók⁵³ kihagyása mellett folytatni utunkat.

A következő, már a klasszikus görög filozófia aranykorába átvezető áramlat a szofista⁵⁴ gondolkodóké. Protagórasz (aki először használta önmaga megjelölésére a szofista nevet) és Gorgiasz a két legjelentősebbnek tartott szofista filozófus, akik egyébként önjelölt tanítóként, az emberek

⁵² STÖRIG 1997, 97.

⁵³ Sajnos nincs helyünk foglalkozni az eleaták második generációjával, sem a Kr. e. 5. század kozmológusaival és az atomistákkal sem, így Melisszosz, Leukipposz, Démokritosz, Anaxagorász, Empedoklész munkásságát bemutatni ezen a helyen nem áll módunkban.

⁵⁴ „A szophisztész szó az archaikus nyelvhasználatban olyan embert jelöl, aki magasrendű szaktudás vagy általánosabb értelemben vett »bölcseesség« valamilyen formájának birtokosa (a szophia mindkettőt jelenti): például jós, költő, zenész, államférfi vagy filozófus.” BOROS 2007, 57.

„nevelőiként”⁵⁵ léptek fel, szemben a milétoszi és az eleata hagyománnyal. Azt tartották, hogy a világ természeti jelenségeinek struktúrája, az abban érzékelhető folyamatok és törvényszerűségek kívül esnek az ember Logosz általi, tehát tudatosan, kognitív eszközökkel történő megismerésének hatókörén. A szofisták szerint az ember számára az ismeretszerzés útja egyedül a személyes tapasztalat, az empiria lehet.

Ebben az időben figyelhető meg a görög kultúrában a szellemi élet területeinek különválása, egyfajta identitásképző, öndefináló törekvés. Hérodotosz a Mediterráneumban tett utazásait követően beszámolt a korabeli világ ember alkotta csodáiról. Nyilvánvalóvá vált, hogy az ember keze nyomán születő világ nem értelmezhető a természet részeként, még ha az emberiség mint faj biológiai kategória is egyben, s mint ilyen a természet egészéhez tartozik. Hippokratész és tanítványai igyekeztek világos, racionális keretbe foglalni az orvostudomány alapjait, szemben a homályos vagy – mondjuk úgy – hagyományos gyógyítókkal és természetfilozófusokkal. Ezzel összevethető az a folyamat, amelynek során elválik egymástól a filozófia fő áramlata és a szofisztika. Platón lesz az, aki a szofisták ellen írott dialógusaiban⁵⁶ a „hamis látszatkeltés mestereinek”⁵⁷ írja le ellenfeleit, olyan veszélyes bűvészeknek, akik könnyen csapdába csalhatják és tévútra

⁵⁵ A szofisták önálló filozófiai iskolát nem alkottak. Lényegében vándortanítók voltak, akik elsősorban retorikai ismereteket, beszéd- és érveléstechnikát (akár hamisat is) tanítottak a polisz (elsősorban Athén) erre áldozni hajlandó (a tanítás nem volt ingyenes) polgárainak. Többek között ez szúrta annyira Szókratész, Platón, majd Arisztotelész szemét is. A szofista gondolkodók vagy retorikusok tartalmilag eltávolodtak a milétoszi és eleata hagyomány természetfilozófiai perspektívájától, és arra keresték a választ, hogy mi a jó, hogyan élhet az ember jó életet, miért működik jól (vagy rosszul) a polisz (városállam). Ebben az értelemben tehát a morálfilozófia korai előfutárainak is tekinthetők.

⁵⁶ *A szofista* (ógörögül: Σοφιστής) című dialógus Platón kései filozófiájának kulcsműve, amelyben a korábbi dialógusok szofisták elleni polémiáit folytatja. A szofisztika természetének vizsgálata során olyan problémák is vizsgálat tárgyai lesznek, mint az, hogy lehetséges-e egyáltalán látszat, hamis beszéd és hamis vélemény. A dialógus középpontjában a nemlét és a lét problematikája áll. Ebben a műben találkozhatunk először a metafizikai kutatásban alkalmazott rendszeres nyelvi elemzés módszerével. A dialógus szerkezete világos és logikus, de nem egyszerű. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/A_szofista (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)

⁵⁷ BOROS 2007, 36.

vezethetik még a szellem embereit is.⁵⁸ Ezen a helyen érdemes utalnunk arra a hangsúlyeltolódásra, amelynek következtében egyre inkább a bölcsélet előterébe kerül az emberi, ember alkotta, támasztotta világ és annak struktúrája, amelyet a *nomosz* (konvenció) szóval jelöltek, a természeti *phüszisz* (természet), tehát létében adott és meghatározott törvényszerűségek alapján funkcionáló fizikai világkörnyezet javára, ezáltal a közöttük egyre markánsabban interpretált különbségre. „Nem világos, hogy a szofisták egyértelműen ellentétéről beszéltek-e, de feltétlenül hajlottak arra, hogy a hangsúlyt a *nomoszra* helyezték a *phüszisszel* szemben, függetlenül attól, hogy természetén általában a természetet vagy az emberi természetet értették.”⁵⁹

A szofisták érdeklődési körét, világlátását és tanításait nehezen lehetne koherens bölcselteként bemutatni. A mozgalom legfontosabb képviselői, mint a már említett Gorgiasz *A nem létezőről, avagy a természetről* írott művében⁶⁰ amellett érvelt, hogy semmi nincs, ha van is, nem ismerhető meg, illetve ha mégis megismerhető, ezt az ismeretünket nem tudjuk másoknak hitelesen közvetíteni, átadni. Ezek a tételek egyrészt tükrözik a szofisták ismeretelmélethez, ismeretszerzéshez és ismeretközvetítéshez fűződő gondolatait, másrészt módszertani szempontból rendkívül érdekes, hogy az általuk tartalmilag, filozófiailag elutasított és meghaladni óhajtott eleata hagyomány érveléstechnikáját átvéve igyekeznek bizonyítani állításait.⁶¹ Kétségtelenül igaz, hogy a preszókratikus filozófia eddig bemutatni szánt

⁵⁸ „A szofista szó szerinti fordításban »bölcselőt« jelent. Szókratész és Platón lenézően beszéltek a szofistákról, és ez a szónak pejoratív színezetet adott. Szókratész és Platón álláspontjának az volt az alapja, hogy a szofisták pénzért akár inkorrekt érvelési technikákat is tanítottak bárkinek. Az ilyen logikailag hibás érveléseket ma is szofizmának nevezzük. Ennek ellenére nem fogadhatjuk el maradéktalanul Platón álláspontját. A szofista filozófia a természetfilozófiával szembeállítható, mivel a kérdésfelvetése nem a kozmosz kialakulására, rendjére és működésének törvényszerűségeire kíváncsi, hanem az emberi élet törvényszerűségeire fordítja a figyelmét.” *Szókratész, Platón és a szofisták* (é. n.). Elérhető: www.sulinet.hu/tovabbtan/felveteli/ttkuj/2het/filozofia/filozofia2.html (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)

⁵⁹ HAMLYN 1998, 36.

⁶⁰ Gorgiasz munkájának két későbbi kivonatát ismerjük, az egyiket Sextus Empiricus *A tanítók ellen*, a másikat Ál-Arisztotelész *Melisszoszról, Xenophanészról és Gorgiaszról* című írásából.

⁶¹ „A tételek kifejtésében az eleata filozófusok érvelési módját használja: a bizonyítandó tétel tagadásából adódó lehetőségek egyenkénti cáfolatával igazolja az eredeti tételt (pl. ha van valami, vagy a létező, vagy a nem létező, vagy pedig mindkettő van, miután mindhárom lehetőséget kizártuk, levonhatjuk a következtetést, hogy semmi nincs).” BOROS 2007, 57.

rendszerei és áramlatai (de az itt helyszűke okán nem tárgyaltak szintúgy) egy dologban bizonyosan megegyeznek, vagy legalábbis hasonlítanak, mégpedig abban, hogy vajmi kevés figyelmet szentelnek az embernek mint individuális létezőnek, legfeljebb a természet részeként, strukturális szükségyszerűségként utalnak rá. Nem bukkan fel semmi, ami az emberi létezés morális aspektusának kibontását célozná. „[S]emmi olyan nincs, ami igazán megérdemli az etika nevet.”⁶² A jelenkor tudása alapján etikaiként érthető gondolkodás tulajdonképpen Szókratésszel veszi kezdetét, de Szókratész kortársaiként a szofista „tanítók” ehhez nem elhanyagolható muníciót szolgáltatottak. Ez így van még akkor is, ha jól ismert, hogy Szókratész maga (nyilván itt is Platónra kell hagyatkoznunk) ki nem állhatta őket. Az ismeretelmélet és az etika viszonya, tehát a Logosz alanyaként és forrásaként is értelmezhető individuum, valamint az úgynevezett objektív realitás, tehát az érzékelhető jelenségvilág és az annak kitett (vagy abba belevetett) ember viszonya ekkor, a klasszikus görög filozófia aranykorában kerül először a bölcelet homlokterébe, hogy aztán ott is maradjon, tulajdonképpen végérvényesen. Ugyanakkor az ember alkotta világ szofisták által hangsúlyozott jelentőségét nem szabad összekevernünk a szókratészi jó vagy erény (areté) tanításával. A Platón szájával szóló Szókratész szerint a szofisták nem tanítottak semmi olyasmit, amely morális kiválóságra vezérelné a hallgatóságot, sokkal inkább populista viszonyulásmódjukat hangsúlyozza. *Az Állam* (6, 492c) úgy írja le őket, mint akik kizárólag a tömeg véleményét tartják szem előtt.

Mint láttuk, Gorgiasz okfejtése, amellyel radikális módon szakít a természetkutatással, még a legmegengedőbb értelmezésben is elveti a természet tanulmányozásának lehetőségét. A szofista tanok lényege és jelentősége az ember egyéni és társadalmi céljainak eléréséhez fűzött kommentárokban, retorikai és egyéb érveléstechnikai, beszédstratégiai ajánlásokban fedezhető fel. A szofisták, elsősorban a Platón által a *Theaitétosz*-ban citált Protagórasz szerint „mindennek mértéke az ember”.⁶³ Ez tökéletes relativiz-mushoz vezető álláspont, amely azt jelenti, hogy minden olyan, amilyenek az ember szemében tűnik, mégpedig nem is általában az emberre, hanem

⁶² HAMLYN 1998, 35.

⁶³ Protagórasz tétele szerint „minden dolog mértéke az ember, a létezőknek az, hogy vannak, a nem létezőknek pedig, hogy nincsenek” (vagy: „a létezőknek, hogy miként vannak, a nem létezőknek pedig, hogy miként nincsenek”). E mondat az *Igazság* című művének kezdő mondata. BOROS 2007, 59.

az individuális perspektívára vonatkozóan. A valóság tehát az érzékelés (percepció) aktusában meghatározott individuum szubjektív élményétől nem elválasztható. A világ és a dolgok olyanok az egyén számára, amilyenekként észleli és a maga számára fölfogja azokat. Ennek fényében a szofista érvelés koncepciójában lehetetleníti el az abszolút igazságot mint valamiféle végsőnek tekinthető érvelést. Ha az igazság nem abszolút, hanem a megismerő alanyhoz kötött, akkor kevés dolgot állíthatunk biztosan. Ha eme érvelés alapján még az olyan, érzékelésen alapuló ítéleteket sem hozhatjuk meg minden kétség nélkül, mint hogy mi meleg és mi hideg, vagy hogy milyen erősen fúj a szél, akkor az egyén és a közösség véleményén alapuló, ítéelhető kategóriáknak mint az erkölcsnek vagy az igazságosságnak sincs abszolút mércéje. A híresen szkeptikus Protagóraszról tudható, hogy előszeretettel állította, valamilyen kérdést, filozófiai problémát egyaránt lehet mindkét oldaláról érvekkel alátámasztani és támadni is.⁶⁴ „Minden embernek van igazságérzete, még ha más irányú képességeik különbözőek is, és a szofista feladata az, hogy ezt előhozza, és tanítással gondoskodik megvalósításának eszközeiről.”⁶⁵

Mint azt talán sikerült megvilágítani, a szofista filozófia jelentőségét nem az eredeti elméleti felfedezések adják, sokkal inkább a tevékenységük formai keretét meghatározó kommunikációs-retorikai fejlődés, ha úgy tesszük „forradalom”. A vita, az érvelés, az álláspontok ütköztetése nem kis mértékben a szofisták működésének következtében nyert létjogosultságot, és terjedt el szinte robbanásszerűen a korabeli görög kulturális életben. Eszköztárukat nem csupán a szónokok és politikusok, a polisz életének véleményformálói, hanem a drámaírók, történetírók, sőt olyan „szakemberek”, mint az orvosok is átvették, annak érdekében, hogy hallgatóságukat meggyőzzék. „A retorika hagyománya ettől kezdve az antikvitás végéig a kultúra egyik meghatározó ereje, áthatja az oktatást, a közéletet és az irodalom szinte minden formáját.”⁶⁶

⁶⁴ „Olyan tendencia ez, amely szinte kánoni megfogalmazást nyert a valószínűleg kicsit későbből, a negyedik század elejéről, ismeretlen szerzőtől származó Disszoi Logoi – Kettős Érvelések című munkában.” HAMLYN 1998, 36.

⁶⁵ HAMLYN 1998, 36.

⁶⁶ BOROS 2007, 65.

2.5.1.3. Egy ember, aki „túl sokat kérdezett”,⁶⁷ avagy a filozófia kezdete – Szókratész és Platón

Ebben az alfejezetben érzjük el azt a kort, amelyben az antik görögség szellemi csúcsteljesítményeként kibontakozik Szókratész és Platón, valamint Arisztotelész filozófiája. Egyikőjük szellemi örökségét, a filozófia nagy kérdéseinek megválaszolására tett erőfeszítéseit sem lehet túlbecsülni. Némiképp más-más okból, de mindhárom bölcs gondolatai immár több mint 2500 éve hatnak megtermékenyítőleg számtalan filozófusnemzedék munkájára. Még csak megkísérelni is lehetetlen vállalás volna hármójuk munkásságának részletes bemutatása, ezért igyekszünk – megtartva eredeti célkitűzésünket – az ismeretelmélet perspektívájából elmondani róluk a lehető legfontosabbakat.

Szókratész tevékenységét, tanításait alapvetően Platón közvetítésével⁶⁸ ismerhetjük, ez indokolja filozófiájuk együttes tárgyalását.⁶⁹ Bár Arisztophanész szofistaként – a *Felhők* című komédiájában – maró iróniával ábrázolja Szókratészt, az nyilvánvaló, hogy Szókratész teljesen különböző habitussal rendelkezett, mint a szofisták általában.⁷⁰ Mint arról már volt szó, semmit sem írt, hanem csupán kérdezett, beszélt, szóban tanított.⁷¹ Annak ellenére, hogy Platón azokban a dialógusaiban, amelyekben mestere, Szókratészt lépteti fel, rengeteg tudást, életbölcességet ad a szájába, nem valószínű, hogy mindezeket Szókratész, a történeti figura valóban így

⁶⁷ Szókratésztől feljegyezték, hogy folyamatos kérdezősködésével, vitapartnerei elbizonytalanításával felettébb idegesítette, ingerelte az athéniakat.

⁶⁸ Természetesen más antik szerzők is bőszéggel hivatkoznak rá, de hitelesnek mindenképpen leginkább a platóni forrásokat tekinthetjük. Így ír erről Heller: „Szókratész, mint tudjuk, semmit sem írt, de nincs még egy filozófus, akiről több anekdota, történet, emlékirat íródott volna, mint róla, s akinek filozófiáját olyan sokan értelmezték volna, mint az övét, vagy amit neki tulajdonítottak. Platón majdnem minden dialógusának ő volt a főhőse, Arisztophanész érdemesnek tartotta arra, hogy egy komédiája főszereplőjeként kigúnyolja. Euripidész hódolt neki, Xenophón, Platónhoz hasonlóan, ha nem is ugyanazon a szinten, dialógusokban szerepeltette.” HELLER 2016, 49.

⁶⁹ „Platón dialógusai ellenállnak annak, hogy egyszerű történeti forrásként használjuk őket, hiszen filozófiai értelmezését adják Szókratész tevékenységének. Szókratész filozófiájának vizsgálatával tehát egyben Platón filozófiájának vizsgálatát is megkezdjük.” BOROS 2007, 65.

⁷⁰ „A szofistáktól szintén megkülönböztette magát, mondván, hogy nem ígéri, hogy hallgatóit bármire is tanítaná, és fizetséget sem kér tanításáért.” BOROS 2007, 65.

⁷¹ „Így hát az igazi Szókratész elveszett számunkra, csak a platóni Szókratészt ismerjük.” HAMLYN 1998, 38.

képzelte vagy tanította volna, különösen igaz ez Platón késői dialógusaira, amelyek sokkal kevésbé tükrözik Szókratész gondolatait, mint a korábban keletkezettek.⁷²

Szókratész, ha hihetünk a forrásoknak, úgy beszélt magáról, mint „Athén böglyéről”. Ez az öniróniától átítatott, öncsúfoló megjegyzés természetesen nem független attól, hogy milyen habitusú, milyen jellemű személyként tekintettek Szókratészre az athéniak, illetve hogyan gondolt ő a saját tevékenységére. Szókratész munkamódszere a permanens ingerlés volt. Kérdezte, provokálta az embereket, vitapartnereit és tanítványait, hogy azok szembesüljenek nézeteik, meggyőződéseik, véleményük tarthatatlanságával.⁷³ Elgondolkodtatás és elbizonytalanítás. Érvei, érveléstechnikája a szkeptikus érveléshez hasonlóan alapvetően *maieutikus*⁷⁴ státuszúak, első sorban arra szolgálnak, hogy általuk létrejöjjön, elérhetővé váljon valami más, valami több. Ez volt az az alap, amelyen a kétely szókratészi filozófiája szárba szökkenhetett. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy Szókratész elsősorban a perspektívával és a perspektívaváltás következményeivel volt elfoglalva, ez izgatta és csekély mértékben foglalkoztatta például a ión vagy eleata természetmagyarázat.

Szókratészt megismerni tehát személyes ügy, ha úgy tetszik, feltételez és megkíván némi önkényt, hiszen kizárólag másodlagos, harmadlagos forrásokra, interpretációkra hagyatkozhatunk, és ez – némileg talán stílszerűen, rímelve ismeretelméleti vizsgálódásaink céljára – tulajdonképpen ismeretkritikai koncepció kérdése. Magyarán, hogy mit, mely interpretációt tudjuk, vagyunk hajlandóak hitelesnek vagy legalábbis hitelesebbnek tekinteni. Szókratészt, mondja Heller, elsősorban személyisége emeli a legnagyobbak fölé. Az a személyiség, netán karizma, amely elválaszthatatlan oka és egyben következménye filozófiájának. „Szókratész ugyanis a görög filozófia nagy személyisége, inkább az, mint Platón, vagy Arisztotelész, nem azért,

⁷² „[...]noha valószínű, hogy a korábbi párbeszédetek közelebb állnak Szókratész nézeteihez, mint a későbbi, nagyon is platóni dialógusok.” HAMLIN 2007, 38.

⁷³ Jól rímél erre, hogy Szókratész egy bábaasszony fiaként állítólag maga is sokszor „bábáskodásként” utal filozófiájára, módszerét „bábáskodásnak” nevezi. „Ahogy az anyja gyerekek világra hozásával volt elfoglalva, úgy a fia szellemi gyerekek világra hozatalával.” HELLER 2016, 59.

⁷⁴ „A maieuszis szó szerint bábáskodást jelent, vagyis a gyermekszülés segítségének gyakorlatát. Ha valami maieutikus, az azt jelenti, hogy valami másnak a létrejöttét segíti. A szkeptikus megfontolások maieutikus volta azt jelenti, hogy együttesen feltárják mindazt, ami a tudás egy kielégítő elméletéhez szükséges.” GRAYLING 1997, 61.

mert nagyobb filozófus lett volna, mint azok, ahogy nem is tudjuk, milyen nagy filozófus volt [...]. Nem, ő személyiségként nagyobb utódainál.”⁷⁵

Való igaz, hogy Szókratészra jelleg- és korszakhatárként tekint a filozófiatörténet. Érdeklődésének homlokterében nem a természeti világ és annak jelenségei, hanem önismereti és ezzel összefüggésben etikai, valamint logikai és ismeretkritikai kérdések álltak. A tudat állapota, az, hogy mennyire alkalmas az erény gyakorlására és a helyes ismeret befogadására.

Érdekes, hogy Szókratészról feljegyezték: sohasem utazott.⁷⁶ Ióniai elődeivel szemben nem járt sem Egyiptomban, sem a korabeli mediterrán világ más országaiban, városaiban, sőt gyakorlatilag sohasem hagyta el Athént. Úgy tűnik, hogy a város megadott számára minden fontosat, amire életéhez és bölcséletének kibontásához szüksége volt. A preszókratikus természetfilozófusok és gondolkodók számára az utazás egyben munkamódszer, a filozófia útján előrevivő szükségszerűség – vagy mondhatnánk –, evidencia is volt, amennyiben elfogadjuk, hogy az utazás, új, sosem látott helyek, jelenségek megismerése tudással, ismeretekkel, tapasztalatokkal gazdagítja az embert. Erre Szókratésznak – önmeghatározása alapján – nem volt szüksége. Filozófiájának kibontakoztatásakor, „önmaga kitalálásával” nem ezt az utat járta be. Számára a természet jelenségeinek ismerete, mechanizmusuk feltárása, egyáltalán az információgyűjtés vagy a tudás megszerzése nem út az igazsághoz, ellenkezőleg, tévútra terel. A legfeltűnőbb különbségeket, amelyek elválasztják kora szofistáitól, az alábbiakkal lehetne összefoglalni: Szókratész azt állította magáról, hogy nem tud semmit. Nem tanításként tekint tevékenységére, és ezért nem is fogad el pénzt, sem egyebet. Sem retorikával, sem írással nem foglalkozik. Feltételezi és vallja, hogy léteznek objektív etikai mércék az ember számára. Úgy véli, hogy az ember boldogsága szempontjából ezen objektív mércék, azaz az erényre vonatkozó tudás elsajátítása perdöntő jelentőségű. Szókratész filozófiájának megtermékenyítő hatása ezért is egészen kivételes.⁷⁷ Nem véletlen, hogy Arisztotelész így nyilatkozik róla: „Két dolog ugyanis

⁷⁵ HELLER 2016, 49.

⁷⁶ Vö. Immanuel Kant életével. Kantról tudjuk, hogy sosem hagyta el Königsberg, a szülővárosa 50 mérföldes körzetét.

⁷⁷ „Tanítványai közül többen önálló filozófiai irányokat indítottak útjukra. Antiszthenészt tekintik elődjüknek a cinikusok, Arisztipposzt a kürénéi hedonisták, Eukleidészt a megariaiak. Tanítványai közül messze a legfontosabb Platón, akinek befogadástörténete ugyanilyen szerteágazó. Szókratész a cinikusok és a Platón-követők közvetítésével a sztoikus iskolára is komoly hatással volt.” BOROS 2007, 66.

az, amit méltán tekintünk Szókratész érdemének, az induktív bizonyítás⁷⁸ és az általános meghatározás.”⁷⁹

Ahogy arról már említést tettünk, Szókratész – némiképp a bennünk élő filozófusképtől idegen módon – távol tartotta magát az írástól, így azt, amit vallott, amit gondolt, elsősorban egyik legtehetségesebb tanítványa révén ismerhetjük meg. Ez a tanítvány nem más, mint Plátón,⁸⁰ a klasszikus görög filozófia másik nagy alakja, akinek dialógusaiban Szókratész figurája a központi szereplő. Plátón műveiből tudhatjuk a legpontosabban, hogy mestere, az athéni Szókratész mennyire okos és mennyire idegesítő karakter volt. Természetesen több mint 2500 év távlatából ez a kérdés közel sem olyan egyszerű, „[...] mivel sosem tudhatjuk, hogy Plátón Szókratész saját mondatait írja-e le egy-egy dialógusban, vagy pedig a saját gondolatait [...]”⁸¹

Mivel Plátón és általában az antik görög filozófia klasszikus korszakának bölcselete önmagában is óriási mennyiségű és kiterjedtségű tudásanyagot képez, ezen a helyen – vállalásunknak megfelelően – csupán annak az *episztéme*hez közvetlenül köthető aspektusaira fókuszálhatunk. Van egy olyan híres elképzelés, amelyet a filozófiai hagyomány viszonylag nagy egyetértéssel Plátónhoz köt, és nem Szókratészhez, jöllehet Plátón ötletének csírái – már csak a korábbi mester-tanítvány viszony következtében is – biztosan visszavezethetők Szókratész ideáira. Ez az elképzelés a duális világgép (lásd még: *kétvilág-teória*), vagy ha úgy tetszik, a metafizika egyik legkorábbi megjelenése a megismerésben. Arról van szó, hogy Plátón azt feltételezte, hogy a világ és annak

⁷⁸ Az induktív logikai bizonyítás módszere Francis Bacon munkásságával ismét nagy szerephez jut a filozófiában, közelebbről a 16. századi angol empirizmusban.

⁷⁹ Vö. „Ezen eljárásban a különöstől az általános felé haladás rajzolódik ki, amely megragadja a megvizsgálandó fogalom lényegét.” KUNZMANN, Peter – BURKARD, Franz-Peter – WIEDMANN, Franz (1993): *SH Atlasz – Filozófia*. Budapest, Springer Hungarica. 37.

⁸⁰ Plátón (Kr. e. 427–347), filozófus, Szókratész tanítványa, a klasszikus görög filozófia kiemelkedő képviselője. „Plátón az ideatannal nemcsak olyan rendszert alkotott, amely a szókratészi kérdésfeltevésből kiindulva a Szókratész előtti filozófia nagy részét újraértelmezően összegezte, hanem olyan gondolati rendszert alapított, amelynek hatása a nyugati szellemtörténetben semmi máshoz nem hasonlítható. A. N. Whitehead ezt úgy értelmezi, hogy »[...] minden nyugati filozófia csak lábjegyzet Plátónhoz«. Kb. Kr. e. 385-ben alapított iskolája, az Akadémia közel ezer évig állt fenn. A platonizmus virágkora a kései ókorban Plótinosz által alkotott újplatonizmus és az itáliai reneszánsz időszaka volt.” KUNZMANN–BURKARD–WIEDMANN 1993, 39.

⁸¹ WARBURTON 2014, 13.

jelenségei, valamint a létezők összessége nem olyan, mint amilyenek számunkra látszik. A világ valójában másképpen adott, mint ahogyan számunkra, a megfigyelő ember számára megnyilvánul. Platón szerint jelentős a különbség a *valóság* és a valóságról rendelkezésre álló *látszat* között. Fontos tehát, mondja Platón, hogy a valóságot a tudat kognitív funkciói révén, a gondolkodás segítségével – és ne az érzékelés felszínes tevékenysége által – fogjuk fel és értelmezzük. A látszat nem igényel dekódolást, annak kritikátlan befogadása felszínes megismerést eredményez, a valósághoz nincs köze. A filozófusok – mint a tudatos gondolkodással legmagasabb szinten elkötelezettek csoportja – a felelősek azért, hogy a valóságot meglássák és megértsék a látszat mögött. A valóságot azok az objektív, öröktől fogva létező, ronthatatlan és változatlan, immateriális és tökéletes tartalmak képezik, amelyeket Platón *ideáknak*⁸² nevezett el. Ezek az ideák voltaképpen a látszatvalóság ősképei, minden, amit érzékelésünk megragad, ezekre a valódi lényegelemekre vezethető vissza. A látható világ, a természet tárgyai ezen ideák szerint formálódnak. Fontos, hogy mint ilyenek, az ideák Platón felfogásában objektív létezők, tehát létük nem függ tudomásulvételüktől, vagyis a befogadás kognitív (észbeli) képességétől, illetve aktusától. Az ideák világát nem öntudatunk kreálja, de ezáltal válnak nyilvánvalóvá a gondolkodó ember (filozófus) számára. Platón bölcséleti konstrukcióját ezért leginkább *objektív idealizmusként* jellemezhetjük, amelynek megragadása a *kétvilág-elmélettel* a legkézenfekvőbb. Az eleata filozófusokhoz hasonlóan Platón is valamilyen valóságosként létező abszolút világból indult ki, amely a látszat vagy múltékony világ fölé rendelve öröktől fogva létezik. Az eleata hagyomány ezt egyszerűen *létezőnek* nevezi, míg Platón az *ideák* birodalmáról, az ősképekről beszél, közös bennük, hogy valóságosan, objektív létezőként tekintünk rájuk. A testi, tapintható, tárgyi világ érzékelhető, de léte csupán oly mértékben tekinthető valóságosnak, amilyen mértékben az ideák tulajdonképpen létező világából részesedik. Ennek két alapvető módját képzei el Platón, az egyik a *méthexisz* (részesedés), a másik a *mimiézisz* (utánzás).

⁸² „Idea, ideaelmélet (görög: eidosz, idéa 'kinézet', 'jelleg'): Platón tanítása szerint az ideák örök és változatlan létezők, amelyek mintaképpül szolgálnak a természeti dolgoknak. Minden természeti dolog azért olyan amilyen, mert részesült a megfelelő ideában.” STEIGER Kornél (1999): *Filozófiai kislexikon*. Budapest, Fiesta-Saxum.) 68.

Ebből eredően könnyen belátható, hogy a testi, tárgyasult világ, amely körülveszi az embert, és felszínes érzékelését ingerli, mind ontológiai, mind etikai alárrendelt az ősképek szférájának. A légy, a teknősbéka vagy a ló mind állatnak tekinthető, jóllehet érzékelésünk számára rendkívüli mértékben eltérőként adottak. Mindhárman az „állat” ősképek, ideájának kivételülsei a tárgyi világban, vagy ha úgy tetszik, esetünkben a természetben. Csupán annyira tekinthetők állatnak, amennyire az állat ideájából részesülnek, vagyis ami közös bennük, tehát állattá teszi őket, azaz lényegüket meghatározza, az a közös ősképből való eredet.

Ismeretelméleti szempontból jelentős Platón két közismert hasonlata, az egyik a *vonalhasonlat*, a másik a *barlanghasonlat*. A vonalhasonlat – amelyet Platón a *Poiteia (Az Állam)* című dialógusában ismertetett, és a kétvilág-teóriával egybecseng – lényege, hogy a világ két területre tagolható. A *látható dolgok*, vagyis a megjelenő látszat szférája egyrészt lehet *közvetetten érzékelhető* (mint az árnyék, vagy valaminek a tükörképe), másrészt lehet *közvetlenül érzékelhető* (mint a tárgyak, kövek, élőlények). E felett találjuk a csak a *szellem számára hozzáférhető világot*, amely a *tudomány* tereumából áll (például matematika, amely gyakorlati szemléltető anyagának segítségével képes ezeken túlmutató, elméleti következtetések levonására), és végül az *ideák* birodalma, amely csupán a tiszta ész, a „bölcsséget szeretők” (filozófusok) számára, mindenfajta szemlélettől mentesen, adott módon hozzáférhető. Egy mondat erejéig feltétlenül szükséges ezen a helyen szót ejtenünk Platón etikai programjáról is, amely – nem meglepő módon – Szókratész értékfelfogására vezethető vissza. Platón filozófiájának kulcsértéke a *jó ideája* mint minden lét célja és eredete, így az ideák világa fölött helyezkedik el, mint azok, tehát az ősképek eredetoka. A *jó* által képviselt evidens harmónia alakítja ki a dolgok mértékét, rendjét és egységét az ideák között. Az ideák a jóból teremtenek léte és értéket, és ezzel együtt tulajdonképpen a világot is az ember használatára. Ennek a platóni értékrendszernek az értelmében egy olyan univerzális etikai diszpozíció nyílik a világ számára, amely ontológiai és ismeretkritikai értelemben kulcsmozzanattá válva magát a létezését határozza, sőt indokolja meg. Már-már misztikus, vagy éppen ellenkezőleg, teológiai érvelést láthatunk. (Platón a jó helyzetét a létezők elgondolható világán belül a nap státuszához hasonlítja, s mint ilyet a hierarchia abszolút csúcsára emeli. Lásd a naphasonlatot *Az államban*).

A *vonalhasonlat* ismeretelméleti lényege, hogy míg a preszókratikus eleata gondolkodóknak jelentős fejtörést okozott, hogy az általuk

kidolgozott „önmagában nyugvó univerzum” tanát valamiképpen megvédjék az empirikus ellentmondásokkal, tehát a világ megfigyelésén alapuló kritikai észrevételekkel szemben, addig Platón lényegében feladta azt az elképzelést, hogy adekvát ismereteket, következtetéseket lenne érdemes levonni a tapasztalható világból. A kétvilág-teória *ismeretkritikai jelleghatárt* is jelöl egyben a nyugati filozófiai narrációban, amikor lemond az érzékek számára megnyilvánuló tapasztalati megismerésről mint ismeretforrásról. Ez pedig a racionalizmushoz mint végkövetkeztetéshez vezet gondolkodásunkat. A lét különböző területeihez Platón eltérő megismerési fokozatokat társít. Ezek a *noézis* (belátás), a *dianoia* (következtetés), a *pisztisz* (hit, igaznak tartás) és az *eikaszia* (sejtés). Az első kettő az empiriától lehetőség szerint független megismerési mód, míg a második kettő a látszatvilág érzékeléssel megragadható megismeréséhez tartozik.

Platón szerint az ideák világa elvész a lélek számára, azokat elfelejti, amikor belép a létezésbe, helyesebben, amikor testet kap. Vissza kell rájuk emlékeznie, fel kell idéznie, hogy egy korábbi, a lét előtti életben hogyan szemlélte az ideákat, mit tudott róluk. Ezért minden megismerés és tanulás, ami a létezés során az emberrel történik, Platón antropológiája szerint csupán *visszaemlékezés* (anamnézis) az ideák világára. Ennek a gondolatmenetnek az alátámasztására Platón a mindenki által ismert barlanghasonlattal érvelt, amelyben azt írta le, hogyan emelkedhet fel a lélek visszaemlékezés és felidézés által az ideák szférájába ismét. Magyarán, hogyan kerülhet a megismerés, a tudás állapotába az ember. A barlanghasonlat Platón megismeréseméletének a foglata és esszenciája. Lényege, hogy az érzékekkel felfogható világot, amely minden köznapi ember számára adott, egy a barlang falára vetülő árnyékként festi le. Mi, emberek háttal a barlang bejáratának, leláncolva nézzük az árnyak táncát a barlang falán, és azt valóságként könyveljük el. Amikor valaki kiszabadul láncaiból, és kijut a napfényre, akkor következik be a valódi megismerés, akkor tudatosul, hogy amit eddig valóságnak hitt, az nem volt más, mint árnyak játéka egy barlang falán. Ez az ember, aki kivergődve a valódi világba azt a maga valóságában, adottan szemléli, és belátja (noézis) azt, a filozófus. Platón szerint az erre serkentő hajtóerő pedig az az ösztön, amely az embert az igaz lét és a legfőbb jó régiójába vezérli, az *erósz*. Az *erósz* ébreszti rá a filozófust, hogy az ideák világának szemléletével szerezze meg a valódi ismereteit a világról. Erről Platón világosan ír a *Lakomában*, ahol az *erósz*t mint az ismeretek szépsége iránti törekvést, vágyat jeleníti meg. A filozófia, illetve az azt művelő bölcselők

társadalmi jelentősége abban mutatható ki, hogy a pedagógia (*epiméleia*) által milyen erőfeszítést tesznek arra, hogy a *jóra*, illetve az *ideákra* való visszaemlékezésben másokat is részesítsenek. Platón szerint ennek a *dialektika* a módszere, és eszköze a dialógus, azaz a párbeszéd (tudjuk, hogy – elsősorban munkássága korainak nevezett szakaszában – Platón csak dialógusokat írt), ahol a karakterek mintegy egymás ellentétpárjaiként (tézis-antitézis) ütköztetik álláspontjaikat. A dialektika a szellemi világ megismerésére szolgáló, vagyis a valódi tudás megszerzésére irányuló módszer, ezzel szemben a fizika – Platón szerint – az empirikus látszatvalóság eseményeit írja le, és nem emelkedhet a hit és a sejtés (*πισztisz*, *eikaszia*) megismerési szintjei fölé.

Platón mindössze 27 éves volt, amikor a város vezetői a bürökpo-hár⁸³ kiürítésére ítélték Szókratészt, azon abszurd vádak alapján, hogy megrontja az ifjak gondolkodását, és hogy istentagadó. Ez a keményfejű ember, „Athén böglye” nem élt az egérútként felkínált lehetőséggel, hogy hagyja el a várost, hanem miután búcsút vett feleségétől és három gyermekétől, tanítványai körében itta ki a méregpoharat, majd nem sokkal később, elveihez ragaszkodva meghalt. Platón folytatta a tanítást mestere szellemében, és az ő tanítványa lesz Arisztotelész,⁸⁴ akinek hatása talán a legnagyobb a későbbi filozófiai áramlatokra, jóllehet ő maga igencsak különbözött mindkét neves elődjétől.

⁸³ Szókratészt az athéni bíróság halálra ítélte, amennyiben nem hajlandó elhagyni a várost. Szókratész erre nem volt hajlandó, így ki kellett innia a bürökméreggel teli poharat. A bürök egy olyan növény, amelynek mérge fokozatosan lebénítja a testet. Így halt meg Szókratész. Elvhuén, de idő előtt.

⁸⁴ „Arisztotelész (Kr. e. 384–324), Sztageirában született. Húsz évig Platón tanítványa volt az Akadémián. Kb. 342-ben Nagy Sándor tanítójává nevezték ki. Később megalapította Athénban saját iskoláját, a Peripatetikus Iskolát.” KUNZMANN–BURKARD–WIEDMANN 1993, 47.

2.5.1.4. Egy kivételes rendszerező elme – Arisztotelész a megismerésről

„Minden ember természeténél fogva tudásra törekszik.”
(Arisztotelész)

Heller Ágnes szerint a filozófiát irodalmi műfajként is felfoghatjuk, sajátos szereplőkkel, belső dinamikával és speciális szabályrendszerrel, „grammatikával”, amelyet (filozófiai) módszereknek nevez.⁸⁵ Ebben az értelmezési körben Arisztotelész eszköze arra, hogy filozófiáját megjelenítse, az *értekező próza*. Arisztotelész volt az első, aki ezt a műfajt a *kategóriák* felállításával és részletes bemutatásával bevezette a bölcséleti irodalomba. Számos szerző más utat választ, lesz, aki dialógusokat, valaki aforizmákat, megint mások verseket írnak, hogy közreadják, mit gondolnak a világról. Abban azonban mindenki egyetért, hogy a „sztageirai polihisztor”⁸⁶ mint rendkívüli rendszerező elme vezette be elsőként a filozófiai irodalomba az értekező próza műfaját és eszköztárát.

Arisztotelész 17 éves korában csatlakozott Platón *Akadémiájához* Athénban, és ott is maradt közel 20 évig, kezdetben hallgatóként, később akadémiai oktatóként. Nem sokkal később (körülbelül Kr. e. 342-ben), sejtetően korán megmutatókozó zsenialitása és a filozófia művelésében elért érdemei miatt, a sikeres fiatalembert meghívják a makedón udvarba, hogy a trónörökös herceget, Philipposz király fiát, a későbbi Nagy Sándort tanítsa. Ezt követően tér vissza Athénba, ahol megalapítja saját iskoláját, a *Lükeiónt*. Ezt az iskolát nevezik *peripatetikus iskolának*, mivel Arisztotelész séta közben magyarázott tanítványainak.⁸⁷ A filozófiatörténet Arisztotelészt a klasszikus görög antikvitás utolsó, egyedül Szókratészhez és Platónhoz

⁸⁵ „Megállapodtunk abban, hogy a filozófia is egy irodalmi műfaj, sajátos szereplőkkel, melyeket Arisztotelész nyomán kategóriáknak hívunk, és sajátos grammatikával, melynek módszer a neve.” HELLER 2016, 163.

⁸⁶ Arisztotelész Sztageirában született. Heller „polihisztor” kitétele arra utal, hogy sok mindenhez (természettudományok, matematika, logika, kozmogónia) magas színvonalon értett. (Lásd HELLER 2016, 163.)

⁸⁷ „Az Arisztotelész-tanítványokat, akik a Lükeion oszlopcsarnokában (peripatoi) fel-alá sétálva vitatkoztak, nemsokára peripatetikusoknak, azaz ide-oda vándorlóknak nevezték. Az arisztotelészi iskola hagyományát is peripatosznak nevezik.” JACOBY, Edmund (2003): *50 híres filozófus – Gondolkodók az ókortól napjainkig*. Pécs, Alexandra. 48.

mérhető alakjának tartja, aki szinte mindenben megcáfolta, megkérdőjelezte mestere tanításait.

Az arisztotelészi *kategóriák*, amelyeket az úgynevezett első filozófiában vagy metafizikájában alkotott meg, a legáltalánosabb, komprehenzív fogalmak, a lét legegyszerűbb, generális aspektusait fogadják magukba. Ezen fogalmak segítségével konstruálódnak a tudat ítéletei, amelyek segítségével az elme eljut egy-egy következtetéshez. A következtetések pedig az induktív vagy deduktív bizonyítás építőelemei. A deduktív érvelés révén Arisztotelészt tekinthetjük a formális logika megteremtőjének, aki tíz úgynevezett kategóriát⁸⁸ különböztetett meg az *Organon* első logikai tanulmányában, a *Kategóriákban*.⁸⁹ Arisztotelész logikáját hagyományosan a nyugati bölceleti hagyományhoz való egyik legjelentősebb hozzájárulásként fogadja el a szellemtörténet. Arisztotelész volt az első, aki a gondolkodás sémáit és felépítését nem csupán tartalmi, hanem formális megközelítésből is (lásd formális logika) szükségesnek tartotta felderíteni. Ez a módszer – elsősorban Boethius⁹⁰ közvetítése által – az egész hagyományos (nem szimbolikus) logika alapjává vált. Ez a szemlélet, amelyet Arisztotelész rendszerbe foglalt, a Platónéhoz hasonló kiindulási alapra helyezkedik, és benne a *fogalom* áll az előtérben. Annyi a különbség, hogy – mesterétől némiképp eltérően – a fogalmat Arisztotelész kategóriaként érti. Ez így hangzik: „Minden összekapcsolás nélkül kimondott szó vagy szubsztanciát, vagy minőséget, vagy mennyiséget, vagy viszonyt, vagy helyet, vagy időt, vagy helyzetet, vagy birtoklást, vagy cselekvést, vagy szenvedést fejez ki.”⁹¹

⁸⁸ Ezek a következők: „szubsztancia, mennyiség, minőség, viszony, hely, idő, helyzet, birtoklás, cselekvés, elszenvedés”. ARISZTOTELÉSZ (1993): *Kategóriák*. Budapest, Kossuth. 91.

⁸⁹ „A kategória (vád, állítás, állítmány) szó többes számú alakban, tehát mint kategóriák vette fel itteni jelentését [...] – a lét kategóriái, a dolgokról mondható állítások fajtái. Ez Arisztotelésznek egyik korai és feltehetőleg kezdő tanítványoknak szánt írása...” ARISZTOTELÉSZ 1993, 5.

⁹⁰ Boethius (475 körül – 525): „Előkelő családból származó magas rangú római államférfi, akinek munkássága éppúgy része a késő antik újplatonikus hagyománynak, mint – hatása révén – a középkori filozófiának. A keleti gót uralkodó, Theoderik szolgálatában állt, a *magister officiorum* tisztét töltötte be, amely a legjelentősebb kormányzati pozíció volt. Boethius azt tervezte, hogy a latin filozófiai irodalmat a görög filozófia színvonalára hozza. Ehhez latinra kívánta fordítani Arisztotelész és Platón valamennyi filozófiai művét, s további alapvető filozófiai szövegeket.” BOROS 2007, 310.

⁹¹ ARISZTOTELÉSZ 1993, 22.

Vagy egy más értelmezésben, de voltaképpen ugyanúgy: „Az, amit megfigyelésen keresztül valóságként megállapítottunk (értsd: ahol a lehetőségek folyamat megállítottuk), tulajdonképpen egy kettősség: az eredeti alak, egy lélek (egy szubsztancia), amelyet egy anyaghoz (szubsztrátum) hozzárendelünk. Azáltal, hogy ez az ideális lélek az anyaggal összekapcsolódott, létrejött egy bizonyos kézzelfogható tulajdonsága, a minőség, és egy meghatározható kiterjedése időben és térben, a mennyiség. Az anyaggal összekapcsolódott lélek bizonyos kapcsolatban áll más dolgokkal, tesz valamit, valamit vele is tesznek. Arisztotelész kategóriának nevez mindent, ami által valami közelebből meghatározható. »Kategoriatáblája« olyan, mint valami ellenőrzőlista arról, amit az embernek egy dolog pontos definíciójaként mondania kellene.”⁹²

Igen ám, de tudjuk, hogy ritkán beszélünk tiszta kategóriákban, szavaink mondatokká, kifejezésekké, többretegű jelentéstartalommal bíró *ítéletekké* kapcsolódnak össze. (Mindig mondunk is valamit az adott kategóriáról.) Ezen *ítéletek* lehetnek hamis, illetve igaz *kijelentések*. Arisztotelész hierarchiájában haladva, az *ítéleteink következtetéseké* állnak össze, ilyen például az *Organon* harmadik könyvében, az *Első analitikában* kifejtett *szillogizmus*, amely olyan logikai következtetés, amelyben két ítélet összekapcsolása révén egy harmadik születik. (Fontos szabály, hogy a premisszák igazsága szigorúan hagyományozódik a konklúzióra – következtetésre – is.)

Az *Organon* filozófiai és tudományos jelentősége igen nagy, és a mű felépítése jól reprezentálja Arisztotelész következtetéseleméletének szerkezetét is. Értékéből mit sem von le az a tény, hogy Arisztotelész maga ilyen címmel nem írt könyvet, összefoglaló munkát.⁹³ Az *Organon* fejezeteit mint strukturális egységeket, amelyek egy-egy, a megismerés Arisztotelész számára kiemelt jelentőségű elméleti problémáját járják körül, későbbi kiadói gyűjtötték össze a Lúkeionban a tanítványok számára írt előadásjegyzetekből, vázlatokból. Az *Organon* többek között tartalmazza a már

⁹² JACOBY 2003, 53.

⁹³ „Arisztotelész ugyanis igen kevés könyvet írt. Számtalan ránk maradt könyvének zöme előadásra szánt feljegyzés. Egyes könyveit előadásai nyomán tanítványai jegyezték le. Más könyveit különböző kisebb könyvekből később állították össze, s nem is mindig ugyanúgy. Egyes könyveinek részletei, fejezetei elvesztek.” HELLER 2016, 164.

említett kategóriaelméletet, valamint a *szillogisztika*,⁹⁴ azaz a formális logikai következtetés arisztotelészi alapjait, harmadrészt a modalitások feltárásának és az érvelések elméletének tudományos vizsgálatát. Míg Platón dialógusaiban költői módon tárja eléln a naturalista és az idealista filozófia közötti éles elkülönülést, Arisztotelész – igen céltudatosan – mindkettőt alkalmazta, annak függvényében, hogy mi volt a vizsgálatának tárgya, filozófiáját mire terjesztette ki. „Ez nagy bölcsességre vall”, mondja Heller, és valóban. A hétköznapi megismerés célja és módszertana alapvetően különbözik például a tudományos igényű megismerésétől, ezért nyilvánvaló, hogy a kettő más-más megközelítést igényel, ennek felismerése mindenképpen Arisztotelész érdeme.

Mint arra már utaltunk, az *Organon* szerkezete, fejezeteinek sorrendje nem véletlenül olyan, amilyen. A kötetet összeállító tanítványok, utódok igyekeztek a struktúra kialakításával is alátámasztani a tartalmi érvelést. Ennek megfelelően a fejezetek tematikus sorrendje a következő: 1. Kategóriák, 2. Hermeneutika, avagy az értelmezésről, 3. Első analitika (A következtetésről), 4. Második analitika (A bizonyításról), 5. Topika (A dialektikáról), 6. Szofista cáfolatok (értsd: szofista ellentmondások, álokoskodások).

Arisztotelész szerint a filozófiát gyakorlók valamennyien a tudás magasrendű igazságát keresik, amelyet az *episzthémé*⁹⁵ szóval jelöl. A kutatás és vizsgálódás célja pedig, hogy mely okok, illetve érvek, valamint elvek (*aitia, arkhai*) azok, amelyek végül elvezetnek a bölcsességhez (*szophia*), és ezáltal megmutatják, hogyan kell(ene) élnünk. Ez a valódi boldogság (*eudaimonia*) keresésének az útja, és ezen a helyen utalhatunk vissza az alfejezet legelején idézett arisztotelészi mondatra, amelynek értelmében minden ember természeténél fogva tudásra törekszik. Ezt a mondat sokan, sokat gúnyolták az idők során, azt állítva, hogy Arisztotelész éppen a lényegét vétette el, amikor ezt feltételezte az emberről. Hiszen az ember természete – érveltek – éppen szembemegy ezzel, és tudatlanságra törekszik. Pedig ennek a mondatnak – érvel Heller – antropológiai értelemben

⁹⁴ „Szillogizmus (görög: *szillogizmosz*, jelentése »következtetés«): Három kijelentésből álló következtetési forma az arisztotelészi és a hagyományos logikában. Két kijelentésből mint premisszából következtetünk a harmadik kijelentésre, mint konklúzióra. A három (alany-állítmány formájú) kijelentésben összesen három terminus fordul elő, mindegyik kétszer. A terminusok eloszlását szigorú szabályok írják elő. Példa a szillogizmusra: Minden ember halandó. Minden görög ember. Tehát minden görög halandó.” STEIGER 1999, 146.

⁹⁵ Az episztemológia, azaz ismeretelmélet szavunk innen eredeztethető.

olyan egyszerű az üzenete és az igazsága. Mindenki a számára elérhető elégséges tudásra törekszik, sokan áthaladnak a tudás egy bizonyos szintjén, de a legmagasabb fokra nyilván csak kevesen juthatnak fel. Arisztotelész ennek megfelelően, és talán azért is, mert ő volt a legelső filozófus, aki aprólékos rendszerező szisztéma mentén haladt előre, megalkotta saját ismeretelméleti (episztemológiai) hierarchiáját. (Azt azért el kell ismerünk, hogy Platón is hasonló, de „költői” módon interpretált struktúrárt hirdetett.) A legelső lépcsőfok az érzékelés, ezt követi az emlékezés, majd a tapasztalás, a gondolkodás és a végső elvekről való tudás. Arisztotelész rendszerében alapfeltevésként áll előttünk az okokról való tudás. Feltehetjük, hogy az, aki ismeri egy jelenség okát, az magát a dolgot is jobban megérti, mint aki az okkal nincs tisztában. Ennek analógiájaként azt is feltehetjük, hogy a legmagasabb rendű irányító tudás, azaz a tudomány, felette áll (a megértés szintjét illetően mindenképp) azon tudásnak, amelyre irányítása vonatkozik. „A legmagasabb szinten az általános (*kathalon*) feltárási tudomány áll, mivel az van a legtávolabb az érzékektől. Ez a tudás, ésszerű tudás »kormányozza« a többi.”⁹⁶ Nagyon fontos látnunk, hogy pontosan ezért visz tévútra, ha Arisztotelészt – legalábbis Platónhoz képest – empirikusként interpretáljuk. Az érzékelés, a tapasztalatból fakadó tudás fontos Arisztotelész rendszerében, ezt bemutattuk, de a tudáshoz vezető út legsős, legritimáltebb (primer) szintjét foglalja el. A legmagasabb rendű tudás, az ésszerű, feltárási tudomány, amely a dolgok okára és eredetére kérdez rá, és azokat kutatja, a lehető legtávolabb áll az érzékelés ösztönszintjétől, pontosan azért, hogy objektivitása garantálhatóvá váljon. Arisztotelész tudásrendszerében az empiria fontos, de korántsem elégséges ismeretszint tehát.

A következtetések (például szillogizmusok révén előállt konklúziók) láncolata tudományosan megalapozott bizonyítékot képez. Ez a lényege a dedukció módszerének. Deduktív, mivel az általánostól halad a speciális (vagy egyes) felé, éppen fordítva, mint az induktív bizonyítás, amely az egyes felől közelíti az általánost. Arisztotelész, mint arra már az alfejezet címében is utaltunk, rendkívüli hajlandóságot és tehetséget mutatott a dolgok (esetünkben a tudás) rendezettségének, rendszereinek megteremtése iránt. A tudomány célja szerinte nem lehet más, mint a *létező* levezethetőségét megteremtteni egyetlen okból (*aitia*), ugyanis a bizonyítás tulajdonképpen nem más, mint logikai levezetés (*apódeixis*).

⁹⁶ HELLER 2016, 167.

A *Topikában* Arisztotelész ugyanakkor érinti és bemutatja az indukció módszerét is, amely szerinte ugyanúgy elvezethet a megismeréshez, a kérdés csupán az, hogy milyen kérdésekben válik alkalmazhatóvá. Ez egyértelműen illusztrálja a platóni ismeretelmélettől való eltávolodását. Platón úgy vélte, hogy a legfontosabb igazságokra egyedül az ész által is szert lehet tenni, míg Arisztotelész szerint a megfigyelés jelentősége kulcsfontosságú.⁹⁷ A világ és az emberi elme struktúrája és hierarchiája egyaránt lehetővé teszi a megismerést. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az élővilág megfigyelésében és tudományos igényű leírásában elért eredményei, amelyek már az empirikus jellegű természettudományok megszületését vetítették előre. A tapasztalás, az érzékelés tehát a tudás forrása, de ez a forrás, és ami belőle fakad, nem érthető meg a logika nélkül, mert ez adja a tudás voltaképpeni szerkezetét, működésének és érvényesülésének mikéntjét és hogyanját. A megértés tehát többpólusú, eredetében és belső mechanikájában is dinamikus. Ideák (Platón nyomán) vagy formák azok, amelyek a formátlan, örökösen változó anyagot meghatározottá, *dologgá* teszik. A gondolat, miszerint a dolog pusztán anyagi meghatározását kizárólag a lét dönti el, valamint a nézet, miszerint csak az van, ami rendszerbe foglalható mérőldkönek számít a filozófia történetében. Egyúttal elmondható, hogy Arisztotelész tervét a „nagy egység”, a tárgytól független, egzakt strukturális interpretáció precíz megalkotására majd 19 évszázaddal később, a francia enciklopédisták valósítják meg. Ilyesformán igazságot szolgáltatva egy olyan ókori polihiszturnak, aki már a nyugati filozófia tulajdonképpeni bölcsője mellett is enciklopédikusan, komprehenzíven gondolkodott tudásról és megismerésről.

97

„Arisztotelész bírálta Platónt, mert túl gyorsan csatlakozott az eleaiak azon feltevéséhez, miszerint a létezőnek, azaz a valónak, változatlanok kell lennie.” JACOBY 2003, 51.

2.5.2. A középkori filozófia: Aquinói Szent Tamás, a skolasztika óriása⁹⁸

„Kimerítően azt ismerjük, amit tökéletesen ismerünk. Tökéletesen pedig azt ismerjük, amit annyira ismerünk, amennyire megismerhető. Ezért, ha valami bizonyításon alapuló tudással megismerhető, és mi mégis csupán valószínűségi érvelés alapján fogadjuk el, nincs róla kimerítő ismeretünk.”
(Aquinói Szent Tamás)

A görög antikvitás klasszikus gondolkodóinak búcsút intve, meglehetősen nagy időbeli ugrással találjuk magunkat a középkori filozófia világában. Szent Tamás valamennyi, a megismerés folyamatát illető tanítása Arisztotelész elméletein nyugszik, azok kommentárja, továbbgondolt változata.⁹⁹ Ennyiben kapcsolható össze számunkra a klasszikus ókori görög filozófia és a középkori skolasztikus hagyomány. Ugyanakkor elmondható, hogy Szent Tamás egyben a 17. századi empirista filozófia előkészítésében is szerepet játszik. Roppant munkásságából általunk az ezen a helyen részletesebben vizsgálni kívánt megismerésemélet az, amelyben ez a két hatás kétségkívül megmutatkozik.

Aquinói Tamás szellemi pályáivét, későbbi gondolatrendszerét nagymértékben befolyásolta, hogy szülei¹⁰⁰ már öt éves korában a közeli Monte Cassino bencés kolostor iskolájába írtatták, majd 14 évesen, 1239-ben

⁹⁸ Aquinói Szent Tamás (Tommaso d’Aquino, körülbelül 1225–1274): középkori dominikánus szerzetes, tudós teológus, a skolasztikus filozófiai irányzat legjelesebb képviselője. Az egykori Szicíliai Királyság északi határánál fekvő Aquino közelében született. 1323-ban szentté avatták.

⁹⁹ „A skolasztikus filozófia elméleti kereteinek legnagyobb részét Arisztotelésztől kölcsönözte. Aquinói Szent Tamás (1225–1274), aki kiváló ismerője és mindmáig egyik legelmélyültebb magyarázója Arisztotelész filozófiájának [...]” STEIGER Kornél (2003): *Filozófia*. Budapest, Holnap. 94.

¹⁰⁰ „Aquinói Landulf gróf, és felesége, Theodora, szicíliai nemese, fényes egyházi karriert szántak fiuknak.” JACOBY 2003, 93.

Nápolyba küldték a hét szabad művészet¹⁰¹ tanulmányozására. A Nápolyi Egyetemen négy esztendőn át teljesített stúdiumok során szerzett ismeretei különösen nagy jelentőséget kaptak későbbi munkásságában. Itt ismerkedett meg Arisztotelész metafizikájával, a klasszikus gondolkodó átfogó világmagyarázati elveivel és következtetésméletével. Arisztotelész fő műveihez később Tamás átfogó kommentárokat, magyarázatokat fűzött. Ezekben a meghatározó, korai tanulóévekben leginkább a természetfilozófia és a logika ragadta meg képzeletét. Még Nápolyban belépett a domonkos rendbe, örökfogadalmat tett, és felavatták szerzetesnek. Egy életre elkötelezte magát Isten és a hit szolgálatára, de az ész, a racionális gondolkodás által, nem vakbuzgósága okán. Híres mondása, amely szerint „a filozófia az egyház (vagy a teológia) szolgálóleánya” is ezt a hozzáállást tükrözi. Egész életét, munkásságát az a vágy irányította, hogy az egyház tanításait, a keresztény hit tételeit, illetve ennek formális rendszerét, a vallást összhangba hozza a filozófiával. Azt vallotta, hogy csupán egyetlen igazság létezhet, ezért ha a vallásnak igaza van egy kérdésben, ugyanarra vonatkozóan a filozófia nem foglalhat el eltérő, de érvényes álláspontot, valamelyikük mindenképpen és szükségszerűen tévedésben lesz. Ennek eldöntésére pedig (tudniillik, hogy melyikük téved, s melyiküknek van igaza egy vitában) az ész az egyedül rendelkezésre álló eszközünk. A középkori zsidó filozófus, Majmonidész Szent Tamásra gyakorolt hatása ebben a törekvésben mutatkozik meg a legmarkánsabban: „Szerinte [Majmonidész] a filozófia feladata az, hogy észszerűen megerősítse a vallás igazságait, és megcáfolja azokat az elméleteket, amelyek ellentmondani látszanak a kinyilatkoztatásnak.”¹⁰²

Szent Tamáshoz mint középkori arisztoteliaiánus gondolkodóhoz (aki egyébként, némileg ironikus módon, annak ellenére, hogy hosszan

¹⁰¹ „A hét szabad művészet (*Septem artes liberales*) fogalma a késő-antik oktatási tradíció nyomán jött létre. A »szabad« kifejezés arra utal, hogy szabad emberhez méltó, azaz nem a kétkezi mesterség sajátosságait hordozza. A koraközépkor egyetemi stúdiumai tehát a hét szabad művészet köré csoportosuló fakultások szerint szerveződtek. A nyelvi művészeteket alkotja a *trivium* (hármás): a grammatika (latin nyelvtan), retorika (a gondolatok szabatos szóbeli kifejezése), dialektika (a gondolatok logikus kifejtésének tárgya). A matematikai művészetek alkotják a *quadriviumot* (négyes): asztronómia (csillagászat), aritmetika (számтан), geometria (mértan), zene (a zene matematikai viszonyainak elmélete).” PINTÉR Tibor (é. n.): *Antik és reneszánsz esztétikatörténet*. Elérhető: http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/indexa3af.html?option=com_tanelem&id_tanelem=852&tip=0 (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)

¹⁰² BÁNKI Dezső (2003): *Filozófiai kisenciklopédia – A nyugat filozófiája és filozófusai*. Budapest, Kossuth. 231.

kommentálta Arisztotelész műveit, egyetlen szót sem tudott görögül) természetesen az elődök, elsősorban a neoplatonista¹⁰³ filozófusok, a muszlim gondolkodók, Majmonidész¹⁰⁴ vagy Pszeudo-Dionüsziosz,¹⁰⁵ valamint saját keresztény világfelfogásának szűrőjén keresztül jutott el a klasszikus, Arisztotelész által kimunkált ismeretelméleti rendszer. Az Arisztotelész műveinek jó minőségű latin nyelvű fordításaiiban olvasottakat kora egyházának igényeivel harmonizálva és továbbfejlesztve, egyben tanítómestere, Albertus Magnus¹⁰⁶ programját is túlhaladva, arra törekedett, hogy az arisztotelészi „fizikát” összeegyeztesse Szent Ágoston¹⁰⁷ teológiai elveivel, sőt, ha lehet, az egész arisztotelianus hagyományt az ágostoni rendszer fölé emelve meghaladja annak vallásosságát. Erre Szent Tamás szerint azért volt szükség, mert Ágoston filozófiájának háttérét túlságosan is meghatározta valamiféle misztikus neoplatonista befolyás, amely így alkalmassá vált a világgal ellenséges eretnekmozgalmak ideológiájának táplálására. A filozófia valódi célkitűzésének meghatározására tehát egyértelműen felhasználta Majmonidész gondolatát, amely szerint a bölcsélet létjogosultságát a hit igazságainak értelemmel való megtámasztása adja. Annak érdekében

¹⁰³ „Neoplatonizmus: a neoplatonizmus (kb. 250–550) a pogány ókor utolsó kreatív erőfeszítése arra, hogy egy olyan, mindent magába foglaló filozófiai rendszert alkosson meg, amely kielégítheti az ember minden szellemi igényét: átfogó és logikailag koherens képet ad a világról és az ember benne elfoglalt helyéről [...]” BÁNKI 2003, 231.

¹⁰⁴ Majmonidész [Májmúni, Móse] (1135–1204) a legkiemelkedőbb a középkori zsidó gondolkodók között, akik megpróbálták összeegyeztetni a görög, főleg az arisztotelészi filozófiát és a monoteisztikus zsidó vallást. Erősen hatott Aquinói Szent Tamásra. BÁNKI 2003, 231.

¹⁰⁵ Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész (vagy a magyar hagyomány szerint: Pszeudo-Areopagita Dénes). Műveit annak a Dionüsziosznak a nevében írta, aki tagja volt az athéni bíróságnak, az Areioszpagosznak, majd Pál tanítványul szegődött. Ma nagy valószínűséggel állítható, hogy a szerző a 6. század elején, Szíriában élt, és a neoplatonikus Proklosz tanítványa volt. BOROS 2007, 276.

¹⁰⁶ Albert von Bollstadt (Nagy Szent Albert) 1193-ban született Lauingenben, a Duna mentén. Dominikánus szerzetes, teológus, filozófus, de foglalkozott növény- és állattannal is. Albert volt az első, aki az arisztotelészi filozófiát, annak minden oldalával – továbbá a rá vonatkozó zsidó és arab kommentárokkal – kortársai előtt feltárta. Szent Tamás egyik legnagyobb hatású tanítója. STÖRIG 1997, 198.

¹⁰⁷ Szent Ágoston [Augustinus, Aurelius] (354–430) a numídiiai Tagastében született a tuniszi határon, anyja keresztény, apja pogány volt. 387-ben, Milánóban (ahol a retorika professzorává avatták) keresztelték meg, 391-ben pappá szentelték, 395-ben pedig Hippo Regius (az algériai határon fekvő Böne) püspökévé. Hamarosan ő lett az afrikai katolicizmus szellemi vezetője. Több mint 30 évnyi püspöki szolgálata során az egész Római Birodalom tiszteletét kiérdemelte. BÁNKI 2003, 12.

viszont, hogy ezt a küldetését a filozófia teljesíthesse, szükséges felruházni olyan képességekkel, amelyek erre alkalmassá teszik, így mintegy magától értetődően igyekezett folytatni mestere, Albertus Magnus törekvését az antik világból származó – és a kor európai gondolkodóihoz az iszlám világból érkezett – óriási tudásmennyiség megszerezésére, feldolgozására, esetenként kritikai revíziójára és kiegészítésére. Filozófiai értelemben ez azt jelentette Tamás számára, hogy a keresztény hittel szerinte össze nem egyeztethető platonikus, illetve ágostoni elemeket kirotálva, a hiányosságokat saját elméleteivel, következtetéseivel pótolva hoz létre olyan teológiai-filozófiai rendszert, amely a kor keresztény vallási elvárásrendszerének szolgálatára alkalmas. Így jött létre tulajdonképpen a filozófia skolasztikus hagyománya, illetve ezen belül majd – Tamás követői révén – a tomizmus.

Aquinói Szent Tamás markáns határvonalat húzott a hit és a tudás terejének közé. A tudás birodalma szerinte szisztematikusan épül fel, és hierarchikus rendszerbe foglalt. Fontos, hogy ez a rendszer elemeiben, tartalmában és az elemeit összekapcsoló szabályszerűségek tekintetében egyaránt megismerhető. A természet és az ember világának hierarchikus rendje Isten akaratával összhangban jött létre, ezért jó. A világban tapasztalható – olykor magasabb fokú, máskor kevésbé tökéletes – rendezettség állapota egy tökéletes lényre, mégpedig Istenre utal, és Isten az, aki az egész rendszer mértékéül szolgál. A másik tomista istenbizonyíték alapja az a megfigyelés, hogy a természet tele van olyan létezőkkel, amelyek nem rendelkeznek tudattal, mégis majdnem mindig a helyes mozgást követik, vagy úgy fejlődnek, hogy magasabb szintű formákba rendeződhessenek. Ezeket, saját tudat híján, a természetben egy magasabb létező helyesen irányítja, máskülönben nem így léteznének. Ez a következtetés egyben arra is utal, hogy Tamás, mivel a természetet is Isten által irányítottnak tartotta, helyeselte a természettudományos kutatást, amely így csupán Isten megnyilatkozásának tudományos vizsgálata. Ez egybecseng azzal, hogy mestere, Albertus igen komoly eredményeket ért el növény- és állattani kutatásai során. A tomista szellemi áramlat nagy teológiai-filozófiai érdeme annak elismerése, hogy a test is Istentől ered, s mint olyan a természet része, amely (lásd feljebb) Isten által irányított, így az egyház bigott testellenessége nem tartható, nem szükséges.

Annak, hogy Szent Tamás szerint a világ, a természet jelenségei megismerhetők, a másik jelentős következménye, hogy – Ágoston tanaihoz hasonlóan – ő is elutasított minden olyasféle vélekedést, amely szerint a világ csupán az emberi értelem valamiféle kivételése volna. A valóság objektív

létező, Istentől ered, nem a gondolkodó elme terméke. Ennek értelmében a szellem nem korlátozható önnön gondolati aktusai révén teremtett formáinak tanulmányozására, a megismerés lehetősége objektív és igaz. Ennek ellenére a megismerésünk, bár objektíve adott lehetőség, önmagában nem elégséges, mivel Tamás hierarchiája szerint a filozófiai (metafizikai) és kognitív megismerésünk világa fölé egy transzcendens szféra, a természetfeletti igazság vetül. Ebben a világban a keresztény hit transzcendens, hitbéli kinyilatkoztatásokon alapuló titkait találjuk, amelyek nem közelíthetők meg a filozófiai érvelés vagy megismerés eszközeivel. Ilyenek a Szentháromság, Isten emberré válása vagy a test feltámadása. Ezek a titkok hitbéli beavatás révén tárulnak fel, transzcendenciájuk ellenáll a hétköznapi megismerésnek, ezért ezeket kizárólag hívő módon – mint az isteni kinyilatkoztatás tartalmát – tudjuk elfogadni. Léteznek tehát objektív módon a megismerés hatókörébe utalt természeti igazságok, mint a fény, az állatok szaporodása vagy a fogfájás. Ezeket tudományos megismerés révén megérthetjük, nem szükséges hívőként közelíteni hozzájuk, bár a természetben munkálkodó Isten tételezése okán mindenképpen Istennek tetsző, az általa kreált világot érintő tevékenységet végzünk ekkor is. Van azonban a természetfeletti, isteni kinyilatkoztatáson alapuló transzcendens igazságok világa, amelybe csak a hit ereje által hatolhatunk be.

A tudás és a hit éppen ebből a hierarchizált szerkezetből adódóan sohasem kérdőjelezheti meg egymást, közöttük az ellentmondás kizárható, mivel a keresztény igazság megelőzi, meghaladja az ész igazságát, de nem észellenes. Ugyanakkor léteznek olyan, Istenről állítható igazságok, amelyek az ész számára is nyilvánvalóvá tehetőek. Ilyen Isten léte, vagy az, hogy csupán egy Isten létezik. Ezek nem transzcendens igazságok, hanem összeegyeztethetők a természet megfigyelésével kialakítható világnézettel, kognitív funkciókkal. Ezen a felismerésen nyugszik tehát az elképzelés, hogy amennyiben léteznek a hit világához tartozó, de a filozófia eszközeivel belátható és magyarázható felismerések, úgy a filozófia mint tudomány segítségére lehet a teológiának, a hit szolgálatába állítható, sőt, (ismét Majmonidészre utalva) a filozófia pajzsa megvédheti a teológiát annak a hit által kinyilatkoztatott igazságait kétségbe vonó támadások ellen.

Röviden úgy lehet összefoglalni Szent Tamás elméletét a megismerésről, hogy az az emberben lejátszódó folyamatos kognitív történet. A megismerés során érzeteinkből képek, képzetek, azokból pedig a megismerés tárgyára vonatkozó konkrét fogalmak lesznek. A modell strukturális értelemben tehát Arisztotelésztől kölcsönzött, annak minden motívumával rendelkezik,

de a hangsúlyokban számottevő különbségeket fedezhetünk fel. Szent Tamásnál a megismerés során egymásba érnek, mintegy dinamikusan összefonódnak és ezáltal funkcionális hierarchiát alkotnak a részfolyamatok: érzékelés, képzetalkotás, fogalomalkotás. Arisztotelész ismeretelméletének kulcsmozzanata azonban, az antik görög bölcséleti hagyományhoz híven, az érzékelés és a gondolkodás (logosz) bináris ellentétképzete. Ennek értelmében az érzékelésünk által generált képzeteink, éppen szubjektivitásuk okán, sokszor megcsalnak, cserbenhagynak, ellenben (Arisztotelész szerint legalábbis) a józan gondolkodás, feltéve, hogy helyes módszert követve gyakoroljuk, igaz gondolatokra (következtetésekre) vezet. Szent Tamás szerint a megismerés az a folyamat, amelynek során a megismerés tárgyát azonosítjuk (megfeleltetjük) egy a képzetalkotás révén az elménkben kialakult fogalomnak.

A filozófia történetében leginkább olyan átalakulásokat láthatunk, amelyek egy-egy ilyen, kezdetben jelentéktelennek tűnő hangsúlyeltolódás révén vertek gyökeret és erősödtek meg az újabb filozófusok elméleteiben. Ennek jó példája ez a látszólag árnyalatnyi különbség. Amikor Szent Tamás, rettentő kövérre hízva,¹⁰⁸ általános tisztelettől övezve, de teljesen váratlanul – útban az 1274-es lyoni zsinatra – meghalt, még senki sem gondolta, hogy ismeretkritikai modellje milyen nagy hatással lesz a filozófia tudományának későbbi alakulására.

108

„Tamás igencsak vonzódott a testi élvezetekhez, de rendtagként ezt az asztal által nyújtott örömekre, az evésre kellett korlátoznia. Végül már olyan kövér volt, hogy íróasztalából ki kellett vágni egy félkört, hogy dolgozni tudjon. Micsoda ellentét más korok aszketikus szentjeivel összehasonlítva!” JACOBY 2003, 106.

2.5.3. Az újkori filozófia kezdetei

2.5.3.1. A filozófia módszertani forradalma

Az újkor hajnalán,¹⁰⁹ a humanizmus¹¹⁰ és a reneszánsz¹¹¹ által megtermékenyített, de még részben a középkori skolasztikus hagyományban gyökerező új filozófiai narratívák hálózata szinte áttekinthetetlenül szerteágazó. Ennek több oka ismert. Egyrészt szinte valamennyi áramlatát és irányát jellemzi a hol markáns, hol kevésbé körvonalazott távolságtartás, helyesebben elfordulás a középkori szellemtörténeti örökségtől, elsősorban a skolasztikától. Ez a jelenség a leginkább akként írható le, hogy a 16–17. század gondolkodói már nem találták megfelelően rugalmasnak, és így a jelenségek magyarázatára alkalmazhatónak a skolasztikus-arisztotelianus filozófia módszerét

¹⁰⁹ Mivel a történelem természetéből fakadóan folyamatos, minden felosztás, korszakolás önkényes. Az újkor meghatározására többféle elmélet született, felosztható kora újkorra, illetve modern korra, de létezik olyan értelmezés is, amely újkorra és legújabb korra tagolja a középkort követő történelmi korszakot. Kezdetének szintén több elfogadott, indokolható dátum adódik, például Amerika felfedezése (1492) vagy a magyar történelemértelmezésben, mintegy a nemzet nagy eseményeihez igazítva, a mohácsi csata (1526) éve. Az bizonyos, hogy az új kor, a modern narratíva a 15. század második felében veszi kezdetét, de nem valamiféle markáns határeseménnyel, hanem a felfogás, a tudományok, a művészetek, a filozófiák, tehát a valóság narrálási módjának megváltozásával, annak lassú elszakadásával a középkori világertelmezéstől.

¹¹⁰ „A humanizmus megalapítója Francesco Petrarca (1304–1374), akit különösen a középkori egyetemek megmerevedett képzési módszereivel szembeni ellenszenv vezetett el az ókori filozófia újrafelfedezéséhez.”

„A filozófia fő tárgyává az embert kell tenni, az ember történelmi és politikai életfeltételeit, és alkotóerejének szabad kibontakoztatását.”

„A humanizmus ideálja az *uomo universale*, az osztlályok fölött álló, sokoldalúan képzett ember, aki rendeltetését mint tanulásra képes lény – ismereteinek kiszélesítésében – tölti be.” KUNZMANN–BURKARD–WIEDMANN 1993, 97–99.

¹¹¹ Átfogó, európai kultúrtörténeti paradigma a 15–17. században. Felbukkan a különböző művészeti ágakban, a tudományban, a filozófiában. Jelentése: újjászületés (francia – renaissance). A legerősebb Itáliában, Franciaországban, Németországban, de felbukkan Hollandiában, Spanyolországban, Svájcban, Lengyelországban és Csehországban is. Kulturális, gondolkodásformáló hatása lenyűgöző és felbecsülhetetlen. A filozófia-történetben azon irányzatok összessége, amelyek a hagyományos középkori, feudális társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyok hanyatlása és a modern narratíva kialakulása idején virágkorukat. Elsősorban érthetjük alatta az antik görög szerzők (aranykor) világertelmezésének újrafelfedezését, de szellemi forrásai sokfélék, így nem redukálhatók csupán a klasszikus filozófia hatására.

és tanítását. Elképzelésük szerint a tudományos tevékenység nem korlátozódhat mindössze a régi, antik mesterek tekintélye által szentesített igazságok és axiómák ismétlésére. Ez az igény valódi korszakhatárt és módszertani forradalmat hozott a filozófiában. „A régi gondolkodók a *létezőket* vizsgálták; az újkor filozófusai a *tényeket* kutatják.”¹¹² (Ez utóbbi megállapítást érdemes összevetnünk a bizonyításelmélet kriminalisztikai perspektívájú megragadásával, nevezetesen Tremmel Flóriánnak a büntetőeljárás során történő *ténybizonyításra* vonatkozó érvelésével.)¹¹³ A másik ok történelmi. A megállíthatatlanul terjeszkedő oszmánok által a 15. század derekán meghódított Bizáncból¹¹⁴ tömegesen Itáliába menekült görög tudósok hatására a kor európai humanista gondolkodói első kézből ismerkedhettek meg az antik görög filozófiával. A Marsiglio Ficino¹¹⁵ által alapított és működtetett Firenzei Akadémián – és más tudásközpontokban – kialakult és szárba szökken a reneszánsz platonizmus.¹¹⁶ A kor tudományos gondolkodói fel-

¹¹² STEIGER 2003, 96.

¹¹³ Dióhéjban arról van szó, hogy a (perbéli) bizonyítás elmélete legalább háromféle megközelítést enged. A legkézenfekvőbb a logikai bizonyítás, amely per definitionem azt jelenti, hogy a perbéli bizonyítás semmiben sem tér el a logikai felfogástól, amely nem egyéb, mint az ismert tényről az ismeretlenre való következtetés, tehát szillogizmus. A processuális bizonyításértelmezés ennél tágabb módon ragadja meg a perbéli bizonyítás fogalmát: a bizonyítás részeként értelmez minden azzal összefüggő eljárási cselekményt, jogviszonyt, így itt a szemlélet funkcionális interpretációjával szembesülhetünk. Tremmel, Király és Erdei ezzel szemben azon az állásponton van, hogy a két felfogás valamiféle ötvözeteként lássa az (elsősorban büntető-) eljárás során zajló bizonyítási tevékenységet. E szerint az alapvetően büntetőjogi, kriminalisztikai értelmezés szerint a bűnügyi bizonyítás alapvetően eltér a köznap felfogástól. A bűnügyekben ugyanis ténybizonyítás folyik. Ez nem más, mint a bizonyítás (igazolás) fogalmának szintiszta ismeretelméleti megközelítése.

¹¹⁴ A Keletrómai Császárság bevehetetlennek hitt fővárosát, Konstantinápolyt végül az oszmán II. Mohamed vette be 1453. május 29-én. Ezt követően a szultán 1460-ban Misztrát, 1461-ben pedig az utolsó görög területet, az addig fennálló Trapezunti Császárságot is elfoglalta. Mohamed és utódai magukat a keletrómai császárok örökösének vallották és címezték, de ez nem változtatott azon a tényen, hogy a műveltség és kultúra epicentruma Bizáncból visszakerült az európai kontinensre.

¹¹⁵ Marsiglio Ficino (1432–1499), a reneszánsz-platonizmus fő képviselője. Elsősorban az ember mint szellemi lény meghatározottságát hangsúlyozta. KUNZMANN–BURKARD–WIEDMANN 1993, 99.

¹¹⁶ A reneszánsz műveltséggel terjedt el Itáliából, a Ficino által alapított újplatonikus Akadémia révén. Az ember szellemi meghatározottsága folytán szabad (Mirandola). A teremtményt Isten a szabad akaratára bízta „az fogja természetedet formálni.” Lásd KUNZMANN–BURKARD–WIEDMANN 1993, 99.

fedezik Arisztotelész logikai műveit, amelyeket a tudományos-értelmezési diskurzus részévé emelnek.¹¹⁷ Az antikvitás gondolatáramlatai mintegy újraélednek az európai reneszánsz díszletei között, a humanista világmagyarázat megtermékenyítése révén.

Az intenzív görög hatásnak is köszönhetően a reneszánsz természetmagyarázatokra inspirálóan hatnak a püthagoreus iskola tanításai, amelyek szerint a jelenségvilág fizikai-természeti folyamatai visszavezethetők matematikai összefüggésekre. Pontosan erre az elméletre alapozottan fejti ki Kepler és Galilei is az égi mechanikáról, az égitestek mozgásáról szóló tanait. A modern fizika megszületésének lehetünk tanúi a kor jeles csillagászaiknak – a bolygók és holdak mozgását, pályáját matematikai egyenletek segítségével leíró – munkáiban.

A humanizmus és a reneszánsz talaján virágzásnak indult valamenyny művészeti ág, a zene, a költészet, az irodalom, a képzőművészet vagy éppen a tánc. A teológia, nem függetlenül a protestantizmus elterjedésétől, az ókori patrisztika szellemi örökségéhez kíván hozzáférni, amikor a középkori skolasztikus módszer reformjára törekedve fejti ki tanításait. Minden mozgásba lendül, a szellemi élet valóban „újjaszületik”, sőt, tulajdonképpen forrong, keresi az új formákat, kifejezési módokat, egyszóval önnön identitásának – amelynek markáns része a világról és annak megismeréséről kialakított új kép – reprezentációját. Ezen földindulásszerű szellemi változások sorába illeszthető az új filozófiák megalapozását szolgáló módszerek utáni kutatás is.

¹¹⁷ Pietro Pomponazzi (1462–1524), olasz filozófus, aki a reneszánsz korában Arisztotelész nézeteit materialista szellemben fejlesztette tovább. Műveit elégették. Giacomo (Jacopo) Zabarella (1533–1589), pádovai olasz filozófus, az itáliai reneszánsz fontos arisztotelianus gondolkodója. GYERGYEL 2001, 131.

2.5.3.2. *Egy korai angol empirista*¹¹⁸ – Francis Bacon¹¹⁹ és az induktív észlelés¹²⁰ tana

„A természetet szolgáló és magyarázó ember annyit tehet és foghat fel, amennyit a természet rendjéből a dolgokra vagy elméjére vonatkozóan megfigyelt: ennél többet nem tudhat és nem tehet.”

(Francis Bacon)

A kora újkori empirizmus megalapozásának egyik úttörője kétségtelenül az angol Sir Francis Bacon volt, akit a filozófiatörténet olyan reneszánsz műveltségű politikusként mutat be, aki – mint számos korabeli gondolkodó – csupán mellékesen, szabadidejében üzte filozófiai és irodalmi tevékenységét, mintegy kedvtelésből. Ez egyáltalán nem volt véletlen. Kevés kivételtől eltekintve¹²¹ a 16–17. századi filozófusok egyáltalán nem kísérleteztek azzal, hogy valamely egyetemen „hivatalos” oktatóként katedrát szerezzenek, mivel a kor felsőoktatásának teológiai-világmagyarázati, valamint oktatásmódszertani kötöttségei vállalhatatlanok voltak számukra. E helyett a humanista, majd a reneszánsz gondolkodók kiterjedt levelezésben fordultak tudós társaikhoz Európa-szerte, kikérve véleményüket egy-egy írásukról, illetve az abban kifejtett elméletükről. Nem mellesleg ezekből „az aktuális, tudományos témájú levelekből alakult ki a 18. század elején a *tudományos folyóirat* műfaja”.¹²² Bacon volt az első ismert gondolkodó, aki annak az elképzelésnek adott hangot, hogy a természettudomány céljai és fejlesztése kizárólag sok kutató összehangolt erőfeszítése, munkája révén érhető el. Bacon-t a tudomány-, illetve filozófiatörténet egyaránt kötötte

¹¹⁸ „Empirizmus (görög – empeiria, azaz tapasztalat): az újkori filozófia egyik legfontosabb irányzata, amely – ellentétben a racionalizmussal – azt tartja, hogy a valóságra vonatkozó valamennyi ismeretünk az érzékszervi tapasztalásból származik.” STEIGER 1999, 44.

¹¹⁹ „Francis Bacon (1561–1626): Angol államférfi és filozófus. Az angol empirizmus létrehozója és fő képviselője [...]. A közvetlen megfigyelés elsőbbségét hirdette, az induktív megismerési módszert vallotta.” GYERGYEL Antal (2001): *Ki kicsoda a filozófiában*. Debrecen, Anno. 22.

¹²⁰ „Az észlelés az az érzékszerveinken keresztül megvalósuló megismerés, amelynek tárgya más megfigyelők számára is ellenőrizhető módon jelen van a megismerés pillanatában. Ez különbözteti meg az érzékeléstől.” STEIGER 1999, 53.

¹²¹ René Descartes-nak volt egy bátorítatlan kísérlete, hogy egyetemi oktatóként érvényesüljön, de az ötlet később halva születettnek bizonyult.

¹²² STEIGER Kornél (2004): *Bevezetés a filozófiába (Szöveggyűjtemény)*. Budapest, Holnap. 143.

a reneszánsz és a kora újkor szellemi korszakához, áramlataihoz. Amiért elsősorban mégis inkább a kora újkori gondolkodók közé soroljuk, annak oka, hogy kísérletező-induktív módszereszménye, radikális ideológiakritikája és a tudományos társaságok szükségességére vonatkozó javaslatai inkább az újkorra jellemzőek.

Bacont szokás az angol empirizmus egyik legelső és legkövetkezetesebb képviselőjeként emlegetni, elsősorban az általa vallott, szélsőségesen empirista, úgynevezett induktív megismerés¹²³ módszere okán. Az indukció metódusát (a deduktív vagy formális logikai érveléstechnikával szemben) elsősorban ő és Mill¹²⁴ dolgozták ki, majd a 20. század 80-as éveiben Karl Popper¹²⁵ módosította, tökéletesítette azt. Röviden arról van szó, hogy az *indukció* központi szerepet játszik a megismerésben, így az új tudás megszerzésének egyik módszere, amikor is a jelenségek spontán vagy tervszerű megfigyelése révén begyűjtött információk alapján hipotézist (feltevést, feltételezést) állítunk fel a jelenségek magyarázatára, amelyet további megfigyelésekkel ellenőrzünk. Ha az ellenőrzés során a hipotézis ellentmondásra vezet, akkor azt el kell vetni, majd a bővült tapasztalatok révén újabb hipotézist kell felállítani. Ha viszont a hipotézis beválik, akkor törvény vagy elmélet, tehát valamilyen szabályszerűség lehet belőle, amit tézisként kell kimondani, vagyis az indukció révén szerzett tapasztalati tudás egyik legfőbb karaktere az algoritmizálhatóság. Az indukció konkrét, egyedi jelenségek megfigyeléséből az általánosra következtet, tehát sztereotipizál. Nyilván, szigorú értelemben, egy adott jelenség valamennyi egyedi esetét meg kellene vizsgálni a teljes bizonyosság eléréséhez. Ezt az egyébként

¹²³ „Az indukció a megismerés, a gondolkodás egyik legtöbbet tanulmányozott területére. Számos filozófus vélte úgy, hogy az indukció a filozófia egyik fő problémája, és vizsgálata révén meg lehet oldani azt a rejtélyt, hogyan teszünk szert alapvetően új tudásra, hogyan juthatunk olyan következtetésekre, amelyeket a kiinduló állítások nem tartalmaznak, amelyek túlmutatnak a közvetlen tapasztalaton. Az induktív módszert a tudományelmélet mint az empirikus kutatás alapvető formáját, az oktatásemélet pedig mint a tanítás egyik lehetséges módszerét értelmezi.” CSAPÓ Benő (é. n.): *Az iskolai tudás*. Forrás: www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/iskolai-tudas-eloszo/ch14.html (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)

¹²⁴ John Stuart Mill (1806–1873), újkori angol filozófus. 1830-ban kezdte el írni a végül 1843-ban megjelent *A deduktív és az induktív logika rendszere* című fő művét, amelynek számtalan állítása és következtetése kapcsolható Bacon kísérletező, induktív módszereszményéhez.

¹²⁵ Karl Raimund Popper (1902–1994), a 20. század egyik legjelentősebb filozófusa, társadalomkritikusa, kevesen tettek szert az övéhez hasonlítható nemzetközi befolyásra.

nem – vagy hihetetlenül ritkán – teljesíthető kritériumot feltételezi és kívánja meg az úgynevezett *teljes indukció*. Ehhez képest – szerencsére – Bacon következtetésrendszerében a teljes indukció nem követelmény. A részleges indukció – amennyiben kísérletileg igazolt és korlátlanul ismételhető – megengedett és elfogadható a bizonyosság elérésére, új szabály megalkotására.

A kiterjesztett értelemben vett induktív érvelés során a konklúzió túlmutat azon az információn, amely a premisszákból¹²⁶ levonható. Ilyen indukció az analógiával¹²⁷ való érvelés, az előrejelző következtetés vagy az oksági következtetés. Az indukció tehát a tudományos ismeretszerzés egyik módszere, a megfigyelési és kísérleti adatokból leszűrt általánosítás.¹²⁸ Az induktív logikai bizonyítás sémája a következő. Ha egy halmaz (vagy másképpen: osztály) elemei legfontosabb karakterjegyeikben, tulajdonságaikban megegyeznek (másképpen: egyneműek), valamint az egyedek alkotta egyes alcsoportoknál, alrendszeréknél fennáll valamilyen lényeges összefüggés, akkor logikusan adódik a feltevés, hogy ez az összefüggés a halmaz (vagy rendszer) valamennyi elemére és alrendszerére, alcsoportjára igaznak és fennállónak tekinthető.¹²⁹

„Bacon az *empirikus* kifejezést az ókori görög orvosokra visszavezethető értelemben használta (lásd Sextus Empiricus¹³⁰). Az empirikusok úgy tartották, lehetetlen tudást szerezni arról, ami nem látható; sem a spekuláció, sem

¹²⁶ Premissza (latin: praemittere, 'előreküldeni'): a következtetésnek az a tétele, amely megalapozza a konklúziót. STEIGER 1999, 129.

¹²⁷ Analógia (görög: analogia, 'megfelelés', 'hasonlóság'): két vagy több entitás egymáshak megfelelőtethető tulajdonságai alapján fennálló vagy kikövetkeztethető hasonlósági viszony. Fajtái: 1. strukturális analógia, 2. funkcionális analógia, 3. attribúciós analógia, 4. arányon alapuló analógia. STEIGER 1999, 12.

¹²⁸ „Minden kísérlet megfigyelésen és minden megfigyelés tapasztalaton alapul. A tapasztalati megismerés mindig egyedi jelenségekre vonatkozik. Általános érvényű ismeretre úgy teszünk szert tapasztalat segítségével, hogy a megfigyelt egyedi jelenségeknek kiemeljük valamilyen közös vonását.” STEIGER 2003, 97.

¹²⁹ Ezzel analógia az úgynevezett matematikai indukció: Ha az n természetes szám rendelkezik P tulajdonsággal, továbbá érvényes az, hogy valahányszor n a P tulajdonsággal rendelkezik, akkor $n+1$ is P tulajdonságú, tehát minden természetes szám P tulajdonságú.

¹³⁰ Latinosan elterjedt nevén Sextus Empiricus, eredeti, görögös formában Szextosz Empeirikosz (ógörögül: Σέξτος Ἐμπειρικός), (i. sz. 160 körül – 210 körül) ókori görög filozófus. Alexandria, majd Athén városában élt filozófusként. Elsősorban a szkeptikusok közé tartozik, de foglalkozott az orvostudománnyal is, itt inkább az empirikusok közé sorolható. Két műve maradt fenn napjainkra: a *Pyrrhon. institut. libri III.* és a *Contra mathematicos libri XI.*

a láthatóból kiinduló következtetés nem segít.”¹³¹ Bacon szerint amennyiben az ember cselekvő individuum és gondolkodó lény, legelső lépésként a természetet kell első kézből megismernie, hogy képet alkothasson a személyes tapasztalat révén annak működéséről, jelenségeiről. „[E]lőször a természetet kell megfigyelnie, méghozzá értelemmel. A természet ellen nem tehet semmit; csak akkor képes uralni azt, ha a benne rejlő törvényeket ismeri.”¹³² A tudás tehát: hatalom – értelemmel szerzett, tapasztalaton alapuló, reprodukálható. A rendszer lényege, hogy szisztematikus strukturáltságra tegyen szert egyfelől az értő értelemmel megfigyelt és megtapasztalt jelenségekről, majd ezt az ismeretet tudásstruktúrákba, információs hálózatokba rendezve, rendszerezve – az indukció metódusának révén – helyes extrapolációra jusson. Ez Sir Francis Bacon tudományos következtetéseméletének, az indukciós logikai módszernek a magva. Átala – a megszerzett empirikus adatok helyes rendezettségének megteremtésével – a tudományos igazság törvényszerűségeinek interpretálására szolgáló algoritmikus rendszert alkothatunk. Ha egy megfigyelés, azaz tapasztalat, vagyis a tiszta empiria törvényszerűségként kísérletileg is beigazolódik, mintegy tudományosan „kanonizálódik”, abból logikai dedukció¹³³ révén számos funkcionális következtetést vagyunk képesek levonni. Ez nem lehet közömbös az elmélet felhasználási módjára vonatkozóan. Ennek a következtetésdinamikának

¹³¹ KING, Peter J. (2005): *Száz nagy filozófus – A világ legnagyobb gondolkodóinak élete és nézetei*. Budapest, Gabo. 83.

¹³² JACOBY 2003, 106.

¹³³ „Dedukció (levezetés) az a logikai művelet, melynek során előfeltevésekből (premisszákból) előre meghatározott módszerekkel (levezetési szabályokkal) szintaktikai jellegű átalakításokat végzünk, melynek eredménye a konklúzió (következmény), vagyis meglévő tudásból (igaz állításokból) kiindulva jutunk „relatív” új tudás (újabb igaz állítások, de azok implicit módon már benne voltak a meglévő tudásban) birtokába. A deduktív érvelés során a premisszák igazsága szükségszerűen maga után vonja a konklúzió igazságát. A dedukció révén általános érvényű törvényekből, szabályokból jutunk konkrét, egyedi esetekben érvényes állításokhoz. Amíg az indukcióra a szabályok felismerése és a szabályalkotás, addig a dedukcióra a szabályalkalmazás jellemző. A dedukció során tehát logikai műveleteket felhasználva jutunk el az általános érvényű meglévő tudásból konkrét, meghatározott helyzetekben érvényes új tudás birtokába, vagyis az általánosból az egyedibe.” Forrás: www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412b2/2013-0002_szakmodszertan_gepeszet_mechatronika/tananyag/JEGYZET-10-2.1_Az_induktiv_es_a_deduktiv_scornl (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)

tapasztalhatjuk majd a 19. századi etikaelméletekben egyfajta reneszánszát, például Nietzsche morálgenealógiai koncepciójában.¹³⁴

Bacon imént vázolt elkötelezettségét az empirizmus funkcionális megközelítése mellett igen jól példázza – a feltehetőleg 1624-ben írt – *Új Atlantisz (Nova Atlantis)* című utópisztikus regénye, amely ugyan befejezetlen maradt, és eredetileg az *Instauratio Magna* részének tekintették, de ezek ellenére a 17. század legjelentősebb utópiájaként tartják számon.¹³⁵ Az eredetileg egy ideális államszervezet leírásának készült regény tökéletesen szemlélteti Baconnek azt a meggyőződését, hogy a természetről tapasztalat útján szerzett ismeret képezi az emberiség jólétének és boldogulásának, *fejlődésének* alapját. Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy Sir Francis új tudomány szemléletének és az ismeretelmélet terén javasolt új módszerének két fő tanulsága, hozadéka körvonalazható. Egyrészt az empirikus tudás értelme, hogy mi emberek függetleníthessük magunkat a természettől, hatalmat nyerve általa és felette. A tudás tehát hatalom. Másrészt e filozófiai hitvallás révén haladható meg a középkori keresztény skolasztikus világmagyarázat, és válik szabaddá az út az újkori (modern) természettudomány kibontakozása számára. Sir Francis latinul írt, nem bízott az angol nyelv tudományos értékében és kifejező erejében. Az *Instauratio magna scientiarum*¹³⁶ címmel írt és fő művének szánt munkáját nem tudta befejezni, de annak két részlete, a *Novum Organum*¹³⁷ és a *De dignitate et augmentis scientiarum*¹³⁸ önálló kötetekként napvilágot láttak. Ezek olyan aforizmagyűjtemények, amelyekben Bacon egyrészt előrevetíti a korábbi,

¹³⁴ Vö. „Nietzsche felhagy azzal a hagyományos gondolkodásmetodikai koncepcióval, amelynek alapja a megismerés és az igazság felfedezésének eszménye, és azt értelmezéssel és értékeléssel váltja fel.” BALASSA Bence (2009): A hatalomszemlélet etikai vázlata. *ELPIS Filozófiatudományi Folyóirat*, 3. évf. 1. sz. 12.

¹³⁵ Ne feledjük, a képzeletbeli mezőny igen erős: elegendő Morus Tamás 1516-ban kiadott *Utópiájára* vagy Tommaso di Campanella A Napváros (La Città del Sole) című, 1623-ban megjelent könyvére gondolnunk, amelyek a korszak legismertebb, méltán híres utópiái.

¹³⁶ *A tudományok nagy újjáépítése*, Bacon befejezetlen műve. Két része, az *Új Organon* és *A tudományok méltóságáról és gyarapodásáról* önálló műként jelent meg. STEIGER 2004, 143.

¹³⁷ *Az Új Organon* utalás Arisztotelész fő művére, az *Organonra*, amelyben az antik filozófus – többek között – kifejti logikai módszerét a világ megismeréséről. A mű alcíme: *Igaz útmutatások a természet magyarázatára*. „A »régie« *Organon* Arisztotelész fizikája és metafizikája, ezt kellett az *Új Organon*nak a tudomány átfogó megújításának szellemében helyettesítenie.” JACOBY 2003, 106.

¹³⁸ *A tudományok méltóságáról és gyarapodásáról* 1623-ban jelenik meg önálló műként.

illetve korabeli tudomány- és ismeretkritikáját („előkészítő rész”), valamint felvezeti egy új tudományos-megismerési módszer szükségességét, illetve a tapasztalatot befolyásoló „ködképek”¹³⁹ elméletét. A munka második könyve, az úgynevezett „tanító rész” meglehetősen sűrű gondolatvezetésű, és nyilvánvalóan befejezetlen, sok kérdést nyitva hagyva javasolja új, induktív módszerét a tudományos-filozófiai megismerés megújítására. Bacon tanításának jelentősége egyrészt abban áll, hogy ő hívta fel a figyelmet a tapasztalat fontosságára, másrészt, a természeti dolgokat egyszerű formák összegződéseként fogta fel, és a tudományos megismerés valódi tárgyaiként ezen formák vizsgálatát javasolta.

Tragikomikus – vagy inkább nagyon is jellemző – az anekdota, amely Sir Francis Bacon halálát írja le. „Bacon 1626-ban, Londonban halt meg, a kutatás hasznosságáról vallott meggyőződésének szolgálatában: megfázott, miközben az élelmiszerek hideg általi konzerválásával kapcsolatban végzett kísérletet.”¹⁴⁰ (Bacon egészen pontosan azt vizsgálta, hogy ha havat gyűjt a zord téli tájban, és azzal levágott és kiszigerelt csirkéket tölt meg, akkor a szárnyas húsa tovább eltartható-e, mint hűtés nélkül. A történet szerint a kísérlet sikerült, de az empirikus igazolás vége halálos bronchitis¹⁴¹ lett.)

¹³⁹ „Ködképek, idólmok: A természet igaz (tisza) megismerését gátló vagy lehetetlenné tevő tényezők. Ezek lehetnek szerzetek: képzetek, szemléletmódok, fogalmak, de eredhetnek a természettől is, mint velünk született, megváltoztathatlan adottságok. Összességükben azt eredményezik, hogy a természetről alkotott képünk – a tudásunk – torz vagy hamis lesz. Mivel vagy olyan adottságokról van szó, melyeket lehetetlen kiküszöbölni és megváltoztatni, vagy pedig olyanokról, melyek nem tűnnek fel, Bacon elsősorban elővigyázatosságra int velük kapcsolatban. A Bacon által alkalmazott kifejezés és a köré kiépülő ún. idólum-elmélet az újkori filozófia egyik alaptémájának kidolgozása során, a megismerés és a megismerés feltételeinek vizsgálatából születik.”
Forrás: http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/indexadb3.html?option=com_tanelem&id_tanelem=489&tip=0 (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)

¹⁴⁰ JACOBY 2003, 106.

¹⁴¹ Hörgőgyulladás (latin).

2.5.4. A 17. századi racionalizmus két meghatározó alakja

2.5.4.1. René Descartes és a Cogito...¹⁴² következményei

„Fölteszem tehát, hogy mindaz, amit látok, téves: hiszek abban, hogy amit hazugságokkal telt emlékezetem felidéz előttem, nem is létezett soha; nincsenek érzékeim; a test, az alak, a kiterjedés, a mozgás, a hely megannyi rémkép csupán. Mit tarthatok tehát igaznak? Talán semmit, csak azt, hogy semmi sem biztos a világon.”

(René Descartes)

„Mint az *Elmélkedések* címe is mutatja, a karteziánus gondolkodásnak ugyanaz a két fő témája, mint a középkori filozófiáé: *Isten és a világ*. Gondolatrendszerét azonban megkülönbözteti ettől a korábbi gondolkodástól az *a mód, ahogyan* e témákat tárgyalja: szigorúan logikai taglalásnak veti alá őket.”¹⁴³ A módszeres kételkedés – mint a karteziánus filozófia reduktív következtetésekonceptióját megalapozó fundamentális metodológia – tulajdonképpen abban hasonlítható a baconi törekvéshez, hogy a filozófia megalapozására radikális, gyakorlatilag a filozófián kívüli nézőpontot választ. Bacon ugyanis lényegében azt állítja, hogy maga a filozófia is „ködképpé” (lásd Bacon ködképekről alkotott elméletét a megismerés lehetőségei kapcsán) silányodott a sokfajta eszmetörténeti értelmezés és magyarázat súlya alatt. „Egy filozófustól nem érheti súlyosabb vád a filozófiát, mint hogy egy egészen sajátos *ködképpé* minősítettnek a korábbi és kortárs filozófiák: »ahány filozófia felmerült, vagy polgárjogot nyert, ugyanannyi színdarab készült el és került bemutatásra: megannyi képzeletbeli, és színpadra illő világ.« Bacon mint filozófus ezzel a gesztussal olyannyira elkülönítette magát minden teoretikus hagyománytól, hogy más lehetőség nem maradt számára, mint hogy a filozófián kívülről próbálja újjáépíteni a filozófiát, naturalizáló módon alapjaiban megújítva a filozófia terminus- és következtetésekkészletét.”¹⁴⁴ Ebben

¹⁴² „Cogito, ergo sum” – Gondolkodom, tehát vagyok. Descartes híres, sokak által idézett kiinduló mondása.

¹⁴³ STÖRIG 1997, 250.

¹⁴⁴ BOROS 2007, 642.

a törekvésében a baconi szisztémát¹⁴⁵ joggal tekinthetjük a descartes-i program eszmei előfutárának, egyben az angol pozitivizmus (például Bentham, Mill és Spencer) korai hírnökének is.¹⁴⁶

A bizonyosságot megalapozó szilárd és relativizálhatatlan tapasztalat (érzékelés) megragadása iránti elemi igény módszertani garanciát követel önnön kiindulási alapjának kikezdetlenségére, és ezt a következtetés szélsőségesen reduktív érvrendszerével igyekszik elérni. Minden állítást megkérdőjelezni, annak érdekében, hogy felderíthető legyen az emberi érzékelés (megtapasztalás) és ennek az érzékelésnek a tárgya, azaz a jelenség (az, ami a világban számunkra adott módon megjelenik) közötti viszony. Egyszerűbben, a karteziánus kétely alapkérdése, hogy a megtapasztalt jelenség valóban az-e, aminek a tapasztalat (érzékelés) mutatja? Hihetünk-e annak, amit látunk, gondolunk, érzékelünk a világ jelenségeiből, kognitív tudattartalmunk megfelel-e a jelenségek világának, pontosan arra vonatkozik-e?

Descartes hatása a filozófia történetére csak Arisztotelészével összemérhető, és messze túlterjed a karteziánus irányzat képviselőin. Megtermékenyítően hatott Locke, Berkeley és Hume filozófiájára éppúgy, mint a későbbi analitikus filozófiára. „Ami mindezeket a filozófusokat befolyásolta, az Descartes gondolkodásának legforradalmibb eleme volt, ti. a »honnan tudom...?« ismeretelméleti kérdésének a filozófia központi kérdésévé tétele.”¹⁴⁷

A barokk korszak európai filozófiája három markáns főáramlatot foglal magába. Ezek az azokat kidolgozó filozófusóriások, Descartes, Spinoza és Leibniz nevével fémjelezhetők elsősorban. Mi ezen a helyen a karteziánus (René Descartes neve latinosan Renatus Cartesius) filozófiával és a leibnizi monáshelmélettel tudunk csupán foglalkozni.

Láthattuk a korábbiakban, hogy a reneszánszban a nyugati eszme-rendszerek és filozófiák fokozatosan eltávolodnak a tomista-keresztény ideológiától, mind vizsgálódásuk tárgyára, mind pedig vizsgálódásuk

¹⁴⁵ Azaz minden addigi és kortárs filozófia megkérdőjelezését, módszereinek alkalmatlanságára irányuló állítását.

¹⁴⁶ Vö. „Francis Baconnek az a meggyőződése, hogy minden tudásnak a tapasztalat az alapja, a természet feletti uralom a célja, továbbá Locke empirizmusa, David Hume szkeptikus, a praktikumot előnyben részesítő tanítása, az angol népjellemben jelen lévő idegenkedés mindenféle metafizikai spekulációtól, a britek józan tényisztelete – mindez olyan szellemi légkört teremtett, amely különösen kedvező volt Comte filozófiájának befogadásához.” STÖRIG 1999, 382.

¹⁴⁷ BÁNKI 2003, 78–79.

módszerére vonatkozóan. Az ész „megkezdi diadalútját”,¹⁴⁸ hogy kisvártatva elérkezzen a felvilágosodás természettudományos forradalmaihoz. De egyelőre a barokk évszázadában, a 17. században vagyunk, amikor a reneszánszban megerősödött és „magát gyakoróvá nyilvánított” ész¹⁴⁹ révén minden megismerés alapjának a matematikát mint a tudományok legegzaktabbikát tekintik. Hiszen a matematika nem ismer nyelvi korlátokat, fogalom-, jel- és következtetékészlete ennél egyértelműbb már nem is lehetne, elvileg mindenki számára hozzáférhető és értelmezhető. A korszak legnagyobb filozófusai, mint Descartes, Leibniz vagy Pascal, maguk is zseniális, kiemelkedő matematikusok. Ha a matematika a megismerésben egyértelmű és kompakt megoldást jelent, miért ne jelenthetne módszertani megoldást a filozófiai megismerés minden aspektusára? Alkalmazástechnika kérdése az egész, gondolhatnánk, és így gondolta Descartes is, aki a megdönthetetlen matematikai bizonyítás módszerének (lásd logikai bizonyítás) mintájára kívánta alapítani a teljes emberi megismerés rendszerét. Descartes elképzelésében a matematika következtetés- és bizonyításkészlete mint a bizonyítás és általa a megismerés adekvát arzenálja kap teret, és ami még fontosabb, kizárólagos jogosultságot a filozófia felépítésében, ismeretkritikai fundamentumának rögzítésében.

Descartes-ban mély nyomokat hagyott Galilei perének¹⁵⁰ híre, erősen tartott (mint utóbb kiderült alaptalanul) a pápaság megtorló hatalmától, így az *Értekezés a módszerről*¹⁵¹ című könyvének első kiadását név nélkül jelentette meg. Ezt követően – 1641-ben – látott napvilágot fő műve: az *Elmélkedések az első filozófiáról* (*Meditationes de prima philosophia*), amely alapvetően az élet metafizikai kontextusának felfejtésével kísérletezik, azaz: „[...] Isten létét és a lélek halhatatlanságát tárgyalja [...]”.

A Descartes nevéhez kapcsolható gondolkodás-módszertani újítás röviden a következőkben foglalható össze. Amint arról már volt szó, Descartes a kor más filozófusaihoz hasonlóan összetett tudományos tevékenységet folytatott, nem csupán metafizikus vagy a világtól elzárkózó elméleti

¹⁴⁸ STÖRIG 1997, 248.

¹⁴⁹ STÖRIG 1997, 248.

¹⁵⁰ „1633. április 12-én kezdődött a híres itáliai fizikus és csillagász, Galileo Galilei pere a római inkvizíció előtt. Az egyházi szervezet figyelmét a tudós heliocentrikus világképről alkotott elméletei keltették fel.” TARJÁN M. Tamás (é. n.): *1633. április 12. Megkezdődik Galilei pere az inkvizíció előtt*. Elérhető: www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1633_aprilis_12_megkezdodik_galilei_pere_az_inkvizicio_elott/ (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)

¹⁵¹ *Értekezés a módszerről – Discours de la méthode*, 1637.

„szobatudós” volt. Intenzíven foglalkozott természettudományokkal, a matematika analitikus geometriának nevezett ágával (lásd Descartes-féle derékszögű koordináta-rendszer), de fizikai, fiziológiai kérdésekkel is. Ezért olyan komplex módszer kidolgozását tűzte ki célul, amellyel a természettudományok lényege matematikai módon kifejezhető. Ha a világ racionálisan megérthető, és a jelenségek indokolhatóak, tudományosan magyarázhatóak, annak az az oka, hogy feltárhatóak matematikailag megközelítő struktúrái, és bizonyítható, hogy a természet viszonyai alávetettek a matematikai szükségszerűségnek és összefüggésrendszernek. Ennek értelmében Descartes arra törekedett, hogy olyan alapot találjon ismeretkritikájá kiindulópontjául, amelynek perspektívájából minden természettudomány matematikailag egyesíthető. „Biztos tudásra” csak a matematika révén, az abban alkalmazott világos és hatékony érvelési és bizonyítási módszerek alkalmazásával tehetünk szert. Semmilyen „vélekedés”, „bevett vélemény” automatikus elfogadása nem lehetséges mindaddig, amíg azok „tisztán és világosan” igaznak nem tűnnek számára.¹⁵²

Descartes programja arra terjedt ki, hogy mindenben kételkedni fog, aminek igazságához bármilyen kétség férhet. Következő lépésben pedig – eme szisztematikus kétkezés után – megvizsgálja, fennmarad-e olyasvalami a rostán, a tiszta logikai racionalitás szűrőjén, amely kikezdetlenül bizonyul, és mint ilyen kiindulási alapot szolgáltathat ahhoz, hogy valamely tételt igaznak és bizonyosnak ismerjen el. Ismert álomanalógiájában azt fejt ki, hogy a fizikai testek, tárgyak létezése sem kezelhető evidenciaként, hiszen számos alkalommal, amikor álmodunk, azt érzékeljük, képzeljük, hogy tárgyak vesznek körül, amelyek fizikailag valósnak tűnnek, de utóbb kiderül, hogy egyáltalán nem voltak azok. Ennek értelmében nem elfogadható, hogy a fizikai környezet bizonyosan létezik, hiszen az álomérzékelést nem tudjuk megkülönböztetni az ébrenlét során érzékeltől, az elme számára mindkét jelenség valósággal jelenik meg, a valóságot reprezentálja. Descartes a fenti érvelés alapján saját testének valóságát is kétségbe vonta, hiszen a test is csupán egy fizikai dolog a többi között, így elképzelhető, hogy az is csupán illúzió. Ha sem a körülöttünk érzékelhető fizikai környezet, sem saját testünk nem fogadható el kétségmentesen valóságosnak,

¹⁵² „Tisztaságon és világosságon azt a magából fakadó önevidenciát értette, amellyel a matematika és a logika legegyszerűbb kijelentéseiben ismerkedett meg – olyan kijelentésekben, amelyek igazságát az »ész természetes fényénél« bárki beláthatja.” BÁNKI 2003, 75.

akkor mi az, amihez nem férközhetünk a kétellyel? Descartes arra jut, hogy ez maga a kételkedés, mivel a kételkedés a gondolkodás megnyilvánulása, és ha abban kételkedne, hogy kételkedik, az is kételkedés (tehát gondolkodás) volna. Nyilvánvaló az is, hogy semmi sem gondolkozhat, ami nem létezik (lásd Szent Ágoston).¹⁵³ Ebből vezeti le a karteziánus filozófia tudáskritikai origóját, a híres „Cogito, ergo sum – Gondolodom, tehát vagyok” tételt mint olyan feltétlen bizonyosságot, amely a módszeres kételynek is ellenáll. A formula lényege, hogy a gondolkodás aktusa önmagában a létezés analogiájának tekinthető. Ez annak kifejeződése, hogy Descartes bizonyította, az *En* olyasvalami, amelynek lényege a gondolkodás, azaz a *res cogitans*.¹⁵⁴ az a szubsztancia, amelynek esszenciális attribútuma a gondolkodás.

Descartes a kor „racionalista” gondolkodóihoz hasonlóan önmagában nem sokra becsüli az érzéki tapasztalatot, mivel azt nem tekinti *világos*-nak. Hiteles megismerés alapjául kizárólag az elfogadható, ami teljesen transzparens („világos és tiszta”) matematikai fogalmakkal interpretálható.

A „Cogito...” filozófiatörténeti és ismeretkritikai hatásai számosak, utóélete rendkívül gazdag. Spinoza és Leibniz nagy rendszerei is bőséggel merítenek ebből az örökségből. A módszertanra vonatkozó karteziánus újítás, mint láthattuk, arra irányul, hogy egyes dolgok bizonyosan állíthatóak lehessenek, hogy annak a kognitív tudattartalomnak az eredetére, amelyet az emberben reprezentálnak, érvényes módon rá lehessen kérdezni. Descartes a filozófiája kibontása során eljut Isten mint végtelen, tökéletes és nem teremtett (örök) lény létezésének cáfolhatatlanságához (ezért is nevetséges, de legalábbis felületes és félrevezető a vád, hogy a descartes-i racionalizmus elveti Istent, éppen az ellenkezője történik ugyanis), valamint – a theodicea¹⁵⁵ problémájának kibontásával – az ember szabad akaratán alapuló tökéletlenségének elméletéhez. Álljon itt Klaus Müller némiképp teológiai színezetű, de adekvát és fontos levezetése Descartes istenbizonyítékáról, annak érdekében, hogy a problémát más oldalról is megközelíthetővé

¹⁵³ „A filozófus ezen a ponton visszanyúl Ágostonnak ahhoz a fölismeréséhez, hogy a kételkedés aktusa egy kételkedő – azaz gondolkodó – tudat létezésére utal.” STEIGER 2003, 103.

¹⁵⁴ *Res cogitans* (latin): „gondolkodó dolog.” A léleknek (elmének) mint szubsztanciának a neve Descartes filozófiájában. STEIGER 1999, 137.

¹⁵⁵ „Theodicea (görög: theosz – »isten«, diké – »jog« szavakból Leibniz által alkotott kifejezés) Isten igazolása a világ bajaival és célszerűtlenségével szemben. Noha az elnevezés újkori, a probléma régi: ha a világ alkotója jó és mindenható, hogyan magyarázható a fizikai és erkölcsi rossz jelenléte a világban?” STEIGER 1999, 160.

tegyük: „Az öntudat pusztá tényéhez való visszanyúlás középpontba állítása természetesen azzal a következménnyel jár, hogy Descartes elveszíti a megismerés mindazon tartalmát, amely túl van a szubjektum önmagára vonatkozó bizonyosságán. Hogy mégis eljusson az önmagáról való tudástól különböző tartalmakhoz, Descartes arra kényszerül, hogy a továbbiakban néhány meglehetősen problematikus, mert végső soron igazolatlan nézetre támaszkodjon, mindenekeelőtt egy tökéletes lény ideájára, amely tökéletes-ségének megfelelően szükségszerűen létezik és egyszersmind igaz voltá-hoz sem férhet kétség, tehát az embert nem úgy alkotta meg, hogy annak elkerülhetetlenül tévedésbe kelljen esnie.”¹⁵⁶

Az a kérdés ugyanis, hogy miként magyarázható a világban a minden- napos rossz és gonosz egy tökéletes szubsztancia által végrehajtott teremtés- ben? Descartes számára a theodicea ismeretelméleti aspektust ölt. Az etikai megfejtés a szabad akaratra mint a tökéletes teremtés velejárójára hivatkozva azt állítja, hogy éppen ez a szabad akarat alapozza meg az ember mint töké- letlen lény hibás értékválasztásait, amelyekkel létrehívja a világban a rosszat. Descartes ismeretkritikai és tudományetikai analógiával közelíti meg ugyanezt: „A szabad akarat lehetővé teszi az embernek, hogy az egyik képzetre igent mondjon, a másikat elvesse. Csakis az akaratnak ebben a tevékenységében rejlik minden tévedés forrása, nem pedig magukban a képzetekben.”¹⁵⁷

Láthattuk, hogy az ókori és középkori filozófusok – azok legalábbis mindenképpen, akik foglalkoztak ismeretelméleti kérdésekkel – jobbra egyet- értettek abban, hogy az az ismeretünk igaz, amely olyannak írja le a tárgyát, amilyen az a valóságban. Hiába állítaná valaki, hogy Ausztrália a leg- nagyobb kontinens, állítását azzal utasítanánk el, hogy az nem felel meg a valóságnak. Ha ezek után is kötné az ebet a karóhoz, megmutatnánk neki a világtérképet, illetve a kiterjedési adatokat stb. Ezáltal meggyőző módon igazolhatnánk az állítása és a tények (valóság) között fennálló ellent- mondást. Még azzal az érveléssel sem jutna messzire, ha kétségbe vonná a térképek hitelességét, vagy azzal hozakodna elő, hogy pontos ismereteink erről nem lehetnek, lévén még nem jártunk Ausztráliában. Nyilvánvaló, hogy elfogadjuk: a Föld gömb alakú (egészen pontosan „geoid” azaz „Föld alakú”, kissé lapított gömb, de ez a lényeg szempontjából mellékes), annak ellenére, hogy sokan vagyunk, akik nem láttuk még a Földünket a világ- űrből, hogy erről a kozmológiai tényről közvetlen tapasztalati bizonyítékot

¹⁵⁶ MÜLLER 2005, 351.

¹⁵⁷ STÖRIG 1997, 252.

szerezzünk. (Más kérdés, hogy természetesen nem kell ahhoz a világ-űrűből látni a bolygónkat, hogy bizonyítható legyen, a Föld gömb alakú.) Ugyanígy evidenciaként kezeljük a műholdak által elvégzett mérések eredményét, amelyek szerint Ausztrália a legkisebb kontinens a Földön. Ezeknek az ismereteknek az elfogadottsága azon múlik, hogy hitelt adunk annak a kollektív tudásnak, amelynek mi magunk is részesei vagyunk. Ha úgy tetszik, önnön kulturális belevettségünk determinisztikusan hat egy adott tudásparadigma, vagy másképpen fogalmazva, a jelenségvilág narrációjának elfogadására. Aktuálisan az emberiség (vagy mondjuk úgy: az emberiség döntő, legalább minimális mértékben tudatos és a világra reflektáló része) kognitív-funkcionális szempontból mindig egyfajta tudás-nívón, ismeretskálán mozog, ezért senkinek sem jut eszébe (jelenleg, de ez idővel változhat), hogy kétségbe vonja, hogy semmi, aminek tömege van, nem mozoghat gyorsabban a fénynél (ebben az univerzumban, amelynek fizikai törvényszerűségeit nagyjából ismerjük). Ez az adott, a köztudatban már gyökeret vert kollektív ismeretnívó jelenti egy adott korszak tudományos paradigmájának társadalmi visszatükröződését. Ha úgy tetszik, a megismerés világa ezáltal válik többé-kevésbé komfortossá számunkra. A racionalizmus és az empirizmus közös szellemi előszituációja éppen az a világhelyzet, amelyben ezek a fogódzók eltűnnek. Pontosan a közös tudásba, annak alapjaiba vetett közbizalom, sőt, hit rendült meg a 17. század elején. A középkor művészien gazdag, a Biblia tanításaival jobbra gondosan harmonizált, cizellált világképét, amely annyira kényelmes, a szélsőséges meglepetésektől mentes viszonyulást tett lehetővé a világhoz, a földrajzi felfedezések és a reneszánsz tudomány eredményei alapjaiban rengették meg. Kiderült, nagyon valószínű, hogy nem a Föld s rajta az Isten által saját képére teremtett ember áll az univerzum középpontjában, hanem éppen ellenkezőleg, a Föld csupán egy a sok bolygó közül, amelyek egyformán a Nap körül keringenek (heliocentrikus világkép kontra geocentrikus világkép). A Föld se nem lapos, se nem mozdulatlan, az univerzum nemhogy nem zárt és tökéletes, hanem éppen hogy végtelen, és számtalan érthetetlen jelenségnek ad otthont. Sőt, a nemrég felfedezett Nyugat-Indiáról kiderül, hogy nem Ázsia része, hanem egy teljesen ismeretlen földrész.

Két nyilvánvaló tanulság adódik mindebből. Egyrészt, ha a kollektív ismeretparadigma aktuális fundamentumai megingathatónak bizonyulnak, akkor semmi sem védi az embert attól, hogy kétségbe kelljen vonnia a teljes tudásanyagot, amit az adott paradigma tartalmaz, magyarán nem lehetünk abban biztosak, hogy bármi is igaz a korábban gondoltakból

és elfogadottakból. Másrészt, ha a kollektív tudás megbízhatatlanná válhat, akkor nyilvánvaló, hogy hibás volt az a mód, ahogyan hozzájutottunk, azaz a megismerést individuális alapra kell helyezni, így az egyén magára lesz utalva a tudás megszerzésében. Ez pedig kulcsmomentum a módszertani szemléletváltás szempontjából. Hiszen ha a világ megismerésének és megértésének konszenzuális elvét ki kell cserélnünk az egyedül plauzibilis individuális ismeretszerzés perspektívájára (arra, hogy a tudást úgy kell megalapoznunk, mintha elménk az egyetlen volna a világmindenségben, tehát független), akkor nem lesz érvényes többé a tétel, hogy azt az állítást nevezzük helyesnek és a megismerés szempontjából igaznak (helytállónak), amely a tárgyát a valóságnak megfelelően mutatja. Pontosan ezért áll a 17–18. századi európai filozófiai kutatás homlokterében a megismerés problémája, és válik közös jellemzőjévé a kor két legmarkánsabb irányzatának, az empirizmusnak és a racionalizmusnak.

Mint láthattuk, Descartes éppen ezen az úton, az ismeretszerzés individuális és radikálisan redukzív útján közelíti a megismerés problémáját módszeres kételyével.

2.5.4.2. Leibniz a „metafizikai” megismerésről

Gottfried Wilhelm Leibniz filozófiája alapvetően metafizikus természetű,¹⁵⁸ s mint ilyen némiképp talán nehezebben érthető, mint Descartes gondolatai. Leibniz olyan egyetemes szellem volt, aki roppant sok tudományterülettel, illetve a filozófia számtalan ágával foglalkozott.¹⁵⁹ Elsőrangú matematikus és természettudós volt, elég csupán az *infinitezimális kalkulus*¹⁶⁰ felfedezésében

¹⁵⁸ Leibniz metafizikája abból a szempontból különösen érdekes, hogy logikai tanok rendszereként is értelmezhető.

¹⁵⁹ Leibniz univerzális tudós: diplomata, jogász, történész, matematikus, fizikus és filozófus volt egy személyben. Nagy Frigyes szerint „önmagában egy akadémia”. Forrás: www.sulinet.hu/tovabban/felveteli/ ttkuj/8het/filozofia/filoz8.html/ (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)

¹⁶⁰ „Rendszerint Newtonot tartják az általánosított binomiális tétel felfedezőjének, amely felismerés lényeges lépés a matematikai analízis szempontjából. Newton és Leibniz egymástól függetlenül dolgozták ki a differenciál- és integrálkalkulust, más-más szemlélettel. Míg Newton – Galilei követőihez hasonlóan – a fizika (kinematika) felől közelítette meg a derivált fogalmát, addig Leibniz a Fermat és Pascal módszeréhez hasonlóan a görbéhez húzott érintőegyenes felől közelítette meg a differenciál-számítást. Bár Newton a fluxiómódszert Leibniz előtt dolgozta ki, az utókor mégis Leibniz differenciáleméletét választotta, és ez vált elsődlegessé a matematikában, ez terjedt el jobban a világon. Newton saját védelmében azt állította, azért nem tette

betöltött szerepére vagy a *kinetikus energia* fogalmának megalkotásával a mechanikához való hozzájárulására gondolunk. Legfőbb törekvése abban állt, hogy minden filozófiában felfedezzen némi igazságmagvat, és ezeket hatékonyan integrálja. Párizsban¹⁶¹ kifejlesztette kora legjobb számológépét, amiért utóbb beválasztották a Royal Society tagjainak sorába. Hannoverben egy ideig technikai tanácsadóként működött a Harz-hegység bányáinál, a Welf-ház történetének feldolgozására is kapott megbízást, volt udvari tanácsos és könyvtáros is.¹⁶² Foglalkozott (elsősorban Christiaan Huygens hatására, akivel élete végéig szoros kapcsolatot ápolt) magasabb matematikával, integrál- és differenciálszámítással. Angliai tartózkodása során megismerkedett a kor vezető természettudósaival.¹⁶³ Rengeteget utazott, elsősorban a kor európai tudásközpontjait látogatta (Berlin, Drezda, Bécs), élénk eszmecserét folytatott¹⁶⁴ természettudományos és filozófiai-metafizikai, valamint etikai kérdésekről. Berlinben az ő ötlete nyomán és elképzelése alapján felállított Porosz Tudományos Akadémia első elnöke lett. Élete utolsó két évtizedében jelentek meg filozófiai művei, amelyek végül megalapozták hírnevét.

Nincs módunk arra, hogy Leibniz (vagy más filozófusok) teljes munkásságát, annak komplex összefüggésrendszerét ezen a helyen bemutassuk. Különösen igaz ez Leibniz tudományos tevékenységére, amely, mint láthattuk, rendkívül gazdag és szerteágazó. Ezért hát tartjuk magunkat

közzé számításait, mert félt, hogy kortársai kigúnyolják. Bár Newton korának egyik legragyogóbb tudósa volt, életének utolsó 25 évét megkeserítette az általa plágiummal vádolt Leibnizcel folytatott elhúzódo vita. A vita nemcsak a két tudós életét keserítette meg, hanem sajnálatos módon válaszfalat emelt a brit és az európai kontinensen élő matematikusok közé, és haláluk után is folytatódott. A szigetországi matematikusok csak a 19. században tértek át az egyébként jóval praktikusabb leibnizi írásmódra, ami jelentős hátrányba hozta a brit matematikai analízist.” Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Isaac_Newton (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)

¹⁶¹ „Egy XIV. Lajoshoz küldött követség tagjaként négy évet Párizsban töltött, ahol megismerkedett Malebranche-sal, Antoine Arnauld-lal. Leibniz kiemelkedő teljesítményei között tartjuk számon egy számológép kidolgozását is, mely felülmúlta a Pascal-féle számológépet, amennyiben nemcsak összeadni és kivonni tudott, de gyököt vonni, osztani és szorozni is.” BÁNKI 2003, 178.

¹⁶² „Miután 1676-ban a mainzi érsek elhunyt, Leibniz Brunswick herceg könyvtárosa lett Hannoverben.” BÁNKI 2003, 178.

¹⁶³ „1673-ban Londonba is ellátogatott, ahol találkozott Boyle-lal és Oldenburggal, valamint bemutatta számológépét a Royal Societynek, mely találmánya elismerésül tagjai közé választotta.” BÁNKI 2003, 178.

¹⁶⁴ Leibniz terjedelmes levelezést hagyott hátra maga után. JACOBY 2003, 141.

eredeti célkitűzésünkhöz, és az ismeretelmélet (megismerés) területén megfogalmazott gondolataira, eredményeire koncentrálunk, azokat igyekszünk bemutatni.

Leibniz híres theodicea-tételéhez¹⁶⁵ kötődően fogalmazta meg ismert elvét: *nihil sine ratione*, azaz semmi sem történik ok, valamiféle észszerű alap nélkül. Ez az ok pedig Isten tökéletes teremtésében keresendő. Minden empirikus vizsgálódást megelőzően, sőt, a világban tapasztalható anomáliák (gonoszság, egyenlőtlenség, igazságtalanság) ellenére bizalommal kell viseltetnünk Leibniz „Órásmesterének”¹⁶⁶ akarata iránt, aki a világ jelenségeinek tökéletesen végrehajtott megtervezésével és finomhangolásával az ember számára kikövetkeztethető módon nyilvánítja ki akarátát. Ez az érvelés egészen korán¹⁶⁷ felbukkan Leibniznél, és szerkezete duális képet mutat: egyrészt arra irányul, hogy Istent „mint a legjobban választó lényt” láttassa; másrészt – ebben vitatkozva Descartes-tal – azt állítja, hogy Isten morális szempontból is tökéletes, nem csupán metafizikailag. Ennek értelmében Leibniz a *Metafizikai értekezés*ben két axiómát állít fel: egyfelől, hogy Descartes ontológiai istenervének azon része, amely szerint Isten abszolút tökéletes lény, helytálló és bizonyítható. Másfelől viszont nem elfogadható számára Isten csupán metafizikai tökéletessége, hanem az Istent megillető tökéletességek közé tartozik a morális perfekció is. „[V]agyis úgy gondolja, Isten a dolgokban rejlő kitűnőségeknek megfelelően hozza létre műveit, s nem attól lesz jó a teremtmény, hogy Isten megteremtette.”¹⁶⁸ *Nihil sine ratione*, tehát Isten legtökéletesebb cselekedeteiben az alap az Istennek tulajdonított legtökéletesebb értelem, a világ egyetlen jelensége sem nélkülözi az okság és észszerűség motívumát, és ez önmagában tökéletesség teszi, mivel Isten hibátlan szándékának a megnyilvánulása.

¹⁶⁵ Leibniz *Theodicee* című munkája csak 1710-ben jelent meg.

¹⁶⁶ „Órásmester és programozó. Leibniz Istentről mint órásmesterről alkotott képe különösen modernnek tűnik, ha szem előtt tartjuk, hogy korának legjobb számológépét szerkesztette meg, amelybe a számítási funkciókat mechanikusan programozta be.” JACOBY 2003, 140.

¹⁶⁷ Leibniz már 1686-ban megfogalmazta az Arnauld számára írott *Metafizikai értekezés*ben az Istentről mint a legjobbat választó lényről szóló gondolatot, valamint a szubsztanciaelméletet, míg a *Theodicee* című munkája csupán 24 évvel később, 1710-ben látott napvilágot. BOROS 2007, 726.

¹⁶⁸ BOROS 2007, 727.

Ismeretes, hogy Leibniz hevesen támadta¹⁶⁹ a kor legnagyobb természettudósának, Isaac Newtonnak az abszolút térre és időre vonatkozó felfogását.¹⁷⁰ Helyette kifejlesztette saját szubsztanciaelméletét, amelynek fókuszában a monászok sokasága, illetve a Thomas Hobbestól¹⁷¹ átvett és a leibnizi megismerésfogalomban kulcsszerepet betöltő *conatus*¹⁷² fogalma áll. Leibniznél az észlelés elmélete határozottan antikarteziánus¹⁷³ tendenciát mutat. A leibnizi megismerésstruktúra alapjait ezért nem annyira a karteziánus elmefilozófiában, mint inkább Hobbes és Spinoza elképzeléseiben kereshetjük. Hobbes filozófiája az 1660-as évektől meghatározó hatást gyakorolt a fiatal Leibniz fejlődésére. A számos érintkezési pont egyike a *conatus* fogalma, amely Hobbesnál kitüntetett szerepet játszik mind az észleléselemben, mind pedig azokban a matematikai spekulációkban, amelyek hatással voltak az infinitezimális kalkullussal kapcsolatos leibnizi munkálatokra. A Descartes-féle karteziánus racionalizmussal szemben, amely minden természeti jelenséget igyekezett a kiterjedés és a mozgás fogalmából levezetni, Leibniz amellet érvel, hogy a mozgás elválaszthatatlan eleme, mi több kiváltó oka az erő, amely benne megnyilvánul. Hiszen hogyan is lehetne objektív értelemben mozgásról beszélni? A mozgás – így Leibniz – mindig valamihez képest értelmezhető, valamihez képest nyilvánul meg. Az egyik test a másikhoz viszonyítva van nyugalomban, vagy jön mozgásba, ezért kizárólag a szemlélő kitüntetett pozíciójától függ, azaz relatív fogalom. Érdemes eltűnődnünk

¹⁶⁹ Lásd például Leibniz Clarkkal folytatott terjedelmes levelezését.

¹⁷⁰ Az abszolút tér és idő azt jelenti, hogy létezik olyan inerciarendszer (vonatkoztatási rendszer), amelyhez a világegyetemben fellépő minden, időben és térben történő változást viszonyíthatunk.

¹⁷¹ „Thomas Hobbes (1588–1679), angol filozófus [...]. Leibniz nagy csodálattal adózott Hobbesnak – különösen nominalizmusa miatt, de riasztotta az Isten attribútumaival kapcsolatos determinista és agnosztikus álláspontja.” BÁNKI 2003, 135.

¹⁷² „A *conatus* Hobbes szerint punktuális mozgás. Punktuális mozgáson olyan mozgáskezdeményt ért, amelynek mennyisége kisebb bármely megadható mennyiségnél, vagyis ebben az esetben a megtett útnak és az eltelt időnek nem egy meghatározott nagysággal jellemezhető szakasz, hanem egy geometriai pont felel meg.” SCHMAL Dániel (é. n.): *A leibnizi végtelen és a fikcionalizmus problémája*. Elérhető: http://real.mtak.hu/24459/1/A_leibnizi_vegtelen_es_a_fikcionalizmus_problemaja_u.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)

¹⁷³ „Megmutatta, hogy a mozgási törvények a descartes-i formula szerint tudományosan értelmetlenek, s azt is, hogy metafizikailag nem kielégítő a mozgás karteziánus felfogása sem, melynek értelmében a lényegileg tehetetlen anyag valamiféle csodás módon mégiscsak részese lesz a mozgásnak.” Lásd SCHMAL é. n.

egy rövid pillanat erejéig, hogy ezzel az eszmefuttatással Leibniz milyen közel jutott a relativitás einsteini gondolatához.

Leibniz a kiterjedt szubsztancia karteziánus koncepcióját a kontinuitás és az oszthatóság perspektívájából bírálta. Leibniz kifejezetten értelmetlennek tartotta az „anyagi atomok” mint az anyag legkisebb, tovább nem osztható egységeként való felfogását, tekintettel arra, hogy ha valaminek (például részecske) van kiterjedése, akkor szükségképp felosztható még kisebb egységekre, összetevőkre. Ha viszont nem oszthatóként interpretáljuk, tehát nem kiterjedt, akkor nem lehet anyagi természetű. A mozgás természetéről Leibniz azt tartotta, hogy mindenképpen szükséges hozzá a mozgástörvényeknek alávetett elemek által hordozott energia, viszont a fenti érvelés alapján semmilyen kiterjedt anyag nem lehet aktív, sem igazi egység. A világ mozgástörvényeinek és anyagi valóságának megfelelő esszenciális alkotóelem ezért Leibniz rendszerében nem lehet más, mint a „részek nélküli egyszerű szubsztancia”. Ezeket nevezte el Leibniz monászoknak.¹⁷⁴ Leibniz monászfogalmának megértése nem könnyű feladat. Maga Leibniz azt mondta, hogy a világ szerkezetének elgondolásában Spinozának volna igaza, ha „nem léteznének monászok”.¹⁷⁵ A monászok vizsgálata több szempont alapján is lehetséges: egyrészt megfeleltethetők matematikai pontoknak, de akként, hogy a létezők ősalapja pontszerű szubsztanciákból tevődik össze. Ez látszólag ellentmondásban van mindennapi érzéki tapasztalatainkkal, amelyek az anyag kontinuuális, összefüggő és a teret betöltő mivoltára mutatnak. Leibniz szerint érzékeink megcsálnak, a létező anyag mélyszerkezete pontszerű.¹⁷⁶ A monászok erőként (energia), erősűrűsödésekként is értelmezhetők. Leibniz szerint egy test nem más, mint pontszerű erőközpontok összessége. Harmadrészt a monászok átlelkesült lelkek, és átlelkesültségük mértékének függvényében hierarchizált struktúrát alkotnak. A legmagasabb rendű monász nem más, mint az Isten tudata, végtelen, tökéletes és mindentudó. A monászok ezenfelül az előre megállapított isteni harmónia szerint tökéletes, egybefüggő struktúrában

¹⁷⁴ Leibniz magát a kifejezést valószínűleg Giordano Brunótól kölcsönözte, a „monász” pusztán nyelvi értelemben „egységet” jelent. STÖRIG 1997, 268.

¹⁷⁵ „Mik a monászok? Akkor jutunk legközelebb a dolog lényegéhez, ha széttagolva, számtalan pontszerű, individuális szubsztanciára bontva gondoljuk el Spinoza egyetlen végtelen szubsztanciáját.” STÖRIG 1997, 268.

¹⁷⁶ Érdemes tudni, hogy Leibnizre nagy hatással volt a mikroszkóp (amit akkortájt találtak fel) szolgáltatása, amelynek segítségével feltárult az anyag mélyebb, addig nem igazán ismert struktúrája.

állnak, individuális jellegűek, minden, ami rájuk vonatkozik, az belőlük, természetükből következik, és az isteni ősmonászból a tökéletes teremtés aktusa révén jöttek létre.

Leibniz híres „órászmester-analógiájára” visszatérve, a korábban tárgyalt karteziánus filozófiát illető kritikájának fényében talán jobban megvilágítható, hogy pontosan hogyan képzelte Leibniz a világ működését. Descartes két alapvető szubsztanciát különböztetett meg, ezek a gondolkodás és a kiterjedés. Ezek viszonya azonban igen nehezen magyarázható a karteziánus érveléssel, különösen az emberben. Ezzel szemben Leibniz gondolatrendszerében végtelen számú szubsztancia van, ezek a monások, és mindegyik individuálisan egyedi monász (szubsztancia) rendelkezik saját képzetel. A világot voltaképpen tehát a monások és képzeteik alkotják. Az Isten pedig eleve tökéletesnek teremtette mindkét szubsztanciát, annak érdekében, hogy az ő tudata (ősmonász) által eleve elképzelt harmónia a világban is érvényre juthasson.

Leibniz szellemi öröksége felmérhetetlen, hátramaradt írásainak kiadására (mintegy 80 kötetre tervezetten) egy évszázad is kevésnek bizonyult. Mivel gyakorlatilag minden érdekelte, a kínai bölcselektől a vallásfilozófián át a matematikáig, a fizikától a filozófiáig, jellemző volt rá, hogy sokféle kutatásba kezdett bele, de műveit, eszme-futtatásait gyakran hagyta befejezetlenül. Ezenkívül elméletei egy része kétségkívül ellentmondásokkal terhelt. Például az imént említett előre megállapított harmónia elve, ami logikailag a determinizmust (eleve elrendeltséget) foglalja magában, míg a theodicea ezzel szemben a szabad emberi akarat mellett érvel. Mindettől függetlenül kijelenthető, hogy amikor Leibniz 1716-ban meghalt, vele az utolsó olyan tudós távozott, aki egymagában alkotott nagyszerűt a kultúra és a tudás szinte minden területén. Szomorú tény, hogy magányos, kegyvesztett és elhagyott emberként halt meg, még az általa életre hívott és elsőként elnökölt Porosz Tudományos Akadémia vagy a Royal Society sem emlékezett meg róla.

2.5.5. A kritikai filozófiától a 20. századig

2.5.5.1. A német kritikai filozófia óriása: Immanuel Kant¹⁷⁷

„Am jóllehet minden tudásunk a tapasztalattal veszi kezdetét, ebből még nem következik, hogy minden tudás a tapasztalattól ered. Mert nagyon is lehetséges, hogy maga a tapasztalati megismerés összetett valami legyen, hogy részint abból álljon, amit benyomások útján nyerünk, részint pedig abból, amit a tulajdon megismerő-képességünk önmagából tesz hozzá [...]”
(Immanuel Kant)

Kant az a filozófus, akiről az európai kultúrtörténetet (talán helyesebb szellemtörténetet mondanunk) legminimálisabban ismerők is hallottak már. Munkássága, életműve kiterjedt és rendkívüli hatást gyakorolt a későbbi szellemi, filozófiai áramlatokra. Mint már annyiszor korábban, ezúttal is előre kell bocsátanunk, hogy ezen a helyen csupán a Kant által kidolgozott komplex tudásstruktúrájának mindössze egy-két legmarkánsabb elemével, azoknak az ismeretelméleti gondolkodásra gyakorolt hatásával van módunk foglalkozni. Ezek elsősorban a *kritikai fordulat*¹⁷⁸ lényege, valamint az *Első Kritikában*¹⁷⁹ körvonalazott megismerési rendszer.

„Egy új kor küszöbéhez érkeztünk, amelyben a nyugati filozófia Immanuel Kant művével eljut egy bizonyos tetőponthoz, amely egyben fordulóponthoz is. 1781-ben, Lessing¹⁸⁰ halálának évében jelent meg Kant első

¹⁷⁷ Immanuel Kant (1724–1804) skót őstől származó, német filozófus, a felvilágosodás korának legnagyobb német gondolkodója.

¹⁷⁸ A kritikai fordulat, amelynek következtében Kant „felébred dogmatikus szendergéből”, annak volt köszönhető, hogy Kant újraolvasta az angol empiristák, elsősorban John Locke és David Hume műveit, és azok szkeptícizmusa ráirányította a figyelmét a biztos tudás lehetőségére, problémájára.

¹⁷⁹ Az „Első Kritika” névvel Kant elsőként megjelent, grandiózus művét, *A tisztta és kritikáját* szokás emlegetni. Ezt több más Kritika is követte (például *A gyakorlati és kritikája*, *Az ítélőerő kritikája*).

¹⁸⁰ Gotthold Ephraim Lessing (Kamenz, 1729. január 22. – Braunschweig, 1781. február 15.) német drámaíró, kritikus, esztéta, dramaturg, a felvilágosodás szellemi életének kiemelkedő alakja, a modern színházi kritika megeremítője. „Ahogy nálunk Bessenyeivel, úgy a német irodalomban és gondolkozásban Lessinggel valami kezdődik. A német irodalomban, kultúrában, szellemben ez a kezdődő új a »német felvilágosodás«, amit

nagy műve, *A tiszta ész kritikája*; vele beteljesedik és magasabb fokra jut a felvilágosodás európai mozgalma.”¹⁸¹

Immanuel Kant évtizedeket áldozott felnőtt életéből arra, hogy a kora felvilágosodás két nagy filozófiai áramlatát, a karteziánus alapon Franciaországban létrejött descartesi racionalizmust (és a vele számos okból polémiában álló, de mégis racionalista Leibniz–Wolff-féle rendszert, amelyet Kant mintegy „készen kapott”, tekintve, hogy a 18. század első évtizedeiben ez volt az uralkodó filozófiai irányzat a német területeken), valamint az angol empiristák szellemi örökségét egyetlen elméletben békítse ki. A racionalizmus törekvéséről, amely a világnak egy matematikailag leírható modelljét kívánta megalkotni, már volt szó. Christian Wolff volt az a gondolkodó, aki Leibniz monaszelméletét leegyszerűsítve közreadta, és elterjesztette a német szellemi életben. Kantot ennek dogmatizmusa¹⁸² kezdte el zavarni, és fordult az empirista filozófia, elsősorban Hume munkássága felé. Igen ám, de úgy tűnt, hogy miután Hume (Locke filozófiájára alapozottan) a kauzalitás (ok-okozat összefüggése) elméletét mint az utolsó nem tapasztalati úton megindokolt gondolati bizonyosságot is elvetette, semmilyen felismerés, semmi a megismerés hatókörén belül nem tekinthető egyébnek, mint az egyedi érzékelés pusztja játéknak. Hogyan integrálható ez a markánsan egymásnak ellentmondó két megközelítés egyetlen, működő szemléletté? A természettudomány ebben az esetben megelőzte a válaszzsal a filozófusokat, mégpedig a newtoni fizika létrejöttével, amelyben a racionalizmus, a matematikai észbizonyítás csillogó gondolati építménye az empirikus, tehát tapasztalatelvű vizsgálattal karöltve határozzák meg a bizonyítás struktúráját és aktuális módját. Nem elképzelhetetlen tehát, hogy létezik olyan interpretáció, amelyben az addig versengő racionalizmus és empirizmus kibékíthető egymással. Egyrésztől el kell fogadnunk, hogy amit az ész a világról kijelent: igaz. Mivel a racionalizmus a megismerésben nem a tapasztalatot tartja kulcsmozzanatnak, a racionalista felfogástól nem idegen egyfajta metafizikai alapállás elfogadása, amely

gyakrabban »német klasszicizmusnak« neveznek: Goethe és Schiller kora ez. Lessing a máig érvényes esztétika és dramaturgia kezdete, a világirodalmi jelentőségű német drámairodalom elindítója. Amihez ért, az kultúrtörténeti kezdetté erősödött.” Forrás: <http://mek.oszk.hu/01300/01391/html/vilag068.htm> (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)

¹⁸¹ STÖRIG 1997, 307.

¹⁸² „Wolff racionális rendszere bizonyos, a vallásos kinyilatkoztatásból átvett feltételek nélkül nem állt meg a lábán, ezekről pedig, dogmatikusan azt állították, hogy érvényesek.” JACOBY 2003, 172.

szerint elfogadható egyfajta érzékek feletti, a tapasztalatnál korábbi (vagy azon túlmutató) tudomány lehetősége. A racionalizmus irányzatának képviselői mereven ragaszkodtak ahhoz az elképzeléshez, hogy a megismerő ész bármiféle gyakorlati tapasztalattól teljesen izoláltan képes a helyes következtetés levonására a világ jelenségeit illetően. Kant gondolkodásának kritikai fordulata 1760-ban veszi kezdetét.¹⁸³ Addig hű maradt a kontinentális német filozófiai hagyományhoz, amely csupán az ész kizárólagosságát ismerte el a megismerésben. A Locke tiszta empirikus axiómájából kiinduló hume-i következtetés (amelyet Kant ebben az időben újraolvasva elmélyülten tanulmányozott) lényege, hogy biztos tudás nem keletkezik csupán az ész által, mivel az értelem (vagy ha úgy tetszik, a kognitív tudat) nem foglal magában semmit (az ugyanis „üres lap”, azaz „white paper”), amit korábban az érzékelés ne fogadott volna be. (Ez az empirizmus színtiszta és legegyszerűbb megfogalmazása egyébként nagyon jellemző az angol pragmatikus gondolkodás nyelvére, amely később az analitikus filozófia révén éled újjá a 20. században.) Egyszerűbben: nincs a megértésnek, megismerésnek olyan kognitív tartománya, amely a következtetésben ne kapcsolódna a tapasztalathoz. „Egyedül a tapasztalat (a külső tapasztalat az érzékek révén, a belső tapasztalat a tudat önmegfigyelő tevékenysége révén) a forrása, egyszersmind határa megismerésünknek.”¹⁸⁴ Kant új, egyszerű feladatot talált magának. Bár „beleszeretett” a metafizikába, amely értelmezésében „az emberi ész hatáiról szóló tudomány”, ugyanakkor le is kellett ráznia a „rég” metafizika¹⁸⁵ Wolff-féle dogmáit, hogy eldönthesse, mely irányzat tarthat igényt az igazságra a megismerésben. Racionalizmus vagy empirizmus? Kognitív tudat vagy észlelés és érzékelés? Ez a program hatalmas erőfeszítést követel önmaga alapjául, amelyről Kant így vallott: „Hogy eldönthessem, előbb olyasvalamit kell tennem, amire előttem igazán kritikai módon még senki sem vállalkozott: vizsgálat alá kell vetnem az egész emberi gondolkodási apparátus szerkezetét.”¹⁸⁶

¹⁸³ Kantot tanítómestere, a wolffianus Knutzen ismertette meg elsőként a Leibniz–Wolff-rendszer tanaival.

¹⁸⁴ STÖRIG 1997, 311.

¹⁸⁵ Vö. „Nietzsche tézise a keresztény Istenre vonatkozik tehát, pontosabban arra, amit a metafizika által elfedett, eltagadott megismerés az Istennel mint érzékfelettivel azonosít [...]. Saját filozófiáját Nietzsche a metafizikával, azaz saját szemében a platonizmussal szembeni ellenmozgásként fogta fel.” BALASSA 2016a, 219.

¹⁸⁶ DELEUZE 1998, 218.

Ennek a hatalmas, több mint két évtizeden át kifejtett szellemi erőfeszítésnek eredménye lett a Kant 57. életévében¹⁸⁷ megjelent mű, *A tiszta ész kritikája*, amellyel a filozófus meglepte a világot.

A „tiszta ész” az érzékelő tapasztalatot megelőző észjt jelenti Kantnál. A mű kiinduló kérdése: „Mit lehet tudnom?”

Mint a bevezetőből kitűnhetett, Kant a racionalizmus és az empirizmus eredményeinek harmonizációjára, kibékítésére törekedett, egészen egyszerűen azért, mert mindkét nagy filozófiai rendszer nem kevés olyan gondolatot és eredményt hordozott számára, amelyek igazát maga is hajlamos volt szükségszerűen igaznak elismerni. Láttuk, hogy Kant a racionalistákkal együtt azt állítja, hogy tudományos tételeink általános érvényűek és szükségszerűek; ugyanakkor az empiristákkal tart abban, hogy vallja: csupán érzékelő tapasztalattal rendelkezünk (amelynek alapján nem fogalmazhatunk meg szükségszerű és egyetemes érvényű tudományos ítéleteket). Hogyan egyeztethető össze ez a két álláspont? Hogyan lehetséges a szaktudomány, és mi teszi lehetővé a filozófiát (a metafizikát)? Ugyanez a probléma a kanti filozófia nyelvén így fogalmazódik meg: hogyan lehetségesek a szintetikus *a priori*¹⁸⁸ ítéletek?

Ítéleteink (a világ megismerése során képződő tudati reflexióink) két fajtája Kant kritikájában az analitikus és a szintetikus ítélet. Analitikus ítélet például a következő: minden test rendelkezik fizikai kiterjedéssel a térben. Az ítélet analitikus, mert a test fogalmából következtethetünk annak kiterjedtségére. Az ilyen ítélet nem gyarapítja tudásunkat, de szükségszerű és egyetemes. *A priori* a kijelentés, ha a tapasztalattól független, azt megelőző ismeretet hordoz. Olyan információt, amely nem a tudat kognitív funkciójával, hanem önreflexív működésével függ össze, oly módon, hogy annak nem a tapasztalat a forrása. Ezzel szemben szintetikus ítélet az, amikor az állítmány új információt közöl az alanyról (tehát nem vezethető le annak fogalmából), például azt, hogy „minden test nehéz.” Ez csak előfeltevés és a tapasztalat szintézise után, azaz *a posteriori* (tapasztalattól eredően) állítható. Az ilyen ítélet ismeretgyarapító, de nem szükségszerű és nem egyetemes. Mármost a tudomány (lásd a newtoni fizika példáját

¹⁸⁷ 1781.

¹⁸⁸ „Ezért legalábbis közelebbi vizsgálatot kíván, és első pillantásra nem dönthető el a kérdés: léteznek-e efféle, a tapasztalattól, sőt mindennemű érzéki benyomástól független ismeretek. Az ilyeneket *a priori* ismereteknek nevezik, és megkülönböztetik az empirikus ismeretektől, melyeknek forrásai *a posteriori* jellegűek, ugyanis a tapasztalattól erednek.” KANT, Immanuel (2004): *A tiszta ész kritikája*. Budapest, Atlantisz. 51.

feljebb) szükségszerű (a priori) és ugyanakkor ismeretgyarapító (szintetikus) tételekből épül fel. Kérdés azonban, hogy ha az érzékelő tapasztalatból nem származhat szükségszerűség, hogyan lehetségesek mégis az a priori szintetikus ítéletek. A fenti kérdés megválaszolásához Kant szerint elsősorban két dolog szükséges.

Egyrészt el kell végezni az ismeretszerzés módjának transzcendentális (metafizikai) vizsgálatát. A transzcendentális kritika nem a megismerés tárgyára fókuszál, hanem a megismerés metódusát fejti fel, azt a módot, ahogyan a tudat számára a tárgyak adottak. Azt keresi, hogy milyen érzékfeletti (transzcendentális) feltételek biztosítják ismereteinket. Az érzékfeletti vagy transzcendentális feltétel különbözik az érzéki vagy empirikus feltételtől: a megismerésnek érzékfeletti feltétele például a tudat, és érzéki feltétele például a szem. Másként fogalmazva: ez a vizsgálat a tiszta (az érzéki tapasztalatot megelőző) ész kritikája, amely rámutat, milyen strukturális jellemzői és határai vannak tudatunknak minden empirikus ismeretet megelőzően. Másrészt végre kell hajtani az ismeretelmélet „kopernikuszi fordulatát”.¹⁸⁹ E fordulat lényege, hogy a korábbi filozófiai rendszerek azt feltételezték, hogy a megismerésben az emberi szellem igazodik a valósághoz, mostantól fogva azt föltételezzük, hogy a valóság igazodik szellemünkhöz. E fordulat szorgalmazásának hátterében az a kanti előfeltevés rejtőzik, hogy a megismerés anyagát érzékeink útján szerezzük, de az ismeret formáját (rendezettségét, szükségszerűségét és egyetemességét) tudatunk biztosítja. Kant ennek a feltevésnek az állításával akarja igazolni, hogy lehetséges olyan ismeret, amely szintetikus és egyben a priori is, tehát oly módon hordoz releváns, ismeretgyarapító információt, hogy független a külső érzékelés nyújtotta tapasztalattól.

A transzcendentális analitika egyik eredménye az, hogy az ember csak jelenségeket (fenoméneket) ismerhet meg, mert a megismeréstől függetlenül fennálló valóság¹⁹⁰ rejtve marad számára. Ennek oka az, hogy valahányszor a valóság felé fordulunk, működésbe lépnek az érzékelés és az értelem a priori formái, amelyek egyrészt átalakítják az érzékelés anyagát, másrészt korlátozzák is valóságismeretünket. Minthogy a valóság megismerésében nem kerülhetjük ki tudatunk a priori szerkezeti adottságait, rendező és korlátozó

¹⁸⁹ „Hogyan lehetségesek a priori szintetikus ítéletek? Ennek a kérdésnek a megválaszolásához szakítanunk kell a korábbi filozófiának avval a nézetével, amely szerint a megismerés során elménk passzív módon befogadja az adott tárgyra vonatkozó ismeretet. Éppen ellenkezőleg, abból kell kiindulnunk, hogy a megismerés során az elme maga alkotja meg megismerésének tárgyát.” STEIGER 2003, 127.

¹⁹⁰ Németül: „Ding an sich”: az ’önmagában fennálló dolog’; görögül: „noumenon”.

tevékenységeit, számunkra mindig csak a jelenség adott. Hasonlat: ha valakire kicsiny korában ráerősítenének egy rózsaszín üvegű szemüveget, s ezt egész életében hordania kellene, nyilvánvaló, hogy a világot mindvégig rózsaszínben látná. Az, hogy milyennek látjuk a valóságot, alanyi adottságainktól is függ: a megismert világ nem olyan, mint az ismeretüinktől függetlenül létező valóság.

A transzcendentális analitika másik eredményét Kant abban látja, hogy ez magyarázatot ad az általános és szükségszerű tudományos tételek eredetére és alapjára. Az empirikus adatokból nem származhat egyetlen érvényű és szükségszerű ismeret. Ezzel szemben az empirikus ismeretek mindig az emberi tudat a priori föltételeihez igazodnak, s ez a tudat képezi le az általánosítást és a szükségszerűséget a tapasztalat anyagába. Kant ezért úgy tartotta, hogy „a törvényeket az értelem nem meríti a természetből, hanem előírja annak”. Ennek értelmében akárhányszor fordul az ember a valóság felé, ha nem is tudatosan, de mindig ráveti arra a tudat a priori formáiból és korlátaiból szövődő hálót. Amikor pedig tudományos vizsgálódásra adja a fejét, valójában csak az általa kivetett háló „fonalait és csomóit” fedezi fel, és ezeket fogalmazza meg általánosító tudományos tételeiben.

A szintetikus a priori ítéletek lehetőségének bizonyításával hidalta át Kant a felvilágosodás két nagy filozófiai irányzata közti legfontosabb ellentmondást, és világított rá a racionalizmus és az empirizmus abbéli hiányosságára, amely azok kizárólagos ismeretelméleti megközelítésében gyökerezik. Az emberi tapasztalat tehát minden megismerés kezdete (empirista mozzanat), ugyanakkor a világ megismerésében a megfigyelő elme természete is szerephez jut (metafizikai, racionalista mozzanat). A kanti individuum tehát lényegében két világhoz is tartozik, lévén Kant filozófiai rendszere dualista jellegű, így ismeretkritikája is dualista képet mutat. Az ember egyaránt köthető a jelenségek világához, és a magánvaló világhoz is.

Halálával lezártnak tekinthető a felvilágosodás korának bölcséleti öröksége. Kant ezt követően örök viszonyítási pont és kiindulási alap lesz a későbbi filozófiák számára. Nagy vállalkozása, amely elsősorban a *Kritikákban* öltött testet, megalapozza az utána következő német klaszszikus filozófiai hagyományt.

2.5.5.2. Georg Wilhelm Friedrich Hegel dialektikus módszere – „A dolgok úgy észszerűek, ahogy vannak”¹⁹¹

„Ahogyan a nehézség az anyag szubsztanciája, úgy azt kell mondanunk, hogy a szabadság a szellem szubsztanciája.”
(G. W. F. Hegel)

A modern szellemtörténeti narratíva előrehaladtával, ahogyan időben egyre közelebb kerülünk a jelenkorhoz, mind bonyolultabbá válik objektív módon megítélni, ki, mely filozófus, mely szellemi irányzat járult hozzá leginkább a filozófia történeti kibontakozásához és fejlődéséhez. Könnyű ezt belátni, gondoljunk csak a később Karl Marx nevével fémjelzett materialista irányzatra, vagy Fichte, Schleiermacher és Schelling német romantikus filozófiában betöltött szerepére, vagy a Kierkegaard, Schopenhauer és Nietzsche nevéhez köthető életfilozófiára. A különböző irányzatok képviselői mindenképpen hasonlítanak abban, hogy valamilyen viszonyt kellett kialakítaniuk Kant rendszerével. Kant filozófiája szerint a világ felosztható a jelenségek terrénumára és a magánvaló *Én* által elérhető *a priori* kategoriális funkcióira. Némileg talán elnagyoltan, de megállapíthatjuk, hogy a kanti filozófia utáni gondolkodók aszerint érthetők meg, és sorolhatók különféle irányzatokba, hogy Kant duális-transzcendens rendszerének melyik oldalához kapcsolódva fejtik ki nézeteiket. Az egyik megoldás, hogy az *Én* aktív, teremtő módon érvényesül a világban, a tudat kognitív ereje állítja az *Ént* teremtőként az érvelés fókuszába. (Kant szerint ez az *Én* a szabadság révén a vallásban és az erkölcsiségben valósul meg.) Íme, előttünk áll a *német idealizmus* központi eszméje, gondolatsora: teremtő *Én* – szabadság révén megvalósuló fejlődés –, történelmi perspektíva és mozgás.

A rendszer másik pólusán Kantnak az az elve érvényesül, hogy a tudás, pontosabban a tudomány csakis a jelenségek világában képzelhető el, éppen ezért nem lehetséges olyasféle metafizika, amely ezen a jelenségvilágon túlra mutatva, azon kívül létezik. Ha az utókor figyelme erre az aspektusra

¹⁹¹ Vö. „A francia polgári forradalom befejeződésével Napóleon ideje alatt Hegel nem látta értelmét egy olyan filozófiának, amely, mint Kanté, a »Legyen« -t emeli legmagasabb elvvé. A dolgok, úgy ahogy vannak, észszerűek. Hegel filozófiájában a tudat meggyőződik erről az észszerűségről, a jelennek a szellemi és az anyagi képzés fokain át történő létrejöttének történeti összefoglalásán keresztül. Hegel nem moralista, hanem történeti pozitivistá gondolkodó.” JACOBY 2003, 197.

összpontosul, előttünk kibontakozik a *pozitivist* és a *materialista* gondolat. (Ahogyan tette is ezt a 19. század másik nagy irányzataként.)

Létezik egy – a kanti rendszer meghaladására tett – harmadik kísérlet is, amelyet a protestálás igénye hív életre, és arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy a világ ész általi megközelítése és megismerése (lásd felvilágosodás, racionalizmus) nem lehet az egyedül üdvözítő és kielégítő magyarázat a jelenségekre. Ez az irányzat, amelyet (némileg leegyszerűsítő módon) mi itt most romantikaként jelölünk, azt hirdeti, hogy a világban működnek és hatnak nem észszerű, nem értelmi jellegű, ha úgy tetszik, emócióvezérelt, irracionális megismerési és/vagy létfolyamatok is.

Ám valamennyiüket megelőzi strukturáltság, aprólékosság és módszer-tani gazdagság tekintetében Hegel¹⁹² munkássága, aki a 19. század legelső éveiben alakította ki történeti pozitivist felfogáson alapuló, komplex metafizikai rendszerét. Munkásságának, hatásának nagyságrendjét mutatja, hogy a filozófia Hegel halála óta eltelt történetének egyik lehetséges interpretációja a vele való vita, a rendszerét és követői gondolatmenetét ért támadások sora. Hegel hatása az egzisztencializmusra, a marxizmusra, a pragmatizmusra vagy akár az analitikus filozófiára nem vitatható, még akkor sem, ha mára kevés filozófus vallja magát követőjének. Hegel négy könyvet¹⁹³ jelentetett meg életében. Halála után legtöbb előadását – az azokat lejegyzetelő – tanítványok foglalták gyűjteményekbe, és adták közre.

Hegel írásai az európai szellemtörténet (helyesebben a modern filozófiai irodalom) legnehezebben befogadható szövegei közé tartoznak. Durant¹⁹⁴ szerint: „Ezek remekei a homályosságnak, s még homályosabbá teszi őket a stílus elvontsága és tömörsége, a nehézkesen eredeti terminológia, s minden állításnak túlságosan gondos módosítása a korlátozó klauzulák gótikus gazdagságával.”¹⁹⁵ Arthur Schopenhauer sokkal kevésbé fogja vissza magát. „A közönség – Kant után – kénytelen volt elismerni, hogy a homály nem mindig értelmetlen; az értelmetlen gondolat a homályos előadás mögé

¹⁹² Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831), német filozófus.

¹⁹³ Ezek: *A szellem fenomenológiája*, *A logika tudománya*, *A tudományok enciklopédiája*, *A jog filozófiájának alapvonalai*.

¹⁹⁴ William James „Will” Durant (1885–1981), amerikai filozófiatörténész, író, történész. 1968-ban megkapta a Pulitzer-díjat, majd 1977-ben a Szabadság Érdemrendet, amelyet az elnök adományoz, és az Amerikai Egyesült Államok legmagasabb polgári kitüntetése. *A gondolat hősei* címen magyarul is megjelent írása sok kiadást ért meg, és rendkívüli mértékben hozzájárult a filozófia népszerűsítéséhez.

¹⁹⁵ DURANT, William James (1931): *A gondolat hősei*. Budapest, Dante. 308.

menekült [...]. De az üres értelmetlenség feltalálásában, az értelmüktől megfosztott, eszeveszett szószövevények összenyalazásában, az eddig csak a bolondok házában hallható szózagyalékok előállításában a legnagyobb szentelenséggel Hegel lépett fel.”¹⁹⁶

Természetesen Schopenhauer szélsőséges véleménye nem tükrözi Hegel filozófiatörténetben elfoglalt helyét, de arra alkalmas, hogy megvilágítsuk: Hegelt megérteni még a filozófia sajátos érveléstechnikájában járatos, annak fogalomkészletével tisztában lévő, esetünkben azt professzionálisan használni tudó gondolkodók számára sem egyszerű. Ennek az az oka, hogy Hegel a dialektikus módszeren alapuló komplex metafizikát fejlesztett ki, amely egész gondolkodásának az alapja, így bármely szövegrészlet megértése ab ovo megkívánja a teljes rendszer ismeretét és értését.

Hegel filozófiai rendszerének két alapvonását van módunk ezen a helyen egy kicsit közelebről is megvizsgálni. Ezek a logikai dialektikus módszert meghaladó hegeli ontológia mint a valóság önmozgásának sajátos formája, valamint a filozófia triadikus felépítésének elve. Hegel dialektikájának¹⁹⁷ megértése talán könnyebb, ha az annak eredetét meghatározó körülményekről képet kapunk. Hegel még egészen ifjan írott művében, *A fichtei és a schellingi rendszer különbségéről* című írásában kifejti nézeteit arról a különbségről, amely vélekedése alapján Fichte és Schelling felfogása közötti markáns határvonalat jelent. Ez az a különbség, amelynek egyfajta szintézisben való feloldására, összebékítésére (újraegyesítésére egy magasabb szinten) a hegeli filozófia programja majd irányul. Miről is van szó? Fichte filozófiája egyértelműen a szubjektumot tételezi kiindulási pontként, egész rendszere ezen alapul, ezt Hegel *szubjektív idealizmus*ként írja le. Ezzel szemben Schelling azonosságfilozófiájának gondolatíve szerint az *Énben* ismerhetjük meg a természetet, és a természet folyamatai láttatják, ismertetik meg velünk az öntudatlanul alkotó szellemet, ezt Hegel *objektív idealizmus*ként értelmezi. Ha Hegel szerint az objektív és a szubjektív idealizmust egymás antitéziseiként ismerjük el, akkor ezeket az álláspontokat

¹⁹⁶ SCHOPENHAUER 2007, 508.

¹⁹⁷ A dialektika (görög: διαλεκτική) szó jelentése: vitatkozás, vitakészség, érvelés. Eredetileg a beszélgetés és társalgás mestersége, amelyben bizonyos modellek és szabályok elsajátítása révén valaki azáltal fedhette fel az igazságot, hogy a vitapartnerre gondolkodásában (érvelésében) előforduló ellentmondásokat hozta felszínre.

az abszolút idealizmusban mint felettük álló szintézisben¹⁹⁸ egyesítheti. Amit először le kell szögeznünk, az Hegel módszerének és rendszerének tökéletes egybefonódása. A dialektika, amit alább részletezni fogunk, nemcsak logikai érvényre tesz szert mint módszertan, vagy a gondolkodásnak egy típusa, hanem ontológiai vagy metafizikai státusra is. Ez annyit tesz, hogy amit Kantnál elválasztottunk tételeztünk, a gondolkodás és lét, a világ és megismerése, a világról való tudás és tényleges felépítése, ezek Hegelnél nemcsak hogy megfeleltethetők egymásnak, hanem egybe is esnek, lényegében azonosan. Nemcsak gondolkodásunk dialektikus, hanem a világ is, ez a valóság önmozgásának formája, a történelem is e szerint a dinamika szerint halad előre. Gondolkodásunk önmozgása és a valóság önmozgása hasonló, analóg folyamat. A Hegel által oly nagyra becsült Fichte filozófiájának kiindulópontja, hogy az *Ēn* önmagát „tétélezi”. Ebből azonban még nem lehet kifejtteni a világ valamennyi jelenségét, teljességét. Hiányzik az ellenkező pólus, ami az *Ēn* kifejtésének is feltétele. Az érvelést mozgásba hozó elem, amely betölti az antitézis (der Gegensatz) szerepét, pedig az *Ēn* által önmagával szemben tétélezett *Nem-Ēn*. A tétélezést és ellentmondását tézisnek és antitézisnek hívhatjuk. Ez a kettő azonban nem maradhat így, egymást kizáró mozzanatként, hanem szükség van egy harmadik lépésre, amelyben a két mozzanat egy magasabb minőségben vagy értelemben összeolvad, harmonizál. Ez a szintézis. Erre a tézis-antitézis-szintézis dinamikára alapozható Fichte dialektikus perspektívája, de egyszersmind ez minden dialektika váza is. Hegel filozófiai programja elsősorban a szintézis fogalmának elmélyítésében lép túl az előzőeken. A tézis és antitézis ellentéte csak annyiban számolható fel Fichte gondolatmenetében, hogy a megszülető szintézisben mindkettő érvénye részlegesen korlátozódik, tehát veszteséget szenvednek el a kiindulási hatókörükhöz képest. Ez viszont Hegel dialektikafelfogásának nem elegendő, hogy tudniillik a tézis és antitézisének ellentéte csupán parciálisan tűnik el az érvelés során. Hegel ezt a szemléletet abban haladta meg, ami leginkább talán az általa használt

¹⁹⁸ Fontos tudnunk, hogy maga Hegel, elődeitől, Fichtétől és Schellingtől eltérően, soha sem használta a tézis-antitézis-szintézis trichotómiát műveiben. Hegelnél a logika tudománya, de általában a hegeli dialektika sem vezethető vissza csupán erre a háromsztatú rendszerre. Hegel valójában (ellentétben a szekunder irodalomban tapasztalható és mára bevetté vált megfogalmazással) a *das Andere* (német: 'a másik'), *der Gegensatz* (német: 'a szembenálló') szavakat, valamint az *aufgehoben* (német: 'megszüntetve egy magasabb szinten megőrizni, integrálni' stb.) szavakat használja. BÁNKI 2003, 128.

aufgehoben ige hármas jelentéstartalmával ragadható meg a számunkra. Ez a német szó túl sok mindent jelöl egyszerre, hogy azt egy magyar szóval kifejezzük. Általában „megszüntetve megőrizni” szokott állni a fordításban, de ez az esetünkben háromarcú igazságnak csak két arcát mutatja. Tézis és antitézis bizonyos értelemben valóban megszűnik a szintézisben, már nem lesznek egymást kizáró ellentétek. Egyúttal azonban nem tűnnek el, hanem megőrződnek, a szintézisben mindketten jelen vannak. A szintézis azonban „felemeli” őket, tehát kettejükből egy magasabb egység jön létre, valami olyan, amiben a tézis már nem az antitézis ellentéte, de minőségileg is „több” ez a szintézis kettőjük pusztá összerakásánál. A szintézis mindig a továbblépést, a megoldást jelenti valami új felé, ám a megszületett szintézis tézissé válhat egy antitézissel való ellentétben, és „kezdődik minden előlről”.

Mindebből az következik, hogy a hegeli filozófia által a világfolyamatoknak (történelem, filozófia, tudomány, de még a művészet is) tulajdonított általános jellemző, valamint gondolkodásunk dialektikus természetű, a dialektikára jellemző módon halad előre és fejlődik.

A hegeli dialektikaértelmezésből következő másik figyelemre méltó következmény a filozófia triadikus (háromosztatú) felépítésének ideája. Hegel dialektikájának értelmében az egész világfolyamat lényegében nem más, mint a szellem önkibontakozása, valamilyen pozitív fejlődés érdekében. Rendszerének dialektikus kulcsmozzanata az előrelépés, a meghaladás szintetizáló igénye, sőt, szükségszerűsége. A filozófia küldetése és célja ennek megfelelően pedig az, hogy sajátos kritériumrendszerével megfigyelje, gondolatilag szemügyre vegye a szellemnek eme önkibontakozását. Ez a fejlődés három, strukturálisan egymásból következő állapotban tárul elénk, és ezzel el is jutunk a filozófia funkcionális-triadikus felosztási rendszeréhez. Az első stádiumban a világszellem az önkibontakozást megelőző *proto* állapotban van, ezt Hegel a *magánvaló lét* státuszmegjelöléssel illeti, és a logika lesz az a filozófiai diszciplína, amelynek eszközei alkalmasak ennek az állapotnak a figyelemmel kísérésére. Az ezt követő stádiumban a szellem az *önelidegenedés, külsővé válás* állapotába kerülve a térbeliség és időhöz kötöttség tapasztalatát éli át a természet filozófiája által szemlélve (leírva). A szellem harmadik állapotának a szellem filozófiája felel meg, ez a *magáértvaló-lét* stádiuma. A szellem filozófiája maga is tovább tagolódik. Ezek elsőként a *szubjektív szellem* (a szellem először a történelemben az emberben válik tudatossá, önreflexívvé, az állatokban nem, így uralja az antropológiáról, a szellem fenomenológiájáról és a pszichológiáról szóló nézeteket). Ezt követi az *objektív szellem* (az etika, a család, a társadalom

eszméi, jog és erkölcs; a róluk szóló tanítások, fogalmak és igazságok). Végül szintézisük, minőségi meghaladásuk, az abszolút szellem, amely *magán-és magáértvaló*, és birodalmába a művészet, a vallás és a filozófia tartoznak.

Hegel filozófiai rendszerének (többszörösen vagy önmagába ágyazot-
tan) triadikus felépítése tehát az adott világhállapot szemlélését lehetővé tévő filozófiai kontextus függvénye. A *logika, a természet filozófiája és a szellem filozófiája* a szellem állapotának tükröződései, egyúttal a dialektika mint világhallomány (lásd Hegel híres úr és szolga hasonlatát¹⁹⁹) és filozófiai módszer megkérdőjelezhetetlenségébe vetett mélységes hitének tanúságtételei.

Összefoglalva megállapítható, hogy Hegel elmélyíti Kant transzcendentális reflexióját, és Aquinói Szent Tamásnak a *túlhaladásról* (excessus) vallott felfogásával összhangban azt állítja: az embernek szellemi tapasztalata van Istenről. Erre utal az úgynevezett korlátélmény.²⁰⁰ Eszerint a tudott korlát nem korlátja a tudásnak: a korlátjáról tudó ember – jóllehet nem a fogalmi ismeret szintjén – valamiképpen a korlátjain túl levő abszolútumról (Istenről) is tud. Korlátunkról tudni tehát annyi, mint korlátlanságunkról tudni. Az állatok az igazán korlátolt lények, mert nem tudnak korlátjukról, illetve a korláton túli valóságról, s ezért nincs vallásuk sem. Hasonló – az individuum egzisztenciájára alapozott – megismeréskonceptió körvonalazódik Kierkegaard elméletében is: „Kierkegaard szerint az, hogy az ember belép a létezésbe, és egzisztenciával rendelkezővé válik, kikerülhetetlen következményekkel jár rá nézve. El kell ugyanis indulnia a »levés«, a valamivé válás útján. Meg kell teremtenie saját minőségét – szintet kell lépnie. A Kierkegaard prezentálta struktúra harmadik, legmagasabb fokán az ember túljutva objektivitásán, elérheti Istent, létének szubjektív igazságát és okát.”²⁰¹

Hegel hatása a 19. és 20. század gondolkodóira, filozófiai áramlataira csak Kantéhoz mérhető. Merítettek tanaiból a materialista, marxista, pragmatista irányzatok, olyan nagy tehetségű, ateista „ifjú-hegelianusok”, mint

¹⁹⁹ „Hegel *A szellem fenomenológiája* egyik híres szakaszában egy társadalmi viszonyt vizsgál, amelyet az úr és szolga kifejezéseivel jellemez; ez a viszony egy dominancia-harcot foglal magában annak függvényében, hogy melyik fél teszi szolgává a másikat. Ez addig folytatódik, mígnem a folyamat feloldozást nyer, és a felek kölcsönös tiszteletet tanúsítanak egymás iránt. Ez a minta nemcsak a társadalmi struktúrákban, hanem a valóság, vagy az Abszolútum, szerkezetében is megtalálható [...]” KING 2005, 121.

²⁰⁰ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1979): *Enciklopédia I–III*. Budapest, Akadémiai. 386. §.

²⁰¹ BALASSA Bence (2015): Kognitív esztétika, mint pszichológiai határhelyzet (avagy olvasta-e Nietzsche Kierkegaard-t?). *Kritische Zeiten*, Vol. 6. No. 1–2. 39.

Feuerbach vagy Marx. De a 19. század második felében a hegelianizmus elérte Angliát is, itt Green, McTaggart, Bradley nevét említhetjük, akikkel majd a 20. század elején Moore és Russel fordulnak szembe. Olaszországban Croce hozott létre hegelianus iskolát, de a nagy francia egzisztencialista, Sartre *A lét és a semmi* című művében is kimutatható Hegel hatása.

Kanttal szöges ellentétben – aki maga nemigen távolodott el Königsbergtől – Hegel rendszeresen hosszabb-rövidebb körutazásokat tett Európa kulturális, tudományos életének központjaiba. Élete végén, 1830-ban lett a Berlieni Egyetem rektora. Egy évre rá halt meg, és kérésére Fichte mellé temették, a város hugenotta temetőjébe.

2.5.5.3. Ludwig Wittgenstein – *Amiről beszélni lehet, és amiről hallgatni kell...*²⁰²

„Az egész modern világszemlélet alapja az az illúzió, hogy az úgynevezett természettörvények a természeti jelenségek magyarázatai.”

(Ludwig Wittgenstein)

Szabadkozással kell kezdenünk, és ismét a Tisztelt Olvasó megértését kell kérnünk, mint azt tettük már korábban is. Nincs lehetőségünk arra, hogy a Hegel utáni 19. és 20. századi filozófia rendkívül gazdag és szerteágazó iskoláit, irányzatait, akár egyes képviselőit ezen a helyen bemutassuk. Még arra sem elegendők a jelen keretek, hogy ezek bizonyos, ismeretelméleti aspektusból releváns gondolatívét felvázoljuk. Ezért kénytelenek vagyunk csupán „ízeltő jelleggel” nyúlni témánkhoz, és így törekedni eredeti vállalkásunk megvalósítására, amely szerint a filozófiatörténet legmarkánsabb ismeretkritikai epizódjai közül igyekszünk felvillantani azokat, amelyeket a következtetésemélet, a logikai és processzuális bizonyításelmélet, illetve az azonosságelmélet szempontjából perdöntőnek ítélünk.

²⁰² Wittgenstein az, aki a modern analitikus filozófia egyik első képviselőjeként a *nyelvet teszi meg* a „mai filozofálás központi témájául”. STÖRIG 1997, 518.

Az osztrák származású Ludwig Wittgenstein²⁰³ matematikus, mérnök²⁰⁴ és filozófus volt, akinek életében egyetlen munkája (egyben fő műve), a *Tractatus logico-philosophicus*²⁰⁵ jelent meg csupán nyomtatásban. A *Tractatus* – amelyet még 1914–17 között kezdett el írni egy elhagyott norvégiai kis házában, és az első világháború keleti frontján szolgálva,²⁰⁶ szó szerint lövészárkokban fejezett be – megtestesíti és teljes foglalatát adja a korai Wittgenstein logikai-filozófiai gondolatrendszerének a nyelvi interpretáció és a valóság viszonyát illetően. A *Tractatus*t végül, némi huzavona árán, 1930-ban elfogadták disszertációként Cambridge-ben, így Wittgenstein a Trinity College²⁰⁷ tagja lehetett, később pedig (1939-ben) a filozófia professzora az egyetemen (Georg Edward Moore tanszékét vette át). Wittgenstein élete és munkássága egyaránt rendhagyó, amennyiben – meglehetősen szokatlan módon, jelentős örökségéről lemondva – kifejezetten egyszerű, puritán életet élt,²⁰⁸ az értékrendjét meghatározó, azt megalapozó elveket (mint kötelességtudat, szolgálat, önfeláldozás, egyszerűség, önzetlenség,

²⁰³ Ludwig Josef Johann Wittgenstein (1889–1951), Bécsben született, az Osztrák–Magyar Monarchia egyik leggazdagabb iparmagnásának nyolcadik, legkisebb gyermekeként. A filozófiatörténet a 20. század legnagyobb hatású analitikus filozófusaként tartja számon. Legfőbb vizsgálódási területei a matematika, a logika, a filozófia és a nyelvelmélet összefüggései, az interpretáció kérdései.

²⁰⁴ Wittgenstein 1906 és 1908 között a Berlini Egyetemen, majd Manchesterben tanult gépgyártást, egészen addig, míg Bertrand Russel *A matematika alapjai* című munkáját olvasva úgy nem döntött, hogy a matematikával és a filozófiával kíván foglalkozni. JACOBY 2003, 257.

²⁰⁵ A harcok szüneteiben befejezett *Logikai-filozófiai értekezés* című munkáját a Vöröskereszt juttatta el Russellhez és Fregéhez. Műve 1921-ben jelent meg németül, egy év múlva kétnyelvű, német–angol kiadásban, és George Edward Moore javaslatára kapta a latin *Tractatus logico-philosophicus* címet. *Ludwig Wittgenstein: Mi a filozófia célja?* (2016). Elérhető: <http://cultura.hu/kultura/ludwig-wittgenstein-mi-a-filozofia-celja/> (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)

²⁰⁶ Wittgenstein önkéntesként vett részt a harcokban, a Monarchia katonájaként, többször meg is sebesült, tüzérezredével megjárta az orosz, majd az olasz frontot is.

²⁰⁷ Itt tanult még 1911-ben, Russel mellett logikát és matematikát.

²⁰⁸ „[M]illiós örökölt vagyonát testvéreinek ajándékozta. Egyszerű életet élt Alsó-Ausztriában, különböző helyeken tanított népi iskolákban. Majd egy ideig kertészként dolgozott egy kolostorban, és a nővérenek szánt ház építésével foglalkozott Bécsben.” JACOBY 2003, 257.

céltudatosság, tartás)²⁰⁹ sohasem tévesztette szem elől. Tudományos karrierje sem mondható éppen szokványosnak. Szinte semmit sem publikált, csupán (1930-tól Cambridge-ben) tanított, szűk körű szemináriumokat vezetett, ezen előadások – másolatjegyzetben terjedve – viszont felmérhetetlen hatást gyakoroltak. Filozófiai munkássága két nagyobb alkotói periódusra, korszakra bontható. Az első egyértelműen a Russell²¹⁰ hatására kezdődő matematikai-logikai projekt megvalósítása, amelyet a nyelvfilozófia egyik 20. századi alapművében, a már említett *Tractatus*ban fejtett ki, egyúttal (legalábbis szerzője akkori meggyőződése szerint) kompakt egységbe foglalta, és lezárta.²¹¹ A második cambridge-i professzorsága idejére tehető. E két rövid időszaktól eltekintve Wittgenstein nem foglalkozott „életvitelszerűen” filozófiával, logikával, jöllehet „ebben az időszakban fenntartott némi személyes kapcsolatot egyes filozófusokkal”.²¹² A szellemi hatások közt, amelyek Wittgensteint érték, feltétlenül utalnunk kell a *Bécsi Körre*²¹³ (Wiener Kreis) mint a neopozitivistá mozgalom magvára. A körhöz számos kiemelkedő analitikus filozófus köthető,²¹⁴ Wittgenstein Moritz Schlick

²⁰⁹ Wittgenstein mindkét világháborúba haladéktalanul bekapcsolódott, hogy hazáját (az Osztrák–Magyar Monarchiát), majd később választott hazáját (Nagy-Britanniát) szolgálhassa önkéntesként. Az első világháborúban tüzérként, a másodikban egészségügyi önkéntesként (London, Newcastle) vett részt.

²¹⁰ Bertrand Arthur William Russell (1872–1970) walesi születésű brit matematikus és filozófus. Keresztapja John Stuart Mill. Erősen hatott a fiatal Wittgensteinre. 1950-ben ő kapta az irodalmi Nobel-díjat.

²¹¹ „1921-ben Wittgenstein úgy vélte, hogy a *Tractatus*szal az összes (valódi) filozófiai problémát megoldotta, és visszatért Ausztriába.” KING 2005. Vagy: „Már e mű [A *Tractatus*] megjelenése előtt eldöntötte, hogy felhagy a filozófiával.” JACOBY 2003, 257.

²¹² KING 2005, 148.

²¹³ A Bécsi Kör (Wiener Kreis) a 20. század 20-as és 30-as éveiben az európai filozófia talán legmeghatározóbb filozófuscsoportja volt. Moritz Schlick bécsi tanszékvezető egyetemi tanár egyik – 1922-től kezdve tartott – filozófiai szemináriumából alakult ki. (Ugyanakkor tény, hogy Bécsben – egy kávéházban – már 1907-ben összejárt Hans Hahn, Otto Neurath és Philipp Frank, akik a tudományok kérdéseiről vitatkoztak.) Forrás: www.sulinet.hu/tovabtan/felveteli/tkuj/19het/filozofia/filozofia19.html (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)

²¹⁴ A legismertebb tagok Moritz Schlick, Rudolf Carnap, Otto Neurath, Kurt Gödel, Willard van Orman Quine, Herbert Feigl, Viktor Kraft, Philip Frank, Hans Hahn. Szorosabb értelemben véve nem tartoztak a körhöz, de nagyon szoros kapcsolatban voltak vele Karl Popper és Hans Kelsen. Nem tartozott a körhöz Ludwig Wittgenstein sem, mégis talán ő gyakorolta a legnagyobb hatást a tagokra: *Tractatus logico-philosophicus* című munkája állandó beszédtema volt, és az egyik „iránytűnek” számított. Később, 1929 után, csatlakozott a körhöz a brit Alfred Jules Ayer, az amerikai Ernst Nagel és Charles W. Morris és a varsói lengyel logikai iskola néhány tagja, például Alfred Tarski.

közvetítésével került kapcsolatba velük. Fontos azonban ügyelnünk a megfogalmazásra, mivel Wittgenstein *Tractatusa* kétségtelenül nagy figyelmet tudhatott magának a Bécsi Körben, maga a szerző sosem tartozott (sem formálisan, sem informálisan) a társasághoz. Hatása azonban minden kétségen felül áll. Ugyanakkor feltehető, hogy ezeknek a beszélgetéseknek, eszmecsereknak az eredményeképpen is kezdi majd a század 20-as éveinek legvégén belátni, hogy a *Tractatusban* kifejtett nézetei talán mégsem felelnek meg maradéktalanul a filozófiai problémák, illetve a filozófia céljára vonatkozó elméletének, és így a diskurzust lezártnak tekinteni (ahogyan azt a *Tractatus* híres záró mondata²¹⁵ sugallja) nem lehet. A fentiek alapján a filozófiatörténet tehát Wittgenstein két alkotói periódusát különbözteti meg, az első a korai vagy neopozitivista, míg a második a késői korszaka, amelyet a már halála után, 1953-ban kiadott *Filozófiai vizsgálódások* fémjelez. A *Tractatus logico-philosophicus* nyelvezete igen tömör és enigmatikus, jellemző rá az aforisztikus fogalmazás és a speciális fogalomhasználat. Az ebben kifejtett nyelvmélet igen közel áll a Bécsi Kör által is elfogadott neopozitivisták elméletehez.²¹⁶

A világ Wittgenstein szerint körülmények, azaz egyszerű tárgyak elemi kapcsolódásainak fönnállása, s e világot a gondolat, és ennek révén az értelemmel bíró kijelentés logikailag leképezi. A valóság körülményeinek értelmes leképzése, azaz interpretáció. A nyelv feladata ebben áll. Eme interpretációs folyamatban az elemi körülményeknek elemi kijelentések felelnek meg, és minden egyéb ezek igazságfüggvényeiként adódik. Hasonlóan a szillogizmus elvéhez, amelyben a premisszák igazsága öröklődik a következtetés igazságába, úgy az elemi kijelentések igaz-hamis voltának eloszlásából az összetett kijelentések igaz-hamis volta levezethető. Ez alapján az ember által beszélt nyelv feladata a tények leképzése, semmi más. Ezen a ponton adódik az eltérő értelmezés Wittgenstein és a *Bécsi Kör* filozófusai között. Neurath, Carnap és Schlick úgynevezett *demarkációs kritériumként* azonosították Wittgenstein nyelvméletének kulcsmozzanatát, amely szükségképp határt szab a filozófiának, s csak a tényállítások vizsgálatára

²¹⁵ „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.” Ez a *Tractatus* legutolsó megállapítása. Anyit jelent, hogy aminek a kifejezésére a nyelv nem alkalmas, az tulajdonképpen nem is létezik.

²¹⁶ Olyannyira, hogy például Carnap *A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül* című szövegében a *Tractatus* logikai nyelvméletére támaszkodik. Forrás: www.sulinet.hu/tovabban/felveteli/19het/filozofia/filozofia19.html (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)

korlátozza annak ható- és érvényességi körét. Ez alapján minden elméleti érvelés pusztá illúzió, és mint ilyen értelmetlen. Ezzel szemben a másik értelmezést maga Wittgenstein kései filozófiája és a *Tractatus*ra vonatkozó későbbi – ha úgy tetszik, kritikai – megnyilatkozásai támogatják. Eszerint az etikai, esztétikai, a kézzelfogható, elemi jelenségek általunk érzékelt világán túlira vonatkozó, teológiai, sőt matematikai kijelentések sem értelmezhetők, mivel nem a valóság tényeit képezik le. „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell” – írja Wittgenstein a *Tractatus* lezáró híres 7. tételben. Amiről nem lehet beszélni, az pedig a megismerő szubjektum (mert a tények megismerésekor nem a világ része), maga a logika (mert kijelentései tautológiák,²¹⁷ nem mondanak semmit, ahogy a matematika sem).

Wittgenstein analízisének az *Értekezés*ben ismertetett kiindulópontja az, hogy a világ és az értelmes emberi nyelv, amely ezt a világot (valóságot) reprezentálja, szerkezetileg azonos. Pontosan ez az oka annak, hogy a nyelv általi reprezentáció kérdéseit vizsgálva azokból von le metafizikai konklúziókat. Ugyanakkor fontos megértenünk, hogy nem arról van szó, hogy (mint egy realisztikus elméletben) a „világra vonatkozó mondataink szerkezete” megfelel a világnak, vagy tükrözi a világ szerkezetét, sem arról, hogy a világra „rávetítjük nyelvünk szerkezetét” (idealizmus). Wittgenstein egészen egyszerűen azt állítja a *Tractatus*ban, hogy a világ és a nyelv határa tökéletesen egybeesik. Érvényes (igaz vagy hamis) állításaink kritériuma, hogy azok egybeessenek a világ egy lehetséges állapotának szerkezetével. Másik alapvető tétele, hogy a világ és a nyelv közös „logikai szerkezete” nem írható le. Az *Értekezés* úgy fogalmaz, hogy ez a struktúra „kimondhatatlan”, és csupán „megmutatkozik” hétköznapi megfigyeléseinken alapuló (empirikus) állításaink értelmességében.

²¹⁷ Tautológia (görög: *tauto* – ’ugyanaz’, *legein* – ’mondani’): 1. Olyan kijelentés, amelyben ugyanaz az állítás megismétlődik. Általában a kétes igazságtartalmú állításokat szokás tautológiaként megfogalmazni azért, hogy vitathatatlan igazságnak tűnjenek. Például: „Az idejében főlismert rák gyógyítható.” Ez a kijelentés vagy tautológia, vagy hamis kijelentés. Ha ugyanis így értjük: „Az a rák, amelyet még gyógyítható stádiumában ismernek föl, gyógyítható” – tautológia. Ha így értjük: „Minden rák gyógyítható korai stádiumában” – hamis. 2. A modern logikában olyan állítás, amelynek logikai szerkezetét az igazságfüggvények elméletében érvényes formula fejezi ki. Legegyszerűbb példája a „ha *p*, akkor *p*” kondicionális. 3. Az analitikus állítások tautológiák. Például: „Minden agglégény nőtlen.” STEIGER 1999, 158.

Ebből a két – a reprezentáció, illetve a logika természetére vonatkozó – elméletből Wittgenstein aztán több ontológiai nézete is táplálkozott. Az első, amelyre már utaltunk, az úgynevezett „logikai atomizmus”, amely szerint a világ egymással kohéziós viszonyt fenn nem tartó, nem kontinuális atomi tények halmaza, összessége. Ezek a tények képzik a világ szubsztanciáját (lényegét, létalapját), és létük éppen a nyelv szerkezetének vizsgálata során nyer bizonyítást, tudniillik, hogy kifejezhetőek a nyelvi reprezentáció révén, mivel „ha nem lennének atomi tárgyak, akkor semmilyen képet (így nyelvi reprezentációt sem) lehetne alkotni a világról”.²¹⁸ Az a tény, hogy a gondolkodó ember képes értelmes reprezentációt alkotni a világról, egyben annak bizonyítéka, hogy a világ szubsztanciája (az atomi tárgyak halmaza) létezik. Wittgenstein megkülönböztet empirikus és logikai mondatokat. Az előbbieket a világ szubsztanciájának primer megfigyelése révén keletkeznek a reprezentációban, míg az utóbbiak a tudat valamely kognitív funkciója (ez a funkció jobbára a következtetés) révén jönnek létre. Az atomi tárgyak leképzésére atomi mondatok alkalmasak a nyelvben, és az empirikus mondatok ezek kombinációi. Ezért van az, hogy – utalva a fejezet mottójára – Wittgenstein elutasította azt az álláspontot, hogy a természettörvények leírják a jelenségvilágot. Szerinte ezek a természettörvények csupán azt a módszert jelölik ki, amely révén a tudományos axiómákból tudományos kijelentések származtathatók. Ehhez kapcsolódóan adódik Wittgenstein másik következtetése, amely szerint a természettörvények nem fejeznek ki természeti szükségszerűségeket, egyszerűen azért, mert ilyesféle szükségszerűségek nem is léteznek. Ezzel szemben logikai szükségszerűségek hálózják be a világot, és az azt reprezentáló nyelvünket.

„A tudományos elméletalkotás általános »a priori« elvei (amelyek különböznek a speciális tudományos elméletekben szereplő természettörvényektől), mint például az okság törvénye, az indukció törvényei, a minimum elvek és a megmaradási elvek nem alkotnak egy típust. Az okság törvénye például azt fejezi ki, hogy minden eseménynek megmagyarázhatónak kell lennie valamifajta természettörvénnyel. Az indukció elve viszont azt az empirikus felvetést fejezi ki, hogy feltételezzük, a dolgok a jövőben is úgy fognak történni, ahogy most, illetve a múltban; erre azonban semmilyen logikai alapunk nincs.”²¹⁹

²¹⁸ BOROS 2007, 1083.

²¹⁹ BOROS 2007, 1085.

Összefoglalásképpen Wittgensteinnek a *Tractatus*ban kifejtett tézisei alapján a filozófia feladata nem az, hogy leírja a világot (hiszen az, mint láttuk, nem kivihető, mivel a nyelv és a világ közös logikai szerkezete nem fejezhető ki értelmes állításokkal), hanem az, hogy megmutassa a világ logikai felépítését.

Wittgenstein késői hatásának bemutatásakor – a teljesség igénye nélkül – utalnunk kell az úgynevezett *nyelvjátékokkal* kapcsolatos elméletre. A halála után megjelent *Filozófiai vizsgálódások*, amely igyekszik némi kritikai távolságot tartani a *Tractatus* radikalizmusától, egyik központi nézete az, hogy a nyelvi reprezentációt modális köntösben értelmezve arra jut, hogy a szavak értelmét nem az határozza meg, amit leírnak, hanem a használat módja, amelynek során előlépnek a beszédben. Magyarán a nyelv szavainak jelentése kontextusfüggő, de ennek felderítésére és leírására felesleges valamilyen általános szabályt keresni. Ezzel szemben törekedni kell a köznapi nyelv használatának egyedi vizsgálatára. A *Tractatus*ban korábban a filozófiának dedikált feladat a *Filozófiai vizsgálódásokban* aszerint módosul, hogy a filozófia feladata immár a „nyelv filozófiai grammatikájának feltárása”.²²⁰ A nyelvhasználat kontextuális karakterének rögzítése azt jelenti, hogy nem lehet megadni egy-egy szó helyes alkalmazásának definitív paramétereit, tehát hogy például melyek használatának szükséges és elégséges feltételei, ezért Wittgenstein inkább a kifejezések úgynevezett „családi hasonlóság” alapján való értelmezését tartotta helyesnek. Erre példa lehet a „játék” szó fogalmi, konnotatív felfejtése: nem áll rendelkezésre olyan egységes leírás, amely ennek az egyetlen szónak valamennyi jelentéstartalmát érvényes módon meghatározza. Nincs olyan definíció, amely elég koherens és tömör ahhoz, hogy általa eldönthessük, mi játék, és mi nem az. Ellenben a helyes megközelítésben azt érdemes tételezni, hogy a „játék” szó fogalmi megértéséhez akkor érünk el, ha figyelembe vesszük mindannak, amit játéknak tartunk – a gyeplabdától a dartson át a sakkig – a közös, processzuális jegyeit. Magyarán, milyen közös jellemzői vannak ezeknek a (látszatra) homlokegyenest különböző tevékenységeknek? (Két fél, csapat küzd, nyeresi stratégiák, céljuk a győzelem stb.) Ugyanakkor fontos leszögeznünk, hogy ezek a közös karakterjegyek nem alkotnak olyan közös lényegyet, amelyet

²²⁰ „A filozófiai grammatika többé-kevésbé átveszi azt a szerepet, amelyet az *Értekezésben* a logikai forma, avagy a logikai szintaxis játszik. A grammatikai szabályok egy kifejezés helyes használatának a mércéi: egy szó jelentését megadni annyi, mint meghatározni grammatikáját.” BOROS 2007, 1087.

minden olyan tevékenységre korlátozásmentesen alkalmazhatnánk, amelyet játéknak tekintünk. Ez pedig olyan konklúzió, amely minden egyes nyelvi fogalom vonatkozásában extrapolálható és alkalmazható Wittgenstein szerint. A lényeg tehát annak inherens karakteréből következően a grammatikában fejeződik ki. Azon szabályok által ad hírt a nyelvi egységek érvényességéről, amelyek helyes használatára vonatkoznak, és nem a kifejezéseknek tulajdonított tartalmi konnotáció révén. A nyelv szubsztanciája tehát az a kontextuális, viszonyfüggő szabályrendszer, amely kifejezi, hogy az adott tárgyról mit lehet értelmesen állítani.

A szavak használata, tehát a beszéd: akció, tevékenység. Ennek értelmében az egyes kifejezések használatát vagy érvényességi körét a wittgensteini „nyelvjáték” fogalommal lehet a legérthetőbben megvilágítani. A nyelv, a beszéd alapvetően szabályok által irányított tevékenység, amely, akárcsak a „játék”, pontosan ezzel az öt meghatározó szabályrendszerrel írható le igazán. A nyelvi megnyilvánulások alapvetően cselekvések, amelyek a nyelvjátékokban nyilvánulnak meg, ezeknek a szabályoknak az érvényességi körét és használatát pedig nyelvi közösségek határozzák meg. Ebből következik, hogy úgynevezett „privátnyelvek”, amelyeket csupán egyetlen személy használ és ért, fogalmilag kizártak, nem létezhetnek. Ennek két alapja van. Az első alapvetően verifikacionista²²¹ érvelésen nyugszik, és azt fejezi ki, hogy egy nyelvi megnyilvánulás (például beszéd) értelmességének feltétele, hogy helyességét objektív módon (a beszélőtől függetlenül is) ellenőrizni lehessen. A másik lényege, hogy semmilyen szó jelentését nem lehet „privát” módon, egyetlen személy megismerőkéességére alapozva megérteni.²²² A *Filozófiai vizsgálódásokban* megfogalmazott konklúzió, amely szerint nem lehetséges logikailag privát nyelv (olyan nyelv, amelyet használóján kívül *elvbén* senki más nem képes megérteni, mivel kifejezései kizárólag használójának privát érzeteire alapozottak), jelentősége annak filozófiai utóéletében, hatásaiban különösen érdekes, amely szerint abszurdá teszi azt az empirista megközelítést, hogy a tudás az egyén privát tapasztalata alapján képezhető.

²²¹ Verifikáció (latin: *verus* 'igaz', *facere* 'tenni'): igazolás, a logikai pozitivizmusban használatos eljárás. 1. Egy tétel igazságának rendszeres vizsgálata. 2. Egy kijelentés verifikációján olyan tapasztalati eljárás értendő, amelynek segítségével a kijelentés értelmét, vagyis azt, amit állít, összehasonlítjuk azzal a ténnyel, amelyre a kijelentés vonatkozik, s így megállapítjuk, hogy igaz-e, vagy hamis. STEIGER 1999, 174.

²²² Ezt az interpretációt Kripke dolgozta ki a *Wittgenstein a szabályokról és a privátnyelvről* című, 1982-ben megjelent írásában.

A korai, a *Tractatus* Wittgensteinje szerint tehát csak annak van értelme, ami logikailag helytálló mondatokkal, nyelvi szerkezetekben kifejezhető, minden más vagy nem helytálló, vagy nem kifejezhető, mivel „[...] nyelvem határai világom határai [...]”²²³ Ez a felfogás radikális szembehelyezkedés a nyugati filozófia Arisztotelész óta a nyelvről vallott nézeteivel, amelyek szerint a nyelv és a gondolkodás a világ és az abban fennálló rend jelszintű leképezése. Wittgenstein világa inkoherens, és logikailag atomizált, ugyanakkor tartalmaz egy feltételezett összhangot a világ atomizált struktúrája és annak érvényes logikai leképezése között. A késői Wittgenstein elismeri a nyelv nyelvjátékokon alapuló szabályszerűségeinek jelentőségét és logikáját, ezzel annak kontextuális karakterét. A filozófia mindenkori feladata ezeknek a nyelvi megnyilvánulásoknak az értő felügyelete, annak érdekében, hogy a beszéd logikailag érvényes tevékenység maradjon.

Wittgenstein utolsó három évében is sokat utazott, járt az Egyesült Államokban, Norvégiában, Írországban és Walesben. Végül 1951. április 29-én Cambridge-ben érte a halál.

Felhasznált irodalom

- ARISZTOTELESZ (1993): *Kategóriák*. Budapest, Kossuth.
- BALASSA Bence (2009): A hatalomszemlélet etikai vázlata. *ELPIS Filozófiatudományi Folyóirat*, 3. évf. 1. sz. 5–39.
- BALASSA Bence (2015): Kognitív esztétika, mint pszichológiai határhelyzet (avagy olvasta-e Nietzsche Kierkegaard-t?). *Kritische Zeiten*, Vol. 6. No. 1–2.
- BALASSA Bence (2016): „Gott ist tot.” A metafizika mint fenomén – krízis és ellenmozgás. *Kellék – filozófiai folyóirat*, 55. sz.
- BÁNKI Dezső (2003): *Filozófiai kisenciklopédia – A nyugat filozófiája és filozófusai*. Budapest, Kossuth.
- BOROS Gábor (2007): *Filozófia*. Budapest, Akadémiai.
- CSAPÓ Benő (é. n.): *Az iskolai tudás*. Elérhető: www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/iskolai-tudas-eloszo/ch14.html (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)
- DELEUZE, Gilles (1998): *Hume és Kant*. Budapest, Osiris.

²²³ „The limits of my language are the limits of my world” – olvashatjuk a *Tractatus*ban Wittgenstein egyik legtöbbet idézett mondatát.

- DROR, Itiel E. (2009): How Can Francis Bacon Help Forensic Science? The Four Idols of Human Biases. *Jurimetrics: The Journal of Law, Science and Technology*, Vol. 50. No. 1. 93–110.
- DURANT, William James (1931): *A gondolat hősei*. Budapest, Dante.
- FOUCAULT, Michel (2000): *A szavak és a dolgok*. Budapest, Osiris.
- GADAMER, Hans-Georg (2003): *Igazság és módszer*. Budapest, Osiris.
- GRAYLING, A. C. (1997): *Filozófiai kalauz*. Budapest, Akadémiai.
- GYERGYEL Antal (2001): *Ki kicsoda a filozófiában*. Debrecen, Anno.
- HAMLIN, D. W. (1998): *A nyugati filozófia története*. Budapest, Holnap.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1979): *Enciklopédia I–III*. Budapest, Akadémiai.
- HELLER Ágnes (2016): *A filozófia rövid története gólyáknak. I. Az ókor*. Budapest, Múlt és Jövő.
- JACOBY, Edmund (2003): *50 híres filozófus – Gondolkodók az ókortól napjainkig*. Pécs, Alexandra.
- KANT, Immanuel (2004): *A tiszta ész kritikája*. Budapest, Atlantisz.
- KING, Peter J. (2005): *Száz nagy filozófus – A világ legnagyobb gondolkodóinak élete és nézetei*. Budapest, Gabo.
- KIRK, Geoffrey S. – RAVEN, John E. – SCHOFIELD, Malcolm (1998): *A preszokratikus filozófusok*. Budapest, Atlantisz.
- KUNZMANN, Peter – BURKARD, Franz-Peter – WIEDMANN, Franz (1993): *SH Atlasz – Filozófia*. Budapest, Springer Hungarica.
- LORENZ, Konrad (1995): *A gondolat ösvényein*. Budapest, Totem.
- Ludwig Wittgenstein: *Mi a filozófia célja?* (2016). Elérhető: <http://cultura.hu/kultura/ludwig-wittgenstein-mi-a-filozofia-celja/> (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)
- MÜLLER, Klaus (2005): Mennyire függetlenítheti magát a hit az észről? II. *Katekhón: keresztény teológiai, filozófiai és kulturális folyóirat*, 2. évf. 3. sz. 351–361.
- PINTÉR Tibor (é. n.) *Antik és reneszánsz esztétikatörténet*. Elérhető: http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/indexa3af.html?option=com_tanelem&id_tanelem=852&tip=0 (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)
- POPPER Péter (1991): *Hogyan öljük meg magunkat? (Pszichosztorik és más írások)*. Budapest, Relaxa.
- RATHMANN János (1996): *Idegen szavak a filozófiában*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- SCHLICK, Moritz (1972) [1934]: Über das Fundament der Erkenntniss. In ALTRICHTER Ferenc szerk.: *A Bécsi Kör filozófiája*. Budapest, Gondolat. 261–287.
- SCHMAL Dániel (é. n.): *A leibnizi végtelen és a fikcionalizmus problémája*. Elérhető: http://real.mtak.hu/24459/1/A_leibnizi_vegtelen_es_a_fikcionalizmus_problemaja_u.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)

- SCHOPENHAUER, Arthur (2007): *A világ mint akarat és képzet*. Budapest, Osiris.
- STEIGER Kornél (1999): *Filozófiai kislexikon*. Budapest, Fiesta-Saxum.
- STEIGER Kornél (2003): *Filozófia*. Budapest, Holnap.
- STEIGER Kornél (2004): *Bevezetés a filozófiába (Szöveggyűjtemény)*. Budapest, Holnap.
- STÖRIG, Hans-Joachim (1997): *A filozófia világtörténete*. Budapest, Helikon.
- Szókratész, Platón és a szofisták* (é. n.). Elérhető: www.sulinet.hu/tovabbtan/felveteli/ttkuj/2het/filozofia/filozofia2.html (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)
- TARJÁN M. Tamás (é. n.): *1633. április 12. Megkezdődik Galilei pere az inkvizíció előtt*. Elérhető: www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1633_aprilis_12_megkezdodik_galilei_pere_az_inkvizicio_elott/ (A letöltés dátuma: 2017. 10. 10.)
- WARBURTON, Nigel (2014): *A filozófia rövid története*. Budapest, Kossuth.
- WELLS, Herbert G. (1925): *A világtörténet alapvonalai*. Budapest, Genius.

Vákát oldal

3. Kriminálisztikai elméletek

„Minden, ami fennáll, méltó, hogy tönkremenjen.”
(J. W. Goethe)

Minden tudományág lényegi, elméleti kérdéseiben feltárhatók a filozófiai eszmék mint logikailag szükségszerű előfeltevések. S ha ez így van, akkor ezen elmélet számára feltehető a következő két kérdés: „Mi is az adott tudomány?”, illetve „Hogyan ismerhető meg az adott tudomány?” Erre pedig filozófiai, ismeretelméleti válaszok adhatók.

Az elméleti kriminálisztika olyan általános érvényű tételeket fogalmaz meg, amelyek a kriminálisztika valamennyi területén folyó tevékenységet befolyásolhatják. Feladata a kriminálisztika fogalmának és tárgyának meghatározása, tudományrendszer-beli helyének kijelölése és általános módszertana. A kriminálisztika elméleti tételei magukba integrálják a kriminálisztikai azonosításelméletet, a kriminálisztikai bizonyítás meghatározó ismerveit (bizonyításelmélet) és a nyomtani ismereteket.

A következőkben – egy rövid (közel)múltba tekintést követően – a kriminálisztika fő elméleti tételeivel ismerkedünk meg.

3.1. „Szocialista” kriminálisztika

A 20. század végén, e század elején bekövetkezett forradalmi, tudományos-technikai fejlődés (témánk szempontjából a genetikában, az orvostudományban, a mérnöki tudományokban, valamint az informatikában érzékelhető fejlődést külön is kiemelve) hatása, bár a technikai eredményeknek a társadalmi együttélés mindennapjaiban történő megjelenésének közvetettsége okán csak lassan, a mai világunkban már tetten érhető a jogtudományban is. Leginkább talán azokban az eszközökben és eljárásokban, amelyek a jogalkalmazás szükséges formai és tartalmi kellékei. Marx szerint „a korábbi forradalmaknak szükségük volt a világtörténelmi visszaemlékezésekre, hogy elkábítsák magukat saját tartalmuk tekintetében. A 19. század forradalmának a halottakra kell

hagynia halottaik eltemetését, hogy a saját tartalmához elérkezzék. Amott a frázis túlhaladta a tartalmat, itt a tartalom haladja túl a frázist.”¹

Hogy miért éppen Marxtól az idézet, az nagyon egyszerű. Azért, mert a mai magyar kriminalisztikaelmélet néhány területen még mindig a „szocialista” kriminalisztika (vö. dialektikus materializmus) másfél évszázada elültetett fáinak gyümölcsseiből főzi esszenciáját. Érdekességgként megemlíthető, hogy bár a dialektikus materializmus kifejezés a kommunista pártok hivatalos doktrínáiban magának a filozófiának a megnevezésére szolgált, ebben a formában azt sem Marx (ő a saját „dialektikus módszeréről” beszélt), sem Engels (aki a „materialista dialektika” kifejezést preferálta) nem használta. Valószínűleg Joseph Dietzgen, egy szocialista munkás, Marx levelezőpartnere találta ki 1887-ben. Lenin Engelsből kiindulva fogott hozzá a kidolgozásához. A kidolgozás alapvetően három nagy témakört tárgyalt: a hegei dialektika „materialista talpraállítását”, az osztályharcokhoz rendelt etikai elvek történetiségét és az „evolúciós törvények” konvergenciáját a fizikában (Helmholtz), a biológiában (Darwin) és a politikai gazdaságtanban (Marx).²

A marxista–leninista filozófia a világ megismerhetőségéről szólva következetesen vélelmezte az igazság elérésének elvi lehetőségét az emberi tudás minden területén. A dialektikus materializmus alapján Lenin az ismeretelmélet alapjait a következő tételekben összegezte:

- A dolgok tudatunktól és érzékunktől függetlenül, rajtunk kívül léteznek.
- A jelenség és a magánvaló dolog között nincs elvi különbség. Különbség csak a már megismert és a még meg nem ismert dolog között van.
- Az ismeretelmélet mint tudományterület dialektikus gondolkodást igényel, tehát változik, változhat, és meg kell vizsgálnunk, hogy hogyan lesz a nemtudásból tudás, illetve, hogy hogyan lehet tudásunk egyre teljesebb és pontosabb.
- A megismerés az objektív valóság visszatükröződését jelenti a tudatunkban. Valódi tudás az a tudás, amelyik helyesen tükrözi vissza az objektív valóságot.

¹ *Szemelvények Marx, Engels, Lenin műveiből* (1977). Budapest, Tankönyvkiadó. 44. Marx a tanítványság és követés primátusának bibliai parancsára utal. Vö. *Újszövetség*, Máté 8, 22.

² BALIBAR, Étienne (2012): *Marx filozófiája*. Budapest, Typotex. 12.

3.1.1. Tükröződéselmélet

A tükröződési elmélet a tudat és a valóság, mindenekelőtt a tudat és az objektív világ viszonyának az elmélete. Gyakorlatilag a dialektikus materializmus ismeretelméletének sarokpontja, alapköve, a dialektikus materialista válasz a filozófia alapkérdésére. Bár a „lenini tükröződési elmélet” terjedt el leginkább, helyesebb lenne a dialektikus materializmus tükröződési elméletéről beszélnünk, hiszen Marx és Engels is ennek az elméletnek voltak a hívei. A tükröződési elméletet sem Marx, sem Engels, sem pedig Lenin nem foglalta rendszerbe, nem írtak önálló művet a tükröződési elmületről. A *Materializmus és empiriokriticizmus* tartalma azonban arra utal, hogy Lenin egy elméleti rendszer alapján bírálta az empiriokriticizmust, azaz a machizmust.³ Ebben az értelemben beszélhetünk tehát a lenini tükröződési elmületről. Ez az elméleti rendszer hét alaptétel és három alapvető fogalom rendszereként⁴ rekonstruálható:

Az alaptételek:

- a külső világ a tudattól függetlenül létezik;
- a pszichikum, a tudat fejlődés eredménye;
- a tudat az agy funkciója;
- e funkció lényege: az objektív valóság visszatükröződése;
- a tudat a legmagasabb fokon biztosítja a környezethez való alkalmazkodást;
- a megismerés igazságának kritériuma a gyakorlat;
- a megismerés társadalmi-történelmi folyamat.

Az alapfogalmak: (1) az anyag, (2) a tudat (a tudati tükröződés) és (3) az igazság.

Az alapvető tételeket és az alapfogalmakat közös eszme fűzi össze. A dolgok nem érzetkomplexumok, és tudatunk nem konstruálja a valóságot,

³ Ernst Mach (1838–1916), osztrák fizikus, filozófus. Munkássága nagy hatással volt Max Planckra és Albert Einsteinre is. A második világháborút követően Mach neve Magyarországon a hivatalos politikai nyilatkozatokban, filozófiai tanulmányokban egyoldalúan negatív megvilágításba került. Ez a beállítás egyértelműen a Szovjetunió „legfelsőbb köreiből” származott, és kötelező jelleggel került át a hazai szakirodalomba.

⁴ KATONA Péter (1984): Teremt-e a tudat az objektív valóságot? *Acta Universitatis Szegediensis: sectio philosophica*, 27. évf. 17–36.

ellenkezőleg, érteinkben a dolgok tulajdonságai tükröződnek, és megismerő tevékenységünkben az anyag törvényszerűségeit tükrözzük vissza.⁵

A második világháborút követően kialakult „szocialista” kriminalisztikaelmélet szerint is tehát a megismerés az objektív valóság visszatükrözését jelenti a tudatunkban: valódi tudásnak azt a tudást kell elismerni, amely helyesen tükrözi az objektív valóságot. A büntetőeljárásra alkalmazva ez azt jelentette, hogy a nyomozási szervek és a bíróság következtetéseinek az ügy körülményeiről, a felelősségre vont személy bűnösségéről minden szempontból és teljesen meg kellett hogy feleljenek annak, ami ténylegesen megtörtént.⁶

Véleményünk szerint a korabeli természet- és társadalomtudományi kutatásokat – mint ahogy a művészeteket, a sportot és csaknem a teljes közeletet – átitatta a politika. Értelemszerűen nehéz helyzetben lehetett a kriminalisztika is. A politika utat szabott a tudománynak, és az irányt megkérdőjelezhetetlen üzenetekben juttatta el hozzá. Ez az üzenete pedig így hangzott: „A természetfeletti uralom, mely az emberiség gyakorlatában nyilvánul meg, annak az eredménye, hogy a természeti jelenségek és folyamatok objektíven és híven tükröződnek vissza az ember fejében, s azt bizonyítja, hogy ez a visszatükröződés (annak határain belül, amit a gyakorlat megmutat nekünk) objektív, abszolút, örök igazság.”⁷

A megfelelni akarás és/vagy a megfelelés szüksége (a túlélés iránti kényszerítő szükség) kétfelé osztotta a kutatókat és a teoretikusokat. A helyzet érzékeltetésére idézünk egy számos, a mai napig érvényes megállapítást tartalmazó, kriminalisztikai témájú, tudományos munka bevezetőjéből: „A burzsoá kriminalisztika megelégszik a fizikai elváltozások, nyomok azonosításával kapcsolatos összefüggések egyes vonatkozásainak empirikus alapon történő tanulmányozásával [...]. A tárgyak, jelenségek egyediségén alapuló összefüggéseket a természet egyes tárgyaira, jelenségeire korlátozzák, mintegy azok szerencsés tulajdonságának fogják fel [...]. A szocialista kriminalisztika alapvető módszere az anyagi világ jelenségeinek vizsgálata során a materialista dialektika. A dialektika törvényei lehetőséget

⁵ KATONA Péter (1974): A tudati tükröződés aktív jellege és a tükröződési elmélet modern „háterszága”. *Acta Universitatis Szegediensis: sectio philosophica*, 15. évf. 41–50.

⁶ KARNYEJEVA, L. M. – KERTÉSZ Imre (1985): *A bizonyítékok forrásai a szovjet és magyar büntetőeljárás jogban*. Moszkva, Juridiceszkaja Literatura és Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (közös kiadás). 15.

⁷ LENIN, Vlagyimir I. (1964) [1908]: *Materializmus és empiriokritizmus*. Budapest, Kossuth. 174–175.

nyújtanak az anyagi világ jelenségeinek, s e jelenségek közti törvényszerű összefüggéseknek a felismerésére. Így többek között nyilvánvalóvá teszik a szocialista kriminalisztika művelői előtt, hogy az anyagi világ jelenségeinek egyediségéből adódó összefüggések nem tekinthetők az egyes területek elszigetelt vagy véletlen sajátosságának, melyet minden egyes esetben tapasztalati úton kell bebizonyítani. Másrészt a világ megismerhetőségéről vallott marxista tétel azt a követelményt állítja a szocialista kriminalisztika művelői elé is, hogy az egyes összefüggések létezését illetően ne elégedjenek meg a valószínűségeket valamely fokával, hanem törekvéseiket az objektív igazság egyértelmű, határozott megismerésére fordítsák.”⁸

A tudományos elméleteket illetően érdemi vitára ritkán volt lehetőség. Az empirizmus, különösen a kritikai empirizmus üldözötté vált, a megfélemleni akarók a lenini tükröződésméletet a tudomány számos területére kiterjesztően alkalmazták. A „szocialista kriminalisztika” elutasítván távol tartotta magát a nyugati világban szárnyait bontogató kognitív, egzisztencialista gondolatoktól, a megismerés valós diskurzusaitól. Ezáltal nem vette észre önellentmondásait sem: „A bizonyításban tényként szerepelhet az anyagi világ objektíven létező bármely érzékileg felfogható diszkrét egyedi egysége.”⁹ Találón fogalmazta meg Sartre, hogy „a marxizmus ön-maga ellenére arra törekszik, hogy kiküszöbölje a kutató személyét az általa végzett kutatás köréből, és a kutató dologban abszolút Tudás tárgyát lássa [...]. A létezés és tudás szétválaszthatatlanok.”¹⁰ Amikor pedig a modern tudományelmélet mégis utat tört magának, félreértésekbe és értetlenségbe ütközött. Ide vonatkozóan citálnánk Csányi Vilmos egy korabeli filozófiai lapban megjelent cikkét az etológiai kutatások megismerést érintő eredményeiről: „A modell az állat környezetének, a környezetben előforduló eseményeknek centrális reprezentációja, amelyet az agy mint belső referenciát használ a legkülönbözőbb magatartásformák szabályozásában. A vezető neurobiológusok szerint az idegrendszer modellező tevékenysége maga a tudati folyamat.”¹¹ Az újszerű gondolatok szinte azonnal (a politika vörös tégláiból emelt) falakba ütköztek, és heves ellenreakciót váltottak

⁸ KATONA Géza (1965): *A nyomok azonosítási vizsgálata a büntetőeljáráásban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 4.

⁹ KERTÉSZ Imre (1972a): *A kriminalisztikai azonosításmélet néhány aktuális kérdése*. Budapest, Bűnügyi Technikai Közlemények. 39.

¹⁰ KÖPECZI Béla (1965): *Az egzisztencializmus*. Budapest, Gondolat. 242.

¹¹ CSÁNYI Vilmos (1982): Szempontok a megismerés elméletének természettudományos megfogalmazásához. *Magyar Filozófiai Szemle*, 26. évf. 4. sz. 558–566.

ki: „Csányi Vilmosnak igaza van abban, hogy a pszichológia, az etológia, a neurobiológia területén nagyon elterjedt a visszatükrözés-elmélet kategóriái helyett a modell, a modellezés fogalmak használata. Sajnos azonban az így használt, általában vett kibernetikai, rendszerelméleti fogalmak, amelyeket korlátozás nélkül alkalmaznak az anyag fejlődésének bármely szintjén, nem mások, mint frázisok. Mint utaltunk rá, nem segíti a dialektika konkretizálását, és a jó cél ellenére, bár materialista, de neovulgáris következtetésekhez vezetnek.”¹²

E fenti reflexióból – napjaink ideológiailag semleges kutatói környezetében – azt a következtetést is levonhatjuk ugyanakkor, hogy a tükrözésben részt vevő aktív tudat (nem pedig passzív befogadó) koncepciója, illetve a tükrözési folyamat során létrejövő pszichikus képmás teljesen szubjektív mivolta, következetesen kibontva és levezetve végső soron szétfeszítené a tükrözési elmélet paradigmáját. Mind a tudat aktív szerepe, mind a pszichikai képmás szubjektív mivolta szerepel az idézett tanulmányokban. Mégsem teszik fel a kérdést, hogy mennyiben tekinthető tükörképnek, a valóság tükörképének az, ami két különböző tudatban kétféleképpen is megjelenhet.

A másik jelentős kritikai észrevételünk azokra a tükrözésekre vonatkozik, amikor eleve nem a valóság maga, hanem annak pszichikai képmása tükröződik újra. Érthetőbben: amikor az egyik ember nem közvetlenül érzékeli és észleli a valóságot, hanem egy másik ember közlése alapján. A kriminalisztikában rengeteg ilyen „közvetett tükröződéssel” találkozhatunk. Nemcsak a hallomástanúkra gondolhatunk, hanem a környezettanulmányokra, a profilalkotásra, illetve egyáltalán, az adatgyűjtésekről, előzményi adatokról stb. mások által készített jelentésekre, feljegyzésekre is.

A fent bemutatott ismeretelméleti vagy lenini tükrözési elmélet mellett beszélhetünk azonban egy másik (talán ontológiai) tükrözési elmületről is, a kriminalisztikában kulcsfontosságú visszatükröződési elmületről. Ennek bemutatását azonban kissé távolabbról kezdjük.

„Minden objektív anyagi dolog, esemény más anyagi dolgokkal, eseményekkel való kölcsönhatásai által és csakis azok által meghatározott.”¹³

¹² VÉGH Gyula (1984): *Biológia és visszatükrözés. Acta Universitatis Szegediensis: sectio philosophica*, 27. évf. 37–46.

¹³ MÜLLER Antal (1979): *Kölcsönhatás és meghatározottság*. Budapest, Akadémiai. 136.

A dialektikus materializmus természetfelfogása néhány alapvető tételen nyugszik. Ezek – főbb vonalakban – a következők: a világ anyagi természetű; az anyag és a mozgás elválaszthatatlan; a létezés térbeli és időbeli; az események oksági meghatározottságúak.¹⁴ Kulcsfontosságú továbbá az „egyetemes összefüggés” kategóriája, ami „kifejezi, hogy a valóság dolgai ezen összefüggéseik, kölcsönhatásaik (az összefüggések valamennyi típusa) által meghatározottak, vagyis minden dolog keletkezése, léte, változása és pusztulása a dolog kölcsönhatásaihoz, összefüggéseinek komplexumához kötött”.¹⁵ „[M]inden külső esemény, történet, amely a [...] valóságban lezajlik, változást idéz elő az objektív valóság tartalmában, fennálló rendjében. Minden esemény, mint ok, következményt, mint okozatot, idéz elő; ez az okozat az objektív valóságban szintén létezik. Ez az egyetemes összefüggések között elhelyezkedő oksági összefüggések törvénye [...]; a büntettnek is következményei, okozatai adják a kulcsot magának a bűnügynek mint oknak megismeréséhez.”¹⁶ Látható, hogy a két forrás eltérő értelemben használja az egyetemes összefüggés fogalmát: Cséka tanulmányában az okságot az egyetemes összefüggések egyikeként jelöli meg, Fodor monográfiájában az egyetemes összefüggés azt jelenti, hogy minden bekövetkező változást a folyamatos kölcsönhatások okoznak. A különbség témánk szempontjából lényegtelen. A dialektikus materialista világképben a való világ valamennyi objektuma minden pillanatban folyamatos és sokirányú kölcsönhatásban van a környezetével, illetve más objektumokkal. Ez a folyamatos mozgás következménye, az anyag létezési módja ugyanis a mozgás, ez okozza a világban a szüntelen változást. Hogyan lesz ebből visszatükröződés?

„A visszatükröződés tehát nem más, mint a kölcsönhatás következményeként kialakuló változás, amelynek információtartalma van, vagyis informál egyrészt magának a kölcsönhatásnak a mechanizmusáról, másrészt a hatást kiváltó tárgyról. E változás specifikus az adott kapcsolatra [...], izomorf az őt kiváltó tárggyal.”¹⁷

¹⁴ MÜLLER Antal (1974): *Fizikai megismerés és dialektikus materialista természetfelfogás*. Budapest, Kossuth. 187.

¹⁵ FODOR Judit (1972): *A determinizmus-koncepció fejlődése és kapcsolatai a kvantummechanikával*. Budapest, Akadémiai. 171.

¹⁶ CSÉKA Ervin (1963): *A ténymegismerés elméleti alapjai a büntető eljárásban. Kriminálisztikai tanulmányok 2*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 61.

¹⁷ KERTÉSZ Imre (1972b): *A tárgyi bizonyítékok elmélete a büntetőeljárás jog és a kriminálisztika tudományában*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 326.

Egyszerűen megfogalmazva: ha ismerjük a kölcsönhatás eredményét, illetve rendelkezünk ismeretekkel az adott kölcsönhatásokról, és eszközeink is vannak az eredmény feltárására, akkor a kölcsönhatás eredménye alapján meg tudjuk ismerni a kölcsönhatás lefolyását és annak másik (többi) résztvevőjét. Például, ha tudjuk, hogy a fánál keményebb tárgyak megfelelő erővel a fába vágva abban bemélyedést hoznak létre, és a fában bemélyedést látunk, akkor következtetni tudunk arra, hogy valamikor az észlelésünket megelőzően a fába (megfelelő erővel) egy annál keményebb tárgy vágódott. Ha a tanúnk azt közli, hogy tegnap este tízkor egy sárga gépkocsit látott az utcán, akkor ennek az okozatnak az oka egy sárga gépkocsi volt a tanú látóterében tegnap este tízkor. Persze ismernünk kell a hatás pontos lefolyását: honnan tudta a tanú az időpontot, az mennyire pontos, vajon nem fehér gépkocsit látott-e sárga közvilágítás alatt, mennyire jó a megfigyelőképessége és az emlékezőtehetsége, stb.

A hatás, kölcsönhatás eredménye tehát informatív, azaz információelméleti értelemben vett jel. Feldolgozható adatokat hordoz a kölcsönhatás jellegéről és résztvevőiről.

„[A] ló eszméjének jelei voltak a hóban hagyott nyomok is: jelekhez és jelek jeleihez pedig csakis akkor folyamadik az ember, ha a dolgokat hiába keresi.”¹⁸

Ez a gondolat pedig átvezet bennünket a nyomelmélet területére.

3.2. A nyomelmélet

– Derék Adsom! – mondta a mester. – Egész újon arra tanítgatlak, miként kell fölismerned azokat a nyomokat, melyek segedelmével úgy szól hozzánk a világ, mint valamely nagy könyv.¹⁹

A nyom a kriminalisztika egyik leglényegesebb fogalma – gondoljunk arra, hogy a nyomozás szóban is benne rejlik. S nem csak magyarul: a latin *investigatio* szó az *in* (benne, rajta) és a *vestigium* (lábnyom, állat nyoma) szavak összetételéből alakult ki, tehát ma angolul és az újlatin nyelveken „nyomozni” végső soron annyit tesz, mint állatot annak lábnyomain követni, cserkészni.

¹⁸ Eco, Umberto (1988): *A rózsza neve*. Budapest, Árkádia. 31.

¹⁹ Eco 1988, 32.

Kulcsszerepéhez méltón a nyom fogalma összetett, sokrétű, és általában forrásonként eltér. A kriminalisztikában beszélhetünk általános nyomfogalomról és nyomtani (traszológiai) értelemben vett nyomfogalomról.

Általános értelemben a „nyom” a cselekmény által okozott valamennyi változás. Ebben az értelemben tehát nyom lehet bármilyen emlék és bármilyen közlés. A tárgyi elváltozások közt pedig nyom lehet a szűkebb (traszológiai) értelemben vett nyom, az anyagmaradvány, a tárgyak maguk, illetve a tárgyak egymáshoz képesti helyzete is. Azaz a felsoroltaknak megfelelően például a lábnyom, a szagmaradvány, a lőfegyver, végül a dulakodás nyoma.

A szűkebb, traszológiai, nyomtani értelemben vett nyom fogalmi összetevői általában az alábbiak: a nyom olyan tárgyi elváltozás, ami viszsztatükrözi az azt okozó test alak- és méretbeli tulajdonságait, így lehetővé téve annak azonosítását.²⁰ Lényegében ezt a legszűkebb fogalmat használja Katona monográfiájában,²¹ illetve az 1961-ben megjelent *Kriminalisztika*²² is. A bővebb fogalom szerint is a nyom morfológiai jellemzői számítanak, amelyek információval szolgálnak a nyomképzőről és a nyomképződés folyamatáról is. Ezt a fogalmat használja a kétkötetes *Kriminalisztika*,²³ illetve a Rendőrtiszti Főiskola ezredforduló utáni jegyzetei.²⁴

A morfológia mellett a fogalomba emelték a nyomképződés folyamatát is, ami minőségi bővülés. Következtetést tudunk levonni ugyanis a kölcsönhatásra, annak jellegére is. Elméleti fejtegetés helyett egy gyakorlati példa: más nyomot hagy a fegyver, ha rászorítják a meglőtt felületre, más nyomot hagy tíz centiméter és megint más nyomot hagy tíz méter távolságból, jól lehet a fegyver ugyanaz marad.

A morfológia és a nyomképződés folyamata mellett ezért egyes fogalmak tartalmazzák a nyomképző szerkezeti felépítésére, működésére vonatkozó

²⁰ FINSZTER Géza (2007): *A kriminalisztika elmélete és a praxis a büntetőeljárási reform tükrében*. 122. Elérhető: users.atw.hu/be/letoltes/Krimjegyzet.doc (A letöltés dátuma: 2017. 04. 15.)

²¹ KATONA 1965, 27.

²² GARAMVÖLGYI Vilmos főszerk. (1961): *Kriminalisztika. Általános rész*. Budapest, Belügyminisztérium TMO. 116.

²³ BALLÁNÉ FÜSZTER Erzsébet (2004): Nyomtan (Traszológia). In Bócz Endre szerk.: *Kriminalisztika I*. Budapest, BM. 333–342.

²⁴ LAKATOS János szerk. (2005): *Kriminalisztikai alapismeretek*. Budapest, Rendőrtiszti Főiskola. 53.; BALLÁNÉ FÜSZTER Erzsébet (2011): *Kriminaltechnikai ismeretek*. Budapest, Rendőrtiszti Főiskola. 44.

adatok tükröződését is. Ilyen fogalmat használ az Illár-féle *Krimináltechnika*.²⁵ Ismét egy gyakorlati példa: másképp működik, ezért más nyomot hagy az olló és a csapszegvágó; a hagyományos és a villanyborotva; a kerékpár és a kézikocsi két-két kereke stb.

Hogy teljes legyen a kép, megjegyezzük, hogy a második világháború előtti kriminalisztikai munkák nem foglalkoztak a nyom szűkebb és tágabb értelmével, kizárólag a tágabb értelemben használták azt.²⁶

A fenti nyomfogalom dialektikus párja – ahogy már utaltunk rá – az anyagmaradvány. Az anyagmaradvány olyan elváltozás, ami a (tág értelemben vett) nyomhagyó belső, vegyi vagy biológiai összetételét reprezentálja. A nyomkeletkezést elemi tükröződésként megközelítve tehát szűkebb értelemben vett nyom minden, ami alaki tükröződés, az anyagmaradvány keletkezése pedig véletlenszerű mintavételként fogható fel.²⁷ A traszológiai értelemben vett nyom, a fenti fogalmak szerint, mindig szilárd nyomokozó tárgy révén jön létre. Csak annak vannak ugyanis olyan alak- és méretbeli sajátosságai, amit a nyomhordozó felületre le tud képezni. Ezért e fogalom szerint a folyadékok, porok, folyamatok által hagyott alaki elváltozások nem nyomok. (Pedig ide tartoznának a vérfröccsenések, a víz által kivájt kövek, a tűz terjedésének nyomai stb.) Mivel a gyakorlat ennek ellentmond, bevezettek egy „vegyes” kategóriát, ami szerint egyes anyagmaradványok rendelkezhetnek formai sajátosságokkal, amelyek a keletkezésük körülményeire utalnak.

Egy teljesen más szemléletű megközelítésben az elváltozások közül azok a nyomok, amelyek alaki, és azok az anyagmaradványok, amelyek anyagi jellemzőjüknél fogva segítik a felderítést, illetve a bizonyítást.²⁸ Itt is hangsúlyozni kell azonban, hogy ezek a fogalmak dialektikusak (egymásba folyamatosan átfolyók, illetve ellentéteikben is egységet képezők), skolasztikus szétválasztásuk nem lehetséges. A nyomok jelentős része ugyanis azáltal képződik, hogy a nyomokozó a nyomhordozón anyagokat hagy hátra, vagy onnan anyagokat visz el. Másfelől a hajszálak, szörképletek, elemi

²⁵ ILLÁR Sándor szerk. (1984): *Krimináltechnika*. Budapest, BM Könyvkiadó. 98–99.

²⁶ RIDEGH Rajmond – OLCHVÁRY-MILVIUS Attila (1936): *Bűnügyi nyomozástan*. Budapest, Hornyánszky Könyvnyomda. 359–362.; SELLYE Ferenc (1936): *A kriminalisztika alap-tételei*. Budapest, Szerzői kiadás. 18.

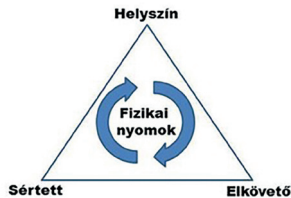
²⁷ KATONA Gézáné (é. n.): *A kriminalisztikai azonosítás*. (Jegyzet.) Dunakeszi, ORFK Kutya vezető-képző Iskola, Bűnügyi Technikai Szakcsoport. 2.

²⁸ PETRÉTEI Dávid (2017): A véryomelemzés mint a helyszínelés innovatív eszköze. *Belügyi Szemle*, 65. évf. 2. sz. 100–129.

szálak minden forrás szerint vitán felül anyagmaradványnak minősülnek, szakértői vizsgálatuk mégis történhet mikroszkóp segítségével, morfológiai sajátosságaik feltárásával, összehasonlításával. Tehát alakj jellemzőik felhasználásával. (Ugyanígyen a talajminta; a fűrészelésből származó forgácsból rögzített fűrészfog; a kovamoszat azonosítása stb.)

„Minden érintés nyomot hagy.”

A fenti idézet általában Locard-nak szokták tulajdonítani, holott ő nem írt ilyesmit. Edmond Locard volt az egyik első, aki – Hans Groß munkái és Sherlock Holmes kalandjai²⁹ által inspiráltan – a nyomok extenzív mikroszkópos vizsgálatába kezdett. 1920-ban megjelent művében francia nyelven publikálta először – később nyomkicserélődés néven klasszikussá vált – tételét, miszerint senki nem követhet el egy bűncselekményt anélkül, hogy számos jelet (marques multiples) hátrahagyna. Vagy azáltal, hogy valamit otthagy, vagy azáltal, hogy valamit magával visz.³⁰ Locard princípiumát leginkább a tetthely (helyszín), sértett, elkövető háromszöggel szokták ábrázolni:

3. ábra

Locard nyomkicserélődési elvének sematikus ábrája

Forrás: A szerző saját szerkesztése

²⁹ Edmond Locard 1965-ben a *The Sunday Gentlemen*ben azt nyilatkozta, hogy „Sherlock Holmes volt az első, aki észlelte a porokban (sárban) lévő lehetőségeket. Én csak követtem őt.” BERG, Stanton O. (1971): Sherlock Holmes: Father of Scientific Crime and Detection. *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 61. No. 3. 448.

³⁰ LOCARD, Edmund (1920): *L'enquete criminelle et les methodes scientifique*. Paris, Ernest Flammarion. 139–147.

A valóban Locard-tól származó idézetből az eltelt évtizedek és a sorozatos fordítások során lett a kiemelt részben szereplő tömör (és valószínűleg téves) axióma.³¹ Fel lehet tételezni ugyanis számtalan olyan érintkezést, amikor gyakorlatilag nem jön létre nyom, ez azonban nem változtat azon az axiómán, hogy az elkövető a cselekmény során gyakorlatilag mindig hagy hátra, illetve visz magával nyomokat.

A nyomelmélet alaptétele szerint a nyomkeletkezés során a nyomképző objektum egyes sajátosságai a nyomhordozón leképeződnek. Az elmélet sajátosságnak (tulajdonságnak) a nyomképző és nyomhordozó objektumok legkisebb közös elemét tekinti. A sajátosságok összessége határozza meg az objektum minőségét. A leképeződés, a „visszatükröződés” a nyomkeletkezés folyamatában azonban mindig csak a sajátosságok korlátozott számára terjed ki. A dialektikus materializmus világépe szerint ugyanis semmi sem tükröződhet vissza minden elemében, mert akkor sérülne a különbözőség egyetemes törvénye.

A teljes leképeződés korlátjai lehetnek:

- a nyomképződés folyamata,
- a nyomképző objektum sajátosságai,
- a nyomhordozó felület tulajdonságai.

Gondoljunk arra, hogy a gyakorlatban az eltérő keménységű tárgyak közül általában csak a keményebb hagy nyomot a puhábbon, vagy arra, hogy a cipőtalp minden apró részlete látszik a puha agyagban hagyott nyomon, míg például gyöngykavicsban még a cipő mérete sem ítélfhető meg centiméteresenél nagyobb pontossággal.

A nyomtan (traszológia) a krimináltechnika egyik ága. Tárgya a nyomképződés folyamatának, a nyomok keletkezési körülményeinek, valamint a nyomok megjelenési formáinak vizsgálata. A vizsgálat célja a nyomot létrehozó objektum azonosítása. A traszológia mindezek érdekében kidolgozza a nyomok felkutatásának, rögzítésének, szakértői vizsgálatra történő előkészítésének és magának a szakértői vizsgálatnak a módszereit és eljárásait.

Gyakorlati megfontolások alapján a nyomtan tárgyát képező ismeretanyagot alapvetően két nagy területre lehet osztani: 1. nyomtan általános és 2. nyomtan különös részre.

³¹ CHISUM, W. Jerry – TURVEY, Brent E. (2011): *Crime Reconstruction*. Walthem, Elsevier. 253.

1. A nyomtan általános része a fogalommeghatározásokon és egyéb, a nyomtan egészére vonatkozó megállapításokon túl – értelemszerűen – azokkal az ismeretekkel foglalkozik, amelyek valamennyi nyomfajtára egyaránt vonatkoznak.

Az általános részhez tartozik:

- a nyom fogalmának meghatározása,
- a nyomképződés tényezőinek ismertetése,
- a nyomok és az anyagmaradványok közötti viszony vizsgálata,
- a nyomok osztályozása,
- a nyomképződés folyamatára, a nyomok keletkezésének körülményeire és azonosítására vonatkozó általános ismeretek,
- a nyomok előhívásának módjai,
- a nyomok felkutatásának, rögzítésének és biztosításának általános ismertetése,
- a nyomokból levonható következtetések értelmezése.

2. A nyomtan különös része az egyes nyomféleségeket egyenként vizsgálja. A traszológiai nyomokat osztályozhatjuk a nyomképző fajtája, a nyomképződéskor végbemenő hatások, a nyomhordozón való ábrázolódás és az észlelhetőség szempontjából is.³² A nyomképző fajtája szerint a nyomtan foglalkozik:

- az emberi testrészek nyomaival,
- az állatok által létrehozott nyomokkal,
- az eszköznyomokkal,
- a közlekedési eszközök nyomaival,
- egyéb tárgyak és gépek nyomaival.

A nyomképződést kiváltó effektus alapján megkülönböztethetünk:

- mechanikai (ezen belül statikus és dinamikus),
- termikus,
- kémiai és
- fotokémiai nyomokat.

Megjegyzendő, hogy fotokémiai nyomok esetében nem beszélhetünk „kölsönhatásról”, hiszen a nyomhordozó szinte biztosan nem hat vissza a Napra.

³² BALLÁNÉ FÜSZTER 2004, 333–342.

A mechanikai nyomok statikus jellege azt jelenti, hogy a nyomképző felület a nyomhordozó felülettel érintkezve a nyomképződés pillanatában nem mozdult el párhuzamosan. Térfogati nyomoknál ezért a nyomfenék statikus jellege esetén is a nyom szélén, oldalán mindenképpen dinamikus elváltozásokat is találunk.

A nyomhordozón való ábrázolódás szerint elkülöníthetők:

- térfogati nyomok és
- felületi (ezen belül pedig rétegleterakódásos, rétegleválasztásos, valamint egyéb) nyomok.

A fentiekben túlmenően különös figyelmet érdemelnek az úgynevezett transziens nyomok (például helyszín vagy holttest hőmérséklete).³³

A nyomelméletet a kriminalisztikai azonosításban rendszeresen alkalmazzák. Éppen ezért további részleteket abban a jegyzetkezésben fejtünk ki. A bizonyításban betöltött különös jelentőségük miatt azonban a nyomkeresztezésekről ejtünk még szót. Nyomkereszteződés alatt a kölcsönös nyomhagyást, azaz a két felület közti traszológiai nyomok, illetve anyagmaradványok átadását értjük. Ez a jelenség nagymértékben képes egyediesíteni az adott kölcsönhatást. Nagy tömegben, sorozatban gyártott nadrág, szoknya, harisnya, pokróc, ing és blúz elemi száalai gyakoriak. Még az is előfordulhat, hogy a pokrócon egy másik nadrág, a nadrágon egy másik pokróc száalai találhatók. Az azonban, ha mindegyiken megtaláljuk mindegyik másik száalait, már nagyon nehezen magyarázható a véletlennel. Főleg, ha a bűncselekmény során más anyagmaradványok is keletkeztek: például eltört egy cserép vagy egy zománcozott hajcsat, levált némi „morzsalék” az ágymatrac szivacsából stb., és ezeket is megtaláljuk a ruhadarabok többségén.³⁴ Ebben az esetben – a nyomkereszteződés alapján – még akár annak időbeli becslésére is vállalkozhatunk.

A „közönséges” tükröződés mellett minőségileg több adat nyerhető ki tehát a tükröződés további fajtáiból. Ilyen az imént vázolt nyomkereszteződés, más szóval találkozó tükröződés (mint a fenti példa az elemi száalakkal vagy a festékmaradvány a fesztívóvason), a sorozatos tükröződés

³³ LEE, Henry C. – HARRIS, Howard A. (2000): *Physical Evidence in Forensic Science*. Tucson, Lawyers and Judges Publishing. 5.

³⁴ SÁNDORNÉ KOVÁCS Judit – GÁL Tamás (2002): Kriminalisztikai mikroméretű anyagmaradványok a szakértői bizonyításban. *Belügyi Szemle*, 50. évf. 11–12. sz. 137–148.

(lábbelinyomcsapás, azonos eszközzel több helyen befestített nyílászáró stb.) és a párhuzamos tükröződés (adott gépjármű több gumiabroncsa, adott laposfogó két szorítófelülete stb.).³⁵

3.3. Azonosításelmélet

„Nem lehet az, hogy két szubsztancia tökéletesen hasonlít egymásra, és csak szám szerint – solo numero – különbözik egymástól.”³⁶

(G. W. Leibniz)

3.3.1. A probléma azonosítása: az azonosítás problémája

Az azonosítás képessége velünk született biológiai adottságunk.³⁷ Az észlelés azt jelenti, hogy az érzékelt dolgokat adott tárgyként azonosítjuk, azaz felismerjük.³⁸ Az érzékszervek által közvetített nyers adatok feldolgozását a pszichológia alulról felfelé irányuló folyamatoknak nevezi, szemben a felülről lefelé irányuló folyamatokkal, amikor az észlelő személy tapasztalatai, ismeretei, elvárásai és figyelme irányítja az észlelési folyamatot.³⁹ Példa erre: alulról fölfelé irányuló folyamat, ha alakja és fénye alapján azonosítom az olvasólámpát; felülről lefelé irányuló folyamat, ha tudom, hogy az ágy melletti éjjeliszekrényen található tárgy, a tényleges alakjától függetlenül, olvasólámpa lesz.⁴⁰ Ebben az értelemben az azonosítás nem csak az emberek sajátja. Közismert, hogy például a kutya is felismeri (azonosítja) a gazdáját, de még a szúnyog is azonosítást végez, amikor az élő embert választja táplálékforrásul a köztéri szobor helyett.

³⁵ KERTÉSZ 1972b, 347.

³⁶ LEIBNIZ, Gottfried W. (1986): Metafizikai értekezés. In *Válogatott filozófiai írások*. Budapest, Európa. 16.

³⁷ ASHBAUGH, David R. (1999): *Quantitative-Qualitative Friction Ridge Analysis*. Boca Raton, CRC Press. 1.

³⁸ HASZHACSIH, F. I. (1950): *A világ megismerhetőségéről*. Budapest, Szikra. 44–45.

³⁹ ATKINSON, Richard C. – HILGARD, Ernest (2005): *Pszichológia*. Budapest, Osiris. 191.

⁴⁰ ATKINSON, Rita L. et al. (1993): *Introduction to Psychology*. Orlando, Harcourt Brace Jovanovich. 181.

Amennyire ezek a megállapítások triviálisak, annyira nem triviális az azonosítás absztrakt fogalmát megalkotni. Az azonosítás képessége velünk született adottság, a folyamat megértése vagy leírása azonban korántsem.⁴¹

A kriminalisztikai azonosítás megragadása során további nehézséget okoz, hogy a szakirodalom eltérő terjedelemben, eltérő tevékenységek megnevezésére használja az azonosítás kifejezést.

1940-ben a szovjet eljárásjogász, Sz. M. Potapov a kriminalisztika lényegének az azonosítást nevezte, és az azonosítás fogalmát széles értelemben használva, a bűncselekmény helyének, idejének „azonosítását” is ebbe a körbe vonta.⁴²

1963-ban az amerikai „forensic science” atyjának tekintett Kirk a kriminalisztikát az azonosítás művészeteként definiálta.⁴³

Napjainkban is létezik a fogalom túl kiterjesztő használata. A kriminalisztikáról született koncentrált elméleti monográfiájában Fenyvesi a kriminalisztika fókuszába az azonosítást helyezi.⁴⁴ Az azonosítás fogalmának túl széles értelemben történő használatát azért nem tartjuk szerencsésnek, mert a tudományos állítások úgy is értelmesek maradnak, ha Fenyvesi piramismodelljének csúcán az „azonosítás” szót kicseréljük a „megismerés” (esetleg a „felderítés” vagy akár a „bizonyítás”) szóra.

Létezik ezek mellett az azonosítás kategóriájának túl szűk értelmezése is, amikor a fogalmon az igazságügyi szakértő által végzett összehasonlító vizsgálatok eredményét értjük. (Sőt, ezen belül is az öt, úgynevezett klaszszikus kriminalisztikai szakértői szakterület – nyom, ujjnyom, fegyver, írás, okmány – összehasonlító vizsgálatainak eredményeit.)

Az azonosítás fogalmát skálaként felfogva az egyik véglet tehát a teljes kriminalisztikai megismerést, annak minden elemét és mozzanatát az azonosítás fogalmába sűríti, a másik véglet pedig kizárólag a kriminalisztikai szakértők által végzett összehasonlító vizsgálatokat tekinti azonosításnak.

⁴¹ ASHBAUGH 1999, 1.

⁴² KERTÉSZ 1972a, 31–50.

⁴³ KIRK, Paul L. (1963): The Ontogeny of Criminalistics. *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 54. No. 2. 235–238.

⁴⁴ FENYVESI Csaba (2014): *A kriminalisztika tendenciái. A bűnügyi nyomozás múltja, jelene, jövője*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus. 127–128.; Vö. FENYVESI Csaba (2013b): *A kriminalisztika alapkérdései*. In GAÁL Gyula – HAUTZINGER Zoltán szerk: *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, 16. köt. 341–349.

A képzeletbeli skála „innenső” végétét elvetjük: az azonosítás csak része vagy egyik eszköze a kriminalisztikai megismerésnek, nem pedig a célja, és nem is azonos vele. A skála további elemeiről lesz szó ebben a jegyzet részben.

3.3.2. Azonosító tevékenység a bűnügyi helyszínen

A bevezetőben említett felülről lefelé irányuló észlelési folyamatok során a tapasztalat, ismeret és elvárás irányít. Lássunk egy példát egy sci-fi-regényből, ahol a kiképzett titkosügynök marslakók fogságába esik:

„Az ügynök máris a terem belső elrendezését kezdte figyelni. Teljesen valószínűtlennek tartotta, hogy ne lenne fegyver valahol a közelében, és arra gondolt, amit még Jütland szigetén tanítottak meg neki: egy fegyver, hacsak nincs álcázva, mindig elűt a környezetétől, mert funkciótlan: ha nem ölésre használják, szemmel láthatóan nem is jó másra. Browne most nagyon remélte, hogy oktatóinak ezúttal is igazuk lesz. [...]

Ha a helyükben lennék, tért vissza máris a legfontosabb kérdéshez, a kezem ügyében tartanám a fegyvert, de mégsem szorongatnám állandóan. Nézzük csak: azon a konzolon nincs semmi mozdítható, és közvetlenül a székek mellett sem. És kissé hátrébb? Nem, az sem lehet az, hacsak... Majdnem felkiáltott örömeiben: megvan, csak az lehet az! A falon ugyanis, az átellenes oldalon, egy vízszintesen elhelyezett rudat pillantott meg.”⁴⁵

Külföldi szakmai anyagokban a helyszínelők kompetenciájaként jelölik meg a releváns bűnjeltek felismerésének képességét.⁴⁶ Sőt, leszögezik, hogy ez rendkívül bonyolult lehet mindazoknak, akik nem jártasak a helyszínelő

⁴⁵ GREEN, W. Hamilton (1997): *Mars 1910*. Budapest, Valhalla Páholy. 205.

⁴⁶ *Minimum Requirements for Crime Scene Investigation* (2014). International Forensic Strategic Alliance. 3. Elérhető: www.ifsa-forensics.org/wp-content/uploads/2016/09/CSI_MRD_English.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 04. 10.)

módszerekben.⁴⁷ Ez még szembetűnőbb, amikor tüzesetek helyszínén a tűz mozgásának nyomait⁴⁸ vagy robbantások helyszínén a robbanószerkezet alkatrészeit⁴⁹ kell felismerni a kompetens szakembereknek.

Nem csak előzetes ismereteinktől, tapasztalatainktól függ, hogy mit észlelünk (fogunk fel) az érzékelt világból. Nagyon komoly jelentősége van a figyelmünk összpontosításának, elvárásainknak, de pillanatnyi pszichés állapotunknak is. Ha egy videófelvételen a labda pattogását kell számolnunk a kosárlabdapályán, nem fogjuk észrevenni a színen keresztülsétáló gorillajelmezes szereplőt.⁵⁰ És megfordítva: ha bűnügyi helyszínen járunk, a tekintetünket szinte vonzani fogják a releváns elváltozások. Az alulról felfelé és a felülről lefelé irányuló észlelési folyamatok nem egymás ellentétei, sőt, ezek egymást kölcsönösen meghatározzák és egymásra folyamatosan hatnak.⁵¹

„Előfeszítésnek” hívjuk azt, „amikor csak azért, mert egy dologgal korábban egy helyzetben kapcsolatba kerültünk, válaszúthoz érve tendenciózusan inkább az egyik irányba fordulunk”.⁵² Ez az előfeszítés segít észlelni, azonosítani a releváns elváltozásokat a bűnügyi helyszínen, miközben más (bűnügyileg nem releváns) információk mellett adott esetben elmegyünk.

Leszögezhetjük, hogy az észlelés során szinte az eszünkkel látunk.⁵³ Az érzékelt (nyers) adatokat folyamatosan értelmezzük: átszűrjük előzetes ismereteinken, az érzékelés körülményein, az észlelés kontextusán, majd az eredmények alapján strukturáljuk. Így lesz a vonalkák sorozatából

⁴⁷ *Crime scene and physical evidence awareness for non-forensic personnel* (2009). 13. Elérhető: www.unodc.org/documents/scientific/Crime_scene_awareness__Ebook.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 04. 10.)

⁴⁸ *Best Practice Manual for the Investigation of Fire Scenes* (2017). 7. Elérhető: <http://enfsi.eu/wp-content/uploads/2017/06/ENFSI-BPM-FEI-001-002.pdf> (A letöltés dátuma: 2019. 04. 10.)

⁴⁹ *Best Practice Manual for the Forensic Recovery, Identification and Analysis of Explosives Traces* (2015). 6. Elérhető: http://enfsi.eu/wp-content/uploads/2016/09/9_forensic_recovery_identification_and_analysis_of_explosives_traces_0.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 04. 10.)

⁵⁰ Lásd erről később a *Kognitív kriminalisztika* fejezetben.

⁵¹ RAUSS, Karsten – POURTOIS, Gilles (2013): *What is Bottom-Up and What is Top-Down in Predictive Coding?* Elérhető: www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3656342/ (A letöltés dátuma: 2017.10. 30.)

⁵² FODOR Mikós (2010): *Lényegretörő pszichológia*. Budapest, Psychology 2.0. 17.

⁵³ ANGYAL Miklós (2014): Felemás korlát. *Belügyi Szemle*, 62. évf. 3. sz. 108–112.

ruhaszövet nyoma, a horpadásból eszköznyom, a bőr elszíneződéséből hullafolt vagy vérbeszűrődés, a vérfoltból csorgás nyoma.

A nyers ingerek feldolgozása automatikus tevékenység, tehát nem tudatosan zajlik. Ennek ellenére fogékony a felülről lefelé irányuló észlelési folyamatokra, és hatással van rá a figyelem.⁵⁴ Az ingerek automatikus azonosításának szép példája, hogy olvasni tudó emberként nem tudunk úgy ránézni írott magyar szövegre, hogy azt ne olvassuk el. (Persze, hogy jól olvassuk, az nem feltétlenül igaz. Lásd 4. ábra.)

4. ábra

Be tudjuk tartani a két utasítást? Ha nem, miért nem?

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Ezt a fajta azonosítást (releváns bűnjeltárgyak felismerése) nagymértékben segíti, hogy általában nem egyedül végzik a helyszínelők ezt a tevékenységet, hanem többen együtt. A helyszínen relevánsnak ítélt bűnjeltárgy további sorsa attól függ majd, hogy az eljárás későbbi szereplői hogyan ítélik azt meg. Így kerül a szakértőhöz, majd végül a bíró elé. Ez a korábban tárgyalt megosztott megismerés az azonosítás esetében is igaz.⁵⁵

⁵⁴ KIEFER, Markus – ADAMS, Sarah C. – ZOVKO, Monika (2012): Attentional sensitization of unconscious visual processing: Top-down influences on masked priming. *Advances in Cognitive Psychology*, Vol. 8. No. 1. 50–61.

⁵⁵ COWLEY, Stephen J. – VALLÉE-TOURANGEAU, Frédéric (2017): *Cognition beyond the Brain*. London, Springer. 53–55.

3.3.3. A felismerő tanúk

A kriminalisztikai azonosítás egyik nagy csoportját a szakirodalom krimináltaktikai azonosításnak nevezi.⁵⁶ Ezekben az esetekben laikus szereplők, többnyire tanúk végeznek azonosító tevékenységet. Ez történhet adatgyűjtés keretében, kihallgatásuk alkalmával vagy alakszerű felismerésre bemutatás során is.

A tanú által végzett azonosítás során a saját emlékében őrzött képeket, hangokat veti össze a neki bemutatott képekkel, felvételekkel, személyekkel vagy tárgyakkal.

A tanúk által végzett felismerésnek vannak normatív szabályai, amikkel a büntető eljárásjog foglalkozik, és vannak taktikai szabályai, amikkel pedig a krimináltaktika. Részletesen ezért nem tárgyaljuk ezeket a kérdéseket ebben a jegyzet részben. Néhány, az azonosítás elméleti kérdései szempontjából fontos pontot vázolunk csak.

Az arc felismerése rendkívül összetett pszichológiai tevékenység. Az erre vonatkozó egyéni képesség (tehetség) nagyrészt genetikai meghatározottságú.⁵⁷

Az azonosítást, az idegrendszerben lejátszódó folyamat részleteit megfogalmazni, a felismerés lépéseit élőszóval visszaadni nagyon nehéz, ha nem lehetetlen. Ennek ellenére a hatályos norma előírja, hogy a felismerőt nyilatkoztatni kell arról, hogy a személyt vagy tárgyat milyen ismérvek alapján azonosította.⁵⁸ Ezt a kérdést a gyakorlatban valószínűleg nem lehet megválaszolni. („Hogyhogy miről azonosítottam?! Hát a nézéséről meg a járásáról...”)

⁵⁶ HAUTZINGER Zoltán (2014): A kriminalisztikai azonosítás elmélete. In DERES Petronella – HOMICSKÓ Árpád szerk.: *Studia in honorem Lajos Kovács*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. 169.

⁵⁷ SHAKESHAFT, Nicholas G. – PLOMIN, Robert (2015): Genetic specificity of face recognition. *PNAS (Proceedings of the National Academy of Sciences)*, Vol. 112. No. 41. 12887–12892

⁵⁸ 23/2003. (VI. 24.) BM-IM együttes rendelet a belügyminiszter irányítása alá tartozó nyomozó hatóságok nyomozásának részletes szabályairól és a nyomozási cselekmények jegyzőkönyv helyett más módon való rögzítésének szabályairól, 47. §

Helytálló megállapítás, hogy „az ember azokat a korábban már észlelt objektumokat is képes felismerni, amelyeket nem tud emlékezetében felidézni, illetve egzakt módon leírni”.⁵⁹

Erre tekintünk egy rendkívül egyszerű és életszerű példát! Vessünk egy pillantást a három kínai harcművész-színész arcképére (5. ábra): Bruce Lee, Jackie Chan és Jet Li. Teljesen nyilvánvaló, hogy meg tudjuk őket különböztetni egymástól, sőt, felismernénk őket fénykép alapján a filmjeikben. Mégis, vajon milyen személyleírást tudnánk adni hármukról? A külön-külön lediktált személyleírások alapján valaki, aki csak a leírást olvassa, vajon felismerné őket a fényképről? Persze egy kínai személynek hasonló gondot okozna például három afroamerikai színész szabatos személyleírása, és így tovább.

Bruce Lee (1)

Jackie Chan (2)

Jet Li (3)

5. ábra

Felismerjük őket. De mi alapján?

Forrás: (1) www.biography.com/actor/bruce-lee (2) www.regikonyvek.hu/kiadas/ime-jackie-chan-1999-lunarimpex-kiado (3) www.smarts4k.com/jet-li-hairstyle/ (A letöltés dátuma: 2018. 01. 11.)

Az emberi arc a pusztán felismerhetőségén kívül még nagyon sok információt hordoz. Így például képes bizalmat vagy bizalmatlanságot kelteni, pusztán ránézésre.⁶⁰ Ez olyan tényező, ami különös elővigyázatosságot igényel. Nem arról van csupán szó ugyanis, hogy négy egyforma magas informatikus

⁵⁹ CZINEGE Kinga (2014): Felismerésre bemutatás és annak hibái mint justizmord forrás. *Studia Iuvenum Iurisperitorum*, 7. sz. 369–388.

⁶⁰ REZLESCU, Constantin – DUCHAINE, Brad – OLIVOLA, Christopher Y. – CHATER, Nick (2012): *Unfakeable Facial Configurations Affect Strategic Choices in Trust Games with or without Information about Past Behavior*. Elérhető: www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3314625/ (A letöltés dátuma: 2017. 10. 30.)

közé beállítanak ötödiknek egy hasonló alkatú, de nyakig kivarrt rockert – az ilyesmit nyilván az eljárási szabályok is tiltják. Ugyanakkor a bizalom vagy bizalmatlanság keltése az arc arányain, felépítésén is múlhat, ráadásul egyéneenként eltérő lehet.

Szintén fontos azonosításméleti kérdés, hogy a felismerés dichotómikus, diszkrét vagy folytonos. Azaz a felismerés eredménye *igen-nem* lehet csak, vagy vannak kifejezett állomásai. Például százalékos értékben kifejezhető-e?

Nézetünk szerint – egyetértve Fenyvesivel⁶¹ – „azonosításnak” vagy „felismerésnek” a 100%-os eredmény nevezhető csak. Ugyanakkor maradéktalanul életszerűnek tartjuk azokat az eseteket, amikor a felismerő nem mond ki azonosságot, azonban a bemutatott személyt, képet vagy tárgyat „nagyon hasonlónak” vagy „körülbelül hasonlónak” minősíti. Akár ehhez (természetesen szubjektív) százalékos értéket rendel („80%-ban ő az”). Ezekben az esetekben fontos feltárni, hogy a kategorikus azonosítás vagy kizárás miért maradt el – az eredeti észlelés korlátai, az emlékek megfakulása vagy valami egyéb ok miatt.

Ugyancsak fontos megjegyzés, hogy a felismerő által végzett kategorikus kizárást szigorúan tilos „eredménytelen” eljárási cselekményként interpretálni. Más a helyzet természetesen, amikor a felismerő valóban nem végez azonosítást, de kizárni sem zár ki senkit határozottan, mert például nem emlékszik. Ezekben az esetekben akár tehet olyan nyilatkozatot is, hogy noha nem ismeri fel a bemutatott személyek egyikében sem az elkövetőt, de annak alkata, testtartása stb. határozottan hasonlít egyik vagy akár több személyre is a neki bemutatottak közül. Nyilván ezekben az esetekben a szigorú és pontos jegyzőkönyvezés jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni.

Valódi ügyben történt, hogy az emberölés kísérletének elkövetője a cselekmény után hazament, átöltözött, és leborotválta bajszát és kecskeszakállát. A „forrónyom” keretében kihallgatott tanúk az elkövetőt nagydarab, kecskeszakállas férfiként írták le. Az otthonából előállított, frissen borotvált terheltezt követően az egyik tanú felismerte, azonosította, a másik tanú azonban csak valószínűségi véleményt fogalmazott meg. Ami azonban a legfontosabb: a felismertetést követően már egyik tanú sem volt biztos abban, hogy a terheltezt az elkövetéskor viselt-e szakállat, vagy csak a rossz látási viszonyok miatt láttak „árnyékot” az arcán.

⁶¹ FENYVESI Csaba (2016): A felismerésre bemutatás és a digitális adatok jelentősége egy szeméremértő bűncselekmény tükrében. *Belügyi Szemle*, 64. évf. 9. sz. 119–129.

Ez is beszédes jele annak, hogy felismertetést minden tanúval csak egyszer lehet elvégeztetni.

3.3.4. Bűnügyi technikai vonatkozású azonosító tevékenységek

Ahogy korábban említettük, Paul L. Kirk 1963-ban megjelent tanulmányában⁶² a kriminalisztikát az egyedi azonosítás művészetének aposztrofálja. Elhatárolja egymástól ugyanis a „meghatározást” (identification) és az „egyedi azonosítást” (individualization), meghatározás alatt értve egy tárgy csoportokba sorolását, azaz például festékek fajtájának, kábítószernek hatóanyagának meghatározását. Egyedi azonosítás alatt pedig a nyom egyetlen nyomhagyó tárgyra való visszavezetését érti, azaz az ujjnyom azonosítását a világ egyetlen másik ujjával, a lábbelinyom azonosítását az egyetlen konkrét lábbelivel stb.

A kétféle azonosítás nem feltétele egymásnak: a kivételesen jó minőségű lábbelinyomot akkor is tekintheti a nyomszakértő egyedi azonosításra alkalmasnak, ha egyébként nem tud nyilatkozni a nyomhagyó cipő gyártójáról, gyártási idejéről, színéről stb. És viszont: az égésmaradványból ki lehet mutatni (meg lehet határozni) a gázolajat anélkül is, hogy azonosítanánk a benzinkutat, ahonnan a gázolaj származik.

A bűnügyi technikai vonatkozású azonosító tevékenységek hármasságát tartalmazza a bűnügyi technikára vonatkozó ausztrál nemzeti szabvány. E szerint beszélhetünk meghatározásról, összehasonlításról és rekonstrukcióról (identification, comparison, reconstruction).⁶³

Meghatározás alatt a fenti fogalmat értik, összehasonlítás alatt a fent „egyedi azonosításnak” nevezett fogalmat. A rekonstrukció annak értékelése, hogy a tapasztalt eredmény egy bizonyos esemény vagy cselekmény során állt-e (állhatott-e) elő.

Az International Organization for Standardization (ISO) 272-es számú bizottsága (ISO/TC 272) jelenleg fejleszti a bűnügyi technikára vonatkozó ISO 21043 számú szabványt. E szabvány tervezetében a bűnügyi technikai

⁶² KIRK 1963.

⁶³ AS (2013) B függelék. Australian Standard of Forensic Analysis. Elérhető: www.standards.org.au/standards-catalogue/sa-snz/manufacturing/ch-041/as-5388-dot-3-2013 (A letöltés dátuma: 2018. 02. 02.)

vonatkozású azonosító tevékenységek széles körét osztályozzák. Az alábbiakban ezeket tekintjük át.

1. Összehasonlító vizsgálatok a bűnjel fajtájának meghatározására. A bűnjeltárgy fajtájának meghatározása úgy történik, hogy a szakértő korábban találkozott ilyen tárgyakkal, vagy adatbázist, illetve kulcsot használ. Ez utóbbiaknak a validitása meghatározó. A vizsgálatot – megerősítésként – egy másik képzett szakértőnek is meg kell ismételnie. Ilyen vizsgálatok lehetnek:
 - állatfaj meghatározása szörképlet alapján,
 - légyálcák, nyüvek fajtájának meghatározása,
 - talajminta ásványainak osztályozása,
 - ondósejt azonosítása mikroszkóppal,
 - cannabis (kendernövény) azonosítása mikroszkóppal,
 - holttestek szöveteinek szövettani vizsgálatai.
2. Összehasonlító vizsgálatok a bűnjel adott forrásból való származásának meghatározására. Ez történhet úgy, hogy a bűnjeltárgyat ismert forrásból származó összehasonlító mintával vetik össze, és ekkor azt igazolják (vagy zárják ki), hogy a két minta azonos forrásból származik. Más esetekben a bűnjelet ismert tárggyal vetik össze, hogy meghatározzák: egyik tárgy a másiktól, másiktól származik-e. Ezek a vizsgálatok történhetnek műszeres analitikai módszerekkel, illetve anélkül is.

Műszeres analitikai módszerekkel történő, forrást meghatározó vizsgálatok lehetnek:

 - DNS-tipizálás gél-elektroforézissel vagy kapilláris-elektroforézissel,
 - műanyagok összehasonlítása infravörös spektroszkópiával,
 - polimerek PyGCMS (pirolízis – gázkromatográf – tömegspektrométer) vizsgálata,
 - üvegek összehasonlítása,
 - kábítószerek kémiai profiljának meghatározása.

Műszeres analitikai vizsgálatok nélküli, forrást meghatározó vizsgálatok lehetnek:

 - kézírás-összehasonlítás,
 - ujjnyom-azonosítás,
 - nyomszakértői azonosító tevékenységek (eszköznyomok, lábbelinyomok stb.),
 - szörképletek összehasonlító vizsgálata,

- sebek összehasonlító vizsgálata,
- talajminta (vakolatminta) mikroszkópos összehasonlítása,
- csontleletek vizsgálata,
- rész-egész vizsgálatok (törésfelületek stb.).

A műszeres analitikai eszközök nélkül végzett azonosítást (a szabványtervezet szerint) megerősítésként egy másik képzett szakértőnek is meg kell ismételnie.

3. A bűnjeltárgy és adott hatás közti kapcsolat meghatározása. Ezekkel a módszerekkel vizsgálja a szakértő, hogy a vizsgált elváltozás létrejöhett-e adott esemény hatására, másrészt vizsgálhatja azt is, hogy az adott hatás lefolyhatott-e egy bizonyos módon. Ennek szakértői eszköze lehet a kísérlet, amelynél fontos követelmény, hogy az eseményre vonatkozó más verziók (hipotézisek) alátámasztására vagy kizárására is alkalmas legyen. Ilyen vizsgálatok lehetnek:
 - ruházat károsodásainak vizsgálata,
 - sebek keletkezési mechanizmusainak vizsgálata,
 - a vérnyomelemzés,
 - a zárok nyitásának vizsgálata.

Ezen, nyomszakértői kompetenciába tartozó módszerek mellett ide tartozik a tűz mozgásának (és így keletkezési helyének) meghatározása, a halál okának meghatározása stb.

4. A rekonstrukció során a szakembereknek figyelembe kell venniük minden kontextusra vonatkozó információt, tehát az esemény egész „forgatókönyvét”. Nem uralthatja a rekonstrukciót egyetlen verzió, illetve valamennyi, az eljárás alapján felmerült adatot értékelni kell. Emellett mindig meg kell fontolni alternatív magyarázatok lehetőségét is. Ilyen rekonstrukciós tevékenység lehet a lőirányok meghatározása, a halál okának komplex meghatározása, a közlekedési balesetek során a jármű útvonalának, lassulásának rekonstruálása stb.

A szabvány fenti, részletes felosztása mellett van valamennyi hiányérzetünk. Nem szerepelnek ugyanis azok a vizsgálatok, amelyek mennyiségi mérésekre épülnek. A szabvány logikáját folytatva ezek között is megkülönböztethetünk műszeres analitikát használó és nem használó módszereket. Műszeres analitikára és mennyiségi mérésre épül például a véralkohol-vizsgálat, vagy

a kábítószeres hatóanyag-tartalmának vizsgálata. Nem használ műszeres analitikai eszközöket, de tulajdonképpen mennyiség meghatározására épül az értékbecslő, kárbecslő munkája.

3.3.5. Nem technikai azonosító tevékenységek

Ilyennek tekintjük mindenekelőtt a pszichológiai, elmeorvosi vizsgálatokat, diagnosztikai megállapításokat. Ugyanis ennek során a vizsgált személy egyes megismert, sajátos vizsgálati módszerekkel feltárt tulajdonságait többé-kevésbé előre definiált kategóriákba (diagnózisokba) sorolják.

A pszichológiai vizsgálat „soft” területein a pszichológiai tesztekkel és exploratív eszközökkel feltárt ismérveket a szakember saját szakmai tapasztalataival, esetleg szakirodalmi adatokkal veti össze, és így nyilatkozik például a vallomás élményszerűségéről, azaz azonosítja, megfelelteti annak „valóságostartalmát”.

Ide tartozhat bizonyos szempontból az adatbányászat kriminalisztikai felhasználása, amikor például telefonok híváslistáiból, a mobiltelefon-adótornyai cellainformációiból történik olyan hívószám-azonosítás, ami elvezethet az elkövetőhöz. Hasonló adatbányászat szükséges az autópálya fizetőkupai által rögzített rendszámok, más esetekben a bankszámlaszámok stb. azonosításához is.

Az elkövetők személyiségprofiljának megalkotása szintén tartalmaz azonosítási mozzanatokat. Az FBI alárendeltségébe tartozó Viselkedéstudományi Egység (BSU⁶⁴) munkatársai „soft” pszichológiai és szociológiai eszközökkel, a nyomozók által aprólékosan összegyűjtött, részletes ügyadatokban azonosítani tudják azokat a kézjegyértékű mozzanatokat,⁶⁵ amelyek az elkövetőre jellemzők, így akár különböző bűncselekményeket is összekapcsolhatnak, felfedve a sorozatjelletet.⁶⁶

⁶⁴ RESSLER, Robert K. – BURGESS, Ann W. – DOUGLAS, John E. (1995): *Sexual Homicide – Patterns and Motives*. New York, Lexington Books. IX.

⁶⁵ DOUGLAS, John E. – BURGESS, Ann W. – BURGESS, Allen G. – RESSLER, Robert K. (2006): *Crime Classification Manual*. San Francisco, Jossey-Bass. 19–30.

⁶⁶ DOUGLAS, John – OLSHAKER, Mark (1998): *Sorozatgyilkosok*. Budapest, GABO. 230.; Vö. DOUGLAS et al. 2006, 19–30.

3.3.6. Az azonosság logikai fogalmáról

„Minden valami az, ami.”
(Leibniz)⁶⁷

Leibniz az alábbi meghatározását adta az azonosságnak: „*eadem sunt quorum unum potest substitui alteri salva veritate*”, azaz „azonosak azok, amelyek közül az egyik helyettesítheti a másikat, az igazság épségben maradása mellett”.⁶⁸

Azaz:

$X=Y$ abban és csakis abban az esetben, ha X mindazokkal a sajátosságokkal rendelkezik, amelyekkel rendelkezik Y , és ha Y -nak sajátja mindazon tulajdonság, amellyel X rendelkezik. Vagy egyszerűbben (Alfred Tarski meghatározása szerint), $X=Y$ akkor és csak akkor, ha X -nek és Y -nak minden tulajdonsága közös.⁶⁹ Ilyen dolgok a valóságban nem léteznek. Nincsenek olyan dolgok, amelyek minden szempontból azonosak lennének egymással. Ha másban nem, a téridőben elfoglalt helyükben mindenképpen különböznek.⁷⁰ (Leibniz tételeit megkísérelték cáfolni olyan világok feltételezésével, ahol mindössze két egyforma vasgolyó létezik, más semmi, így a két vasgolyó térbeli helyzeténél fogva sem különböztethető meg egymástól. Még ezekben az esetekben is kimutatható azonban, hogy vagy az önkényes premisszák hibásak, vagy a következtetés nem állja meg a helyét.⁷¹)

A dolgok azonosságának kizártságából következik minden egyes dolog egyedisége.

⁶⁷ „*Chaque chose est ce qu'elle est.*” FOGARASI Béla (1951): *Logika*. Budapest, Akadémiai. 28.

⁶⁸ ANGELELLI, Ignacio (1967): On Identity and Interchangeability of Leibniz and Frege. *Notre Dame Journal of Formal Logic*, Vol. 8. No. 1–2. 94–100.

⁶⁹ G. HAVAS Katalin (1964): *Az azonosság törvénye a hagyományos és a modern formális logikában*. Budapest, Akadémiai. 35.

⁷⁰ G. HAVAS 1964, 36.

⁷¹ BODA Mihály (2007): Az azonosság egy jellemzője: a Leibniz-elv. In BODA Mihály: *Az emberi tudatosság. Filozófiai problémák és megoldások*. Budapest, L'Harmattan. 13–27.

„[A]z egyedi éppúgy nem létezik általános nélkül, mint megfordítva: általános egyediség nélkül, mindkettő pedig az átmeneti szintézisüket jelentő különös kategóriája nélkül. [...] A dolgok és viszonyok térben és időben határolt egységeinek összessége alkotja az egyedi testeket. Mert hiába megfoghatatlanok, illetve csak probabilisztikusan megfoghatók a mikrovilág testeinek határai, hiába megkülönböztethetetlen két arany-atom egymástól, ha nem lennének az egyediség minimális védjegyével, a térben és időben való határokkal megkülönböztetve, akkor nem lehetne kettő belőlük, jóllehet mérhetetlenül több van [...]”⁷²

Teljes azonosság nemcsak két dolog közt nem létezik, de egyazon dolog az időben sem tekinthető önmagával azonosnak. Epheszoszi Hérakleitosz híres – már idézett – mondása nagyjából 2500 éves: nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba, mert az már nem ugyanaz a folyó. (Napjainkban Laár András fejtegeti azt, hogy nem tudhatjuk meg egymásról, hogy mennyi idősek vagyunk, hiszen az erre vonatkozó kérdés feltétele és a válasz elhangzása, illetve megértése során is folyamatosan múlik az idő, tehát a válasz tartalma soha nem lehet valós.)

Még ha egy szabályos, nem mozgó vasgömböt is tétélezünk fel, gondolkunk arra, milyen könnyen változik a vas hőmérséklete a környezet hatására, a hőmérséklet hatására pedig hőtágulás lép fel, stb. Még a szabályos vasgolyó sem azonos tehát korábbi vagy későbbi önmagával teljes egészében.

A fentiekből következően az olvasó sem azonos tegnapi önmagával: azóta hámsejtek százezreit vesztette el és növesztette újra; egy-két tizedmillimétert nőtt a haja, milligrammban mért testtömege is bizonyára változást mutat, vércukorszintje sem állandó, és így tovább. Pontosítva kicsit ezt a tételt: teljes egészében nem azonos, de számtalan szempontból mégis azonos lehet: ez a *viszonylagos azonosság*. A viszonylagos azonosság mindig véges darabszámú tulajdonság tekintetében áll csak fenn, és pontos tartalma nyilván ezektől a tulajdonságoktól függ. Az iPhone 4s okostelefon típusát tekintve azonos valamennyi iPhone 4s okostelefonnal. Okostelefon mivoltát tekintve azonos valamennyi egyéb okostelefonnal a világon. Apple-termékként azonos a világ valamennyi Apple-termékével. Műszaki cikk mivoltában azonos lehet a világ összes tévéjével vagy villanyborotvájával is.

⁷² SZIGETI József (1998): Azonosság és nem-azonosság azonossága. *Magyar Filozófiai Szemle*, 4–6. sz. Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00100/00186/00002/9846szigeti.html> (A letöltés dátuma: 2017. 10. 30.)

Áruként azonos lehet X mennyiségű krumplival. A beépített LED-lámpára tekintettel azonos a fáklyákkal és gyertyákkal (ugyanis a sötétben világítunk vele). Az „én tulajdonomként” azonos az „én gépkocsimmal”.

A viszonylagos azonosság tehát megfogalmazható úgy is, hogy az adott egyedi tárgy véges darabszámú tulajdonságánál fogva beletartozik egy olyan osztályba, amelybe több-kevesebb, ugyanazon tulajdonsággal rendelkező más tárgy is beletartozik. Ezek az osztályok alosztályokra bonthatók, és főosztályokká csoportosíthatók a végtelenségig. De nem (feltétlenül) átjárhatók! A fenti iPhone 4s egyrészt Apple-gyártmány, másrészt okostelefon, és ugyan van nagyon sok Apple-gyártmányú okostelefon, de nagyon sok okostelefon nem Apple-gyártmány, nagyon sok Apple-gyártmány pedig nem okostelefon.

A viszonylagos azonosság hátterében álló tulajdonságok némelyike gyorsan változik, némelyike lassan. A fent már említett vasgolyó hőmérséklete folyamatosan változik a környezet hatására. Ennek során térfogata is változik. A korrózió során összetétele is változik, ezáltal tömege is. Beláthatjuk azonban, hogy e változások némelyike olyan csekély mértékű, hogy ha észleljük is, gyakorlatilag nem zavar bennünket. Más változások nagyobbak, viszont olyan lassan mennek végbe, hogy az megint csak nem zavar bennünket.

A kriminalisztikai szakirodalom ezt a folyamatos változást megszakító – viszonylag állandó – szakaszokként interpretálja.⁷³ Evvel a nézettel nem értünk egyet, pontosabban igen leegyszerűsítőnek tartjuk. A folyamatos változás nem szakad meg, soha nincsenek állandó szakaszok. „Állandóságot” akkor észlelünk, ha a változás túl lassú, vagy túl csekély mértékű.

Természetesen lehetnek olyan tulajdonságok, amelyek esetében a folyamatos változás nem így látható, mert a tulajdonság dichotómikus, vagy legalábbis diszkrét. A fenti példánál maradva, az iPhone 4s abban az esetben „szűnik meg” okostelefonnak lenni, ha teljesen elavul, és már nem képes betölteni e funkcióját. Apple-termék mivolta is akkor szűnik meg majd, ha már felismerhetetlenné vált.

A viszonylagos azonosság kapcsán felteendő legfontosabb kérdés tehát a „milyen értelemben?” vagy „milyen szempontból?” Így kiküszöbölhetünk bizonyos következtetésbeli hibákat.

⁷³ KATONA Géza (2002): *A kriminalisztika és a büntügyi tudományok. Gondolatok a 21. század kriminalisztikájáról*. Budapest, BM. 147.

A zöld kellemes.
 Ez a kép zöld.
 Ez a kép kellemes.
 És:
 A piszkos kellemetlen.
 Ez a kép piszkos.
 Ez a kép kellemetlen.

Látható az ellentmondás: a kép egyszerre kellemes és kellemetlen?! Ez az úgynevezett quaternio terminorum, négyes hiba, amikor a következtetésünk három tétel helyett négyet (vagy többet) tartalmaz. A helyesen formulázott következtetés így néz ki.

A zöld kellemes.
 Ez a kép – uralkodó színvilágát tekintve – zöld.
 Ez a kép – uralkodó színvilágát tekintve – kellemes.⁷⁴

Uralkodó színvilágát tekintve kellemes, tisztasági állapotát tekintve kellemetlen, tömegét tekintve pedig 8,4356 kilogramm. Minden attól függ, milyen értelemben, milyen szempontból soroljuk adott osztályba.

A macska – emlősállat.
 A macska – főnév.
 Némely főnév – emlősállat.⁷⁵

A hiba itt is nyilvánvaló: eltérő értelemben használtuk a „macska” szót.

3.3.7. A klasszikus kriminalisztikai azonosítás

Hazánkban a szocializmus alatt írt kriminalisztikai szakirodalom a szakterület három jelentős elméletét különböztette meg: a nyomelméletet, a tükröződéselméletet és az azonosításelméletet. A szocialista rendszer világnézete rányomta bélyegét az azonosítás elméleti megközelítésére is, amit alaposan és részletesen leginkább a másik két alapvető elmélet fényében dolgoztak ki. Ennek eredményeként a „szocialista kriminalisztika” azonosításelmélet cím alatt a tárgyiasult elváltozásokban tükröződő nyomok azonosításával

⁷⁴ G. HAVAS 1964, 40.

⁷⁵ G. HAVAS 1964, 86.

foglalkozott. (Mindig megjegyezve, hogy a személyek emlékeiben tükröződő „nyomok” kutatása a krimináltaktika feladata.)

Azonosítás alatt tehát annak megállapítását vagy kizárását értik, hogy a vizsgált nyomok, nyomatok, illetve minták azonos nyomokozótól származnak vagy származhatnak-e.

Az azonosítás során általában helyszíni nyomot (a bűncselekmény eredményét) elemzik, és hasonlítják össze másik helyszíni nyommal vagy ellenőrzött körülmények közt felvett, elkészített nyomattal (mintával). Írásszakértés során „nyom” alatt az ismeretlen körülmények közt keletkezett bűnjelet értjük, „minta” alatt pedig az ellenőrzött körülmények közt felvett próbairást.

Az öt, úgynevezett klasszikus kriminalisztikai szakértői terület hagyományosan a következő: nyom-, ujjnyom-, írás-, okmány- és fegyverszakértés. (Ezek közül most – hely hiányában – az okmányszakértésnek nem szentelünk különösebb figyelmet.)

A klasszikus kriminalisztikai szakértői területek nem rendelkeznek úgynevezett anyatudománnyal. Természetesen felhasználnak (természet-) tudományos eredményeket, illetve azokra építkeznek, de ők maguk nem részei egyetlen természettudománynak sem. A nyomszakértés felhasználja a fizika és a kémia eredményeit, a fegyverszakértés, amely felfogható a nyomszakértés különös ágaként is, ezenfelül felhasználja a műszaki és a hadtudományok eredményeit is. A daktiloszkópia anatómiai, antropológiai eredményeket, az írásszakértés a fiziológia és a pszichológia egyes tételeit hasznosítja, azonban végső soron valamennyi szakterület „vonalkák nézegetésén” alapul, szabatosabban fogalmazva képi információk vizuális összehasonlításán.⁷⁶

A klasszikus kriminalisztikai szakterületeken az azonosítás metodológiáját talán legigényesebben a daktiloszkópia dolgozta ki.⁷⁷ Ez az úgynevezett ACE-V-módszer,⁷⁸ amely mutatis mutandis a többi klasszikus szakterületre is alkalmazható:

A (Analysis), azaz elemzés; C (Comparison), azaz összehasonlítás;
E (Evaluation), azaz értékelés; V (Verification), azaz megerősítés.

⁷⁶ KEREZSI Klára (2002): A tudományos bizonyíték. *Belügyi Szemle*, 50. évf. 11–12. sz.

⁷⁷ LEE, Henry C. (2001): *Advances in Fingerprint Technology*. Boca Raton, CRC Press.

⁷⁸ ROMANEK József – SOLYMOSI Józsefné – TAUSZIK Nagyvezsda (2004): *Daktiloszkópia 1904–2004*. Budapest, BM Duna Palota és. 118–126.

Az első három lépés a gyakorlatban természetesen folyamatosan folyik át egymásba. Értékelés történik már az analízis során is (például a nyom alkalmatlanságának kimondása), és történhet az összehasonlítás során is, azt mintegy rövidre zárva. (Kizárást sokkal gyorsabban ki tud mondani a szakértő, mint azonosságot.)⁷⁹

3.3.7.1. Elemzés („A”)

Bevezetéként vázoljunk fel egy idealizált iskolapéldát az analízis működésére! A vizsgált nyom gipszöntvényként érkezik a szakértőhöz. Az elemzés lépései során az alábbi tulajdonságok derülnek ki:

- a nyom lábbeli nyoma,
- a nyom 43-as lábbeli nyoma,
- a nyom valószínűleg sportcipő nyoma,
- a nyom X gyártó teniszcipőjének a nyoma,
- a nyom X gyártó Y fantázianevű, luxusteniszcipőjének a nyoma,
- irodalmi adatok és nemzetközi adatbázisok alapján tudható, hogy X cég Y cipőjét 2011 és 2013 közt forgalmazta, de 2013-ban a gyártósor átállítása miatt a talpon látható márkajelzés egyik betűjét ferdén tüntették fel, amely hibát a termék kivezetéséig nem korrigálták,
- a nyomban látható márkajelzéshiba alapján a nyomot okozó cipőt 2013-ban gyártották,
- a nyomot okozó cipő nem vadonatúj; a gipszöntvényvel sikerült rögzíteni tizenöt olyan mikroméretű sajátosságot, amelyek valószínűleg a rendeltetésszerű használat során jöttek létre, véletlenszerű helyeken, véletlenszerű méretben és alakban.

Az összehasonlítás tényleges megkezdése előtt az elemzés lépéseit elvégezzük a másik nyomon vagy a nyomaton (mintán) is. Ennek során akár az elején kizárást tudunk végezni. (Például azért, mert a másik esetben 45-ös méretű bakancsról van szó.)

A klasszikus azonosításelmélet egyik leglényegesebb fogalma a „sajátosság”. Minden dolog számtalan tulajdonsága alapján jellemezhető, és e tulajdonságok adott esetben szintén számtalan értéket vehetnek fel. Ezek összessége a dolog sajátossága. Korábban láttuk, hogy minden dolog egyedi, tehát két dolog esetében mindig lesz legalább egy olyan tulajdonság, amely

⁷⁹ CHAMPOD et al. 2004.

eltérő az egyikben és a másikban is. Azt is láttuk, hogy a legtöbb tulajdonság pontos értéke folyamatosan változik.

Az analízis vagy elemzés során az objektum összetett minőségeit tulajdonságokra kell felbontani. Az analízis a végtelen sok tulajdonság egységét felbontja, így ki tud nyerni egyszerű, összevetésre alkalmas tulajdonságokat.⁸⁰ Ez a szellemi művelet egyfajta absztrahálás: a szinte végtelen sok tulajdonság, sajátosság közül kiválasztják azokat, amelyek vizsgálhatók, amelyek az összehasonlításra szánt tárgyakban egyaránt megvannak vagy meglehetnek, illetve amelyek egyidejű fennállása a két tárgyban a tárgyak kapcsolatát igazolhatja.

A daktiloszkópiában ilyen sajátossági pontok a minúciák, az ujjnyomot alkotó bőrfodorszálok megszakadásai és elágazásai. A daktiloszkópiai nyom úgy keletkezik, illetve a nyom akkor minősül daktiloszkópiainak, ha az ujjakon, tenyereken, talpakon lévő bőrfodorszálok a felülettel érintkezve, a felületre az őket borító biológiai anyagot felhordva alaki jellemzőiket leképezik. A daktiloszkópiai nyom tehát a bőrfodorszál méretének és lefutásának rajzolata a felületen. A daktiloszkópiai nyom mint sajátos rajzolatban hátramaradt biológiai anyagmaradvány nagyon sok tulajdonsággal rendelkezik (vegyi összetétel, kémhatás, hőmérséklet stb.), ami a daktiloszkópiai azonosítás szempontjából indifferens. A daktiloszkópiai azonosítás szempontjából kizárólag a leképeződött rajzolat egyes jellegzetességei számítanak „sajátosságnak”, más tulajdonságra a daktiloszkópia nincs figyelemmel. Ez tehát egyfajta absztrakció.

Az analízis során születik döntés arról is, hogy a vizsgált nyom azonosításra alkalmas-e egyáltalán. Az alkalmatlan nyomok összehasonlítására nincs szükség. Egyes esetekben az alkalmasság kritériumait a szakmai protokollok kifejezetten tartalmazzák, más esetekben nem. Például hazánkban a daktiloszkópiai nyomtöredékek esetében tíz sajátossági pontnak kell meglennie, hogy a nyomot egyedi azonosításra alkalmasnak minősítsük, és megkezdhessük az összehasonlítást. E küszöbököt az egyes országok (szakértői intézetek vagy testületek) antropológiai vizsgálatok és matematikai számítások alapján határozták meg. Cummins és Midlo számításai alapján tíz sajátossági pont megismétlődésének valószínűsége nagyjából 1:1032, azaz egy a tíz a harminckettedikenhez.⁸¹ Lábbelinyomok azonosítása

⁸⁰ KATONA 1965, 113.

⁸¹ CUMMINS, Harold – MIDLO, Charles (1961): *Finger Prints, Palmes and Soles*. New York, Dover. 151–153.

során ugyancsak léteznek valószínűségszámítási modellek a sajátosságok ismétlődési esélyének meghatározására.⁸²

Más esetekben ilyen küszöb nincs. Pontosabban az analízis eredményeként a szakértő felelőssége annak meghatározása, hogy a vizsgált tárgy azonosításra alkalmas-e, azaz megkezdhető-e az összehasonlító vizsgálat.

3.3.7.2. *Összehasonlítás („C”)*

Az összehasonlítás során a kiválasztott sajátossági pontok összevetése történik meg. Ez a gyakorlatban általában először az analízisek eredményeinek összevetésével kezdődik: méret, fajta stb. azonos. A fenti lábbelinyomos iskolapéldánál maradvá: tegyük fel, hogy mindkét vizsgálati tárgy X gyártó Y márkájú, 2013-ban gyártott cipőjének nyoma. Ezt követően megkezdődhet az analízis során feltárt egyéb sajátosságok összevetése, ami általában a képi információk vizuális összehasonlítását jelenti. A véletlenszerűen kialakult mikroméretű sajátosságok méretét, elhelyezkedését, alakját veti össze a szakértő.

A gyakorlatban általában jellegzetes, referenciaként használható sajátossági pontok csoportját keresi a szakértő, és ahhoz viszonyítja a többi sajátossági pont helyzetét.⁸³

A vizsgálat során az egyes sajátossági pontok elszigetelt összevetése mellett a teljes sajátossági komplexum összevetése is megtörténik.⁸⁴

Tekintve, hogy minden dolog egyedi, a szakértő nyilván eltérő mikroméretű sajátosságokat is találni fog az összehasonlítás során.

3.3.7.3. *Értékelés („E”)*

Az értékelés során történik az analízis és az összehasonlítás eredményének meghatározása, az azonosságra vagy különbözősége vonatkozó következtetések levonása.

⁸² ÉLEK – HANKA (2014): Lábbelinyom-töredék mint tárgyi bizonyíték. A valószínűség-elmélet alkalmazásának lehetősége a nyomszakértői gyakorlatban és a bizonyítási eljárásokban. *Belügyi Szemle*, 62. évf. 3. sz. 5–29.

⁸³ ROMANEK–SOLYMOSSI–TAUSZIK 2004, 122.

⁸⁴ KATONA 1965, 157–158.

Az értékelés nagyon fontos része a talált különbségek helyes interpretálása. A két vizsgált dolog közt, ahogy láttuk, mindig lesz különbség. A kérdés így az, hogy a különbség mivel magyarázható.

Lőfegyver azonosítása esetén problémát jelenthet, ha a vizsgált lövedék kilövése és az összehasonlító mintát biztosító szakértői próbálövés között a fegyverrel sok lövést adtak le: a használatból eredő kopás és egyéb sérülések pont az egyedi azonosítást lehetővé tevő alkatrészek alakjait változtathatják meg.⁸⁵ Lábbelik esetében hasonló veszély áll fenn: a véletlenszerűen kialakuló elváltozások, amelyek az azonosítást elősegítik, pont a használat, az igénybevétel során alakulnak ki. Így a nyomképzés és az összehasonlító nyomat beszerzése közti időben a meglévő sajátosságok átalakulhatnak, új helyeken új sajátosságok bukkanhatnak fel.⁸⁶

Az azonosítást végző szakértőnek pontosan tisztában kell lennie a nyomképződés folyamatával, hogy az esetlegesen talált eltérések ne vezessenek téves kizáráshoz.

Ugyanakkor a hüvelykujjnak a két nyoma természetesen egymástól különböző lesz: még ha ugyanakkor, ugyanolyan festékkel, ugyanolyan papírra is történik a nyomatolás, merőben valószínűtlen, hogy valamennyi fodorszálból tizedmilliméterre pontosan ugyanakkora szakasz képződik le. Sőt, a festék és az ujjakat borító biológiai anyag egymáshoz viszonyított aránya is különbözni fog. Szerencsére ezek a jellemzők nem szükségesek a daktiloszkópiái szakértői munkához.

Magában az absztrakt rajzolatban is lehetnek ugyanakkor különbségek, amelyek alapvetően kizárási okok a daktiloszkópiában, egyes esetekben mégis magyarázhatók. Ilyen a bőr sérülése: például metszett, horzsolt, égett vagy lemart területek. Ha ezeken kívül van elég sajátossági pont, és azokban nincs különbség, akkor az egyik nyom esetén tapasztalt sérülés nem zárja ki az azonosságot.

Más esetekben a bőr és a felület találkozása okozhat változást: a fodorszál rendelkezik magassággal és szélességgel, azaz adott esetben képes a térben mozogni, meg tud dőlni. Ha nem merőlegesen, hanem szögben

⁸⁵ HAUTZINGER Zoltán (2001): A kriminalisztikai ballisztika. In FENYVESI Csaba – HERKE Csongor szerk.: *Minúciák. Tanulmányok Tremmel Flórián professzor 60. születésnapjának tiszteletére*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara. 161–171.

⁸⁶ ELEK – HANKA (2014): Lábbelinyom-töredék mint tárgyi bizonyíték. A valószínűségelmélet alkalmazásának lehetősége a nyomszakértői gyakorlatban és a bizonyítási eljárásokban. *Belügyi Szemle*, 62. évf. 3. sz. 5–29.

ér a bőr a felülethez, vagy különösen nagy erővel, akkor a fodorszál elhajolhat, lelapulhat. Két folyamatos fodorszál közt a megszakadás gyakori minúcia. Ez normál esetben pont így is képződik le. Ha azonban szögben, ferdén nyomódik a felületre, a fodorszál vége rá tud hajolni a mellette futó fodorszálra, és a leképződött rajzolat máris elágazásnak mutatja a minúciát. Ráadásul az ellenkező irányból nyomódva a másik irányba hajolhat a fodorszál vége, a másik mellette futó fodorszálra ráhajolva, így ebben az esetben a másik oldalon látunk elágazást.

Az értékelés eredménye lehet kategorikus azonosítás, kategorikus kizárás vagy valószínűségi vélemény a két véglet közt. Dialektikusan szemlélve, a valószínűségi vélemény az eggyel magasabb osztályban kategorikusnak minősülhet. Ismét a fenti sportcipős példánál maradva:

- Kategorikus egyedi azonosítás nem történt, de az kategorikus vélemény, hogy a nyom 2013-ban gyártott Y fantázianevű sportcipő.
- Pontos véleményt nem lehet adni, a cipő valószínűleg X gyártmány, de az kategorikus vélemény, hogy 43-as sportcipőről beszélünk.

Ezt az osztályozó vagy csoportba soroló azonosítást nevezi a szakzsargon csoportazonosításnak.

3.3.7.4. Megerősítés („V”)

Az igazolás során egy másik szakértő megismétli a vizsgálatot úgy, hogy az előző vizsgálat eredményéről nem tud semmit. Az értékelés eredménye akkor tekinthető igazoltnak, ha a másik szakértő is ugyanarra a következtetésre jut.

Az igazolás jelentőségét az adja, hogy a fenti ACE-V-módszer, illetve eleve a képi információk vizuális összehasonlítása sokak szerint nem tudomány, lévén nehezen számszerűsíthető, nehezen standardizálható eljárás, amelynek során rendkívül hangsúlyos szerepet kap a szakértő saját gyakorlata, saját meggyőződése. „A vizuális összehasonlítás módszereinek kialakulását nem előzte meg műszeres analitikai eljárások alkalmazása. [...] A műszeres kémiai, biológiai elemzésnél a bűnjelből nyert képet (például kromatogramcsúcsokat) a számítógép könyvtárában őrzött, a tudomány által elfogadott, hitelesített képekkel és azok adataival hasonlítják össze. Azoknál a szakértői ágazatoknál viszont, amelyeknél a vizsgálat a térinformációkból indul ki, a bűnjelvet vagy mintáját az azonosítandó személy- vagy

tárgnyilvántartásban őrzött vagy az adott eljárás céljára beszerzett nyomatával, írásmintájával stb. hasonlítják össze.”⁸⁷

Bármely egyedi, statisztikailag nem duplikálható esemény aprólékos vizsgálatánál rendkívül nehéz a bizonyító erő számszerű megbecsülése. Ugyanakkor statisztikailag nem duplikálható, véletlenvezérelt és gyakorlatilag egyedinek tekinthető esemény például a szilárd tárgyak törése is.

A klasszikus kriminalisztikai szakértői területek szinte kívül esnek a természettudományokon és az analitika szabályain. Éppen ezért, mivel eredményeik, főleg a tévedés lehetősége, általában pontosan nem számszerűsíthető, valami más módszerrel kell a szakértői tévedés vagy önkény lehetőségét csökkenteni (kizárni). Erre szolgál a második szakértő független vizsgálata.

3.4. Bizonyításelmélet

„Van-e emberhez méltóbb törekvés, mint az igazságkutatás?”⁸⁸
(Angyal Pál)

Ez a jegyzet rész a *kriminalisztikai bizonyítás* elméletével foglalkozik elsősorban, amit a filozófiai ismeretelméletből (gnoszeológiából vagy episztemológiából) vezetünk ugyan le, de ez mégsem filozófiai tananyag. Ezért a számos, helyenként egymással konkuráló elmélet közül általában kiválasztjuk azt, amelyik a kriminalisztikai megismerés szempontjából fontos, a többi elméletet pedig csak érintjük.

A szakirodalom a bizonyítás meghatározásánál ismeretlogikai, processzuális, pszichikai és ismeretelméleti megközelítést.⁸⁹ Mi ezek közül az ismeretelméleti megközelítést mutatjuk be, amibe azonban belehelyezzük a logikai, pszichikai és processzuális szempontokat is.

⁸⁷ KERTÉSZ 2002, 149–170.

⁸⁸ ANGYAL Pál (2010): *Emlékeimből*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. 8.

⁸⁹ ALFÖLDI Ágnes Dóra (2011): Gondolatok a büntetőeljárásbeli bizonyítás jelentőségéről és fogalmának elméleti megközelítéséről. *Jogelméleti Szemle*, 12. évf. 2. sz. 22.

3.4.1. Ismeret, bizonyítás és igazság

A kriminalisztika megismerő tevékenység.⁹⁰ A megismerés egyik leglényesebb összetevője az ismeret, a tudás. A tudás platóni definíciója az igazolt igaz hit. (Hogy ezt a hitet ne keverjük a vallásos hittel vagy bármely elhitt dologgal, mondhatunk meggyőződést is helyette.) Az igazolás feltétele óv meg attól, hogy tudásnak tekintsük a véletlen ráhibázást az igazságra.⁹¹

Az igazolt igaz meggyőződés definíciója csaknem 2400 éven át megállta a helyét, mígnem a 20. század második felében felbukkantak az úgynevezett Gettier-kihívások. Edmund Gettier példái paradoxonok, amikor a személy meggyőződése nem a megfelelő bizonyítékok miatt találkozik az igazsággal. Így bevezet a platóni hármast mellé egy negyedik kritériumot: az igazolt igaz hit megfelelő bizonyítékok alapján alakul ki.⁹²

„A megismerés [...] csak akkor tölti be szerepét, ha a megszerzett ismeretek igazak.”⁹³ „Bizonyítani tehát annyit tesz, mint „valamely tétel igazságát más bizonyos, azaz igaz okok alapján megállapítani. [...] A bizonyítás feladata ezek szerint egyrészt a büntetendő cselekmény megtörténtét, másrészt a tettesként gyanúba fogott személy és a cselekmény közötti okozati összefüggést, valamint mindkettőnek olyan kísérő körülményeit (pl. beszámíthatóságot kizáró okok, minősítő körülmények, mentő- és enyhítő-, terhelő- és súlyosító körülmények stb.), amelyeknek az anyagi vagy alaki szabályok [...] alkalmazása szempontjából jelentőségük van, az ítélkező bíróság előtt kétségtelené tenni.”⁹⁴

⁹⁰ ANGYAL Miklós (2016): A kriminalisztikai megismerés, avagy a kriminalisztika megismerése. In FENYVESI Csaba – HERKE Csongor szerk.: *A munkát nem lehet eltitkolni – Tiszteletkötet Tremmel Flórián professor emeritus 75. születésnapjára*. Pécs, PTE ÁJK, 9–13.

⁹¹ ICHIKAWA, Jenkins Jonathan – STEUP, Matthias (2017): The Analysis of Knowledge. In ZALTA, Edward N. ed.: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Elérhető: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/knowledge-analysis/> (A letöltés dátuma: 2017. 05. 18.)

⁹² GETTIER, Edmund (1963): Is Justified True Belief Knowledge? *Analysis*, Vol. 23. No. 6. 121–123.

⁹³ BÓCZ Endre (2008): A bizonyítás egyes elméleti kérdései és gyakorlati problémái. *Kriminológiai Közlemények*, 65. sz. 95.

⁹⁴ RIDEGH–OLCHVÁRY–MILVIUS 1936.

3.4.2. Mi is az, hogy igaz?

„Igazságot kutat, törekszik megállapítani [...] tehát igazságot szolgáltat a bíró, mikor ítél. Az igazságot keresi az orvos, mikor [...] a betegséget felismeri, s a gyógymódot előírja. A felismert igazságok tájékoztatják a mérnököt, midőn épületet, hidat tervez, midőn talajviszonyoktól kezdve az építési anyagokig menően mindent figyelembe vesz, hogy alkotása a szilárdságtan követelményeinek megfeleljen, s egyben a művészi igényeket kielégítse.”⁹⁵

Az igazság kritériumait számtalan filozófus vizsgálta, és még az igazság fogalmában sincs köztük egyetértés. Ebben a jegyzetben az igazság úgynevezett adekvációelméletét vesszük alapul, később és helyenként kiegészítve a koherenciaelméletek egyes elemeivel. Mi is az az adekvációelmélet? A jegyzetrész mottójául választott Angyal Pál-idézet ekként folytatódik: „[...] értve igazságon a dolgoknak és az értelemnek egybevágóságát, vagy mint a régiek mondták: »veritas est adequatio est rei et intellectus«”⁹⁶

Az igazság adekvációelmélete Arisztotelésztől Aquinói Szent Tamáson át a dialektikus materializmusig megtalálható. Eszerint az igazság a valóság hű visszatükröződése az ember tudatában.⁹⁷ Azaz a megismerő szubjektum az objektumot, a megismerés tárgyát úgy reprodukálja, ahogyan az a tudaton kívül és attól függetlenül létezik.⁹⁸ Az igazság próbaköve a gyakorlat, ennyiben tehát a dialektikus materialista igazságelmélet nemcsak adekvációelméletként (a világ adekvát, hű, megfelelő tükröződése), hanem pragmatikus igazságelméletként is felfogható.⁹⁹

Az igazság legfontosabb tulajdonsága annak tartalmi objektivitása. Nem a megismerő szubjektumtól függ, hogy igazak-e azok a nézetek, amelyeket igaznak tart, hanem hogy e nézetek tartalmilag megfelelnek-e az objektív valóságnak. Az igazság azonban nem egyezik a valósággal, ez két különböző fogalom. A valóság objektív, nem jellemezhető az igaz vagy nem igaz tulajdonságokkal. Ilyen tulajdonságokkal csak a valóság tudati tükröképe rendelkezhet, és e tudati termékek eltérhetnek a valóságtól. Az igazság mint tudati termék vagy mint gondolat formáját tekintve szubjektív, tartalmát

⁹⁵ ANGYAL 2010, 8–9.

⁹⁶ ANGYAL 2010, 8.

⁹⁷ FÖLDESI Tamás szerk. (1976): *A dialektikus materializmus*. Budapest, Tankönyvkiadó. 234.

⁹⁸ SZIGETI Györgyné – VÁRI Györgyné – VOLCZER Árpád szerk. (1970): *Filozófiai Kíslexikon*. Budapest, Kossuth. 137.

⁹⁹ HÁRSING László (1999): *Bevezetés a tudományelméletbe*. Miskolc, Bíbor. 131.

tekintve azonban objektív, mert az igaz és hamis differenciálásának mércéje az objektív valósággal való egybeesés.¹⁰⁰ Ennek próbája pedig a gyakorlat.

Az igazság tehát tartalmát tekintve mindig objektív, ezért mi nem használjuk a (főleg régi) kriminalisztikai szakirodalomban meghonosodott „objektív igazság” kifejezést, hiszen másmilyen igazság, mint tartalmilag objektív és formailag szubjektív, nem létezik. Ugyancsak eltekintünk az abszolút és relatív jelzők használatától is. Az igazság abszolút és relatív jellege ugyanis dialektikus egységet alkot. Az igazságban mindig megtaláljuk az abszolút mozzanatot, azaz a teljesség részét: ez nem más, mint a valóság hű visszatükröződése. Ugyanakkor a valóság kimeríthetetlen, egyetlen igazság sem tudja teljes egészében visszatükrözni. Ennyiben tehát minden igazság relatív is.¹⁰¹

Az egyéb igazságelméletek között meg kell említeni Alfred Tarski szemantikai igazságelméletét, amely az adekvációelmélet továbbfejlesztése annyiban, hogy „igaznak” vagy „hamisnak” a nyelvi kijelentéseket tekintjük. A redundanciaelmélet (Frank P. Ramsey vagy Alfred J. Ayer) szerint nincs valódi igazságprobléma, mert a két mondat: „igaz, hogy az 5 prímszám” és „az 5 prímszám” közt valójában nincs különbség. A performanciaelmélet (Peter F. Strawson) szerint az „igazság” nem a dolgok tulajdonsága, sőt, nem is tulajdonság. Kijelentésével tartalmilag nem mondunk semmit, hanem pusztán nyelvi teljesítményt (performanciát) nyújtunk. Jürgen Habermashoz köthető az igazság diszkurzív elmélete, amely szerint egy kijelentés akkor és csak akkor igaz, ha vele szemben egyetemes konszenzus érhető el. Azaz megalapozott konszenzussal a kijelentés beilleszthető a már elfogadott, koherens kijelentések közé. És ez elvezet az igazság koherenciaelméleteihez (Francis H. Bradley, Brand Blanshard, Otto Neurath, Nicholas Rescher), amelyeket nem mutatunk be részletesebben, de később használni fogunk belőlük egyes elemeket.

¹⁰⁰ FÖLDESI Tamás szerk. (1976): *A dialektikus materializmus*. Budapest, Tankönyvkiadó. 234–235.

¹⁰¹ FÖLDESI 1976, 238–239.

3.4.3. A bizonyításelmélet általában

Finszter Géza kriminalisztikaelméleti monográfiájában a bizonyításelmélet két oldalaként a processzuális és kriminalisztikai bizonyításelméletet vázolja fel.

Processzuális bizonyításelméletnek a büntetőeljárás jog tudománya által feltárt törvényszerűségek és fogalmak együttesét értjük, amely alkalmas arra, hogy megállapítsa a büntetőjogi megismerés sajátosságait, a büntetőeljárás szabályozás intézményeit és a szabályozás módját, értelmezze a büntetőeljárás tételes jogot, és tegyen ajánlásokat a jövőbeni szabályozásra.¹⁰² Ez tehát a bizonyításelmélet eljárásjogi, alaki oldala.

A bizonyításelmélet tartalmi oldala pedig a kriminalisztikai bizonyításelmélet, amelynek főbb elemeit Finszter így foglalja össze:

A kriminalisztikai bizonyításelmélet központi kategóriája a gyanú. A kiinduló adatokat tekinti a nyomozás legfontosabb irányjelzőinek. Analízist használ, a múltban történt eseményeket kívánja rekonstruálni. Az azonosítás során tárja fel a bizonyítandó tények és a bizonyító tények közti kapcsolatot. Végül, de nem utolsósorban fő kifejezési eszköze az ajánlás. Így a kriminalisztikai bizonyításelmélet főbb területei a kriminalisztikai ajánlások kidolgozásának metodikája, a gyanú kriminalisztikai szempontú tanulmányozása, a nyomtan elmélete és az azonosítás módszertana.¹⁰³

A processzuális bizonyításelmélet a büntetőeljárás megismerés következő sajátosságaira fordít különös figyelmet: annak összetettségére, a megismerés akadályaira, a büntetőigény hatalmi jellegére és a bizonyítási tevékenység szabályozhatóságára.¹⁰⁴

Összetett, amennyiben felhasználja a mindennapi élet tapasztalatait (például laikus tanúk vallomása), épít a szakmai felkészültségre (amilyen maga az igényes kriminalisztika is), de igénybe veszi a tudományos ismereteket is (szakértői munka).

¹⁰² FINSZTER 2007, 32.

¹⁰³ FINSZTER 2007, 46.

¹⁰⁴ FINSZTER 2007, 28.

A megismerést akadályozza, hogy a bűncselekmény sokszor a mindennapok szövedékébe ágyazott triviális tény, egy emberi cselekvés a számtalanból, ami ráadásul a múltban történik, sőt, az esetek többségében az elkövető rejtteni igyekszik azt.

A büntetőigény hatalmi jellege következik az állam legális és legitim erőszak-monopóliumából, illetve az állam felelősségéből a közbiztonság fenntartásában.

A bizonyítási tevékenység szabályozhatósága szerint a büntető anyagi jog normái alkalmasak arra, hogy meghatározzák a bűncselekményeket és azok szankcióit, a büntetőeljárás jog pedig arra, hogy előírja a büntetőigény érvényesítésének formáját. Ezáltal felismerhetővé válik a büntető jogalkalmazásnak az a terepe, ahol a bűnüldözés társadalomvédelmi és igazságszolgáltatást előkészítő funkciói, valamint a büntető igazságszolgáltatás bizonyítási és ítélkezési funkciói szabadon érvényesülhetnek.¹⁰⁵

3.4.4. Jogi igazság, erkölcsi igazság, ismeretelméleti igazság

Finszter Géza fentebb idézett művében a büntetőeljárásbeli megismerés gátjai közt említi a jogi eszközökből következő akadályokat, amennyiben a jogi igazság nem mindig esik egybe az erkölcsi igazsággal, és nem alkalmas az ismeretelméleti igazság igazolására.¹⁰⁶

Az igazság egyfajta redukcionista felfogása alapján ugyanis gyakorlatilag a jog nem igazságot követel, hanem az igazságra vonatkozó meg nem támadott állítást.¹⁰⁷ Ha tehát adott kérdésre a valóságnak megfelelő válasz nem ismert, de a rendelkezésre álló válasz nem képezi vita tárgyát, vagy a kérdést esetleg fel sem teszik, az eljárás lefolyik a tényleges igazság ismerete nélkül is. Ez nem keverendő össze a polgári eljárásjogi felfogással, ahol az egyik fél által sem vitatott állításokat nem szükséges bizonyítani. Ebben az esetben ugyanis azért nem vitatja senki az állítást, mert annak tartalmát minden résztvevő a valóságnak megfelelőnek, azaz igaznak tartja.

¹⁰⁵ FINSZTER 2007, 32.

¹⁰⁶ FINSZTER 2007, 29.

¹⁰⁷ VARGA Csaba (1992): *A bírói ténymegállítási folyamat természete*. Budapest, Akadémiai. 148.

A jogi megismerés további sajátossága, hogy a jog minősít, azaz tényekként kiválaszt a történekekből olyan elemeket, amelyeket utóbb ilyen vagy olyan normatív vonatkozásba hozhat. Így a jog nem is a tényekben magukban, hanem csakis azok referenciált felfogásában érdekelt.¹⁰⁸ A valóság feltárása és megértése azt a célt szolgálja, hogy a tényeket véges számú, előzetesen kodifikált zárt halmazok elemeiként definiálja, vagyis osztályozza.¹⁰⁹

In dubio pro reo, azaz kétség esetén a terhelt javára kell dönten. Az ismeretelméleti igazság, a tudományos igazság keresése közben ilyen elv nem létezik. A komplex kriminalisztikai bizonyítás részét képező mikrobizonyítás, a szakértői vizsgálat és véleményalkotás során sem számít ez az elv.¹¹⁰

Az erkölcsi igazság és a jogi igazság szembeállítására tételezhetünk fel olyan példákat, amikor a kétséget kizáróan bizonyított bűncselekmény elkövetőjét felmentik életkora miatt, vagy amikor elítélik a jogos védelem kereteit túllépő személyt.

3.4.5. Felderítés és bizonyítás

A bizonyításra a büntetőeljárásban többféle meghatározás létezik, amelyek a lényegét – koronként eltérően – a következőképpen fogalmazzák meg:

„A bizonyítás a büntetőeljárásban azoknak az eljárási cselekményeknek és jogviszonyoknak az összessége, amelyek arra irányulnak, hogy az ügydöntő hatóságok (a nyomozás során a nyomozó hatóság, a büntető perben a bíróság) a büntetőügy eldöntéséhez szükséges tényeket következtetés útján az objektív valóságnak megfelelően megállapítsa.”¹¹¹

„A bizonyítás az igazság feltárásának és igazolásának folyamata a büntetőeljárásban, mely a büntetőügyekben eljáró hatóságoknak és résztvevő személyeknek a bizonyítékok összegyűjtésére, vizsgálatára

¹⁰⁸ VARGA 1992, 63.

¹⁰⁹ VARGA 1992, 151.

¹¹⁰ TREMMEL Flórián (2006): *Bizonyíték a büntetőeljárásban*. Pécs, Dialóg Campus. 141.

¹¹¹ MÓRA Mihály (1960): A bizonyítás fogalma, tárgya és a bizonyítékok mérlegelése a büntetőeljárásban. *Jogtudományi Közöny*, 15. évf. 12. sz. 662–670.

és értékelésére irányuló – a büntetőeljárás szabályaival összhangban lévő – tevékenységben valósul meg.¹¹²

„A bizonyítás lényegi eleme a megismerés, mely folyamatban természetesen jelentős szerepet játszanak a logika szabályai, különösen a közvetett bizonyításnál, valamint a bizonyítás eljárásrendje, a bírói meggyőződés, a pszichológiai tényezők is hangsúlyosak.”¹¹³

Ahogy korábban említettük, abból a premisszából indultunk ki, hogy a kriminalisztika egyfajta megismerő tevékenység. Filozófiai értelemben a megismerés feltárásból és bizonyításból áll, ahol a feltárás az új, de még nem bizonyított ismeretek megszerzése. A valóságot a feltárás közvetíti a bizonyítás számára, és a bizonyítást a valóság csak feltárt formában érdeklí.¹¹⁴ A kriminalisztikában feltárás alatt a felderítést értjük, amelynek eszköze, illetve megvalósulása a nyomozó hatóság tág értelemben vett adatgyűjtő tevékenysége.

A felderítés és a bizonyítás egymástól különböző tevékenységek. Alaki szempontból a felderítés alakszerűtlenebb, nincs eljárásjogi formaságokhoz kötve, szemben a bizonyítással. A felderítés során a nyomozó hatóság a legváltozatosabb körből gyűjthet adatokat. Azaz „mindenféle adat, tény, vélemény, információ és adatforrás felhasználható, amely alkalmas az [...] igazság feltáráására.”¹¹⁵ A számtalan beszerzett adat jelentős részét kirostálják az eljárás során, egyrészt tévességük, pontatlanságuk miatt, másrészt irrelevanciájuk, nem a tárgyhoz tartozásuk miatt. Tartalmi szempontból a felderítés az ismeretlen körülmények tisztázása,¹¹⁶ a bizonyítás pedig a (felderített) releváns adatok valódiságát igazoló eljárás.¹¹⁷ Ezért a felde-

¹¹² KERTÉSZ 1972b, 222.

¹¹³ HÁGER Tamás (2014): Gondolatok a büntetőeljárás fogalmáról és a bizonyítás elméleti háttéréről. *Iustum Aequum Salutare*, 10. évf. 3. sz. 51–64.

¹¹⁴ FÖLDESI Tamás (1967): *A marxista filozófia bizonyításelméletének alapjai*. Budapest, Kossuth. 202.

¹¹⁵ LAKATOS János (1998): *A nyomozás, a felderítés és a bizonyítás kriminalisztikai alapfogalmai és alapösszefüggései*. Budapest, Rejtjel. 9.

¹¹⁶ LAKATOS János (2004): A nyomozás – kriminalisztikai szempontból. In Bócz Endre szerk.: *Kriminalisztika I*. Budapest, BM. 126.

¹¹⁷ LAKATOS 1998, 14.

rítés és a bizonyítás a múltbéli esemény megismerése során két különböző (minőségi) fokozatnak is tekinthető.¹¹⁸

A bizonyításnál egyetlen verzió levezetése, illetve kimutatása, demonstrációja történik, ez az „egyverziós” megismerési szint, szemben a felderítéssel, amikor még „többverziós” szinten van a tudás. Más megközelítésben a felderítés még a magántudomás, a sejtés szintjén van, ezzel szemben a bizonyítás már köztudomás jellegű, mások számára is megérthető, belátható igazság kimondásához vezet.¹¹⁹

„Az adatok összegyűjtése és vizsgálata során alakulnak ki a bizonyítékok.”¹²⁰

„Az adat és a bizonyíték nem azonos fogalom. Az adatgyűjtés nem bizonyítékokat, hanem csupán adatokat eredményez. A bizonyítékok ezután az adatokon épülnek fel. Vagy egyes adatok emelkednek önmaguk az említett műveletek révén (vizsgálat, bírálat stb.) a bizonyítékok fokára, vagy pedig több adat együttesen szolgáltat a közöttük levő összefüggés, egymásratalás révén bizonyítékot. Vannak olyan adatok is, amelyek a bizonyítéknyerésnél nem használhatók fel, ezek a rostálásnál kihullanak.”¹²¹

3.4.5.1. Bizonyít-e a nyomozó?

A szocialista büntetőeljárásban a nyomozás a tárgyalással elvben azonos súlyú volt. Ez a megközelítés viszont felvetheti annak lehetőségét, hogy a tárgyalás üres formassággá, a nyomozati anyag megállapításának pusztá ellenőrzésévé redukálódik, hiszen a nyomozás már megállapította a bűncselekmény elkövetését, elkövetőjét és annak bűnösségét.¹²² Ez nyilván nem

¹¹⁸ LAKATOS 1998, 13.

¹¹⁹ TREMMEL 2006, 31.

¹²⁰ BALLA Lajos (2007): *Adalékok a titkos információgyűjtés, valamint a titkos adatszerzés kriminalisztikai és eljárási problémáihoz*. Elérhető: http://debreceniitelotabla.birosag.hu/sites/default/files/field_attachment/titkosadatgyujtes.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 04. 24.)

¹²¹ RIDEGH-OLCHVÁRY-MILVIUS 1936, 139.

¹²² BÓCZ Endre (1966): Bizonyítottság a nyomozásban. *Jogtudományi Közlöny*, 21. évf. 10. sz. 538–544.

volt így akkoriban sem. Hasonlóan a mai helyzethez, a nyomozó hatóság egyszerűen nem jogosult a bizonyosság megállapítására.¹²³

A „hatályos Be. alapján a nyomozás nem alkalmas arra, és nem is teheti a nyomozó hatóság, hogy megállapítsa a belátható igazságot. A nyomozás egy verziótágítási, illetve verziószűkítési folyamat, ezzel szemben a bíróság már csak egyetlen verzióval dolgozik”.¹²⁴ Azaz a felderítés szelektív megismerés,¹²⁵ a szónak abban az értelmében, hogy a beszerzett adatok közt folyamatosan szelektál a felderítést végző.

„A nyomozás nem csupán bizonyítási eszközök összegyűjtéséből és rögzítéséből áll, hanem elkerülhetetlen a nyomozó hatósági, illetve ügyészi értékelő tevékenység is, hiszen e nélkül lehetetlen lenne dönteni a vádemelés szükségességéről, és megvizsgálni megfelelőek-e a rendelkezésre álló bizonyítási eszközök. Ez az értékelő tevékenység azonban nem a klasszikus értelemben vett bizonyítás, amelyet a bíróság végez, hanem inkább verzió felállítás, illetve szűkítés, a célja az, hogy a nyomozás végén kirajzolódjon, milyen bűncselekmény történhetett és ki lehetett az elkövetője. Ezek a nyomozó hatósági megállapítások voltaképpen feltételezések, mivel a nyomozás nem az igazság megállapítására hivatott, viszont a feltételezéseknek nyomós indokuk van, mert bizonyítékokkal alátámasztott tapasztalatokon alapulnak.”¹²⁶

A „klasszikus értelemben vett” bizonyítás helyett értsünk eljárásjogi értelemben vett bizonyítást vagy a processzuális bizonyításelmélet szerinti bizonyítást. Filozófiai vagy logikai értelemben ugyanis a nyomozás során is folyik bizonyítás: ennek segítségével rangsoroljuk a verziókat, állítunk fel újabbakat, vonunk le következtetéseket és következtetünk azok meg-alapozottságára. A nyomozás az igazság feltárására hivatott, hiszen majd

¹²³ MIKLÓS Lajos (1962): Enyhített-e a terheltté nyilvánítás előfeltételein az új büntető eljárás? *Rendőrségi Szemle*, 10. évf. 9. sz. 857–861.

¹²⁴ BUDAHÁZI Árpád (2015): Bizonyítási kísérlet a felderítésben és a bizonyításban. In GAÁL Gyula – HAUTZINGER Zoltán szerk.: *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, 16. köt. 127–132.

¹²⁵ NÉMETH Zoltán György (2012): A nyomozó hatóság bizonyításban játszott szerepe, a nyomozati tényfeltárás és a bizonyítás összefüggései. *Jogelméleti Szemle*, 13. évf. 2. sz. 129–151.

¹²⁶ BUDAHÁZY 2015, 132.

a vádiratnak a valóságnak megfelelő vádat kell tartalmaznia, vagy a nyomozást meg kell szüntetni.

A nyomozás tehát az igazság feltárására hivatott, de nem a megállapítására. A kettő közt minőségi különbség van, amit a mindennapi élő nyelv használata során nem feltétlenül érzékelünk. A büntető eljárásjogban az igazság feltárása és az igazság megállapítása nem rokon értelmű kifejezés! Amikor a bíróság „megállapítja” a tényállást, akkor nem csupán konstatálja, hanem konstituálja vagy konstruálja is azt. A tényállás „hivatalosan” az lesz, amit a bíróság megállapít.

„Sok szempontból a jogerős bírósági döntés, bár lehetnek némi hiányosságai, hibái, az igazság erejével bír, mondhatni erősebbnek mutatkozik a valóságnál is.”¹²⁷

Joggal feltételezi a társadalom, hogy a jogerős ítélet megfelel az igazságosság követelményének. Ezt a *res iudicata pro veritate habetur* jogi tétel fejezi ki, azaz a jogerős ítéletet igaznak kell tartani.¹²⁸

Hasonló fogalmi zavar figyelhető meg a „bizonyítékok értékelése” terén. A Be. szerint a bizonyítékok értékelése is bírói feladat. Eljárásjogi értelemben ez feltétlenül igaz, köznapi értelemben azonban a nyomozó hatóság is folyamatosan értékeli, mérlegeli a megismert adatokat. Tehát „a nyomozó hatóság [...] értékelése csak a nyomozás tervezésére – melyről a törvény nem rendelkezik – van kihatással, az ügyész és a bíróság értékelő tevékenysége azonban komoly eljárásjogi következményekkel jár. Az ügyész értékelése és ténymegállapításai határozzák meg a bírósági bizonyítás irányát, a bíróság pedig a végrehajthatóság, megváltoztathatatlanság és az igazság erejével – és terhe mellett – értékeli a bizonyítékokat, és vonja le ténymegállapításait”.¹²⁹

¹²⁷ TREMMEL Flórián (2001): *Magyar büntetőeljárás*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus. 457.

¹²⁸ ELEK Balázs (é. n.): *Az igazság és a jogerő összefüggései*. Elérhető: www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/Elek%20Bal%20E1zs.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 04. 15.)

¹²⁹ NÉMETH 2012, 138.

3.4.6. A bizonyítás tartalmi kérdései

3.4.6.1. A bizonyítás tárgya

Bizonyítani kell a bűncselekmény valamennyi fogalmi elemét: a tényállás-szerúségét, ideértve a büntető törvénykönyv különös részében szereplő diszpozíció minden egyes tényállási elemét, az általános részben szereplő tényállási elemeket is (tévedés, kényszer, kísérlet stb.) és az okozati összefüggést, a bűnösséget (szándékosság, gondatlanság), illetve egyes esetekben a társadalomra veszélyességet is (az esetek többségében ezt vélelmezzük).¹³⁰

Bizonyítani kell a kriminalisztika hét alapkérdését (mi, hol, mikor, hogyan, ki, kivel, miért?).¹³¹

Bizonyítani kell a kiegészítő kriminalisztikai kérdéseket: például, hogy sorozatba illeszthető-e a bűncselekmény, vagy hogy mi lett a jogellenesen megszerzett javak sorsa. A korábbi eljárásjogi előírások kötelezővé tették a bűncselekmény elkövetését közvetlenül lehetővé tevő körülmények feltárását is,¹³² a jelenlegi szabályozás csak a fiatalok elkövetők esetén teszi kötelezővé az életkörülményeikre vonatkozó környezetanulmány elkészítését.¹³³

A bizonyításnak mindig ki kell terjednie a terhelő bizonyítékokon kívül az enyhítő és mentő körülményekre is.

A kétséget kizáróan nem bizonyított tény nem értékelhető a terhelt terhére. Ideértve azokat az eseteket is, amikor egy-egy tényállási elem kellő bizonyítottsága hiányában más (enyhébb) bűncselekményben történik a marasztalás. Ha leég egy kis ház, és abban életüket veszítik a bent alvó személyek, akkor beszélhetünk több emberen, különös kegyetlenséggel elkövetett emberölésről és közveszélyokozás alapesetéről; vagy halált okozó közveszélyokozásról; vagy halált okozó gondatlan közveszélyokozásról, vagy akár olyan balesetről, amiért senki nem felelős. Minden csak attól függ, hogy a szándékosságot és a célzatot hogyan sikerül bizonyítani.

¹³⁰ FÖLDEVÁRI József (2001) *Magyar büntetőjog. Általános rész.* Budapest, Osiris. 78–193.

¹³¹ FENYVESI Csaba (2017): *A kriminalisztika tendenciái. A bűnügyi nyomozás múltja, jelene, jövője.* Dialóg Campus, Budapest. 143.

¹³² 1973. évi I. törvény, 5. § (1).

¹³³ 1998. évi XIX. törvény, 453. § (2)–(3); Vö. 2017. évi XC. törvény, 683–684. §§.

3.4.6.2. A bizonyítékok felosztása¹³⁴

Sok szempont alapján oszthatjuk fel a bizonyítékokat, lássuk a gyakorlat szempontjából legjelentősebb kategóriákat! A bizonyíték lehet

- személyi vagy tárgyi;
- lehet eredeti vagy származékos;
- lehet közvetett és közvetlen;
- lehet reverzibilis és irreverzibilis;
- lehet terhelő vagy mentő;
- lehet jogellenes és jogszerű;
- lehet nyílt és titkos.

Személyi bizonyíték minden olyan, ami emberek emlékeire, tudati visszatükröződésre támaszkodik. *Tárgyi bizonyíték* minden olyan, ami anyagi elváltozásokra, tükröződésekre, az anyagi világ állapotára vonatkozik. A tárgyi bizonyítási eszközöket is tipikusan személyek, főleg szakértők közvetítik, és az eljárásba tipikusan szakvéleményként vagy okiratként (például szemlejegyzőkönyv) kerülnek be. A személyi bizonyítékok esetén is szóba kerülhet a vallomások igazságtartalmának műszeres ellenőrzése, vagy a titkos adatszerzés során a személy tudta nélkül rögzített közlései.

Eredeti bizonyíték, aminek a forrása elsődleges: a terhelt vagy a szemtanú vallomása, maga az eredeti tárgyi bizonyítási eszköz stb. *Származékos bizonyíték* mindaz, aminek a forrása áttételes: a hallomástanú vallomása, a tárgyi bizonyítási eszközről készült fényképfelvétel, leírás, rajz, öntvény vagy egyéb minta stb.

A *közvetlen bizonyíték* magára a büntetőjogilag releváns tényre vonatkozik, elfogadása esetén megállapítható maga a releváns tény. A *közvetett bizonyíték* nem magára a büntetőjogilag releváns tényre, hanem egy avval kapcsolatban, összefüggésben álló közbülső tényre, indíciumra irányul. A tárgyi bizonyítási eszközök döntő többsége közvetett bizonyíték lesz: a lábbelinyom nem a bűnösséget vagy az ölési cselekményt bizonyítja, hanem azt, hogy a lábbeli a helyszínen járt. Nagyon fontos kiemelni, hogy az indícium és a releváns tény közti kapcsolat mindig valószínűségi jellegű lesz.

¹³⁴ TREMMEL 2006, 82–89., 103–106., 151–166., 167–172.

A *terhelő és mentő bizonyítékokra* való felosztás sok relatív mozzanatot tartalmaz: ami az egyik gyanúsítottat menti, az a másik részére terhelő bizonyíték lehet. Az eljárás elején feltárt körülmény eleinte terhelő a gyanúsítottra, később az összkép ismeretében inkább mentő bizonyíték lesz belőle, stb.

A bizonyítékforrás elemzése során beszélhetünk reverzibilis, azaz tovább élő bizonyítékforrásról, ami akár a későbbi tárgyalásokon is *hic et nunc* (itt és most) vizsgálható marad, és beszélhetünk irreverzibilis, alkalmoszerű, érdemben egyszer, csak *ex tunc et alicundo* (akkor és ott) megjelenő bizonyítékforrásról. Reverzibilisek általában a személyi jellegű eredeti bizonyítékok, bár jelentős kivétel a felismerésre bemutatás vagy a tettestudomás észlelése. Reverzibilis lehet például a digitális adat, ha megóvják. Irreverzibilisek általában a tárgyi bizonyítási eszközök, azok megszerzése szemlén vagy kutatáson, továbbá a helyszín összképe stb.

A kriminalisztika jogi célok elérése érdekében, jogi keretek között zajló megismerési folyamat, így csak a jogi előírásoknak megfelelő bizonyítási eszközök kerülhetnek az eljárásba. A jogi előírásoknak meg nem felelő, jogellenes bizonyítékokat az eljárásban nem szabad felhasználni.

A bizonyítékok származhatnak operatív eljárásból, azaz titkos erők, eszközök és módszerek felhasználásával, és származhatnak nyílt nyomozási cselekményekből is. A titkos bizonyítékok a felderítést orientálhatják, bíróság előtt azonban csak megfelelő, szigorú alakszerűségekhez kötött okiratosítás (nyílttá tétel) után használhatók fel.

3.4.6.3. A bizonyítékfogalom összetevői

Tremmel Flórián bizonyításról írt monográfiájában felvázolja a bizonyíték lényegének négyféle megközelítését. Lételemleti szempontból a bizonyítékok ontológiai jelenségek, önmagukban tények, objektív létezők, függetlenül a hatóság tudatától. Gnoszeológiai (a mi szóhasználatunk szerint episztemológiai) szempontból a bizonyítékok lényege azok ismeretlemleti vonatkozása. Logikai megközelítésben a bizonyítékok a büntetőeljárásban logikai érvként (argumentumként) szerepelnek. A normatív megközelítés szerint pedig a bizonyítékok mint jogintézmények vizsgálhatók.¹³⁵

Ontológiai szempontból a bizonyíték objektív létező, függetlenül attól, hogy a megismerő tudomást szerez róla, vagy sem. A bizonyítékra vonatkozó

¹³⁵ TREMMEL 2006, 75–79.

bármilyen ismeret már más, episztemológiai szempontú megközelítésben kap szerepet. Ez a bizonyításméletben az objektíven létező tény és a rá vonatkozó ismeret (adat) elvi elhatárolását igényli.

A tények önmagukban, objektíven léteznek,¹³⁶ az adat pedig a tényre vonatkozó ismeret, a tény tudati visszatükröződése.¹³⁷ Más megközelítésben: az adat tények, fogalmak olyan megjelenési formája, amely alkalmas emberi eszközökkel történő értelmezésre, feldolgozásra, továbbításra.¹³⁸ A tény magának a valóságnak egy (többé-kevésbé körülhatárolható) jelensége,¹³⁹ a valóság viszont végtelenül összetett.¹⁴⁰ Az embertől, a megismerő tudattól függetlenül létező tények a maguk teljességében tehát nem ismerhetők meg. A megismerő mindig csupán adatokat szerezhet a tényről. A tény mindig objektív, az adat szubjektív. A tény mindig igaz, ez objektivitásából fakad. Az adat lehet pontos, pontatlan, téves vagy fiktív. Az adat mindig csak rész-visszatükröződése a ténynek, mert a tény abszolút teljes visszatükröződése maga a tény volna, hiszen minden dolog csak önmagával azonos.¹⁴¹ Tetszőlegesen sok, de véges számú, a tényre vonatkozó adat elvileg még nem adja vissza magát a tényt – „stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus” („a hajdani rózsa csak név, pusztá neveket markolunk”).¹⁴² Még szemléletesebb a távol-keleti példázat, ahol a vakok az elefánt testrészeit tapogatva próbálják jellemezni az egész állatot, természetesen sikertelenül.¹⁴³

A valóság, tény, adat, információ, dolog mind igen vitatott filozófiai fogalom, más művekben más-más értelemben használják őket. A tény – adat distinkció helyett egy másik, gyakori megközelítés a valóság – tény (ténybeli kijelentés).¹⁴⁴ Ebben a nézetben ugyanis tények általában véve, önmagukban nem léteznek, csakis valamely összefüggésben. A végtelen ténylehetőség közül a megismerő értékelése szelektálhat csak, és ez a szelekció a célja,

¹³⁶ KERTÉSZ 1972b, 40., 44.

¹³⁷ ALFÖLDI 2011.

¹³⁸ LŐWI Ildikó (2016): Információs hadviselés hatása az idegenellenességre. *Hadtudományi Szemle*, 9. évf. 1. sz. 249–259.

¹³⁹ KERTÉSZ Imre (2004): A bizonyítékok. In Bócz Endre szerk.: *Kriminalisztika I.* Budapest, BM. 141.

¹⁴⁰ FÖLDESI Tamás (1971): *A „megismerhetőség” modern problémái.* Budapest, Kossuth. 73.

¹⁴¹ KERTÉSZ 1972b, 322.

¹⁴² ECO 1988, 581.

¹⁴³ PETRÉTEI Dávid (2013): Gondolatok a helyszíni krimináltechnika egyes elméleti és gyakorlati kérdéseiről. *Belügyi Szemle*, 61. évf. 10. sz. 34–64.

¹⁴⁴ VARGA 1992, 26.

oka, módja által meghatározott. A megismerőnek az eredményt utána nyelvi formába is kell öntenie, nevesítenie, ami előfeltételezi a tény nyelven belüli értelmezését is. A tényre irányuló kérdésünk így a megkérdés okát, célját, azaz teljes kontextualitását előfeltételezi.¹⁴⁵

Nézetünk szerint a tény nem attól létezik, hogy adatokat kezdünk gyűjteni róla. A valóság tényekből áll, köztük olyan tényekből, amiket soha senki nem fog megismerni. Elismerjük, hogy a kriminalisztikai megismerés által feltárt tényállás valóban eszköz¹⁴⁶ a jogkérdések eldöntésében, és azt is elismerjük, hogy a kriminalisztikai megismerésnek éppen ezért a jogalkalmazás által igényelt kérdésekre kell választ keresnie, így valóban szelektál a tények közt. De ettől még valamennyi tényt ontológiai létezőnek tekintünk, a végtelen valóság alkotóelemének, amelynek a létezése nem függ attól, hogy ki és hogyan definiálja, határoolja le vagy határozza meg.

3.4.7. A bizonyíték mint jogintézmény

A bizonyíték a bizonyítási eszköz és a benne helyet foglaló ténybeli adat egysége.¹⁴⁷ Bizonyítási eszköznek a ténybeli adatok eljárásjogi keretek közötti anyagi megnyilvánulásait nevezzük.¹⁴⁸ A ténybeli adat és bizonyítási eszköz szoros egységet alkot, viszonyuk a tartalom és forma, a lényeg és jelenség viszonya.¹⁴⁹

A bizonyíték ontológiai természetéből fakad tehát, hogy a tény létezése nem függ a hatóság ismeretétől, de megfordítva: az objektíven létező tényeket az változtatja bizonyítékká, hogy azokat beszerzik. Tény, hogy valaki látja a rablást, de a tényen nem változtat, ha az illetőt soha nem hallgatja ki a hatóság. De a hatósági aktus híján a bizonyíték nem kerül be az eljárásba. A hatósági aktus minősége is számít: csak az eljárási szabályok betartásával beszerzett „ténybeli adatok” válnak törvényes bizonyítékká.

A büntető eljárásjog felsorolja a bizonyítási eszközöket: terhelti vallomás és tanúvallomás, szakértői szakvélemény, tárgyi bizonyítási eszköz és okirat. Felsorol továbbá nevesített bizonyítási eljárásokat: szembesítés és szakértők

¹⁴⁵ VARGA 1992, 98.

¹⁴⁶ VARGA 1992, 136.

¹⁴⁷ KERTÉSZ 1972b, 67.

¹⁴⁸ KERTÉSZ 1972b, 55.

¹⁴⁹ KERTÉSZ 1972b, 54.

párhuzamos meghallgatása, szemle, bizonyítási kísérlet és felismerésre bemutatás. (A 2017. július 1-jén hatályba lépő szabályozás szerint *bizonyítási cselekmény* különösen a szemle, a helyszíni kihallgatás, a bizonyítási kísérlet, a felismerésre bemutatás, a szembesítés és a műszeres vallomás-ellenőrzés. Az új törvény alapján a *bizonyítás eszközei*: a tanúvallomás, a terhelt vallomása, a szakvélemény, a pártfogó felügyelői vélemény, a tárgyi bizonyítási eszköz, ideértve az iratot és az okiratot is, és az elektronikus adat.)

Ezenkívül más eljárásokból is származnak bizonyítási eszközök, például tárgyi bizonyítási eszközök kényszerintézkedésekből, amilyen a lefoglalás, házkutatás, motozás, okiratok szaktanácsadók közreműködéséből vagy a nyomozó hatóság egyéb adatszerző tevékenységéből, az operatív munkából, a bünelemzésből. Sőt, okirati bizonyítékként „beemelhető” a büntetőeljárásba a korábban lefolytatott komplett eljárás is, amilyen az eltűnések, rendkívüli halálesetek miatti közigazgatási eljárás vagy a titkos információgyűjtés eredménye.

A nevesített bizonyítási eszközök körét előbb-utóbb szétfeszítik majd a digitális bűnjelek és bizonyítékok, ahogy jogalkotói tisztázást igényel a feljelentő által szolgáltatott bizonyíték (például az elkövető tudta nélkül készített kép- és hangfelvétel¹⁵⁰) vagy a nevesített bizonyítási eljárás során létrejövő bűnjel jogi sorsa is. (Le kell-e foglalni szemle keretében a helyszíni ujjnyomról készült digitális fényképfelvételt?)

A bizonyítási eszközök beszerzésére, a bizonyítási eljárások lefolytatására utaló szabályokat, jogorvoslati lehetőségeket stb. itt nem mutatjuk be. A jogi háttér felvillantása csak bevezetőként szolgál a jogellenes bizonyítékok bizonyításelméleti problematikájának most következő bemutatásához.

Az Egyesült Államokban a bizonyítással foglalkozó elméleti munkák döntő többsége a bizonyításra vonatkozó szabályok elemzésére, főleg a bizonyítékok kizárására koncentrálnak.¹⁵¹ Ennek egyik fő oka, hogy a büntetőügyek tárgyalásain a ténykérdéseket laikus esküdtek bírálják el. Ennek gyökerei Angliában alakultak ki, I. Edward uralkodása idején, a második westminsteri statútummal,¹⁵² az Egyesült Államokban pedig maga a szövetségi

¹⁵⁰ PETRÉTEI Dávid (2014): A kriminalisztika jövője – a jövő kriminalisztikája. *Belügyi Szemle*, 62. évf. 10. sz. 113–133.

¹⁵¹ KÁRMÁN Gabriella (2014): Bizonyítás az angloamerikai büntetőeljárás rendszerben. *Kriminológiai Tanulmányok*, 51. köt. 110–129.

¹⁵² LYON, Ann (2016): *Constitutional History of the UK*. New York, Routledge. 81.

alkotmány¹⁵³ tartalmaz erre vonatkozó szabályokat.¹⁵⁴ Bár napjainkban az Egyesült Államokban is csak az ügyek 6-8%-ában van esküdtszéki tárgyalás, ezek általában a kiemelt jelentőségű, illetve legsúlyosabb ügyek, a „kirakatperek”.¹⁵⁵

A laikus esküdtek pedig adott esetben befolyásolhatók lehetnek a ténykérdések eldöntésében, ha nem megfelelően tálalják nekik a bizonyítékokat. Ez vonatkozhat a mélyen tudományos szakértői véleményekre, amelyeket nem is értenek, vagy a jogászai kereszkérdés hatására félreértenek. Vegyünk egy példát! Ha a genetikus szakértő azt mondja, hogy a helyszíni DNS-maradvány és a gyanúsított DNS-e megegyezik, méghozzá 1 a 10 millióhoz valószínűséggel, akkor a védői interpretáció hangozhat úgy, hogy a 400 milliós EU-ban még 40, a 7 milliárdos Földön pedig egyenesen 700 másik ember rendelkezik ugyanevvel a profillal. A vádlói interpretáció pedig lehet az, hogy 10 milliószor valószínűbb, hogy a gyanúsított DNS-e szerepel a helyszíni anyagmaradványban, mint az, hogy bárki másé a világon.

De nem csak az interpretációra szoruló tudományos bizonyítékok befolyásolhatják az esküdteket. Nagyon régóta ismert a kriminalisztikai fényképészetnek is az ilyen jellegű hatása. Hazánkban az *Útmutatás a bűnügyi nyomozás alkalmával követendő eljárásra nézve a M. Kir. Csendőrség számára* című, 1924-ben kiadott könyv a bűnügyi fényképészet előnyei közt sorolja fel azt, hogy a fénykép lelki hatással lehet a vádlottra és a bíróra is. Ezt már ekkor is vitatott, kifogásolt módszernek állítja be, ugyanakkor nyíltan állást foglal mellette. Álláspontja szerint nem hatásvadászat, ha a képanyag a bűncselekményt a maga borzalmasságában – a valóságnak megfelelően – a bíró és az esküdtek elé tárja.¹⁵⁶ Egy évtizedekkel későbbi szakcikkben azt olvashatjuk, hogy az angolszász jog kifejezetten megtiltja az esküdtek ilyen jellegű befolyásolását.¹⁵⁷ Az Egyesült Államokban a szö-

¹⁵³ Elérhető: www.usconstitution.net/const.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 01. 15.)

¹⁵⁴ Az Egyesült Államok Alkotmánya, III. cikkely, 2. § (3); Constitution of the United States of America, Article Three, Section 2, Clause 3.

¹⁵⁵ MISKOLCZINÉ JUHÁSZ Boglárka (2015): *A büntetőeljárás fejlődése – a változtatás lehetséges irányai az angolszász és a kontinentális jogrendszer megoldási alternatívái alapján*. PhD-értekezés. Budapest, PPKÉ JÁK Jog- és Államtudományi Doktori Iskola. 134.

¹⁵⁶ SOLTÉSZ Imre (1924): *Útmutatás a bűnügyi nyomozás alkalmával követendő eljárásra nézve a M. Kir. Csendőrség számára*. Budapest, Palladis. 188.

¹⁵⁷ MACKALL, Laidler B. (1953): „I Now Offer This Photograph In Evidence.” *Insurance Counsel Journal*, Vol. 20. No. 2. 110–113.

vetségi bizonyítási szabályok közt a 403. számú zárja ki az olyan bizonyítékokat, amelyek alkalmasak lehetnek az előítéletek felkeltésére, az esküdtek befolyásolására, az esküdtek összezavarására vagy időhúzásra.¹⁵⁸ Van azonban olyan jogeset is, amikor az erre hivatkozó védekezést a bíróság alaptalannak ítéli: a helyszín eredeti állapotának és a holttest sérüléseinek bemutatása önmagában még nem minősül az esküdtek (rosszhiszemű) befolyásolásának.¹⁵⁹

Hazánkban a szocialista korszakban a bizonyítékok jogellenességére lényegesen kisebb hangsúlyt fektettek, mint a korabeli jogállamok. A szocialista álláspont szerint a bizonyítékok jogellenességére, kizárására vonatkozó kötelező szabályok áttörik vagy megkötik a (haladó) szabad bizonyítási rendszert, a bizonyítékok szabad mérlegelését kivesszik a bíró kezéből, azokat előzetes formális, bürokratikus eljárás tárgyává teszik.¹⁶⁰ Annyi igazság lehet ebben a megközelítésben is, hogy a túl sok alaki szabályhoz kötött bizonyítás szinte megbénítja a büntetőeljárást, illetve olyan formalizmushoz vezethet, amit megfelelően felkészült védőkkel ki lehet használni, elhúzva az eljárást vagy megakadályozva a felelősségre vonást.¹⁶¹ Ugyanakkor a jogállam teljességéhez hozzátartoznak a bizonyítási tilalmak, még hozzá akár úgy, hogy a súlyosan jogellenes bizonyítási eljárás nem keletkeztet bizonyítékot (tanúzási mentességre történt figyelmeztetés nélkül hallgattak ki mentességet élvező tanút), tehát az ilyen eljárás lefolytatása nemcsak szabálytalan, hanem felesleges is.

A bizonyíték jogellenessége széles skálát ölelhet fel a kisebb szabálytalanságoktól a súlyos bűncselekményekig. Legenyhébb szabálytalanságok a pertechnikai jellegű alaki szabályok megsértése: szabálytalan idézés, elmaradt értesítés. Már súlyosabb lehet az egyes eljárásjogi kellékek, biztosítékok elhagyása: nincs jelen védő vagy hatósági tanú, nem figyelmeztették a tolmácsot stb. A következő fokozat a tartalommal is összefüggő hiányosság vagy szabálytalanság: a kihallgatott nem mondhatta el összefüggően a vallomását, nem került sor kérdésekre stb. Az ezt következő lépcsőfok a büntetőeljárás

¹⁵⁸ Rule 403. Federal Rules of Evidence (é. n.). Elérhető: www.law.cornell.edu/rules/fre/rule_403 (A letöltés dátuma: 2018. 02. 01.)

¹⁵⁹ Lewis v. Mississippi 905 So. 2d. 729 (November, 2004). Idézi: BUCKLES, Thomas (2007): *Crime Scene Investigation, Criminalistics, and the Law*. New York, Delmar Learning. 48–49.

¹⁶⁰ VISINSZKI, Andrej J. (1952): *A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban*. Budapest, Akadémiai. 125–134.

¹⁶¹ TREMMEL 2006, 154.

törvényben (továbbiakban Be.) megfogalmazott bizonyítási tilalom megszegése: tanúzási akadály figyelmen kívül hagyása, Miranda-figyelmeltetés elmaradása, fiatalkorú terhelt poligráfózsása stb. A legsúlyosabb fokozat pedig az Alaptörvénybe, illetve a büntető törvénykönyvbe (továbbiakban Btk.) ütköző bizonyítékszerzés: a jogosulatlan titkos információgyűjtés vagy adatszerzés, a kényszervallatás, a hamis tanúzás, a lopással szerzett vagy eltüntetett bizonyítási eszköz stb.¹⁶²

Az alacsonyabb fokú jogsértések esetén a fogyatékos eljárási cselekményekkel kapcsolatos eszközök és módszerek alkalmazhatók: kijavítás, kiegészítés, az eljárási cselekmény szabályos megismétlése vagy pótlása stb.¹⁶³ Például írástudatlan terhelt kihallgatására került sor, hatósági tanú alkalmazása nélkül. A tárgyaláson a terhelt azonban lényegében fenntartotta a szabálytalan kihallgatása során tett vallomását, és így megállapítható, hogy a szabálytalan jegyzőkönyv is a terhelt által elmondottakat tartalmazza, ezért a bíróság bizonyítékként figyelembe vette a jegyzőkönyvet.¹⁶⁴

A Be.-ben megfogalmazott bizonyítási tilalom megszegésével vagy a kimondottan bűncselekmény elkövetésével beszerzett bizonyítékok esetén merül föl azok kizárása az eljárásból, de nem – feltétlenül – a semmisségük.¹⁶⁵

Az amerikai szakirodalom munkálta ki a jogellenes bizonyítékok differenciált kizárását, így az elsődleges kizárását, azaz felhasználásuk megtiltását a tárgyaláson, és a másodlagos kizárást, tehát a jogellenes bizonyítékok továbbhatásának megakadályozását.¹⁶⁶ A kizárás alapját három indok jelenti. Az első az elhatárolódás, azaz a bíróság függetlensége, pártatlansága megőrzése érdekében megtiltja a jogellenes bizonyítékok benyújtását.¹⁶⁷ Végző soron az állam maga is elhatárolódik az állami szervek jogsértő magatartásától. A második a helyreállító igazságszolgáltatás indoka, lényegében a terhelt megsértett jogainak orvoslása felől közelíti meg a jogellenes bizonyítékok kizárását.¹⁶⁸ A harmadik indok az elrettentés, a nyomozó hatóság elrettentése, bennük annak tudatosítása, hogy jogállamban a cél

¹⁶² TREMMEL 2006, 155–156.

¹⁶³ TREMMEL 2006, 157–158.

¹⁶⁴ BH 2002, 258.

¹⁶⁵ TREMMEL 2006, 158.

¹⁶⁶ GÁCSI Anett Erzsébet (2015): *A jogellenesen megszerzett bizonyítékok értékelése a büntetőeljárásban*. PhD-értekezés. Szeged, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola. 28–33.

¹⁶⁷ GÁCSI 2015, 29.

¹⁶⁸ GÁCSI 2015, 29.

nem szentesít minden eszközt.¹⁶⁹ Az Egyesült Államok Legfelső Bírósága határozottan e harmadik indokot tekinti a legfontosabbnak.¹⁷⁰

Az elsődleges kizárás az Egyesült Államok jogirodalmában a jogellenesen szerzett bizonyíték felhasználásának megakadályozását szolgálja. A jogintézmény neve „kizárási szabály” (exclusionary rule),¹⁷¹ ezt az USA Legfelső Bírósága dolgozta ki, hogy a szövetségi alkotmányban rögzített bizonyítási tilalmak ne *legis imperfecta*¹⁷² legyenek, magyarul: kapcsolódjék jogkövetkezmény, szankció a normasértéshez.

A kizárási szabály azonban túl merev és formális. Szigorúan értelmezve, ha egy amerikai rendőr a bírótól olyan házkutatási engedélyt kap, amit a bíró is és a rendőr is szabályosnak tekint, de később kiderül, hogy az iratnak mégis valamilyen hibája van, a bizonyításból ki kellene rekeszteni a minden egyéb szempontból szabályos házkutatás eredményeként előtalált és lefoglalt kábítószer, robbanóanyagot stb., és így akár – corpus hiányában – meg kellene szüntetni az egész eljárást a terhelttel szemben.

Ez természetesen nem így működik az Egyesült Államokban sem. Számptalan ponton át-áttörik a szigorú kizárási szabály érvényességét, így szinte napjainkban inkább kivételnek számít az alkalmazása, sőt, egyes szerzők már az eltűnését prognosztizálják.¹⁷³

A jogellenes bizonyíték továbbhatását megakadályozó másodlagos kizárási elvek a következők: a mérgezett fa gyümölcsének elve, az ezüsttálca elve, a féloldalasan kizárt bizonyítékok elve és a szakértői burkolt kijátszás elve.¹⁷⁴

A továbbhatást megakadályozó legszigorúbb elv a mérgezett fa gyümölcsének elve.¹⁷⁵ Ez alapján nemcsak a jogellenes bizonyítékot kell az eljárásból kirekeszteni, hanem minden olyan további bizonyítékot is, amit a jogellenes bizonyíték alapján szereztek. Például, ha az orgazdánál szabálytalanul tartanak házkutatást, az ott előtalált bűnjeleket nem lehet az orgazda terhére értékelni

¹⁶⁹ GÁCSI 2015, 30.

¹⁷⁰ U. S. vs. Janis, 428 U.S. 433 (1976). Elérhető: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/428/433/> (A letöltés dátuma: 2017. 07. 21.).

¹⁷¹ OAKS, Dallin H. (1970): Studying the Exclusionary Rule in Search and Seizure. *The University of Chicago Law Review*, Vol. 37. No. 4. 665–757.

¹⁷² TREMMEL 2006, 155.

¹⁷³ GÁCSI 2015, 52–55.

¹⁷⁴ GÁCSI 2015, 55–56.; TREMMEL 2006, 163–165.

¹⁷⁵ PITLER, Robert M. (1968): The Fruit of the Poisonous Tree Revisited and Shepardized. *California Law Review*, Vol. 56. No. 3. 579–651.

(elsődleges kizárás, szigorúan véve). A bűnjeleken (például lopott okostelefonok) elvégzett nyomkutatás során előkerülnek a tolvaj daktiloszkópiái nyomai, ezek a nyomok azonban a mérgezett fa (szabálytalan házkutatás) gyümölcsei, így nem használhatók fel a tolvaj ellen sem. El lehet persze képzelni olyan helyzeteket, amikor ilyen szigorú kizárási szabályokra van szükség: ha a gyanúsítottat nemcsak kényszervallatják, hanem „megtaláltatnak” vele – például helyszíni kihallgatás keretében – olyan bűnjeleket, amiket a nyomozó hatóság tagjai csepésztek oda, főleg ha az adott tárgyat előtte a kihallgatás során a gyanúsított kezébe adták. A tipikus és életszerű nyomozások során persze a mérgezett fa gyümölcsének elve túl szigorú, ezért az Egyesült Államokban is igyekeznek más elvekkel áttörni, finomítani.

A független forrás elve (independent source rule)¹⁷⁶ nem is igazi kivétel, mert ebben az esetben arról van szó, hogy a jogsértő forráson kívül egy legális forrásból is beszerzik az adott bizonyítékot.¹⁷⁷ A jogeset¹⁷⁸ szerint a rendőrök egy csoportja engedély és felhatalmazás nélkül ment be a raktárba, mert egy tanúvallomás alapján ott kábítószer tárolnak. A kábítószer megtalálták, azt azonban nem foglalták le, hanem visszavonultak, és a közterületen figyelésbe kezdtek. Közben a rendőrök egy másik csoportja a tanúvallomás alapján szabályszerű kutatási engedélyt kapott, annak birtokában legális házkutatást folytattak le, és annak során lefoglalták a kábítószeret. A lefoglalás így nem minősült mérgezett fa gyümölcsének, mert a kutatási engedélyt nem a jogsértő behatolás során szerzett tapasztalatokra alapozva kapták meg, hanem független (és jogszerű) forrásból.

Az elkerülhetetlen felfedezés elve (inevitable discovery)¹⁷⁹ ugyancsak kivétel a mérgezett fa gyümölcsének elve alól. Lényegében a jogellenes bizonyítékból származó új bizonyíték azért használható fel mégis, mert igazolható, hogy az új bizonyítékot más, törvényes forrásból mindenképpen felfedezték volna.¹⁸⁰ A jogeset¹⁸¹ szerint a gyanúsított a kihallgatásra szállítása

¹⁷⁶ HARRISON, Bob (1971): The Flagrantlly Illegal Arrest – Up the Poisonous Tree and Part Wade. *SMU Law Review*, Vol. 25. No. 5. 773–779.

¹⁷⁷ GÁCSI 2015, 60.

¹⁷⁸ Murray vs. United States, 487 U.S. 533 (1988). Elérhető: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/487/533/> (A letöltés dátuma: 2017. 07. 21.).

¹⁷⁹ BLOOM, Robert M. (1992): Inevitable Discovery: An Exception beyond the Fruits. *American Journal of Criminal Law*, No. 20. 79–104.

¹⁸⁰ GÁCSI 2015, 63–64.

¹⁸¹ Nix vs. Williams, 467 U.S. 431 (1984). Elérhető: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/467/431/> (A letöltés dátuma: 2017. 07. 27.).

során, tehát szabályos kihallgatás és védő részvétele nélkül beleegyezett, hogy megmutatja az elásott áldozatot. Közben azonban folyt egy kutatás is az elásott holttest megtalálására. Ha a gyanúsított együttműködésére tekintettel nem állítják le őket, rövid időn belül megtalálták volna a holttestet. Ez alapján a mérgezett fa (szabálytalan kihallgatás) gyümölcsét (a holttestet és annak megtalálási helyét) nem rekesztették ki.

A meggyengült kapcsolat elve (attenuated connection principle)¹⁸² alapján a mérgezett fa gyümölcse nem marad mindig mérgezett. Ez történik például, ha hosszabb idő telik el az első jogsértés és a bizonyíték beszerzése közt, ha lazább az ok-okozati kapcsolat, ha sok egyéb körülmény is közrehat, ha az eredeti jogsértés nem szándékos cselekmény volt, hanem például gondatlan mulasztás, stb.¹⁸³

Az ezüstitálcá elve¹⁸⁴ szintén másodlagos kizárási eszköz volt korábban. Lényege, hogy a magasabb fórum (fellebbviteli, illetve szövetségi hatóság vagy bíróság) nem volt kötve az alsóbb fórum előtt benyújtott bizonyíték jogellenességéhez. Ha magasabb fórumként orvosolni tudták azt a hibát vagy jogsértést, amely a bizonyíték kizárásához vezetett az alsóbb fórum előtt, akkor a bizonyítékot (mintegy ezüstitálcán) ávéttek.¹⁸⁵

Az elvet 1914-től egy 1960-ban elbírált precedens jellegű jogesetig¹⁸⁶ alkalmazták érdemben, azóta gyakorlatilag nem. Jelenleg tehát az ezüstitálcá elve az Egyesült Államokban nem hatályos,¹⁸⁷ kivéve az úgynevezett nagyesküdtárszéli eljárást és néhány egyéb eljárást.¹⁸⁸

A féloldalasan kizárt bizonyítékok elvének lényege, hogy a védelem hozzájárulhat bizonyos jogellenesnek nyilvánított bizonyítékok felhasználásához.¹⁸⁹ Nyilván, ha a nyomozó hatóság valamilyen alaki szabály

¹⁸² STRATTON, Brent D. (1984): The Attenuation Exception to the Exclusionary Rule: A Study in Attenuated Principle and Dissipated Logic. *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 75. No. 1. 139–165.

¹⁸³ GÁCSI 2015, 65–70.

¹⁸⁴ GRAY, David – COOPER, Meagan – MACALOON, David (2012): The Supreme Court's Contemporary Silver Platter Doctrine. *Texas Law Review*. Elérhető: http://digital-commons.law.umaryland.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2201&context=fac_pubs (A letöltés dátuma: 2017. 07. 27.)

¹⁸⁵ TREMMEL 2006, 164.

¹⁸⁶ *Elkins vs United States*, 364 U.S. 206 (1960). Elérhető: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/364/206/> (A letöltés dátuma: 2017. 07. 27.)

¹⁸⁷ GÁCSI 2015, 73.

¹⁸⁸ GRAY–COOPER–MACALOON 2012.

¹⁸⁹ TREMMEL 2006, 159.

megsértésével hallgatja ki az egyetlen mentőtánút, aki hiteles alibit igazol, súlyosan méltánytalan volna a terheltre nézve, ha ezt a mentő bizonyítékot kizárnák az eljárásból.

A szakértői burkolt kijátszás elve¹⁹⁰ azt tiltja meg, hogy a szakértő a szakvéleménye kialakítása során kizárt bizonyítékokat vegyen figyelembe. Főleg a hozzátartozók elmondása, spontán nyilatkozatai, a szóbeszédék stb. figyelembevétele tartozik ide. (Másfelől például hazánkban a szakvélemény elkészítése során keletkezett terhelti nyilatkozatok, az úgynevezett explorációk bizonyítékként nem használhatók fel.)¹⁹¹

A hazai eljárásjog kizárja a bizonyításból a bizonyítékot, ha azt bűncselekmény útján, más tiltott módon vagy az eljárásban részt vevők jogainak lényeges korlátozásával szerezték meg.¹⁹² Ez az úgynevezett generálklauzula, amelynek gyakorlati alkalmazása több nehézséget is felvet.¹⁹³ A speciálklauzulák az egyes bizonyítási eljárásokhoz vagy bizonyítékfajtákhoz kapcsolódnak, ilyenek a tanúvallomásra vonatkozó szabályok, tanúzási akadályok és mentességek stb. A bizonyítás tárgya kapcsán a minősített adatok megismerése vagy rágalmazási ügyekben a valóság bizonyításának szűkre szabott köre stb.

A generálklauzula értelmezése során az első fordulat („bűncselekmény útján”) a hivatalos szervek tagjai által elkövetett bűncselekményekre vonatkozik. Tipikusan ilyen a kényszervallatás. Kérdés lehet, hogy kinek és hogyan kell észlelnie a bűncselekmény tényét. Netán jogerős marasztalásra van szükség a fordulat alkalmazásához?¹⁹⁴

A második fordulat („más tiltott módon”) a fent említett speciálklauzulák megsértését jelenti, amik azonban nem minősülnek bűncselekménynek (de fegyelmi vétségnek adott esetben akár igen). Tipikusan ilyenek a tanúzási akadályok és mentességek, a szakvélemény hibái (például az elmeállapotról egyetlen szakértő nyilatkozik), terhelti figyelmeztetések elmaradása, szabálytalan titkos információgyűjtés vagy adatszerzés (ha a Btk. tényállás szintjét nem éri el).¹⁹⁵

¹⁹⁰ TREMMEL 2006, 165.

¹⁹¹ BH 1991, 463.

¹⁹² 1998. évi XIX. törvény 78. § (4), illetve 2017. évi XC. törvény 167. § (5).

¹⁹³ TREMMEL 2006, 160–161.

¹⁹⁴ GÁCSI 2015, 97–99.

¹⁹⁵ GÁCSI 2015, 100–169.

A kihallgatás alatti ügynevezett taktikai blöff akkor nem számít tiltott módszernek, ha a kihallgatók a gyanúsítást követően, a megfelelő Miranda-figyelmeztetésben részesült gyanúsítottal szemben alkalmazzák azt.¹⁹⁶

A harmadik fordulat („a résztvevők eljárási jogainak lényeges korlátozásával”) olyan szabályok megszegése, amihez a Be. nem fűz érvénytelenségi következményt, vagy nem is nevesíti azt (például ittas gyanúsított kihallgatása). A kolatózás akkor minősül lényegesnek, ha az a résztvevő valamely eljárási jogosítványát érdemben érinti, és amely a hatóság meggyőződését – a bizonyíték hitelérdeklőségét illetően – megingatja. Idetartoznak mindenképpen a védő kirendelésével, kiértékelésével kapcsolatos mulasztások, erről alkotmánybírói határozat¹⁹⁷ is született.¹⁹⁸ (Megjegyzés: a Nyer. 9. § (2) alapján legkevesebb 24 órán belül értesíteni kell a védőt az eljárási cselekményről; a Be. 179. § (1) alapján a fogva lévő 24 órán belül ki kell hallgatni. Az ellentmondás nyilvánvaló; ez a kihallgatás a „késedelmet nem tűrő” kategóriába esik.)

A bizonyítékok jogszerűségének kérdése napjainkban nemzetközi dimenzióval is rendelkezik, a legkülönbözőbb, határokon átnyúló bűnügyi együttműködéseknel.¹⁹⁹ De említhetnénk az összekapcsolt adatbázisokat is: ujjnyom, DNS és gépjárműadatok esetében ilyen a Prümi Egyezmény (kihirdette a 2007. évi CXII. törvény), valamint ilyen a Schengeni Információs Rendszer is. A közeli jövőben várható az Európai Unió belül a szakértői vélemények kölcsönös elfogadása és felhasználása.²⁰⁰

Problematisz lehet azoknak a bizonyítékoknak a megítélése, amelyeket nem a nyomozó hatóság prezentál, és valamilyen jogsértés kapcsolódik hozzájuk. Ilyen például a sértett által az elkövetőről, annak tudta nélkül készített kép- és hangfelvétel.²⁰¹ De említhetjük a sértett, magánfél által felfogadott magánnyomozó tevékenységét, aki adott esetben információt vásárol megbízója pénzén. Felvethető továbbá, hogy a sajtó munkatársait

¹⁹⁶ TÓTH Mihály (1980): A taktikai blöff alkalmazása. *Belügyi Szemle*, 18. évf. 5. sz. 14–21.

¹⁹⁷ 8/2013. (III.1.) AB hat. Az Alkotmánybíróság határozatai (2013) 7. 391–404.

¹⁹⁸ GÁCSI 2015, 174–185.

¹⁹⁹ TÖRŐ Andrea (2014): *Bizonyíték-transzfer az európai bűnügyi együttműködésben – különös tekintettel az európai nyomozási határozatra*. PhD-értekezés. Szeged, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola.

²⁰⁰ PETRÉTEI Dávid (2016): A helyszíni tevékenység akkreditálása. *Magyar Bűnüldöző*, 7. évf. 1–2. sz. 71–77.

²⁰¹ PETRÉTEI 2014.

védő tanúzási mentesség vajon hogyan érvényesül az ezer apró internetes hírportál és blog korszakában, s hogy ez pontosan kikre vonatkozik.

Szintén nem mentes az aggályoktól a bizonyítási tilalmak és felderítési tilalmak szembeállítás. Például a jogosulatlan titkos információgyűjtés vagy a felderítési szakban elkövetett kényszervallatás vitán felül tilos, eredményük nem használható fel. De mi a teendő az alábbi példa esetében?

Az emberölés elkövetője a helyszínről elmenekült. A helyszínre érkező rendőröknek egy feldúlt fiatal hölgy azt mondta, hogy a bátyja volt az elkövető, aki a nagyszüleihez menekült. Gyorsan rákérdeznek a ruházatára, amiről ugyancsak felvilágosítást nyújt. A folyamatos rádió-összeköttetés révén a közterületi állomány hamarosan megkapja a menekülő fiatalember okmány- és nyilvántartási fotóit, kinyomtatva. A fiatalember valóban megérkezik a nagyszüleihez, és itt rövidesen elfogják. Halaszthatatlan nyomozati cselekményként házkutatást tartanak, amelynek során lefoglalják az elkövetéskor viselt ruházatát, de nem találják meg az elkövetés valószínűsíthető eszközét. A házkutatás ellen a nagyszülők panaszt tesznek. Mindezekkel nagyjából egy időben az iroda komfortos körülményei közé beszállított, jogairól felvilágosított fiatal hölgy – hozzátartozói mivoltában – megtagad minden tanúvallomást. Ebben az esetben a hozzátartozó „spontán közlése” alapozta meg a halaszthatatlan házkutatást és a lefoglalást, vagyis egy olyan közlés volt, ami a bíróság előtt semmiképpen sem állja meg a helyét.

További kérdés, hogy a teljes mértékben jogszerű, de adott esetben teljes mértékben szakszerűtlen bizonyítási eljárás során beszerzett vagy be nem szerzett bizonyíték sorsa mi lesz. A bizonyítási cselekményeket illetően vannak eljárásjogi szabályok, másrészt kriminalisztikai ajánlások is.²⁰² Ahogyan a büntető eljárásjog anyagi büntetőjog nélkül egy él, nyél nélkül, úgy is mondhatjuk, hogy a büntető eljárásjog is csak nyél a kriminalisztikai penge nélkül, mint ahogy a kriminalisztika is csak penge, büntető eljárásjogi nyél nélkül.²⁰³ Más megfogalmazásban, minden eljárási cselekménynek vannak jogszerűsége és vannak szakszerűsége vonatkozó követelményei.²⁰⁴ A jogszabályok maradéktalan betartása még nem eredményez megfelelő minőségű bizonyítékot, ahhoz a kriminalisztika ajánlásait, tehát a szakszerűségi szempontokat is érvényesíteni kell.

²⁰² TREMMEL 2006, 156.

²⁰³ FENYVESI Csaba (2013a): A kriminalisztika alapelvei. *Jura*, 19. évf. 2. sz. 37–50.

²⁰⁴ PETRÉTEI 2016.

Kérdés tehát, hogy mi a teendő a nem szakszerű bizonyítási eljárások eredményével. Ha a kihallgató nem kérdez rá a tanú vallomásában felbukkanó pontatlanságokra, mert mondjuk nem tud kihallgatni. Ha a feljelentést követően a feljelentővel nem végeztetnek felismerésre bemutatást, hanem rögtön szembesítik a gyanúsítottal. Ha a helyszínelők nem vonnak le következtetéseket a helyszínnel kapcsolatban, nem megfelelő módszerrel kutatnak vagy rögzítenek nyomokat. Gondoljunk arra, hogy nemi erkölcs elleni bűncselekmények helyszínén egy nem megfelelő hullámhosszon használt UV-lámpával nem találjuk meg az ondót, így ezzel kisiklathatjuk az egész nyomozást.²⁰⁵

A kérdés jelentőségét az adja, hogy a szakszerűtlenül begyűjtött bizonyítékok is képesek tovább hatni. A rosszul kihallgatott tanú pontatlan vallomása megkérdőjelezheti a bűncselekmény gyanúját is. A helyszínből levont rossz következtetés ugyancsak félreveheti az egész ügyet.

3.4.8. A bizonyíték és a bizonyítás ismeretelméleti vonatkozásai

3.4.8.1. A verziók mint hipotézisek

Az Egyesült Államokban a bizonyítás nem rendelkezik szilárd filozófiai alapokon álló elméleti háttérrel. A kriminalisztikai gondolkodás tartalmi oldala és lényege a szerényen csak „tudományos módszernek” (scientific method) nevezett megismerési módszertan. A „tudományos módszer” lépései: a vizsgálat, a kérdés megfogalmazása, a hipotézis felállítása (azaz a lehetséges válasz), a tesztelési módszer kiválasztása, a tesztelés és a következtetés (vagy analízis). A következtetés lehet a hipotézis elvetése vagy igazolása.²⁰⁶

A hipotézisek közvetett ismeretek abban az értelemben, hogy más, a mindenkori tudás adott szintjén igaznak elfogadott ismeretek segítségével bizonyíthatók.²⁰⁷ A hipotézisek esetében az igazság és a bizonyítottság meg-

²⁰⁵ MARSHALL, Sharon – BENNETT, Alex – FRAVAL, Hadrian (é. n.): *Locating Semen on Live Skin Using Visible Fluorescence*. Elérhető: www.bvda.com/images/content/downloads/Locating_Semen_on_Live_Skin_Using_Visible_Fluorescence.pdf. (A letöltés dátuma: 2017. 07. 21.)

²⁰⁶ GIROD, Robert J. (2015): *Logical Investigative Methods*. Boca Raton, CRC Press. 9–12.

²⁰⁷ HÁRSING László (1971): *A tudományos megismerés és a plauzibilis következtetések logikája*. Budapest, Akadémiai. 32.

különböztetése indokolt. A hipotézisek is – mint kijelentések – igazak vagy hamisak, de közvetettségüknel fogva igazságértéküket csak más ismeretek közvetítésével tudjuk megállapítani. Ebből adódóan a hipotézisek igazságát csak bizonyítottsági fokuk (plauzibilitásuk) segítségével közvetve lehet meghatározni. A hipotézisek igazságrelációban vannak a valóság tényeivel (ismeretelméleti összefüggés), és bizonyítottsági viszonyban más ismeretekkel (logikai összefüggés).²⁰⁸

Az ismeretelméletben, logikában, bizonyításelméletben használt „hipotézis” gyakorlatilag megfelel a kriminalisztikában használt „verzió” kategóriájának. A kriminalisztikai gondolkodásban, kriminalisztikai megismerésben a verziók azok a többé vagy kevésbé valószínű lehetőségek, feltételezések, amelyeknek a kizárása vagy megerősítése a nyomozás gyakorlati célja.

3.4.8.1.1. A verziókkal szembeni követelmények

A hipotézisekkel szemben támasztott követelmények logikai, ismeretelméleti és ontológiai követelmények lehetnek.²⁰⁹ Kisebb változtatásokkal valamennyi követelmény igaz a kriminalisztikai megismerés során használt verziókra is.

Logikai, azon belül is szintaktikai követelmény, hogy a verzió jól formulázott legyen: kijelentés, ami a valóságról szóló állítás. Az állítás kijelentés vagy logikai állítmány, idegen szóval predikátum. Egyes kijelentés, ha az állítmányunk egyetlen meghatározott individuumból állít valamit („ez a vadászkesz az elkövetés eszköze”). Egzisztenciális kijelentés, ha legalább egy individuumból mond valamit („az elkövetés eszköze vadászkesz”), és általános kijelentés, ha az univerzum minden individuumáról állít valamit („a vadászkeszek alkalmasak emberélet kioltására”). A rendőri munka során a verzió gyakran ölti (költői) kérdés alakját, azonban fontos ezek tartalmi elemzése: valójában a „nem lehet, hogy csak később ért oda?” *verzió*, mert azt állítja, hogy az illető később ért oda. A „mi van, ha nem is így volt?” azonban (önmagában) *nem verzió*, mert nem tartalmaz predikátumot, logikai állítmányt.

Szintén szintaktikai szabály, hogy a verzió belsőleg konzisztens legyen, ne legyen benne logikai ellentmondás, azaz ne forduljon elő benne egy állítás és annak ellentéte. Megfogalmazhatók ellentmondásos természetű jelenségekre vonatkozó verziók is, de egy verzió belül nem lehet logikai

²⁰⁸ HÁRSING 1971, 36.

²⁰⁹ HÁRSING 1971, 54–59.

ellentmondás. Például egy összetett, kölcsönös testi sértésekből és csoportos garázdaságból álló bűncselekmény egyik alanya lehet egyszerre elkövető és sértett is.

A harmadik szintaktikai szabály a következtetések logikus levezetése.

A logikai követelmények következő csoportjába a szemantikai követelmények tartoznak. Ilyen, hogy a verzióban használt fogalmak minél élesebbek legyenek. Az élesség ellentéte itt a fogalom homályossága, ami lehet terjedelmi (extenzionális) és tartalmi (intenzionális). A fogalmak homályossága csökkenthető tartalmuk, ismérveik megadásával (reális definíció), más fogalmakkal való összefüggéseik feltárásával (nominális definíció), referenseik megjelölésével (interpretáció), fogalmak átvitele vagy visszavezetése stb. Éles fogalom a könnyű sérülés, homályos fogalom a „jól elverték”. Reális definíció minden törvényi tényállás (például orgazdaság), nominális definíció lehet tipikusan a (törvényi) elhatárolás stb.

További követelmény a szemantikai zártság vagy homogenitás, azaz a használt fogalmaknak lehetőleg a valóság minőségileg homogén, jól körülhatárolható területeire kell vonatkozniuk. Ez a kriminalisztikában többnyire teljesül, ahol a büntetőjogi relevanciájú kérdések megválaszolása érdekében ismerjük meg a múltat (és nem keverünk bele más fogalmi körökből elemeket, mint amilyen például a szépség, a szerelem, a gondviselés).

Az utolsó logikai, egyben ugyancsak szemantikai követelmény, hogy a legalacsonyabb szintű hipotézisekben előforduló fogalmak legyenek empirikusan interpretálhatók, de a kriminalisztikában általában ez is teljesül. Lényege, hogy a fogalmak kapcsolhatók legyenek a valósághoz, a tapasztalható külvilághoz, ne üres absztrakciók legyenek. A múlt megismerését végző kriminalisztika a dolog jellegéből fakadóan csak empirikusan interpretálható fogalmakat használ.

Az ismeretelméleti kritériumok közül az első a külső megfelelés (konzisztencia) követelménye, azaz a verzió legyen összhangban a már igazolt ismeretek legalább egy részével. Teljes egészében nem lehet összhangban, mert akkor semmi újdonságot nem nyújtana, csupán átfogalmazná a meglévő ismereteket. De teljesen ellentétes sem lehet a már igazolt ismeretekkel, mert akkor vagy elvetjük minden további vizsgálat nélkül, vagy felülvizsgáljuk meglévő ismereteinket. Ha a gyakorlatban elfogadjuk, hogy a halált idegenkezűség okozta, akkor az önkezűségekre vonatkozó verziókat kizárjuk. Ha mégis erős gyanúnk támad az önkezűségekre, akkor felülvizsgáljuk a már igazolt ismereteket az idegenkezűségről. A szintaktikai követelmények

között láttuk a belső konzisztencia követelményét, az igazságelméletek között pedig a koherenciaelméletet: igaz az, ami illeszkedik (koherensen) a többi igaz állítás közé.

A második ismeretelméleti kritérium a verzió empirikus felülvizsgálhatóságának követelménye. Azaz lehessen a verzióból akár más verziók segítségével olyan következtetéseket levezetni, amelyek összehasonlíthatók az empirikus evidenciával, tehát a tapasztalható, észlelhető valóság tényeivel. Ez az összevetés főleg az úgynevezett indikátorrelációk révén valósul meg; ilyen indikátorreláció a verzió és a tapasztalati valóság közt például az ok-okozat, a rész-egész, a struktúra és funkció stb. Ez a követelmény zár ki a verziók közül minden olyat, amit elvileg sem tudunk igazolni vagy cáfolni. (Például, hogy mire gondolt a sértett a halála előtt.) Illetve ez teszi lehetővé, hogy az indikátorreláció egyik elemét – például az okozatot vagy a részt – ismerve következtetni tudjunk a reláció másik felére, az okra vagy az egészre, amit általában a verziónk fed le.

Végül a lételméleti, ontológiai kritérium következik, amely szerint a verzióba csak a valóságban ténylegesen létező elemek, tárgyak, történesek szerepelhetnek. A kriminalisztikában ez a feltétel is teljesülni szokott.

Lássunk egy példát a verziók működésére! A szántóföld közepén, kiégett terepjáró vezetőülésében található egy holttest, fejlődéssel, kezében fegyverrel. Milyen verziókat állíthatunk fel a halálának okairól és körülményeiről? Történhetett emberölés, öngyilkosság, baleset. Maga a haláleset bekövetkezhetett a helyszínen, vagy korábban máshol, és valaki csak beállította a helyszínt. Ez hat elnagyolt verzió. A három alapokot nevezzük a kezdőbetű után E-nek, Ö-nek és B-nek, mögé írva a valódi helyszínt jelölő V-t vagy a megváltoztatott helyszínt jelölő M-et. Az először rendelkezésre álló információk alapján azt látjuk, hogy a hat verzió egymást kölcsönösen kizárja. Valamennyi verzió jól formulázott állítás. Belső ellentmondás nincs bennük. A kezdetben rendelkezésre álló adatokból mind a hat levezetés logikus lehet. Kellően éles fogalmakat használunk, bár további reális és nominális definíciókat kell majd alkalmaznunk a később beszerzett adatok alapján. (Az első pillanatban a „baleset” kellően éles fogalom, ezen nem változtat, hogy később a baleset pontos módját meg kell majd határozni, ha ez a verzió nyer. Ugyanígy, az első pillanatban elegendően éles a „bűncselekmény”, később viszont pontosan meg kell jelölnünk, hogy nyereségvagyból elkövetett emberölésről vagy foglalkozás körében elkövetett gondatlan veszélyeztetés halált okozó alakzatáról van-e szó.) Mind a hat verzió szemantikailag zárt, a használt fogalmak a valóság minőségileg

homogén területeire vonatkoznak. (Például a halál orvosi és jogi fogalma, kategóriái, bűncselekmények törvényi tényállásai, az anyagi világ mérhető és rögzíthető elváltozásai.) Valamennyi eddig felhasznált fogalom empirikusan interpretálható, kapcsolható a valóság tényeihez. Az első pillanatban teljesül a külső konzisztencia követelménye is, önmagában egyik verzió sincs ellentétben az első pillanatban rendelkezésre álló tényekkel. Ugyanakkor látjuk, hogy a hat verző közül egyszerre csak egy lehet igaz. Mind a hat verzió empirikusan felülvizsgálható, mégpedig a kriminalisztika eszköztárával: adatgyűjtéssel, tanúkutatással és kihallgatással, helyszíni és halottszemlével, szakértői vizsgálatokkal stb. Végül az ontológiai követelményt is teljesítettnek vesszük: mind a hat verzió a valóságban egyébként létező jelenségeket tartalmaz. (Emiatt nem szerepel a verziók közt a feketemágia vagy az időutazás, pedig saját szabályai szerint az is „logikus” válaszokat eredményezne.)

6. ábra

Öngyilkosság? Baleset? Emberölés?

(A kép illusztráció.)

Forrás: A szerzők saját archívumából

A kriminalisztika eszköztárának bevetése közben egyre több adatot szerzünk be: a személy már nem élt, amikor megégett; a tüzeset azon a helyen történt, ahol a gépkocsit megtalálták; a tűz oka a gépkocsi saját tankjából visszaszívott és az üléseken szétlocsolt gázolaj gyulladása lehetett, ilyen

gyulladás lőfegyver elsütése nem tud okozni. Eme információk birtokában kizárhatjuk-e a verziók bármelyikét? Egyelőre csak az biztos, hogy a holttest a helyszínen égett meg, a halál ettől még akár bekövetkezhetett máshol is. A két lőtt fejseb kizárhatja az öngyilkosságot és a balesetet is, vagy legalábbis még több terhet ró a helyszínt utólag beállító személyre. A lőfegyver hiánya a helyszínen ugyancsak az idegenkezűség verzióját erősíti, de ha feltételezzük a helyszín utólagos megváltoztatását, akkor nem zárja ki teljesen a másik két alapverziót sem. A fentebb bevezetett jelekkel leírva, a két (egyenként is az élet kioltására alkalmas) fejlődés, vagy a lőfegyver hiánya kizárja az ÖV és a BV verziókat, megerősíti az EV verziót, de nem zárja ki az EM, ÖM és BM verziókat sem.

A tanúkutatás, az esetleges búcsúlevél, az elhalt által bonyolított mobiltelefonos hívás a halálát megelőzően, a kiégett gépkocsi környékén a megközelítési és távozási útvonalak, a környező tornyokra feljelentkezett mobiltelefonok, a lőfegyverre vonatkozó tulajdoni adatok, a boncolás eredményei, a toxikológia, a vérfröccsenések iránya a helyszínen, a biztonsági öv és az indítókulcs állapota, az elhaltról felállított profil (környezettanulmány) stb. mind további erősítést, illetve gyengítést jelenthet.

3.4.8.1.2. A verziók közti választás

Általában több, egymást kizáró, illetve egymást támogató verzióknak, hipotézisünk van a nyomozás során. A rivális hipotézisek közti választást segíthetik az alábbi preferencia- és indifferenciakritériumok. E kritériumok is logikai, ismeretelméleti és lételméleti jellegűek lehetnek.²¹⁰

A logikai kritérium alapján, összetett hipotézisek közti választás esetén, az egymástól független egyszerű hipotézisekre építő részesítjük előnyben az egymástól nem független (azaz egymásból levezetett) egyszerű hipotézisekre építővel szemben. Így válik elérhetővé, hogy a bizonyítékaink ne láncot alkossanak, hanem hálót. Egy kisebb bizonyíték kiesése vagy egy részverzió megdőlése így nem (feltétlenül) semmisíti meg a bizonyítást.

Ismeretelméleti kritérium a minél nagyobb magyarázó erő, amelynek összetevői a mozgástér, a pontosság és a mélység. A mozgástér a hipotézis által magyarázott jelenségek száma. Minél több mindenre nyújt magyarázatot a hipotézis, általában annál kevésbé pontos, és viszont. A magyarázat mélysége a minél inkább strukturális, belső ellentmondásokat is feltáró

²¹⁰ HÁRSING 1971, 60–64.

jelleget jelenti. A kriminalisztikában első ránézésre nem tapasztaljuk a mozgástér és a pontosság fenti összefüggését, mert a kriminalisztikai verziók mozgástere általában korlátozott: a múltbéli esemény lefolyására vonatkozik. Ha tágabb összefüggésben szemléljük azonban a kérdést, és a bűncselekmény általános okaira vagyunk kíváncsiak, óhatatlanul eljutunk az olyan jellegű verziókhöz, hogy „ilyet” mégis „ki” tesz. Ezekben az esetekben tapasztalni fogjuk a mozgástér és a pontosság fenti viszonyát. Például az „általában csak a mélyszegénységben élők lopnak” nagy mozgásterű, de kevésbé pontos hipotézis, szemben az alábbival: „a működő transzformátorról a földvezeték lefűrészelő és balesetet nem szenvedő elkövető tapasztalt, villanszerelési ismeretekkel rendelkező személy lehet”.

Ugyancsak ismeretelméleti kritérium az igényesség, azaz a probléma megoldásának elősegítése. Az eredetiség, a heurisztikus erő, az egységesítő erő, a prediktív erő a kriminalisztikai verziók összehasonlításánál kevésbé releváns.

Előnyben részesítjük a hajlékonyabb verziókat, amik az új adatokhoz képesek idomulni. A hajlékony verzió képes az új adatok következtében továbbfejlődni, nem omlik össze azonnal az új adatok hatására. A hajlékonyság természetesen nem jelenti azt, hogy a verzió a vele ellentétes adatokkal is összeegyeztethető lenne.

Occam borotvája, azaz „entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem”, ha két hipotézis közül az egyik tartalmazza a másik hipotézis teoretikus fogalmait, és mellette még más teoretikus fogalmakat is, akkor a másik hipotézis választása a célszerűbb. Azaz a felkínált lehetséges magyarázatok közül az egyszerűbbet célszerű választani.²¹¹ Természetesen annak mérése, megítélése és igazolása, hogy két hipotézis közül melyik „egyszerűbb”, nem mindig nyilvánvaló.²¹² Megfogalmazható a tétel úgy is, hogy szükségtelenül nem szaporítjuk a feltételezéseket – lényegében a fenti latin formula is ezt jelenti.

Az utolsó ismeretelméleti kritérium, ami a rivális hipotézisek közti választást elősegíti, az az egyszerűbb empirikus felülvizsgálat lehetősége. Ez könnyen belátható: a nyomozás során célszerű a legegyszerűbben

²¹¹ JEFFERYS, William H. – BERGER, James O. (1991): *Sharpening Ockham's Razor on a Bayesian Strop*. Purdue University. Elérhető: <http://quasar.as.utexas.edu/papers/ockham.pdf> (A letöltés dátuma: 2017. 06. 16.)

²¹² SOBER, Elliott (2002): What is the Problem of Simplicity? In KEUZENKAMP, H. – MCALEER, M. – ZELLNER, A. eds.: *Simplicity, Inference, and Econometric Modelling*. Cambridge University Press. 13–32.

ellenőrizhető verziókkal kezdeni a munkát, hogy később a munka fókuszáltabban, koncentráltabban folyhasson.

Végül az ontológiai kritérium: a szintmegfelelő hipotézist részesítjük előnyben az alacsonyabb szintre utaló (reduktív) és a magasabb szintre utaló (teleologikus) hipotézisek helyett. A kriminalisztikában ez is teljesül, a bűncselekményekre vonatkozó verziók általában a valóság azonos szintjére vonatkoznak.²¹³

3.4.8.2. A verziók mint modellek

„A modell – mint a megismerés sajátos formája – egyszerűbben, anyagilag vagy eszmeileg reprezentálja a vizsgált objektumot. Az objektum és a modell között mindig pontosan meghatározott megfelelési viszony van. [...] A modellek az objektív valóság többé-kevésbé hű leképezéseinek tekinthetők. A rendszermodell a valóságos rendszer egyszerűsített, annak a vizsgálat szempontjából lényegi tulajdonságait kiemelő leképezése, amely elhanyagolja mindazokat a jellemzőket, amelyek a kitűzött tudományos vizsgálat szempontjából nem meghatározóak.”²¹⁴

„A verzió ismeretelméleti és logikai modell olyan értelemben, hogy a rendelkezésre álló adatok és tények, valamint a felhalmozott ismeretek alapján a jogalkalmazó a verzióban logikailag felépíti a bűncselekmény valamennyi jogilag és kriminalisztikailag lényeges mozzanatát és összefüggését. Ez a bűncselekmény képe lesz. Igaz, még nem bizonyított, csak feltételezett képe, amit a nyomozásbeli bizonyítás – részben vagy egészben – igazol vagy elvet.”²¹⁵

A tudományos megismerésben használt ontológiai, ismeretelméleti és logikai modellek²¹⁶ a kriminalisztikai megismerésben is használhatók. A bűncselekményről kialakított képünket tekinthetjük a bűncselekmény ismeretelméleti modelljének. A bűncselekményről kialakított képünk logikai modellje a törvényi tényállás. A valóság ontológiai modellje lesz minden kísérlet. (A kísérletet itt tágan értelmezzük, nemcsak a bizonyítási kísérletre gondolunk, hanem a szakértői vizsgálatok kísérleti elemeire, például

²¹³ HÁRSING 1999, 58.

²¹⁴ TÓTH Irén szerk. (1992): *Operációkutatás I.* Budapest, Tankönyvkiadó. 7.

²¹⁵ BALOG János (1966): A modell valóságbizonyítási szerepe a büntető eljárásban. *Jogtudományi Közlöny*, 21. évf. 8–9. sz. 445–450.

²¹⁶ HORVÁTH Imre (1965): A modellalkotás mint tudományos kutatási módszer. *Magyar Filozófiai Szemle*, 9. évf. 2. sz. 161–191.

a próbálövésre, az írásminta felvételére.) A valóság ismeretelméleti modellje lesz minden vallomás (tanúk, terhelt stb.); de minden (szubjektív) vallomás egyben (szubjektív) logikai modellje a bűncselekménynek is. Összefoglalva, a bűncselekményről kialakított kép ismeretelméleti modell, amely azonban további ismeretelméleti, logikai és ontológiai modellekből áll össze.²¹⁷

A modell felépítése úgy zajlik, hogy a nyomozott cselekményről rendelkezésre álló adatokat összevetjük a hasonló ügyekre vonatkozó elméleti és gyakorlati ismeretekkel. (Az ügýtípusismeret²¹⁸ jelentőségét ez adja.) Logikai műveletként tekintve, kiinduló premisszánk az ügýtípusismeret, a hasonló ügyek általános, illetve tipikus jellemzői. Alsó premisszánk a konkrét ügyben rendelkezésre álló adatok köre, konklúzióknak pedig a verzió, a modell. A logikai kapcsolat a két premissza közt azonban általában nem szükségszerű, ezért rendszerint nem csak egy modellt, nem csak egy verzió állítható fel.²¹⁹

3.4.8.3. A bizonyítékok súlya és értéke

3.4.8.3.1. „Minden kriminalista annyit ér, amennyi adata van.”²²⁰

*„S az öreg tatár beszédét,
Noha kétség nincs felőle;
Bizonyítá a templomnak
Egy nem szavajátszó őre.”
(Arany János)²²¹*

Arany János versében szép példát látunk a bizonyítékok egymást erősítő jellegére. Adva van az „öreg tatár” vallomása, ami felől a vers szerint nincs kétség. Tehát elég hiteles vallomásnak fogadható el. Ennek oka, hogy számos olyan részletet sorol fel Lászlórol, a megjelenéséről és annak körülményeiről, amiket a nagy létszámú hallgatóság már jól ismer, a más kultúrából származó harcos viszont nem tudhat róluk, ha csak nem a saját szemével látta azokat. A szent király megjelenését, a valódi csodát igazoltnak tekinti a nép, hiszen arra a legjobb bizonyíték, hogy a tatár hadifoglyok keresztelőjén hangzik

²¹⁷ BALOG 1966.

²¹⁸ LAKATOS 2004, 139.

²¹⁹ BALOG 1966.

²²⁰ FENYVESI 2013b, 37.

²²¹ Arany János: *Szent László* (részlet).

el a vallomás. Tehát tudjuk, hogy valamilyen csoda történt, amivel Laczfi Endre nemcsak megnyerte az elveszettek hitt csatát, hanem a tatárokat úgy megdöbbenette vagy megijesztette a dolog, hogy most tömegével keresztelkednek meg. Ezt követően adja elő az öreg tatár, hogy őket nem a székely lófők, nem is Laczfi győzte le, hanem egy László nevű harcos, akit sem azelőtt, sem azóta nem láttak, s aki a székelyek „Szent László!” csatakiáltására jelent meg. László hatalmas termetű volt, arca rettentő, fején korona, kezében villámként forgott a csatabárd, és senki nem merete megvárni a vele való találkozást. Továbbá feje fölött egy napsugár-koronájú ékes nő volt látható. Az elmondottak – a kvázi tettestudomás – alapján a tömeg cseppet sem kételkedik az öreg tatár vallomásában. És mégis rá tud erősíteni egy másik vallomás, a templom egyik őréé. Akiről közismert, hogy nem szavajátszó ember, tehát megbízható, hiteles, józan. Ráadásul az általa közölt gyanúok független az előbbi vallomásban szereplő gyanúoktól, ő maga is független az előtte vallomást tevő személytől.

Egyetlen tanú, bármilyen „kerek” vallomást tesz is, soha nem lehet alkalmas a kétely eloszlatására, fennállhat a magabiztosan tévedő tanú lehetősége éppen úgy, mint a szándékosan valótlanúságot valló tanué. Ha azonban találunk egy másik tanút, aki az előzőtől független, és az első vallomás lényeges pontjait az előző tanúval egyezően adja elő, ha találunk olyan további körülményt, ami erősíti a tanú elfogulatlanságát és megbízhatóságát, akkor ezek a bizonyítékok, egymást erősítve, egyre nagyobb erőre tesznek szert.²²²

Nézzünk néhány olyan körülményt, amelyek külön-külön édeskevesek a gyanúsításhoz vagy az elítéléshez, együttesen azonban túlerőt jelentenek. Ilyen lehet a megcáfolt alibi; a poligráf jelzése az elkövetés valódi eszközére és a helyszínre; a gyanúsított telefonja környékbeli toronyra jelentkezett fel; a gyanúsított apósának kocsiját látták a környéken; a gyanúsítottat már igazoltatták, miközben apósa kocsiját vezette. Egy rossz minőségű térfigyelő felvételen látható a gyanúsított alkatának megfelelő alak, kapucnis sportruhában; az elkövetés délelőttjén a gyanúsítottról biztonsági felvétel készül a lakóhelyéhez közeli dohányboltban, amikor is kapucnis sportruhát visel; a gyanúsított és családja egyaránt tagadják, hogy lenne ilyen sportruházata, ami nem is kerül elő. Akad egy tanú, aki határozottan olyan személyleírást ad, ami a gyanúsítottra ráillik; akad egy másik tanú, aki gyenge és téves személyleírást ad, de fényképről kiválasztja a gyanúsítottat; akad egy harmadik tanú, aki hallja a gyanúsítottól a kocsmában, hogy bajba került és ügyvéd kellene neki; akad egy negyedik

²²² RIDEGH–OLCHVÁRY–MILVIUS 1936, 146.

tanú, aki elmondja, hogy a gyanúsított a bűncselekményt követő másnap reggel feltűnően nagy összegből bevásárolt mindenféle csemegét. És így tovább. A gyakorlatban persze ott az érem másik oldala: ujjnyom vagy DNS nincs (legalábbis azonosításra alkalmas minőségben), a kutya nem választja ki a gyanúsítottat (mert a helyszín nem volt ideális a szagrögzítéshez), ráadásul az após bejelenti a bűncselekményt követő reggel, hogy a gépkocsiját ismeretlenek ellopták az éjszaka...

3.4.8.3.2. A forrás elemzése

A ténybeli adat nem független a forrásától.²²³ A forrást magát is elemeznünk kell alaki és tartalmi szempontból is. Ugyanaz a tényállítás más súlyt képvisel, ha egy elfogulatlan, az eljárás szereplőit nem ismerő tanú közli, vagy ha egy titkos együttműködő személy, aki maga is bűnöző, és természetesen a gyanúsítottat ilyen minőségében jól ismeri. Ez az alaki szempont – értelemszerű különbségekkel. A tárgyi bizonyítási eszközök esetében is el kell végeznünk az alaki szempontú elemzést: a gyanúsított birtokából – néha motozással – lefoglalt tárgy vagy a gépkocsija átkutatásakor előkerült tárgy vagy az elkövetés helyéhez közeli szemetesben talált tárgy más-más súlyt képvisel.

A forrás tartalmi elemzése személyi bizonyítékok esetében a vallomás teljességére, összeszedettségére, koherenciájára terjed ki. Ha a ténybeli adat, tehát a bizonyíték egy összefogott, ellentmondásoktól mentes, élményszerű vallomásból nyerhető ki, akkor nagyobb súlyt képvisel, mint a bizonytalan, lényegi kérdésekben önellentmondó vagy koholtnak látszó vallomásból nyerhető bizonyíték. Ide értendő a túl szép, a túl kerek, de a kérdések hatására megzavarodó, hasonlóan fontos pontokra lényegesen és látványosan rosszabbul emlékező tanú vallomása is. Sőt, ide értendő akár az is, hogy a tanú kihallgatását ki végezte, milyen felkészültséggel. Mennyire fordított gondot a kihallgatáskor az érzékelés és emlékezés pszichológiai alapú torzulásaira és torzításaira,²²⁴ vagy esetleg csak kommentár és rákérdezés nélkül lejegyezte a tanú állításait.

²²³ KERTÉSZ 1972b, 60.

²²⁴ ELEK Balázs (2006): *A téves ténymegállapítás egyes pszichológiai aspektusai*. Elérhető: www.debreceenjogimuhely.hu/archivum/4_2006/a_teves_tenymegallapitas_egyes_pszichologiai_aspektusai/ (A letöltés dátuma: 2017. 07. 12.)

Tárgyi bizonyítási eszközöknél a forrás tartalmi elemzése elsősorban arra vonatkozik, hogy az adott tárgyi bizonyíték mit is bizonyítana pontosan. Ne feledjük, hogy a „poháron X. Y. tenyérnyoma” nem hogy X. Y. bűnösségét nem bizonyítja, de még azt sem, hogy a helyszínen járt volna. A poháron lévő tenyérnyom azt bizonyítja (igaz, azt teljes erővel és kétségtelenül), hogy a poharat X. Y. valahol, valamikor a viszonylagos közel-múltban megérintette. De a tartalmi elemzéshez tartozik, hogy milyen szelektivitással rendelkezik az adott fajta tárgyi bizonyítási eszköz általában. Az ujjnyomok szelektivitása abszolút, a jó minőségű DNS-maradványoké szintén. A lábbelinyom, a ruházat elemi szálai már kevésbé, de egymást ezek is erősítik: a nadrág szálai önmagukban gyakoriak, az ingé és a dzsekié is. A három egyszerre azonban már nagyon ritka. Két kabáton egymás szálai még magyarázhatók a véletlennel, de két kabát és két nadrág szálai egymáson már sokkal nehezebben – az egyre biztosabban igazolja a ruházatok korábbi érintkezését.

A forrás alaki és tartalmi elemzése sokszor nem választható el élesen, de természetesen az csak egyszerre, egységesen végezhető el, és egységesen, egyetemesen kell a forrás értékét meghatározni is. Hiába foglaljuk le a gyanúsított birtokából a kést, ha az nem az elkövetés eszköze, és hiába indifferens helyen találjuk meg a másik kést, ha azon ott a sértett és a gyanúsított DNS-e is.

Tajvanon az 1990-es években emberölés miatt halálra ítélték és kivégezték a később ártatlannak bizonyult terheltet, mert megtalálták a DNS-ét az áldozatával együtt egy zsebkendőn a tetthelyen. A tetthely egy nyilvános vécé volt. A terhelt kidobta a zsebkendőjét a szemetesbe, amire később a valódi elkövető rádobott egy, a sértett vérével és testnedveivel szennyezett másik zsebkendőt. A sértett anyagmaradványai az előbbi zsebkendőt is beszennyezték. A szemle során a szemetest kiborították, a tartalmát egyesével lefoglalták, de nem dokumentálták világosan a szemét eredeti helyzetét, illetve, ami még fontosabb lett volna, nem értelmezték a körülményeket. Később az eljárásban a bűnjel már úgy szerepelt, mint „a zsebkendő, rajta a sértetti DNS mellett egy idegen férfi DNS-ével.”

3.4.8.3.3. Súly, érték és valószínűség

Egyes bizonyítási eszközök, tipikusan egyes tárgyi bizonyítékok rendelkezhetnek számszerűsíthető tulajdonságokkal, más bizonyítási eszközök,

tipikusan a személyi bizonyítékok ugyanakkor nem. Önmagában ez a tény nem von le semmit a bizonyíték értékéből.

Általában a mérhető, analitikai eszközökkel vizsgálható, kvantitatív és kvalitatív elemzés alá vonható bizonyítékok rendelkezhetnek számszerűsíthető értékkel. Ilyenek a természettudományos analitikai eszközökkel mérhető, vizsgálható bűnjelek, mint amilyenek általában az anyagmaradványok (DNS, kábítószer, véralkohol, festékek stb.), ám nem mindegyik (például a szag nem).

Más bizonyítékok vizsgálata nem mérésre épül, hanem felismerésre, a felismerés pedig nem rendelkezik számszerűsíthető értékekkel. A felismerés vagy megtörténik, vagy nem. Ha nem történik felismerés, de megállapítható „hasonlóság”, akkor az szubjektív benyomás, ami objektív számokkal nem pontosan támasztható alá. Ha erre néha kísérlet is történik, az többnyire illúzió, mert a változók meghatározása végső soron önkényesen, legfeljebb becslésekkel történik.

A tárgyi bizonyítási eszközök közül felismerésre – és nem mérésre – épül a vizsgálata a képi információk vizuális összehasonlításán alapuló szakértői szakterületeknek (nyom, írás, ujjnyom és fegyverszakértés).²²⁵ Ugyancsak felismerésre épül az igazságügyi orvostan számos diagnosztikai megállapítása (halál ténye, hullamerevség mértéke, hullai sápadtság kiterjedése stb.), az antropológiai személyazonosítási módszerek, a könyvszakértői vizsgálatok. Illetve a bűnügyi helyszín komplex értelmezése is (lőirány-meghatározás, tűzvizsgálat, vérnyomelemzés, gondolati rekonstrukció), még akkor is, ha egyes részletek esetében méréseket és számításokat használunk.

A valószínűség Hans Reichenbach monisztikus felfogása szerint a véletlen események viszonylagos gyakoriságának határértéke, tehát statisztikai jellegű. Így az egyedi, egyszeri eseményeknek nincs valószínűsége. Használja a logikai valószínűség fogalmát, de a statisztikai valószínűségre visszavezetve, izomorfikus kapcsolatot feltételezve köztük. Eszerint a logikai valószínűség nem az események, hanem a róluk alkotott kijelentések viszonylagos igazsággyakoriságán alapul.²²⁶

A pluralisztikus értelmezés megkülönböztet többféle valószínűséget. Rudolf Carnap élesen megkülönbözteti a statisztikai és a logikai valószínűséget. Utóbbin a konfirmáció fokát érti, tehát H hipotézis valószínűségét

²²⁵ PETRÉTEI 2013.

²²⁶ HÁRSING 1971, 146.

E evidencia alapján, de felfogható a logikai valószínűség a korrekt fogadási aránynak és a relatív gyakoriság becslésének is.²²⁷

Karl R. Popper megkülönbözteti az objektív események valószínűségét, ami numerikus természetű, és csak akkor beszélhetünk róla, ha fennáll a gyakorisági interpretáció lehetősége. Popper korai tudományelméleti nézetei szerint a tudományos kijelentések nem bizonyíthatók (verifikálhatók), hanem legfeljebb cáfolhatók (falszifikálhatók). Ennek oka az indukció problémájának megoldatlansága. Maga Popper is finomította később a falszifikálhatóság kizárólagosságára vonatkozó tételeit. Lényegében a logikai valószínűség Poppernél a falszifikálhatóság fokának inverze. Fontos azonban, hogy ez nem numerikus természetű valószínűség, hanem mindig két kijelentés összehasonlításán alapul.²²⁸

Pólya György a valószínűség két minőségileg különböző válfajaként a statisztikai valószínűséget és a plauzibilitást különíti el. Ez utóbbiban a valószínűségelmélet nem más, mint a plauzibilis következtetések logikája, maga a valószínűség pedig a racionális hit foka.²²⁹ Nagyon fontos továbbá, hogy Pólya szerint a plauzibilitáshoz számértéket meghatározni (jelenleg) nem lehetséges. Nem trivális esetekben a hihetőség/hitelesség kiszámítására még senki nem terjesztett elő meggyőző és világos módszert, így azokban a valós esetekben, amikor a hihetőség megbízható becslésére van szükség, a hihetőség számszerűsítésére tett kísérleteket senki nem veszi komolyan.²³⁰ A komparatív logikai valószínűséggel modellezett plauzibilitásnak csak a szélső esetekben (szükségszerű, illetve lehetetlen) van numerikus értéke. Egyéb esetekben csak két plauzibilitás hasonlítható össze egymással, aminek az eredménye lehet kisebb, nagyobb vagy egyenlő.²³¹

A mérésekre, számításokra épülő szakértői vizsgálatok az utóbbi évtizedekben rutinszerűen alkalmazzák a Bayes-tételt és az arra épülő Bayes-statisztikát, amely a klasszikus valószínűségszámítástól és klasszikus statisztikától számos ponton eltér, két, egymást kiegészítő, egymásra ható elméletet eredményezve. A klasszikus felfogásban a valószínűség objektív fogalom, a relatív gyakoriságok határértéke. A bayesi valószínűség

²²⁷ HEGYI Ferenc (1981): Rudolf Carnap a valószínűség felfogásának néhány kérdéséről. *Acta Universitatis Szegediensis: sectio philosophica*, 25. évf. 25–36.

²²⁸ HÁRSING 1971, 166–168.

²²⁹ HÁRSING 1971, 139.

²³⁰ POLYA, George (1954): *Mathematics and plausible reasoning II., Patterns of Plausible Inference*. New Jersey, Princeton University Press. 138.

²³¹ HÁRSING 1971, 179.

az egyes, nem ismétlődő események vagy állapotok bekövetkezésének várt gyakoriságát jellemző mérőszám.²³² A Bayes-elmélet egyik legfontosabb eleme az *a priori* valószínűség, vagyis prior, ami a statisztikai mintán kívüli információk felhasználását jelenti. Erre szemléletes példa a zenebolond, aki a kotta egyetlen oldalát megnézve tízből tízszer azonosítja Mozart vagy Haydn darabját, és a kocsmatöltelék, aki tízből tízszer találja el, hogy fej lesz a feldobott pénz, vagy írás. Ha véletlennek tekintenénk a teljesítményt, akkor mindkét esetben nagyon kevés, 1:1024, azaz egy az ezerhuszonnégyhez valószínűség jönne ki. Tehát feltételezzük, hogy a zenebolond érti a szakmáját, a kocsmatöltelék meg paranormális képességekkel rendelkezik. Látható azonban, hogy a zenebolond esetében „nagyobb joggal” (magasabb a priori valószínűséggel) feltételezhetünk olyan előzetes ismereteket, amelyek magyarázzák a helyes tippelést. A paranormális képességekre, jelen ismereteink alapján, lényegesen alacsonyabb a priori valószínűséget adunk.²³³ Mindennek lehetséges kriminalisztikai alkalmazása lehet a következő: a helyszínen talált lábbelinyomot és a gyanúsítottól lefoglalt cipőt a szakértő összehasonlítja, és csupán csoportazonosságot állapít meg, nem kategorikus egyezést. Két helyen beszélhetünk ebben a képletben a priori valószínűségekről. Ha a cipő maga ritka darab, például gyűjtői, limitált kiadás, és az egész országban mindössze néhány tucatot adtak el belőle. Másrészt fontos tisztázni, hogy miért tartottak házkutatást, és miért lett gyanúsított az illető, lehet, hogy ez az „egyszerű” csoportazonosság szinergiában áll számos hasonló, önmagában gyenge bizonyítékkal.

A Bayes-tételen és a gráfelméleten alapuló Bayes-hálók ugyancsak rendelkeznek kriminalisztikai alkalmazási lehetőséggel.²³⁴ A Bayes-háló matematikai értelemben úgynevezett DAG, irányított aciklikus gráf.²³⁵ E gráf csomópontjai a legváltozatosabb adatok mint változók, a köztük lévő élek pedig oksági vagy információs függőségek.²³⁶ A bizonyítékok, illetve

²³² HUNYADI László (2011): Bayesi gondolkodás a statisztikában. *Statisztikai Szemle*, 89. évf. 10–11. sz. 1150–1171.

²³³ HUNYADI 2011.

²³⁴ ORBÁN József (2017): A Bayes-hálók bűnügyekben. In FINSZTER Géza – SABJANICS István szerk.: *Biztonsági kihívások a 21. században*. Budapest, Dialóg Campus. 799–801.

²³⁵ PEARL, Judea (é. n.): *Bayesian Networks*. Elérhető: http://ftp.cs.ucla.edu/pub/stat_ser/R246.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 07. 19.)

²³⁶ ORBÁN József (2013a): A Bayes-hálók rendészeti alkalmazhatóságának vizsgálata. In GAÁL Gyula – HAUTZINGER Zoltán szerk.: *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, 14. köt. 379–386.

a bizonyítékforrások értékelésekor a Bayes-hálóra építő elemzés nagyon hasznos lehet. A gépkocsi színéről nyilatkozó tanú vallomását korrigálni kell például a megvilágítási körülmények színérzékelést torzító hatásaival.²³⁷ A tanúvallomásra felrajzolható teljes Bayes-hálóban helyet kapnak az érzékelést befolyásoló környezeti tényezők, illetve olyan szubjektív tényezők, mint az illető érzékszerveinek egészségi állapota, pihentsége, figyelme. A következő csoportban a tanú memóriájának összetevői szerepelnek, az azt követően az a készsége, hogy élményeit élőszóban hogyan tudja továbbadni, stb. Természetesen külön vizsgálatot igényel a tanú elfogultsága, szándékos megtévesztő magatartása stb.²³⁸

Ísmét hangsúlyozzuk azonban, hogy ugyan mindezeket a vizsgálatokat elvégezzük, a bizonyítékot részletekbe menően elemezzük, azt azonban elutasítjuk, hogy mindezekhez a változókhoz numerikus értékeket rendeljünk, és matematikai műveleteket végezzünk velük. A számértékek meghatározása ugyanis a kriminalisztikában mindig többé-kevésbé önkényes. A mindennapok szövedékébe ágyazott triviális tények²³⁹ esetében nem történik meg, hogy „az egyre gyűlő, halmozódó bizonyítékok a szubjektivitást előbb utóbb kiküszöbölik, valamint a bizonyítékok súlya alatt a következtetések és a döntések valami objektív határhoz konvergálnak”.²⁴⁰

3.4.8.4. A hiányzó bizonyíték

Bizonyos esetekben a várakozásainkkal, tapasztalatunkkal ellentétben nem találunk nyomokat, elváltozást, bizonyítékot. Ezt egyesek „negatív nyom” néven ismerik, mi ezt a kifejezést nem tartjuk szerencsésnek. Helyesebb a negatív körülményekre vonatkozó bizonyítékokról beszélni.²⁴¹ Ilyen hiányzó elváltozás lehet a lakat lefűrészelése esetén a fémforgács hiánya a padlón, ilyen lehet egy „véres” bűncselekmény esetén a gyanúsított személy tiszta ruházata, stb. Mint mindent, úgy természetesen ezeket a hiányzó elváltozásokat is értékelnünk kell, de különösen fontos, hogy az adatokat a helyükön kezeljük, és az értékelésnél ne essünk túlzásba.

²³⁷ ORBÁN József (2013b): A jog konvergenciája a természettudományok felé a Bayes Analízis apropóján. *Glossa Iuridica*, 3. évf. 1. sz. 42–46.

²³⁸ ORBÁN 2017, 802–803

²³⁹ FINSZTER é. n., 29.

²⁴⁰ HUNYADI 2011, 1150–1171.

²⁴¹ TREMMEL 2006, 117–118.

Az alapvető axióma ezen a területen így hangzik: „A bizonyíték hiánya nem a hiány bizonyítéka.” Ezt a tételt a híres csillagász, Carl Sagan tette népszerűvé, ő pedig az angol királyi csillagásztól, Ludlow bárójától, Martin Reestől vette. De már Bertrand Russel is leszögezte, hogy valaminek a nemlétét bizonyítani gyakran lehetetlen.²⁴²

A bizonyíték hiánya tehát nem a hiány bizonyítéka: számtalan egyéb magyarázat lehetséges az elváltozás (a „bizonyíték”) hiányára azon kívül is, hogy az elváltozást létrehozó esemény nem történt meg. Személyi bizonyítékok esetén az érzékelés, észlelés, emlékezet hiányosságai vagy akár a tévedés, a rosszhiszemű elhallgatás lehet ok, de épp így a kihallgató felületessége vagy sablonossága, vagy a jegyzőkönyv pontatlansága, egyszerűsítései. Tárgyi bizonyítási eszközöknél a nyomképződés folyamata vagy a környezeti tényezők hatása lehet az elváltozás hiánya, vagy akár az inadekvát felkutatási, rögzítési és megőrzési módszer. A krimináltechnika számtalan olyan jelenséget ismer, amely a tárgyi bizonyíték hiányát idézi elő. Gondoljunk a szagmaradvány sérülékenységére és néhány órán belüli elenyészésére, a nagy hideg miatt nem képződő ujjnyomokra, a rossz csomagolás miatt megsemmisülő égésgyorsító maradványokra, a rothadó biológiai anyagokra stb.

Minden módszernek megvannak a maga korlátai, és ezeket ismernünk kell. Ugyancsak ismernünk kell a saját határainkat a módszer használata során. Minden szakembernek fel kell ismernie, amikor a saját határaihoz vagy a módszer korlátaihoz érkezik, és akkor nem léphet tovább.²⁴³ Ez az axióma segít elkerülni az olyan szakszerűtlen érvelést, hogy a szagazonosító kutya a gyanúsítottat *kizárta*, stb.

A negatív körülményekre ugyanakkor vonatkozhatnak valódi bizonyítékok! Ezekben az esetekben, a fenti axióma szerint, igenis van bizonyítékunk a hiányra. Ilyen lehet tipikusan a megcáfolt alibi, vagy az olyan felismerésre bemutatás, ahol a tanú nemcsak nem ismeri fel a gyanúsítottat, hanem határozottan kizárja a neki bemutatott személyeket, érdemi érvekkel. De bizonyítanunk kell bármilyen mulasztást, ha az tényállási elem.

²⁴² BONCHEK, Lawrence I. (2016): Absence of Evidence is not Evidence of Absence. *The Journal of Lancaster General Hospital*, Vol. 11. No. 3. 65–66.

²⁴³ KISH, Paul Erwin – MACDONELL, Herbert Leon (1996): Absence of Evidence is not Evidence of Absence. *Journal of Forensic Identification*, Vol. 1. No. 2. 160–164.

A másik fontos megjegyzésünk, hogy noha a bizonyíték hiánya általában nem zárja ki a verziót, a verzió ellentétét soha, semmilyen körülmények között nem alapozza meg önmagában. Bármit csakis a rá vonatkozó adatok alapozhatnak meg, más nem.

3.4.8.5. A közvetett bizonyítékok

Láttuk a bizonyítékok felosztásánál, hogy egyes bizonyítékok közvetlenek, tehát magukra a büntetőjogilag releváns tényekre irányulnak. Más bizonyítékok viszont nem magukra a büntetőjogilag releváns tényekre, hanem „közbülső tényekre”, gyanúokokra, indíciumokra vonatkoznak. Tehát nem a logikai értelemben beszélünk közvetett bizonyításról – logikai értelemben közvetett bizonyítás az ellentét lehetetlenségének vagy valótlanságának kimutatása, idegen szóval deductio in absurdum²⁴⁴ vagy reductio in absurdum.²⁴⁵ Kriminálisztikai értelemben a közvetett bizonyítás az, amikor a rendelkezésre álló bizonyíték, vagyis adat, valamilyen közbeeső tényre, gyanúokra vonatkozik. A közbeeső tény vagy a gyanúok a büntetőjogilag releváns tényhez kapcsolódik, és ezt a kapcsolatot ugyancsak fel kell tárunk.

A polgári eljárásjogi irodalom gyakorlatilag vagy tagadja a közvetett bizonyítás létjogosultságát,²⁴⁶ vagy csak nagyon szűk körben, kivételesen ismeri el azt.²⁴⁷ A büntetőügyekben azonban gyakran nem állnak rendelkezésre közvetlen bizonyítékok: például egy emberölésben a sértett nem képes vallomást tenni, a terhelt (ha egyáltalán ismert) bizony gyakran tagad. Az elkövető természetesen titokban akarja tartani a bűncselekményt, ezért olyan időpontot és helyszínt választ, hogy sem tanúk, sem kamerafelvételek nincsenek az elkövetésről.

Közvetlen személyi bizonyíték lehet a terhelti beismerő vallomás és a szemtanú vallomása. Közvetett bizonyíték a tanúvallomás akkor, ha magát a bűncselekményt nem látja, csak a terhelt érkezését, majd távozását, a kettő közt pedig hallja az áldozat segélykiáltásait. Közvetlen

²⁴⁴ RIDEGH–OLCHVÁRY–MILVIUS 1936, 140.

²⁴⁵ MONROY, Angelina A. – ASTUDILLO, Maria G. (é. n.): *Proof by reductio ad absurdum: An experience with university students*. Elérhető: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01280523/document> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 12.)

²⁴⁶ KENGYEL Miklós (1998): *Magyar polgári eljárásjog*. Budapest, Osiris. 241.

²⁴⁷ FARKAS József (1956): *A bizonyítás a polgári perben*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 48–49.

bizonyíték lehet a cselekményt rögzítő jó minőségű kép- és/vagy hangfelvétel. Tipikus esetben azonban nem ilyen felvétel áll rendelkezésre, és a bizonyíték közvetett lesz. Azaz további bizonyításra szorul, hogy a felvételen látható-hallható esemény valóban a bűncselekmény, illetve a felvételen szereplő elkövető a terhelttel azonos. Hasonló a helyzet például egy lehallgatás során rögzített „terhelti beismeréssel”: egyrészt igazolni kell, hogy a lehallgatás során valóban a terhelt mondta, amit mondott, másrészt pedig azt is, hogy (adott esetben) a „lenyomtam okosba” jellegű közlés valójában minnek a beismerése.

A tárgyi bizonyítékok döntő többsége közvetett bizonyíték, de vannak kivételek. Például a betört ajtó vagy ablak közvetlenül bizonyítja a dolog elleni erőszakot, ami tényállási elem lehet. A toxikológiai eredmény bizonyítja az ittaságot vagy a bódultságot, ami szintén releváns tény lehet. Az esetek döntő többségében azonban a tárgyi bizonyítékok közbülső tényre vonatkoznak. Például a poháron talált ujjnyom arra, hogy a poharat az ujjnyom „gazdája” megfogta, de hogy hol, mikor, milyen körülmények közt, azt csak további bizonyítékok beszerzésével kell vagy lehet tisztázni.

Még a sértett vérével szennyezett ujjnyom sem feltétlenül mutat az elkövetőre: ismert olyan jogeset, ahol a védői érvelés szerint a rövidlátó gyanúsított nem vette észre, hogy véres lett a keze a véres bútortól, amikor az emberölés eredeti helyszínén járt (ahol a holttest már nem volt ott).²⁴⁸

3.4.8.5.1. A közvetett bizonyítékok értékelése

A közvetett bizonyítékok alapos elemzésénél a következő szempontokat kell figyelembe venni.

Milyen viszonyban áll a közvetett bizonyíték a gyanúkkal, a közbülső ténnyel? Az ujjnyom a tárgy megérintését kétségtelenül bizonyítja. A csoportazonos cipőnyom csak bizonyos (adott esetben nem számszerűsíthető) valószínűséggel bizonyítja a cipő helyszíni előfordulását. A „körülbelül hasonló” személyleírást adó tanú, aki „körülbelül akkor” látott valakit „körülbelül arrafelé” haladni, már valószínűleg a közbülső ténnyel is csak távoli kapcsolatban áll.

A közbülső tény a büntetőjogilag releváns ténnyel milyen viszonyban áll? A sértett hüvelyében talált férfi DNS nem visz közelebb az ügy

²⁴⁸ RAMOTOWSKY, Robert (2017): A Report on the 16th Annual ENFSI Fingerprint Working Group Meeting – Part II. *Identification News*, No. 3. 4–6.

megoldásához, ha a sértett és az illető férfi legálisan és jogszerűen közösülhetett. A nyilvános telefonfülkében talált számtalan nyom és anyagmaradvány egyike sem feltétlenül az elkövetőtől származik.

Ezekben az esetekben a „viszony” egyfelől valószínűségi értéket jelent, másrészt a relevanciára vonatkozó értéket. Mind a bizonyíték és az indícium, mind az indícium és a jogilag releváns tény közt a kapcsolat többé-kevésbé valószínű és többé-kevésbé releváns. Ideális esetben mindkét skála magas mindkét viszonyban. A sértett vérével szennyezett terhelti tenyérynym a sértett holttestének bőrén és az elkövetés eszközének nyelén teljes bizonyossággal és teljes relevanciával igazolja az érintkezést (ez jelen esetben az indícium), amely gyanúok igen nehezen magyarázható mással, mint a terhelt részvételével az ölési cselekményben. Mégpedig azért, mert más forgatókönyvek valószínűsége (nem is az az elkövetés eszköze, nem is az a halálok, véletlenül arra járt és csak segíteni akart) lényegesen alacsonyabb.

Ebből a példából is látható azonban, hogy az indícium és a büntetőjogilag releváns tény közti valószínűségi kapcsolat mind elvileg, mind gyakorlatilag megengedi más verziók felállítását is. Például, hogy a terhelt „részt vett” az ölési cselekményben, de társtettesként, esetleg részesként. Vagy tényleg csak segíteni akart, így vérezte össze a kezét, majd „telepítette” véres tenyérynymát mindenfelé.

Ez felhívja a figyelmünket egy újabb tanulságra: gyakorlatilag kizárt, hogy egy ügyben mindössze egyetlen közvetett bizonyítékunk legyen. A fenti példában is említettünk néhányat: mi volt a halál oka, mi az elkövetés eszköze, hol történik a cselekmény, és a résztvevők mit keresnek ott, hogyan jutottak oda. És így tovább: az esemény hogyan jut a hatóság tudomására, a későbbi terhelt mit mond, hogy viselkedik az eljárás legelején. Egyáltalán, milyen emberek ők (terhelt és sértett), abban az értelemben, hogy a hatóság mit tud róluk, életkörülményeiről, előéletükről, kapcsolatukról.

Az amerikai szakirodalomban olyan megfogalmazással is találkozunk, hogy közvetett bizonyíték az, ami más tényekkel vagy bizonyítékokkal együtt megalapozott következtetés levonását teszi lehetővé.²⁴⁹ A közvetett bizonyíték gyengéje, hogy önmagában általában nem ér sokat, viszont gyakorlatilag soha nem áll önmagában.

²⁴⁹ GIROD 2015, 217.

3.4.8.5.2. A közvetett bizonyítékok hálója

A nem egymásból következő bizonyítékok nem láncolatot alkotnak, hanem hálót.²⁵⁰ Az egymásra épülő, egymásból következő bizonyítékok alkotnak láncot, egy ügyben azonban ilyen láncok, bizonyítékláncolatok párhuzamos rendszere, hálója alakul ki. Visszautalunk a mérgezett fa gyümölcsének elvére, az azt áttörő független forrás elvére. Ugyancsak visszautalunk a verziók preferencia- és indifferenciakritériumai közt látott elvre, ami szerint előnyben kell részesítenünk a nem egymásból következő verziókat.

A bizonyítékok láncának – ma már meghaladottnak tekinthető – metaforája Visinszkij nevéhez köthető, ahol a lánc közismerten pont olyan erős, mint a leggyengébb szeme.²⁵¹ A háló esetében nem ez a helyzet. A bizonyítéklánc egyik elemének kihullása az egész láncot semmissé teszi vagy teheti, nem így azonban a háló esetében. Hat egymástól független bizonyítékunkból hiába esik ki egy vagy kettő, ha marad még négy vagy öt, ami ugyanazt bizonyítja.

A több-kevesebb valószínűséggel igaz bizonyíték vagy a büntetőjogilag releváns tényre több-kevesebb valószínűséggel vonatkozó indícium, ha hálóban értelmezzük más bizonyítékokkal vagy indíciumokkal, meg fog erősödni. Tegyük fel, hogy van hat, nem egymásból következő közvetett bizonyítékunk. Tegyük fel, hogy ezek a büntetőjogilag releváns tényt 50-50%-ban bizonyítják (fenntartva, hogy a numerikus értékek hozzárendelését továbbra is légből kapottnak tekintjük, most csak a példa kedvéért számolunk). Az 50% önmagában nem tűnik soknak. Két bizonyíték esetében a két 50% azonban úgy értelmezhető, hogy 25% valószínűséggel igaz mindkettő bizonyíték, 25% valószínűséggel hamis mindkettő, a maradék 50% pedig az, hogy az egyik bizonyíték igaz a kettőből. Hat bizonyíték esetében a hat 50% azt jelenti, hogy mindössze 1,5625% az esélye annak, hogy mind a hat bizonyíték téves, tehát 98,4375% valószínűsége van annak, hogy a bizonyítékok bizonyítják a büntetőjogilag releváns tényt.

A Bayes-hálók említésekor utaltunk arra, hogy a bizonyítékok rendszere akár grafikusán, gráfként is megjeleníthető. Például egy tanúvallomásból ki lehet szedni a büntetőjogilag releváns tényekre vonatkozó adatokat. Ezekhez láncként hozzákapszoljuk a tanú érzékelési képességeire, memóriájára, esetleges elfogultságára vonatkozó további adatokat. A vallomásból

²⁵⁰ TREMMEL 2006, 121.

²⁵¹ VISINSZKIJ 1952, 341.

származó adatok már alkothatnak hálót; más vallomások tartalma, a rendőri adatgyűjtés eredménye, a helyszíni szemle eredményei stb., ha nem egymásból következnek, a háló elemei lehetnek, ha egymásra épülnek, akkor láncként értelmezzük őket.

Felhasznált irodalom

- ALFÖLDI Ágnes Dóra (2011): Gondolatok a büntetőeljárásbeli bizonyítás jelentőségéről és fogalmának elméleti megközelítéséről. *Jogelméleti Szemle*, 12. évf. 2. sz.
- ANGELELLI, Ignacio (1967): On Identity and Interchangeability of Leibniz and Frege. *Notre Dame Journal of Formal Logic*, Vol. 8. No. 1–2. 94–100.
- ANGYAL Miklós (2014): Felemás korlát. *Belügyi Szemle*, 62. évf. 3. sz. 108–112.
- ANGYAL Miklós (2016): A kriminalisztikai megismerés, avagy a kriminalisztika megismerése. In FENYVESI Csaba – HERKE Csongor szerk.: *A munkát nem lehet eltitkolni – Tiszteletkötet Tremmel Flórián professor emeritus 75. születésnapjára*. Pécs, PTE ÁJK. 9–13.
- ANGYAL Pál (2010): *Emlékeimből*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.
- ASHBAUGH, David R. (1999): *Quantitative-Qualitative Friction Ridge Analysis*. Boca Raton, CRC Press.
- ATKINSON, Richard C. – HILGARD, Ernest (2005): *Pszichológia*. Budapest, Osiris.
- ATKINSON, Rita L. et al. (1993): *Introduction to Psychology*. Orlando, Harcourt Brace Jovanovich.
- BALIBAR, Étienne (2012): *Marx filozófiája*. Budapest, Typotex.
- BALLA Lajos (2007): *Adalékok a titkos információgyűjtés, valamint a titkos adat-szerzés kriminalisztikai és eljárási problémáihoz*. Elérhető: http://debrecenii-telotabla.birosag.hu/sites/default/files/field_attachment/titkosadatgyujtes.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 04. 24.)
- BALLÁNÉ FÜSZTER Erzsébet (2004): Nyomtan (Traszológia). In BÓCZ Endre szerk.: *Kriminalisztika I*. Budapest, BM. 333–342.
- BALLÁNÉ FÜSZTER Erzsébet (2011): *Krimináltechnikai ismeretek*. Budapest, Rendőrtisztai Főiskola.
- BALOG János (1966): A modell valóságbizonyítási szerepe a büntető eljárásban. *Jogtudományi Közlöny*, 21. évf. 8–9. sz. 445–450.
- BERG, Stanton O. (1971): Sherlock Holmes: Father of Scientific Crime and Detection. *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 61. No. 3. 446–452.
- BLOOM, Robert M. (1992): Inevitable Discovery: An Exception beyond the Fruits. *American Journal of Criminal Law*, No. 20. 79–104.

- BÓCZ Endre (1966): Bizonyítottság a nyomozásban. *Jogtudományi Közlöny*, 21. évf. 10. sz. 538–544.
- BÓCZ Endre (2008): A bizonyítás egyes elméleti kérdései és gyakorlati problémái. *Kriminológiai Közlemények*, 65. sz. 95–102.
- BODA Mihály (2007): Az azonosság egy jellemzője: a Leibniz-elv. In BODA Mihály: *Az emberi tudatosság. Filozófiai problémák és megoldások*. Budapest, L'Harmattan. 13–27.
- BONCHEK, Lawrence I. (2016): Absence of Evidence is not Evidence of Absence. *The Journal of Lancaster General Hospital*, Vol. 11. No. 3. 65–66.
- BUCKLES, Thomas (2007): *Crime Scene Investigation, Criminalistics, and the Law*. New York, Delmar Learning.
- BUDAHÁZI Árpád (2015): Bizonyítási kísérlet a felderítésben és a bizonyításban. In GAÁL Gyula – HAUZINGER Zoltán szerk.: *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, 16. köt. 127–132.
- CHAMPOD, Christophe – LENNARD, Chris – MARGOT, Pierre – STOILOVIC, Milutin (2004): *Fingerprints and Other Ridge Skin Impressions*. Boca Raton, CRC Press.
- CHISUM, W. Jerry – TURVEY, Brent E. (2011): *Crime Reconstruction*. Waltham, Elsevier.
- COWLEY, Stephen J. – VALLÉE-TOURANGEAU, Frédéric (2017): *Cognition beyond the Brain*. London, Springer.
- CUMMINS, Harold – MIDLO, Charles (1961): *Finger Prints, Palmes and Soles*. New York, Dover.
- CZINEGE Kinga (2014): Felismerésre bemutatás és annak hibái mint justizmord forrás. *Studia Iuvenum Iurisperitorum*, 7. sz. 369–388.
- CSÁNYI Vilmos (1982): Szempontok a megismerés elméletének természettudományos megfogalmazásához. *Magyar Filozófiai Szemle*, 26. évf. 4. sz. 558–566.
- CSÉKA Ervin (1963): *A ténymegismerés elméleti alapjai a büntető eljárásban. Kriminálisztikai tanulmányok 2*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- DOUGLAS, John – OLSHAKER, Mark (1998): *Sorozatgyilkosok*. Budapest, GABO.
- DOUGLAS, John E. – BURGESS, Ann W. – BURGESS, Allen G. – RESSLER, Robert K. (2006): *Crime Classification Manual*. San Francisco, Jossey-Bass.
- ECO, Umberto (1988): *A rózsza neve*. Budapest, Árkádia.
- ELEK Balázs (2006): *A téves ténymegállapítás egyes pszichológiai aspektusai*. Elérhető: www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/4_2006/a_teves_tenymegallapitas_egyes_pszichologiai_aspektusai/ (A letöltés dátuma: 2017. 07. 12.)

- ELEK Balázs (é. n.): *Az igazság és a jogerő összefüggései*. Elérhető: www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/Elek%20-Bal%Elzs.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 04. 15.)
- ELEK Imre – HANKA László (2014): Lábbelinyom-töredék mint tárgyi bizonyíték. A valószínűség-elmélet alkalmazásának lehetősége a nyomszakértői gyakorlatban és a bizonyítási eljárásokban. *Belügyi Szemle*, 62. évf. 3. sz. 5–29.
- FARKAS József (1956): *A bizonyítás a polgári perben*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- FENYVESI Csaba (2013a): A kriminalisztika alapelvei. *Jura*, 19. évf. 2. sz. 37–50.
- FENYVESI Csaba (2013b): A kriminalisztika alapkérdései. In GAÁL Gyula – HAUZINGER Zoltán szerk: *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, 16. köt. 341–349.
- FENYVESI Csaba (2014): *A kriminalisztika tendenciái. A bűnügyi nyomozás múltja, jelene, jövője*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
- FENYVESI Csaba (2016): A felismerésre bemutatás és a digitális adatok jelentősége egy szeméremsertő bűncselekmény tükrében. *Belügyi Szemle*, 64. évf. 9. sz. 119–129.
- FENYVESI Csaba (2017): *A kriminalisztika tendenciái. A bűnügyi nyomozás múltja, jelene, jövője*. Budapest Dialóg, Campus.
- FINSZTER Géza (2007): *A kriminalisztika elmélete és a praxis a büntetőeljárás reform tükrében*. Elérhető: users.atw.hu/be/letoltes/Krimjegyzet.doc (A letöltés dátuma: 2017. 04. 15.)
- FODOR Judit (1972): *A determinizmus-koncepció fejlődése és kapcsolatai a kvantummechanikával*. Budapest, Akadémiai.
- FODOR Mikós (2010): *Lényegretörő pszichológia*. Budapest, Psychology 2.0.
- FOGARASI Béla (1951): *Logika*. Budapest, Akadémiai.
- FÖLDESI Tamás (1967): *A marxista filozófia bizonyításméletének alapjai*. Budapest, Kossuth.
- FÖLDESI Tamás (1971): *A „megismerhetőség” modern problémái*. Budapest, Kossuth.
- FÖLDESI Tamás szerk. (1976): *A dialektikus materializmus*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- FÖLDVÁRI József (2001): *Magyar büntetőjog. Általános rész*. Budapest, Osiris.
- G. HAVAS Katalin (1964): *Az azonosság törvénye a hagyományos és a modern formális logikában*. Budapest, Akadémiai.
- GÁCSI Anett Erzsébet (2015): *A jogellenesen megszerzett bizonyítékok értékelése a büntetőeljárásban*. PhD-értekezés. Szeged, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola.

- GARAMVÖLGYI Vilmos főszerk. (1961): *Kriminalisztika. Általános rész.* Budapest, Belügyminisztérium TMO.
- GETTIER, Edmund (1963): Is Justified True Belief Knowledge? *Analysis*, Vol. 23. No. 6. 121–123.
- GIROD, Robert J. (2015): *Logical Investigative Methods.* Boca Raton, CRC Press.
- GRAY, David – COOPER, Meagan – MACALOON, David (2012): The Supreme Court's Contemporary Silver Platter Doctrine. *Texas Law Review.* Elérhető: http://digitalcommons.law.umaryland.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2201&context=fac_pubs (A letöltés dátuma: 2017. 07. 27.)
- GREEN, W. Hamilton (1997): *Mars 1910.* Budapest, Valhalla Páholy.
- HÁGER Tamás (2014): Gondolatok a büntetőeljárás fogalmáról és a bizonyítás elméleti háttéréről. *Iustum Aequum Salutare*, 10. évf. 3. sz. 51–64.
- HARRISON, Bob (1971): The Flagrantly Illegal Arrest – Up the Poisonous Tree and Part Wade. *SMU Law Review*, Vol. 25. No. 5. 773–779.
- HÁRSING László (1971): *A tudományos megismerés és a plauzibilis következtetések logikája.* Budapest, Akadémiai.
- HÁRSING László (1999): *Bevezetés a tudományelméletbe.* Miskolc, Bíbor.
- HASZHACSIH, F. I. (1950): *A világ megismerhetőségéről.* Budapest, Szikra.
- HAUTZINGER Zoltán (2001): A kriminalisztikai ballisztika. In FENYVESI Csaba – HERKE Csongor szerk.: *Minúciák. Tanulmányok Tremmel Flórián professzor 60. születésnapjának tiszteletére.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara. 161–171.
- HAUTZINGER Zoltán (2014): A kriminalisztikai azonosítás elmélete. In DERES Petronella – HOMICSKÓ Árpád szerk.: *Studia in honorem Lajos Kovács.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. 142–150.
- HEGYI Ferenc (1981): Rudolf Carnap a valószínűség felfogásának néhány kérdéséről. *Acta Universitatis Szegediensis: sectio philosophica*, 25. évf. 25–36.
- HORVÁTH Imre (1965): A modellalkotás mint tudományos kutatási módszer. *Magyar Filozófiai Szemle*, 9. évf. 2. sz. 161–191.
- HUNYADI László (2011): Bayesi gondolkodás a statisztikában. *Statisztikai Szemle*, 89. évf. 10–11. sz. 1150–1171.
- ICHIKAWA, Jenkins Jonathan – STEUP, Matthias (2017): The Analysis of Knowledge. In ZALTA, Edward N. ed.: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy.* Elérhető: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/knowledge-analysis/> (A letöltés dátuma: 2017. 05. 18.)
- ILLÁR Sándor szerk. (1984): *Krimináltechnika.* Budapest, BM Könyvkiadó.

- JEFFERYS, William H. – BERGER, James O. (1991): *Sharpening Ockham's Razor on a Bayesian Strop*. Purdue University. Elérhető: <http://quasar.as.utexas.edu/papers/ockham.pdf> (A letöltés dátuma: 2017. 06. 16.)
- KÁRMÁN Gabriella (2014): Bizonyítás az angloamerikai büntetőeljárás rendszerben. *Kriminológiai Tanulmányok*, 51. köt. 110–129.
- KARNYEJEVA, L. M. – KERTÉSZ Imre (1985): *A bizonyítékok forrásai a szovjet és magyar büntetőeljárás jogban*. Moszkva, Juridiceszkaja Literatura és Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (közös kiadás).
- KATONA Géza (1965): *A nyomok azonosítási vizsgálata a büntetőeljárásban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- KATONA Géza (2002): *A kriminalisztika és a bűnügyi tudományok. Gondolatok a 21. század kriminalisztikájáról*. Budapest, BM.
- KATONA Gézáné (é. n.): *A kriminalisztikai azonosítás*. (Jegyzet.) Dunakeszi, ORFK Kutya vezető-képző Iskola, Bűnügyi Technikai Szakcsoport.
- KATONA Péter (1974): A tudati tükröződés aktív jellege és a tükröződési elmélet modern „hátszaga.” *Acta Universitatis Szegediensis: sectio philosophica*, 15. évf. 41–50.
- KATONA Péter (1984): Teremti-e a tudat az objektív valóságot? *Acta Universitatis Szegediensis: sectio philosophica*, 27. évf. 19–21.
- KENGYEL Miklós (1998): *Magyar polgári eljárásjog*. Budapest, Osiris.
- KEREZSI Klára (2002): A tudományos bizonyíték. *Belügyi Szemle*, 50. évf. 11–12. sz. 149–170.
- KERTÉSZ Imre (1972a): *A kriminalisztikai azonosításmélet néhány aktuális kérdése*. Budapest, Bűnügyi Technikai Közlemények. 31–50.
- KERTÉSZ Imre (1972b): *A tárgyi bizonyítékok elmélete a büntetőeljárás jog és a kriminalisztika tudományában*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- KERTÉSZ Imre (2004): A bizonyítékok. In Bócz Endre szerk.: *Kriminalisztika I*. Budapest, BM.
- KIEFER, Markus – ADAMS, Sarah C. – ZOVKO, Monika (2012): Attentional sensitization of unconscious visual processing: Top-down influences on masked priming. *Advances in Cognitive Psychology*, Vol. 8. No. 1. 50–61.
- KIRK, Paul L. (1963): The Ontogeny of Criminalistics. *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 54. No. 2. 235–238.
- KISH, Paul Erwin – MACDONELL, Herbert Leon (1996): Absence of Evidence is not Evidence of Absence. *Journal of Forensic Identification*, Vol. 1. No. 2. 160–164.
- KÖPECZI Béla (1965): *Az egzisztencializmus*. Budapest, Gondolat.

- LAKATOS János (1998): *A nyomozás, a felderítés és a bizonyítás kriminalisztikai alapfogalmai és alapösszefüggései*. Budapest, Rejtjel.
- LAKATOS János (2004): A nyomozás – kriminalisztikai szempontból. In Bócz Endre szerk.: *Kriminalisztika I*. Budapest, BM.
- LAKATOS János szerk. (2005): *Kriminalisztikai alapismeretek*. Budapest, Rendőrtiszti Főiskola.
- LEE, Henry C. – HARRIS, Howard A. (2000): *Physical Evidence in Forensic Science*. Tucson, Lawyers and Judges Publishing.
- LEE, Henry C. (2001): *Advances in Fingerprint Technology*. Boca Raton, CRC Press.
- LEIBNIZ, Gottfried W. (1986): Metafizikai értekezés. In *Válogatott filozófiai írások*. Budapest, Európa.
- LENIN, Vlagyimir I. (1964) [1908]: *Materializmus és empiriokriticizmus*. Budapest, Kossuth.
- LOCARD, Edmund (1920): *L'enquete criminelle et les methodes scientifique*. Paris, Ernest Flammarion.
- LŐWI Ildikó (2016): Információs hadviselés hatása az idegenellenességre. *Hadtudományi Szemle*, 9. évf. 1. sz. 249–259.
- LYON, Ann (2016): *Constitutional History of the UK*. New York, Routledge.
- MACKALL, Laidler B. (1953): „I Now Offer This Photograph In Evidence.” *Insurance Counsel Journal*, Vol. 20. No. 2. 110–113.
- MARSHALL, Sharon – BENNETT, Alex – FRAVAL, Hadrian (é. n.): *Locating Semen on Live Skin Using Visible Fluorescence*. Elérhető: www.bvda.com/images/content/downloads/Locating_Semen_on_Live_Skin_Using_Visible_Fluorescence.pdf. (A letöltés dátuma: 2017. 07. 21.)
- MIKLÓS Lajos (1962): Enyhített-e a terhelte nyilvánítás előfeltételein az új büntető eljárás? *Rendőrségi Szemle*, 10. évf. 9. sz. 857–861.
- MISKOLCZINÉ JUHÁSZ Boglárka (2015): *A büntetőeljárás fejlődése – a változtatás lehetséges irányai az angolszász és a kontinentális jogrendszer megoldási alternatívái alapján*. PhD-értekezés. Budapest, PPKÉ JÁK Jog- és Államtudományi Doktori Iskola.
- MONROY, Angelina A. – ASTUDILLO, Maria G. (é. n.): *Proof by reductio ad absurdum: An experience with university students*. Elérhető: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01280523/document> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 12.)
- MÓRA Mihály (1960): A bizonyítás fogalma, tárgya és a bizonyítékok mérlegelése a büntetőeljárásban. *Jogtudományi Közlöny*, 15. évf. 12. sz. 662–670.
- MÜLLER Antal (1974): *Fizikai megismerés és dialektikus materialista természetfelfogás*. Budapest, Kossuth.

- MÜLLER Antal (1979): *Kölcsönhatás és meghatározottság*. Budapest, Akadémiai.
- NÉMETH Zoltán György (2012): A nyomozó hatóság bizonyításban játszott szerepe, a nyomozati tényfeltárás és a bizonyítás összefüggései. *Jogelméleti Szemle*, 13. évf. 2. sz. 129–151.
- OAKS, Dallin H. (1970): Studying the Exclusionary Rule in Search and Seizure. *The University of Chicago Law Review*, Vol. 37. No. 4. 665–757.
- ORBÁN József (2013a): A Bayes-hálók rendészeti alkalmazhatóságának vizsgálata. Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, 14. köt. 379–386.
- ORBÁN József (2013b): A jog konvergenciája a természettudományok felé a Bayes Analízis apropóján. *Glossa Iuridica*, 3. évf. 1. sz. 42–46.
- ORBÁN József (2017): A Bayes-hálók bűnügyekben. In FINSZTER Géza – SABJANICS István szerk.: *Biztonsági kihívások a 21. században*. Dialóg Campus, Budapest. 799–808.
- PEARL, Judea (é. n.): *Bayesian Networks*. Elérhető: http://ftp.cs.ucla.edu/pub/stat_ser/R246.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 07. 19.)
- PETRÉTEI Dávid (2013): Gondolatok a helyszíni krimináltechnika egyes elméleti és gyakorlati kérdéseiről. *Belügyi Szemle*, 61. évf. 10. sz. 34–64.
- PETRÉTEI Dávid (2014): A kriminalisztika jövője – a jövő kriminalisztikája. *Belügyi Szemle*, 62. évf. 10. sz. 113–133.
- PETRÉTEI Dávid (2016): A helyszíni tevékenység akkreditálása. *Magyar Bűn-üldöző*, 7. évf. 1–2. sz. 71–77.
- PETRÉTEI Dávid (2017): A véryomelemzés mint a helyszínelés innovatív eszköze. *Belügyi Szemle*, 65. évf. 2. sz. 100–129.
- PITLER, Robert M. (1968): The Fruit of the Poisonous Tree Revisited and Shepar-dized. *California Law Review*, Vol. 56. No. 3. 579–651.
- POLYA, George (1954): *Mathematics and Plausible Reasoning II. Patterns of Plausible Inference*. New Jersey, Princeton University Press.
- RAMOTOWSKY, Robert (2017): A Report on the 16th Annual ENFSI Fingerprint Working Group Meeting – Part II. *Identification News*, No. 3. 4–6.
- RAUSS, Karsten – POURTOIS, Gilles (2013): *What is Bottom-Up and What is Top-Down in Predictive Coding?* Elérhető: www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3656342/ (A letöltés dátuma: 2017. 10. 30.)
- RESSLER, Robert K. – BURGESS, Ann W. – DOUGLAS, John E. (1995): *Sexual Homicide – Patterns and Motives*. New York, Lexington Books.
- REZLESCU, Constantin – DUCHAINE, Brad – OLIVOLA, Christopher Y. – CHATER, Nick (2012): *Unfakeable Facial Configurations Affect Strategic Choices in Trust Games with or without Information about Past Behavior*. Elérhető:

- www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3314625/ (A letöltés dátuma: 2017. 10. 30.)
- RIDEGH Rajmond – OLCHVÁRY-MILVIUS Attila (1936): *Bűnügyi nyomozástan*. Budapest, Hornyánszky Könyvnyomda.
- ROMANEK József – SOLYOSI Józsefné – TAUSZIK Nagyzezsda (2004): *Daktiloszkópia 1904–2004*. Budapest, BM Duna Palota és Kiadó.
- SÁNDORNÉ KOVÁCS Judit – GÁL Tamás (2002): Kriminálisztikai mikroméretű anyagmaradványok a szakértői bizonyításban. *Belügyi Szemle*, 50. évf. 11–12. sz. 137–148.
- SELYE Ferenc (1936): *A kriminalisztika alaptételei*. Budapest, szerzői kiadás.
- SHAKESHAFT, Nicholas G. – PLOMIN, Robert (2015): Genetic specificity of face recognition. *PNAS (Proceedings of the National Academy of Sciences)*, Vol. 112. No. 41. 12887–12892.
- SOBER, Elliott (2002): What is the Problem of Simplicity? In KEUZENKAMP, H. – MCALEER, M. – ZELLNER, A. eds.: *Simplicity, Inference, and Econometric Modelling*. Cambridge University Press. 13–32.
- SOLTÉSZ Imre (1924): *Útmutatás a bűnügyi nyomozás alkalmával követendő eljárásra nézve a M. Kir. Csendőrség számára*. Budapest, Palladis.
- STRATTON, Brent D. (1984): The Attenuation Exception to the Exclusionary Rule: A Study in Attenuated Principle and Dissipated Logic. *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 75. No. 1. 139–165.
- Szemelvények Marx, Engels, Lenin műveiből* (1977). Budapest, Tankönyvkiadó.
- SZIGETI Györgyné – VÁRI Györgyné – VOLCZER Árpád szerk. (1970): *Filozófiai Kislexikon*. Budapest, Kossuth.
- SZIGETI József (1998): Azonosság és nem-azonosság azonossága. *Magyar Filozófiai Szemle*, 4–6. sz. Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00100/00186/00002/9846szigeti.html> (A letöltés dátuma: 2017. 10. 30.)
- TÓTH Irén szerk. (1992): *Operációkutatás I*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- TÓTH Mihály (1980): A taktikai blöff alkalmazása. *Belügyi Szemle*, 18. évf. 5. sz. 14–21.
- TÖRŐ Andrea (2014): *Bizonyíték-transzfer az európai bűnügyi együttműködésben – különös tekintettel az európai nyomozási határozatra*. PhD-értekezés. Szeged, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola.
- TREMEL Flórián (2001): *Magyar büntetőeljárás*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
- TREMEL Flórián (2006): *Bizonyíték a büntetőeljárásban*. Pécs, Dialóg Campus.
- VARGA Csaba (1992): *A bírói ténymegállapítási folyamat természete*. Budapest, Akadémiai.

- VÉGH Gyula (1984): Biológia és visszatükrözés. *Acta Universitatis Szegediensis: sectio philosophica*, 27. évf. 37–45.
- VISINSZKI, Andrej J. (1952): *A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban*. Budapest, Akadémiai.

Szakanyagok

- Minimum Requirements for Crime Scene Investigation* (2014). International Forensic Strategic Alliance. Elérhető: www.ifsa-forensics.org/wp-content/uploads/2016/09/CSI_MRD_English.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 07. 19.)
- Best Practice Manual for the Forensic Recovery, Identification and Analysis of Explosives Traces* (2015). Elérhető: http://enfsi.eu/wp-content/uploads/2016/09/9_forensic_recovery_identification_and_analysis_of_explosives_traces_0.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 07. 19.)
- Best Practice Manual for the Investigation of Fire Scenes* (2017). Elérhető: <http://enfsi.eu/wp-content/uploads/2017/06/ENFSI-BPM-FEI-001-002.pdf> (A letöltés dátuma: 2017. 07. 19.)
- Crime scene and physical evidence awareness for non-forensic personnel* (2009). Elérhető: www.unodc.org/documents/scientific/Crime_scene_awareness_Ebook.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 07. 19.)
- AS (2013) AS 5388.3 Australian Standard of Forensic Analysis – Part 3: Interpretation. Elérhető: www.standards.org.au/standards-catalogue/sa-snz/manufacturing/ch-041/as-5388-dot-3-2013 (A letöltés dátuma: 2018. 02. 02.)

4. Kriminálisztikatörténeti párhuzamok

A kriminálisztikai véleményformálás során értékelnünk kell a tárgyi, illetve személyi jellegű bizonyítékokat,¹ de meghatározó szerepe van az intuíciónak,² a véletlennek,³ valamint a kriminalista gyanúját megalapozó, önreflektív gondolkodásnak is.⁴ A kognitív képességek rendszerében – tetten érhetően a képzeletben és a gondolkodásban mint közvetett megismerő folyamatokban – a körülöttünk lévő valóság részletgazdag észlelését azok az ismeretek, problémák, bizonytalanságok (aporiák) befolyásolják, amelyekkel a mindennapokban, az „ügyek” során találkozunk.

4.1. A kriminálisztikai gondolkodás, a kriminológia és a történeti antropológia viszonyáról

A kriminálisztikai gondolkodás révén a kriminalista folyamatos kapcsolatban áll az elkövetőkkel, az életútjukkal, a cselekményeik elkövetésének változó, fejlődő potenciáljával. Ebből következik, hogy például a nyomozók kognitív képességeit (következésképpen a nyomozások sikerességét) fokozni lehetne azzal, ha a tisztképzésben a hallgatók minél behatóbb, szinte már történeti antropológiai szintű vizsgálatokat tartalmazó ügyeket kapnának kézhez. A társadalomtudományban az eltérő társadalmi háttereket, a változatos kulturális behatásokat összefoglalóan úgy nevezik, hogy „a másik” (the other). „A másik” megkonstruálásának filozófiai gyökereit Husserl fenomenológiai vizsgálataiban érdemes keresni, aki az *intencionalitás*

¹ KATONA Géza (1977): *Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században. A kriminálisztika magyarországi előzményei.* Budapest, Közgazdasági és Jogi. 17–18.

² DOBOS János (1975): A megérzés és a valószínűség szerepe az ismeretlen tettesek felderítésében. *Belügyi Szemle*, 13. évf. 7. sz. 9–14.

³ SZÉKELY Vladimír (1914): A véletlen szerepe a nyomozásban. *Csendőrségi Lapok*, 8. évf. 16. sz. 181–184.

⁴ ANGYAL Miklós (2010b): Rendkívüli halál – orvos a halottszemlén. *Belügyi Szemle*, 58. évf. 9. sz. 51–59.

fogalmának bevezetésével a „szubjektum”, illetőleg az „objektum” közötti merev elhatároló, Descartes óta legitimált szembenállást oldja fel.⁵ Az intencionalitás filozófiai megközelítése szerint, ahogy ráirányítjuk figyelmünket egy tárgyra, úgy a tudatunk létre is hozza (megkonstruálja) az adott tárgyat. Még inkább igaz ez egy változó magatartást, fizikai megjelenést produkáló szubjektumnál. Husserl meglátása szerint minden egyén, mint „én”, intencionálisan magában hordozza a körülötte élőket, az ismerőseit. Ez az úgynevezett „metafizikai östény” azért fontos számunkra, mert az interszubjektív módon, egymás számára adott valóság egy intencionális egymásba zártságot eredményez, ami pedig alapvetően meghatározza a „másikhoz” fűződő viszonyunkat. Az egymásba zártság ugyanakkor egyfajta lehetőség is arra, hogy a „másikat” értelmezve, adott esetben átértékelve közelíthessük meg. A „másik” mint a megismerés alanya, a gyakorló pszichológusok számára is fontos kutatási terület. A pszichológiai kísérletek eredményei azt bizonyítják, hogy az empátiát sokkal könnyebb kiváltani az emberekből, ha objektumként kezelik az alanyokat, ugyanis a szubjektumként való kezelés diffúzzá, érzetkonstrukció nélkülivé teszi a viszonyulást.⁶ Ennek ellenére úgy gondoljuk, hogy ez teremtheti meg az önreflektív, a beleérző képességgel teli megismerést, ami a hatékony büntetőeljárás alapja lehet. Mindez nem minden előzmény nélkül való, hiszen a magyar kriminalisztikai szakirodalom kezdetén ez a fajta antropológiai, etnográfiai szellemiségű vizsgálat már jelen volt. Az első magyar nyelvű kriminalisztikai témájú tankönyvet Endrődy Géza írta 1897-ben, *A bűnügyi nyomozás kézikönyve a m. kir. csendőrség, városi és járási rendőrhatalóságok, valamint vizsgálóbírák, királyi ügyészségek s általában a bűnügyekkel foglalkozó egyének részére* címmel.⁷ A munka tartalmában Hans Gross néhány évvel korábbi művén⁸ alapult. Célja volt, hogy a magyar bűnüldözők számára segítséget nyújtson ahhoz, hogy egy „másik” világot, a bűnözők rejtett világát és annak szerveződését bemutassa.⁹ Endrődy könyvében végigtekintette a nyomozati munkát a kikérdeztől a helyszíni szemlén át egészen a szakértőig. Tette ezt

⁵ HUSSERL, Edmund (2010): *Karteziánus elmélkedések. Bevezetés a fenomenológiába.* Budapest, Atlantisz. 43.

⁶ EKLUND, Håkansson (2006): Empathy and viewing the other as a subject. *Scandinavian Journal of Psychology*, Vol. 47. No. 5. 399–409.

⁷ ENDRŐDY Géza (1897): *A bűnügyi nyomozás kézikönyve.* Losonc, Kármán Nyomda.

⁸ GROSS, Hans (1893): *Handbuch für Untersuchungsrichter, Polizeibeamte, Gendarmen u. s. w.* Graz, Leuschner & Lubensky.

⁹ ENDRŐDY 1897, 1.

annak érdekében, hogy – ki nem mondva – kiderüljön, hogy éppen ezeknek az eljárásoknak a sikerességét veszélyezteti a „másik” világ különbözősége: a gonosztevők „furfangja”, vagy akár a tolvajnyelv. A cigányokról és a babonáról szóló fejezetek mutatják be leginkább plasztikusan azt, hogy hogyan próbálja meg a bűnelkövetők világát feltárni igyekvő nyomozó értelmezni ezt a számára idegen világot, hogyan kerül az „antropológus utazó” egyre mélyebb kapcsolatba ezzel a különleges közeggel. Endrődy munkájának fontosságát hangsúlyozza, hogy számos, a korszakban népszerű legendát cáfol: többek között a romák által elrabolt keresztény gyerekek visszatérő vádját is.¹⁰ A terepen kutató misszionáriusra, vagy inkább antropológusra jellemző aprólékossággal számol be a felfedezett törvényszerűségekről, következtetési sémákról, amelyek alapján tájékozódhatunk ennek a rejtett világnak a rendszerében. Segítség ad a lábnyomok, véryomok és egyéb nyomok értelmezéséhez, majd a titkosírás, a lopás, a csalás, a hamisítás, illetőleg a gyűjtogatás és testi sértés fejezetekben alkotóelemeire bontja szét ezt az egységesen veszélyesnek és monolitnak látszó bűnözői univerzumot.

Meglátásunk szerint ilyen, a bűnözői csoportokra (betörőkre, csalókra) vonatkozó etnográfiai jellegű, a speciális elkövetési módokat és a releváns bizonyítékok, nyomok eltüntetésére szolgáló praktikákat tárgyaló művek egyre kevésbé vannak jelen a mai kriminalisztikai irodalomban. Az elkövetők személyiségének vizsgálata, a bűnözői karrierék értelmezése jelenleg inkább a kriminológia vizsgálati területén jelenik meg, noha a kriminális életút szisztematikus feltárását hazánkban a rendszerváltozás környékén rendőrtisztek kezdték meg, ahogy ez Zombori¹¹ írásából is kiderül. A 21. századi bűnügyi munkában azonban már alig elképzelhető, hogy egy gyakorló rendőrtiszt hosszú évtizedekre visszanyúló interjúkat (feltáró jellegű vallomásokat) vegyen fel visszaeső bűnözőkkel. A bűnügyi nyilvántartások statikus jellegű adatainak „mozgásba hozása”, narratívva tétele pusztán a mindennapi rendőri szájhangományra (kollokvialitásra) marad, és a bűnelkövetői módok, elkövetői magatartások értelmezése szükségszerűen az idősebb, tapasztaltabb és a fiatalabb generáció számára közlékenyebb rendőrtisztek feladatává válik.¹²

¹⁰ ENDRÓDY 1897, 161–162.

¹¹ ZOMBORI Attila (1986): *Szexpiaci körséta*. Budapest, Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat.

¹² TONHAUSER László (1999): *Nem kérek bocsánatot*. Budapest, Totem. 252–268.

Az úgynevezett „karrierbűnözők” esetében nem pusztán az életút feltárására nem volt kriminalisztikai célú kísérlet, hanem elmaradt az erre a társadalmi csoportra jellemző *szimbólumok* feldolgozása, értelmezése is, noha ezeknek – megítélésünk szerint – számos esetben kriminalisztikai jelentősége van. Így elmaradt a test, a „testkép” feltérképezése, pedig például az ezeknél a személyeknél megfigyelhető tetoválások – a szimbólumok, azok struktúrája és rendszerbe illeszthetősége miatt – többletinformációt hordoznak. A szocialista időszakban már megjelent a sokak által jól ismert, a hüvelyk-, illetve a mutatóujj közé tetovált, a dobókocka ötponyt oldalára hasonlító öt pont, amely jelentése szerint annyit tesz: négy fal között egyedül. Emellett azonban további jelek, szimbólumok, viselkedésmódok is árulkodnak a csoportképződésről, a hovatartozásról, illetve az elkövetői magatartásmódról.¹³

A devianciaelméletek alapvetően két nagy csoportra oszthatók, az *objektíve adott*, valamint a *szubjektíve problematikus* megközelítésekre. Az előbbi elsősorban társadalmi konszenzust vélelmez a büntetendő magatartások morális jellegű elítélésében, amely aktusokat az állami igazságszolgáltatás szankcionálja, és az etikai jellegű normák alapján a közösség megerősíti. Az utóbbi elgondolás viszont magát a deviáns magatartás fogalmát vizsgálja. A közösségek vagy azok szereplőinek szimbolikus kommunikációjában tetten érhetőek a normákat leképező címkék. Ezeknek a társadalmi diskurzusokba való beépülése alapvető szerepet kap, amikor személyeket vagy akár csoportokat ilyen fogalmakkal próbálnak meghatározni. Véleményünk szerint a két megközelítési mód közös metszete abban lelhető fel, ha a deviancia létrejöttének kérdéséből kihagyjuk az igazságszolgáltatás szankcionáló mechanizmusát, amely objektíve adottnak tekinti a normákat, s amelyet több esetben befolyásolnak a normák alakításában szerepet játszó társadalmi diskurzusok. Többek között ennek is köszönhető, hogy a politikai rendszerváltás előtt egy évvel, 1988-ban megszülethetett Zombori könyve a bűnözés szervezettségéről, amelynek szereplői a diktatúra legitimációját jelentő munkáscsaládokból jöttek.

Az elemzésünk következő elméleti keretét a kriminológiából ismert, teoretikus megközelítések két fontos ágának egy posztmodern elképezéssel való összekapcsolódása alkotja: a *differenciális asszociáció* elmélete, valamint a *szubkultúra Cohen-féle teóriája* a szomatikus társadalom tükrében.

¹³ FIATH Titanilla (2012): *Börtönkönyv. Kulturális antropológia a rácsok mögött*. Budapest, Háttér. 63–122.

Edwin Sutherland, a differenciális asszociáció fogalmának megalkotója szerint a társadalmi csoportokban a normasértő viselkedés kulturálisan átöröklődik. A deviancia tanult folyamat, ami a szocializáció során a különböző vonatkoztatási csoportokhoz fűződő viszony alapján konstruálódik. A tanulás során a bűnelkövetés irányába történő elköteleződés megerősödik, majd a motivációk, attitűdök kialakulása révén olyan értelmezéseket sajátítanak el az egyes személyek, amelyek a törvénysértésnek kedveznek, és ezek túlsúlyba kerülnek a gátlásukat jelentő normákkal szemben. Maga ez a folyamat a differenciális asszociáció (eltérő értelmezések a különböző embercsoportok között zajló interakciók hatására).¹⁴ A deviancia megtanulása ugyanolyan, mint bármely más tanulási folyamat, amelynek középpontjában a jelentések és a motívumok állnak. Erre épülnek a konkrét viselkedésformák, amelyek már a cselekvések idején felmerülő problémákat küszöbölik ki, mint a megfelelően kiválasztott lopási módszer, illetve az áru orgazdánál való értékesítésének lehetőségei. A differenciális asszociáció kapcsolatba hozása Cohen szubkultúra-elméletével annyiban tűnik hasznosnak, amennyiben az eltérő asszociatív viselkedés, a bűnözői magatartás átvétele mögött egy jól meghatározható kulturális indíték húzódik, nem csupán racionális döntéshelyzeteket mérlegelő tanulási folyamat. Az alsóbb társadalmi osztályok tagjaiból álló bandák létrejöttének alapja a középosztálybeli értékekkel való szembesülés problémája. A kognitív disszonancia redukciójához hasonló folyamat során a szegényebb (deprivált) környezetben felnövő fiatalok találkoznak azokkal az értékekkel, normákkal, amelyeket az iskola közvetít feléjük. Viszont azok elérése olyan nehézségekbe ütközik, amelyekkel szembesülve a vágyott értékek drasztikus tagadásával válaszolnak a kialakult helyzetre.¹⁵ Ez a Cohen által *reakcióformálásnak* nevezett jelenség agresszív, sok esetben fizikai erőszakot is magában foglaló viselkedéseket takar. A posztmodern elméletek közül Turner szomatikus (testi) társadalmat tematizáló, elméleti megközelítése úgy kapcsolódik a fenti gondolatmenethez, hogy „a test, mint egyszerre kényszer és ellenállás, a politikai és a kulturális tevékenység kitüntetett terepe. A test a domináns eszköz, mellyel a társadalom feszültségei és krízisei tematizálódnak.”¹⁶ A testi

¹⁴ SUTHERLAND, Edvin (1947): *Principles of Criminology*. Philadelphia, Lippincott. 6–7.

¹⁵ COHEN, Albert C. (1974): Fiatalkorú bűnözők: A bűnöző szubkultúra. In ANDORKA Rudolf – BUDA Béla – CSEH-SZOMBATHY László szerk.: *A devians viselkedés szociológiája*. Budapest, Gondolat. 174–198.

¹⁶ TURNER, Bryan S. (1992): *Regulating bodies. Essays in medical sociology*. London, Routledge. 12.

fordulat jelentőségéről árulkodó idézet alapján – az embert alkotó „húson és csonton túl” – a test a társadalmi szintéren is konstruálódik. Suzanne Bordo feminista filozófus szerint a testedzés, még inkább a testi képességek kiszélesítése, a test minél keményebbé, erősebbé tétele a 20. század egyik leghatékonyabb normalizáló eszköze.¹⁷ A legtöbb testpolitikával foglalkozó társadalomtudományi kutató a testben főként a hatalom által meghatározott társadalmi és szexuális normák szó szerinti megtestesülését fedezi fel, a Turner-féle kényszer és ellenállás is főként a társadalmi normákhoz való igazodást taglalja.¹⁸ A kozmetika, a diéta, valamint a fogyasztói társadalom más aspektusainak testre gyakorolt hatásáról szólnak ezek a szövegek. Az erotika és szexualitás kérdését boncolgató testszociológiai művek már közelebb vannak a deviancia problémájához, de inkább egy nem feltétlenül autorizált *igénykielégítés* szintjén. A kriminalisztika számára viszont rendkívül termékeny lenne, ha a testre, kiváltképp a tetoválásokra mint az állam által deklarált normákkal való szembenállás eszközére tekintenénk. Jelenleg erősebb az a meglátás, hogy a tetoválások az igazságszolgáltatás szankcionáló mechanizmusának az egyénre nézve hátrányos következményeit elhárítani kívánó viselkedési mintáról árulkodnak.

A Zombori-könyvben szereplő – itt nem részletezett – interjúk és a vázolt teóriák alapján azt állítjuk, hogy a differenciális asszociáció lehetősége a szocialista diktatúra – a mindennapi élet színtereire is kiterjedő – totalitásgénye ellenére is létezett. Az interjúalanyok munkáscsaládi háttére az anyagi bizonytalanság mellett a középosztálybeli értékek átvételének kudarcát is magyarázhatja. Az iskolai normáktól való megszabadulás vágya a szocialista időszakban egy, az állam által sugallt és elvárt emberképtől való távolodást is jelentett. Ugyanakkor a fiataloknál tapasztalható erőszakkultuszt a fenti, elméleti áttekintés után egy olyan tanult viselkedésként érdemes felfogni, amely az általuk követett, alternatív, hierarchikus rendben való érvényesüléshez szükséges. Az erőszak alkalmazásával különítik el magukat a „csicskának” tartott, az általuk képviselt értékeket vállalni nem képes rabtársaiktól, akik csupán a többségi társadalom védelmében bízhatnak. A *Kékfény* tőkeli börtönről szóló riportjából kiderül, hogy

¹⁷ BORDO, Suzanne (1990): Reading the Slender Body. In JACOBUS, Mary – KELLER, Evelyn Fox – SHUTTLEWORTH, Sully eds.: *Body/politics: Women and the Discourses of Science*. London, Routledge. 83–113.

¹⁸ FEATHERSTONE, Mike – HEPWORTH, Mike – TURNER, Bryan (1997): *A test. Társadalmi fejlődés és kulturális teória*. Budapest, Jászöveg Műhely. 6–17.

„aki nem üt magáért, azért a földije sem fog. Aki pedig egyedül marad, könnyen a menekítő zárkában találhatja magát”.¹⁹ Az ütsz-e magadért annak a kinyilvánítása, hogy a szellemi, kognitív képességek (az iskolában tapasztaltakkal szemben) a börtönben jelentőségüket veszítik, és az a testi erő számít meghatározónak, amelyet (folyamatos munkával) bárki elérhet. Amennyiben az elítélt komolyan veszi, börtönbeli napjai eltöltésének minél nagyobb százalékát teszi ki a testedzés (különbféle praktikákat találva ki a súlyzó helyettesítésére: ilyen lehet például egy vízzel teli vödör). A területi alapon való szerveződés ellenére is a csoportba tartozás feltétele az erőszakos fellépés a többiekkel szemben. A korábbi cellájukban veszélybe kerülő személyek számára fenntartott „menekítő zárka” elnevezés is arról árulkodik, hogy a differenciális asszociáció folyamata alapján megteremtődő börtöniskola tagjai a többségi társadalom értékeivel szembesülve olyan (reakcióformálásként leírható) erőszakos reakciókat adnak, amely ahhoz a fajta testkultuszhoz vezet, amelyet a hatalommal szembeni fellépés egyetlen sikeres technikájának tartanak. A szocialista ideológia heurisztikus társadalomformálást célul kitűző rendszere és a rendszerváltást követő esélykiegyenlítésben bizakodó piacgazdaság világa egyaránt olyan hatalmi elnyomásként értékelhetők, amellyel szemben egy alternatív, íratlan szabályok szerint működő mechanizmus – lényegében inverz alapon – éppen azt az erőszakot termeli ki (saját racionalitása alapján), amelynek ellenőrzését az államhatalom kontrollálni próbálja.

A bűnözés az egyik legismertebb definíció szerint történelmileg változó, ám társadalmilag meghatározott tömegjelenség. A vele szemben való fellépés, a bűnüldözés szintén történelmileg változó formákban jelenik meg, mégsem feltétlenül magától a társadalomtól, hanem az adott államalakulat politikai, szervezeti arculatától függ. Ebben az esetben viszont aligha lehet tömegjelenség, sokkal inkább egy specializált munkafolyamat. Nem tekinthető jelenségnek, hiszen általánosságban elmondható, hogy külön szabályok alapján „csatornázott”, előre meghatározott eszközrendszer segítségével lefolytatott működésmód. A bűnözésnek, illetve a bűnüldözésnek csupán egy metszete, a történelmi korszakokban változó formája közös, azonban az ezeket meghatározó feltételek eltérők. Egyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy amíg a bűnözés társadalmi helyzetek kényszereiben sajátos autonomitást

¹⁹ *Tököli Börtön – Cigánybűnözés – Interjú a rabokkal, 1. rész* (é. n.). Elérhető: www.youtube.com/watch?v=i0acWWZ3xsY (A letöltés dátuma: 2017. 10. 24.)

eredményező tömegjelenség, addig a bűnüldözés az adott politikai, gazdasági konstellációban szerepet kapó, speciális munkavégzést jelöl.

A történeti antropológia vizsgálódásának középpontjában a cselekvő egyén döntéseinek, a kisebb közösségek viselkedésének megértése áll, amely mindig csak az adott társadalmi kontextusban kap értelmet. A történeti antropológiai kutatások megszületését jelentősen befolyásolta a kulturális antropológiai kutatások azon felismerése, miszerint a valóság társadalmilag és kulturálisan konstituált.²⁰ A történetíró etnográfiai fogalmakat használ, és a néprajz területére merészkedik. Olyan szoros közelségbe kerül a mentalitástörténettel és mikrotörténelemmel, hogy sokszor nehéz eldönteni, hogy melyikről is van szó. A különbség talán leginkább abban fogható meg, hogy a történeti antropológia saját, jól körülhatárolható elméleti előfeltevésekkel rendelkezik. E szerint a kultúra olyan jelképek rendszere, amelyek segítségével az emberek a körülöttük lévő világot értelmessé teszik a maguk számára. A vizsgálódás alapvetően a népi és a törzsi kultúra, az írásos dokumentumok hiánya miatt pedig hamarosan a folklór és a rítusok felé irányult. A történeti antropológia meghatározó egyénisége Clifford Geertz. Az általa képviselt irányzat következetesen azt a kérdést helyezi a középpontba, hogy a szimbólumok hogyan alakítják ki azokat a módokat, ahogyan a társadalmi szereplők a világot látják, érzékelik, gondolkodnak róla, vagy más szavakkal, hogyan működnek a szimbólumok mint a „kultúra” közvetítő eszközei.²¹ Geertz meghatározása szerint az antropológia értelmező, *interpretatív* tudomány. Az antropológiai interpretáció felfogásában olyan „eszközök” és fogalmak segítségével valósítható meg, mint a szemiotika, a jel, a metafora, a szimbólum, a „szimbolikus cselekvés”, a „lejegyzés” („thick description”, azaz a „sűrű leírás”) vagy az olvasat.²² Megállapítása szerint, amit az alfejezet lezárásának szánunk: „Az értelmező antropológia alapvető hivatása nem az, hogy legmélyebb kérdéseinkre válaszoljon, hanem az, hogy hozzáférhetővé tegye számunkra azokat a válaszokat, amelyeket más emberek – más birkákat őrizve más völgyekben – adtak ezekre a kérdésekre, s így ezeket is belefoglalja az emberi megnyilatkozások bármikor felcsapható jegyzőkönyvébe.”²³

²⁰ SEBŐK Marcell szerk. (2000): *Történeti antropológia*. Budapest, Mediátor M. 7.

²¹ APOR Péter (2006): Történeti antropológia. In BÓDY Zsombor – Ö. KOVÁCS József szerk.: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest, Osiris. 449–472.

²² SZÜCS Balázs (2004): *A jelentések nyomában. Hermeneutika Clifford Geertz kései, teoretikus írásaiban*. Budapest, MTA PTI.

²³ GEERTZ, Clifford (2001): *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Osiris. 226.

A történeti antropológiai pozíció átvételével lehetőség van egy olyan módszertani keretrendszer alkalmazására, amely révén nem pusztán egy adott büntetőeljárás részletes feltárása történik meg, hanem a társadalomban gyakorta megvalósuló bűncselekmények különbségeire is rávilágíthatunk. Az elkövetői magatartás értelmezését kitágíthatjuk – a jogi terminusokba való beleerőltetés helyett – néprajzi, szociológiai, gazdasági szempontokkal. Ez a komplex, kriminalisztikai jellegű, de mégis különböző diszciplínákat felhasználó megismerés teszi lehetővé, hogy a bíróság előtti diskurzust – ami jogilag végleges választ, ítéletet hoz az adott büntetőeljárásban – árnyaltabban tudjuk látni, és adott esetben újrafogalmazni társadalomtudományi, történeti olvasatokkal a meglévő természettudományi hatások mellett.²⁴

4.2. A modernizálódó rendőrségi gyakorlat sorozatjellegű bűncselekmények esetén

„Éppen mi, a rendőrség emberei kényszerülünk rá, hogy a tudományos módszeresség elvei szerint, vagyis logikusan járjunk el; ám a zavaró körülmények megghiúsítják számításainkat. [...] A maguk regényeiben viszont nincs szerepe a véletlennek, s ha olykor valami véletlennek látszik is, akkor az nyomban a sors és eleve elrendeltség szerepét kapja. [...] Meg se kísérlük, hogy megküzdjenek a valósággal, amely minduntalan kicsúszik a kezünk közül, hanem felépítenek egy világot, hogy aztán térdre kényszerítsék.”²⁵

(Friedrich Dürrenmatt)

A felvilágosodás kori Angliában a bűnügyi feladatokat még civil személyek, úgynevezett tolvajfogók (thieftaker) vállalták magukra, akik az eltulajdonított érték meghatározott százalékáért végezték a nyomozati és nem klasszikus értelemben vett „vagyon-visszaszerzési tevékenységet”. A bizonyítás alapját az képezte, hogy kinél találták meg a corpust. Az orgazdák éppen ezért alkalomszerűen, saját védelmük érdekében néhány tolvajt, csalót feladtak a tolvajfogók számára. A bűnnel való folyamatos érintkezés miatt

²⁴ BEZSENYI Tamás – ANGYAL Miklós (2018): A mikrotörténelem kriminalisztikai olvasata. *Korunk*, 29. évf. 7. sz. 67–77.

²⁵ DÜRRENMATT, Friedrich (1984): Az ígélet. A bűnügyi regény requiemje. In DÜRRENMATT, Friedrich: *Válogatott elbeszélések* 3. Budapest, Európa. 87–88.

Londonban ezek a tolvajfogók évtizedek alatt kialakították a saját kartell-szerveződéseiket, és már maguk alkalmazták a bűnözőket. (A tolvajfogók tábornoka – Thief-Catcher General of Great Britain and Ireland – az 1682-ben született Jonathan Wild volt, akit aztán hosszú és „sikeres” működése végén a konkurencia bitóra juttatott, és 1725-ben Tybornnél fel is akasztották.²⁶) A bűnözőkkel eltulajdonított értékeket aztán a tulajdonosaiknak jutalom fejében visszajuttatták. A „büntetőeljárásnak” ezen speciális mivolta oda vezetett, hogy az elkövető kiléte sokszor a sértettek számára rejtve is maradt, és gyakorlatilag jelentőségét is veszítette azáltal, hogy a kár megtértült, a károsult az ellopott vagy elrabolt értékeket visszakapta. London polgárai azonban egy illúzió nézői voltak, hiszen amíg a szemük előtt egy „materiális vagyoni elcsúszás” – lopás, rablás – nyomozása zajlott, addig a felszín alatt a „nyomozók” ezeknek a bűncselekményeknek a kitervelésével, elkövetésével, majd felderítésével fenntartottak egy korrupt, az eredményességet teljesen kiforgató rendszert.

A tolvajfogók rendszerének bukásához hozzájárult az is, hogy az állam kezdte felismerni a bűnügyi, kriminalisztikai munka jelentőségét. A 19. században megalakult Criminal Investigation Department volt az a szervezeti egység, amely a rendészeti feladatok helyett a bűnügyi munkát állította tevékenysége fókuszába. A helyitől az országos szintig, a bűncselekmények típusa és súlyossága szerint felosztott bűnügyi rendőrségi szervezet jött létre. Az egyre komplexebbé váló bűnügyi munka, valamint a horizontális és vertikális szervezeti széttagolódás azonban igen gyorsan megteremtette a saját szervezeti észlelésének vakfoltjait. Ennek köszönhetően – példaként említve – a különböző illetékességi területeken működő és különböző hatáskörrel rendelkező rendőri szervek között „elvesztek” a sorozatjellegű bűnelkövetések, és így természetesen a sorozatalkövetők is. A modern nemzetállamok kialakították saját rendőrhatóságait, amelyeket területi és feladatstruktúra alapján is specializáltak. A két világháború között Rakovszky Iván belügyminiszter éppen ezért határozott úgy 1924-ben, hogy a Központi Nyomozó Hivatal feladatait felosztja a kerületi kapitányságok között, hogy párhuzamos nyomozások ne valósulhassanak meg, az aprólékosan kidolgozott illetékesség és hatáskör alapján specializálódott

²⁶ PEPPER, Andrew (2011): Early writing and the state: Jonathan Wild, Daniel Defoe and Bernard Mandeville in 1720's London. *Textual Practice*, Vol. 25. No. 3. 473–491.

nyomozószervek által lefolytatott nyomozások elkülönüljenek egymástól.²⁷ A karrierbűnözők, a sorozatbetörésekben érdekelt bűnözői csoportok azonban az eltérő elkövetési érték, illetve a különböző megyékben vagy városokban megvalósított betöréseik révén össze tudták kötni vagy még inkább keverni az ügyek elválasztására törekvő hatóság munkáját.

A szocialista időszak Magyarországon éppen ezért jött létre 1953-ban az Országos Rendőr-főkapitányság, hogy a különböző illetékességű és hatáskörű rendőri szervek által észlelt bűncselekmények miatt indított büntető-eljárásokat átvizsgálja, az egymástól szeparáltan kezelt bűnügyeket, párhuzamosan folyó nyomozásokat felszámolja.

A felvilágosodás kori bűnügyi feladatokat ellátó tolvajfogók rendszerének korruptsága ráébresztette a modernizálódó nemzetállamokat a bűnügyi munka állami feladatként való újraértelmezésére. A bűnüldözés állami feladattá való újrainterpretálása rendkívül jelentős botrányoknak köszönhetően vált egyértelművé. A populáris kultúra, a médiafelületeken megjelenő hírek hatása a bűnözésre, valamint a bűnüldözői munkára már jól ismert téma a kriminológiai irodalomban. A Stanley Cohen nevéhez fűződő *morális pánik* mint szociológiai elmélet elsősorban a közhangulat fokozódása kapcsán mutatta be, hogy az autoritatív tettek miként transzformálódnak megoldássá szinte napok alatt.²⁸ A későbbiekben Luc Boltanski viszont a *Rejtélyek és összeesküvések* című munkájában már részletgazdag módon elemezte, hogy a detektívirodalom mennyire függött össze a modernitással, a racionalista világgép normatívává válásával.

A francia filozófus mondatain keresztül érdemes összekapcsolni – legalábbis az angolszász kultúrkörben – a speciális nyomozati munka megjelenését az irodalmi példák megjelenésével. Edgar Allan Poe 1841-ben a *Graham's Magazine*-ban publikálta először a híressé vált *A Morgue utcai kettős gyilkosság* című elbeszélését, amelyben megteremtette C. Auguste Dupint, az első nyomozót, aki autodidakta módon elkötelezetten oldja meg a vele szembekerülő bűnügyeket.²⁹ Judith Flanders a *The Invention of Murder* című opuszában kiemeli, hogy 1842-ben London külvárosában, Roehampton egyik istállójában feldarabolva találták meg Jane Jones fiatal

²⁷ A m. kir. Belügyminiszter 124.037. sz. rendelete a „Központi Nyomozó Hivatal” megszüntetéséről. Magyarországi Rendeletek Tára (1924) 410–411.

²⁸ COHEN, Stanley (1973): *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*. London, Paladin. 1–20.

²⁹ BOLTANSKI, Luc (2014): *Mysteries and Conspiracies: Detective Stories, Spy Novels and the Making of Modern Societies*. Cambridge, Polity. 1–40.

nőt.³⁰ A véres torzó felfedezését követően a helyi lakosság, valamint a korabeli média képviselői egymást letaposva vették körbe a helyszínt. Az alapos szemrevételezést követően vitték végig Londonon a hírt a szörnyűséges eseményről, miközben a korszak fiatal rendőri szervezete, az 1829-ben létrehozott úgynevezett Metropolitan Police két vezetője, Charles Rowan ezredes, valamint Sir Ricard Mayne egyaránt nem tudták, mitévők legyenek az esetet követően. A két személy a mai napig a rendőri munka két archetípusának tekinthető rendőranropológiai szempontból,³¹ mivel Rowan ezredes korábban katonatisztként szolgált, Sir Mayne pedig ügyvédnek tanult, majd ő lett a London Metropolitan Police leghosszabb ideig (39 éven át) hivatalban lévő vezetője. Rowan ezredes mint beosztott például úgy vélte, várnia kell, míg a gyilkost elkapják, hiszen az ő elsődleges feladata a megelőzés. Az egész rendőri szervezet szégyenére végül Daniel Goodot, a gyilkost a vasúti rendőrség egy alkalmazottja fogta el, miután egy állampolgár számára gyanúsán viselkedett a rendőrök jelenlétében. Sir Mayne, szembesülve a helyzet tarthatatlanságával, megkereste a korabeli kormányzati hivatalt (Home Office) tervével, hogy létrehozna egy detektívekből álló szervezeti egységet (ez a már említett Criminal Investigation Department – CID), amely 1842 júniusától állt fel, majd még az évtizedforduló előtt, 1848–49-ben alkalmasnak bizonyult – polgári ruházatba öltöztetve – megoldani az Isaac Jermy és fia, valamint a Patrick O’Connor elleni emberölési ügyeket. Bátran mondhatjuk tehát, hogy az újító irodalmi alkotások, illetve a modern nagyvárosban jelentkező devianciák között erős kapcsolat fedezhető fel, hiszen az angolszász kultúrkörben – egy évvel az irodalmi archetípus létrejöttét követően – a valóságban is megjelentek a polgári ruházatban, a rendészeti feladatoktól eltérő munkarendben dolgozó modern nyomozók.

Alig kellett egy fél évszázadot várni, mire az öltönyös, a modern város labirintusát racionális okfejtéssel átlátó rendőrökből tudós nyomozók váltak. Újfont az irodalom, illetve a valóság szoros összekapcsolódásaként jelent meg mindez a 1900-as évek fordulóján az angolszász kultúrkörben.

³⁰ FLANDERS, Judith (2011): *The Invention of Murder: How the Victorians Revelled in Death and Detection and Created Modern Crime*. London, HarperPress.

³¹ Hazánkban jelenleg csak katonaanropológia létezik. (HARRAI Dénes [2014]: *A katona antropológiája*. Budapest, Balassi.) A nemzetközi tudományos diskurzusban a police anthropology nem csupán a rendőri szerveknél szolgálatot teljesítők értékvalasztásával, illetve identitásképződésével foglalkozik, hanem – Harrai ez irányú munkáihoz hasonlóan – a korábbi rendőrök életútjai, visszaemlékezései alapján a több évtizedes tendenciák, visszatérő formák egyaránt megjelennek.

Sherlock Holmes karakterét a skót orvos, Sir Arthur Conan Doyle teremtette meg, amely karakter vegyésztanulmányai, illetve különböző kísérletei és adatbázisai (dohányhamukról, bélyegekről) megteremtették a diskurzust, amely szerint a technikai eszközök hadba állításával fékezhető meg a bűnelkövetők. A fikciós művekben valós kriminalisztikai tesztek szerepeltek, mint a guajak teszt,³² amely az első Sherlock Holmes-történetben kapott helyet.³³ A vérszenyeződések felkutatásához és kimutatásához hozzásegítő teszt, valamint Holmes nyomozati módszerei – Stanton O. Berg tanulmánya alapján – egyértelműen hatottak Edmond Locard lyoni laboratóriumának kialakítására, valamint Alphonse Bertillon munkájára csak úgy, mint Hans Grossra.³⁴

Magyarországon a kriminalisztika intézményesülése időben összekapcsolódott a szocialista államberendezkedés kialakulásával. 1951-ben vezették be a jogi egyetemeken a kriminalisztikát mint kötelező tantárgyat. 1953-ban hozták létre az országos szintű szakirányító tevékenységet ellátó Országos Rendőr-főkapitányságot, amely a megyénként eltérő bünyügyi szolgálati gyakorlatot kívánta egységesíteni, a párhuzamosan helyi, illetve megyei szinten zajló nyomozásokat koordinálni, hogy a sorozatjellegű vagy onelleni bűncselekményeket hatékonyabban lehessen felderíteni.

1960-ben hozták létre az Országos Kriminalisztikai Intézetet, amely 1971-re kiegészült elnevezésében a kriminológiával (OKKRI). A Jogász Szövetség 1955 szeptemberében Hévízen tartott vándorgyűlést, ahol Szalay József, a legfőbb ügyész akkori első (ügynevezett büntetőjogi) helyettese a hatékonyabb bűnüldözés megvalósítása érdekében előfeltételként határozta meg a kriminalisztikai ismeretek gyarapítását és szervezett fejlesztését. A hévízi vándorgyűlést követően a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete a kriminalisztika tudományos keretrendszerének kialakítása érdekében szervezeti újításokat kezdeményezett. Még 1955. december 22-én az Állam- és Jogtudományi Intézet részeként az előzetesen

³² ANGYAL Miklós (2015): Gondolatok a kriminalista bíborszínű dolgozószobájából. *Ügyészek Lapja*, 22. évf. 5. sz. 87–97.

³³ Az eredetileg *A Tangled Skein* című novella később *A Study in Scarlett* néven jelent meg. Magyarul egy leiterjakabságnak köszönhetően először *A bíborszínű dolgozószoba*, majd egy csokorra való novellával kísérten *A brixtoni rejtély* címmel adták ki. Az új Sherlock-sorozat készítője, Steven Moffat által újra kiadott írás pedig magyarul már *Tanulmány vörösbőben* címmel került a polcokra.

³⁴ BERG, Stanton O. (1971): Sherlock Holmes: Father of Scientific Crime Detection. *Journal of Criminal Law*, Vol. 61. No. 3. 446–452.

a rendőrségtől, ügyészségtől, a bíróságoktól, valamint a szakértői intézetekből meghívott közel 100 fővel megalakították a Kriminálisztikai Tudományos Munkaközösséget, amelyben részt vett a Belügyminisztérium, az Igazságügyi Minisztérium, a Legfőbb Ügyészség, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, valamint a hazai egyetemek jogi karai, továbbá az igazságügyi orvostani intézetek, illetve az Országos Bírósági Vegyészeti Intézet felkért dolgozói.³⁵

Az 1909-ben létrejött Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatal (amelynek keretében működött a Bűnügyi Laboratórium, ahol ujjnyom-, lábnyom-, írás-, lőfegyver-, vérfolt-, textilvizsgálatot, fényképészeti tevékenységet végeztek, szakvéleményeket készítettek) helyén 1961-ben megalakult a Bűnügyi Technikai Intézet, amelynek a működésével megkezdődött a modern kriminálisztikai vizsgálatok széles körű bevezetése hazánkban. 1990-ben a Bűnügyi Technikai Intézet elnevezése Bűnügyi Szakértői és Kutatóintézet (BSZKI) lett, majd 2017. január 1-jén a BSZKI és az Igazságügyi és Szakértői Kutató Intézetek (ISZKI) összeolvadásával megalakult a Nemzeti Szakértői és Kutató Központ (NSZKK).

A kriminálisztika oktatása a magyar felsőoktatásban alapvetően két szinten, a jogászképzésben és napjainkban kijelölten az államtudományi képzésbe illeszthető rendszertudományi képzésben van jelen.³⁶

A kriminálisztika tudományos igényű fejlesztése, a diszciplínához kapcsolódó institucionalizálódás mellett ugyanakkor – a szocialista időszakban – a köznap, úgynevezett „talpas” bűnügyi munkához szükséges erőforrások is növekedtek, a képzések megindultak. A kriminálisztika hét alapkérdését minden, bűnügyi munkával foglalkozó rendőr – álmából felkeltve is – ismeri. A hét alapkérdésben (mi, hol, mikor, hogyan, ki, kivel, miért) a sorrendiségnek is komoly szerepet szánnak a szerzők.³⁷ (Gyakorló nyomozóknak nem esne nehezükre olyan esetet mondaniuk, ahol a „mi” kérdésre adható válasza valójában az orvossalakértői véleményig, a „mikor” kérdésre adható válasza pedig az entomológiai – azaz rovar- – szakvélemény

³⁵ LADÁNYI Ferenc (1956): A kriminálisztikai tudomány fejlesztésének új lehetőségei. *Jogtudományi Közöny*, 11. évf. 5. sz. 297–303.

³⁶ HAUZINGER Zoltán (2017): Bűnügyi nyomozás tudománya a magyar felsőoktatásban, avagy a kriminálisztikai képzés rendszere. In BODA József – FELKAI László – PATYI András szerk.: *Ünnepi kötet a 70 éves Janza Frigyes tiszteletére*. Budapest, Dialóg Campus. 235–250.

³⁷ BALLÁNÉ FÜSZTER Erzsébet – KUNOS Imre – LAKATOS János (2004): *Bevezetés a kriminálisztikába*. Budapest, Rejtjel. 6–7.

elkészültéig kellett várni.) Talán a „miért” kérdés a legfontosabb, hiszen ennek segítségével lehet (a másik hat attribútum alapján) egy narratívát gyártani. A verziók önmagukban lehetnek hiányos vagy valamennyi balladai homályt is magukban rejtő narratívák, míg a modellalkotás talán már egy szemléletes analógia arra, hogy a három dimenziót mint metaforát alkalmazva esetleg olyan egymásra ható szerepek, események is felfedezhetők, amelyek önmagukban, papíron, a büntetőeljárás anyagaiból még megfelelő akkurátussággal figyelve sem jutnának az előadó eszébe. A „miért” azonban nem feltétlenül a legjobb a kérdés, hiszen a gazdaságvédelmi nyomozók jól ismert metodikai kérdésfeltevése (a senecai hagyományra építve) inkább a „kinek áll érdekében?” („cui prodest?”). Implicit módon már Endrődy Géza is felvetette a „miért?”-tel kapcsolatos problémát az első hazai, csendőröknek szóló kriminalisztikai kézikönyvben: „vajon nem lappang-e a cselekmény alatt más is, mint a mi a nyomozás folyama alatt kiderítettett? Hányszor fordul elő, hogy csak azért állítja az illető magát megrablottnak, hogy üzleti veszteségeit álcázza.”³⁸ Endrődy érvelése alapján jól látható, hogy nem ritkán több válasz is van a „miért” kérdésre, illetve e válaszok alapján több verzió (hipotézis) bontakozhat ki.

Pierce négy típusra bontotta az abdukció – mint retroduktív következtetési séma – során előálló hipotéziseket. A *promising hypothesis* a megfigyelés alapján legvalószínűbb megoldás, vagyis a megismerési folyamatot az első gyanús tény hatására lezárja, hogy kvázi ítélkezessen. Az *explanatory hypothesis* már figyelembe veszi azokat a tényeket, amelyek hosszabb nyomozati munka során derülhetnek ki, a vizsgált esemény előzményeinek mérlegelése alapján relevánsnak számíthatnak. A *testable hypothesis* kimunkálása során azt kell szem előtt tartani, hogy megismételhető-e a feltételezett esemény (az ismétlés/ismétlődés voltaképpen a hipotézis tesztjének feleltethető meg). Végül az *economic hypothesis*, amely a hatékonyságot helyezi előtérbe, hiszen elsősorban megszámlálható mértékű hipotézissel tudunk csak dolgozni, így világosan meg kell határoznunk azokat a kritériumokat, amelyek alapján a legjobb, a leghatékonyabb megoldást választhatjuk.³⁹ Kiemelendő, hogy mindegyik esetben szerepet kapnak szubjektív megítélésből fakadó tényezők, ennek köszönhetően az abduktív következtetés immanens viszonyban van a következtetés megvalósítójával, az úgynevezett abduktorral, valamint,

³⁸ ENDRŐDY 1897, 14.

³⁹ BURKS, Arthur W. (1946): Peirce's Theory of Abduction. *Philosophy of Science*, Vol. 13. No. 4. 301–306.

hogy a hipotézisek végső soron modellek alkotásához vezetnek. A korábban említett modellalkotást azért emeljük ismételten ki, mivel a három dimenzióba helyezett, odáig csupán leírt verziók által létező narratívákban szereplő eseményeknek, személyeknek – a térbeliség metaforáját folytatva – olyan „kiszögellései” lehetnek, amelyek kapcsolatok, események közötti összefüggésekre mutathatnak rá vagy gyanúra adhatnak okot. A modellalkotás nem pusztán szemléltetés, nem egyszerűen adatvizualizáció, hanem a gondolati rekonstrukciónak egy olyan formája, amely próbál az elsődleges információk interpretációjában betöltött túlsúlyos szerepétől, valamint a csörlátás nehézségeitől megszabadulni. Ez utóbbi, nevezetesen, hogy a nyomozók a helyszíni adatok alapján a megérzésükhöz kapcsolódó adatokat szerzik be (mivel eleve azokat veszik észre), gyakori jelenség.⁴⁰ A modellalkotás során viszont a három dimenziót megkövetelő gondolkodás segítségével gyorsabban ki lehet szűrni a statikai problémákat, amelyek miatt nem állítható fel az a narratíva, amelyen (a térbeli metaforát folytatva) – mint mélységekkel és szélekkel rendelkező, térbeli elemek sorozata között – végigkísérhetnék az adott ügyben eljáró ügyészt, valamint az ítélkező bírót.

A kriminalisztika sokszor eltérő definíciós keretekben jelentkezik, amelyek két végpontja a büntetőeljárás segédtudománya, illetve egy sajátos megismerési mód mint keresztmetszeti tudomány. A kriminalisztika műveléséhez továbbra is kérdés, hogy milyen institutionális keret szükségeltetik. Kriminalistaként aposztrofálható-e a Rendőrtisztai Főiskolán vagy jogutódján, a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Rendészettudományi Karán végző, azóta gyakorló bűnügyes rendőrtiszt vagy a különböző jogi egyetemeken végzett gyakorló ügyész, bíró? Önmagában a gyakorlat ismerete vagy csupán a vezetői beosztás predestinálja-e az adott egyént, hogy kriminalistaként tekintsen rá a tudományos közösség? A tudományos fokozat megszerzése sem tekinthető egyértelmű megoldásnak, hiszen az állam- és jogtudományi vagy társadalomtudományi, esetleg bölcsészettudományi doktori iskolákban szerzett tudományos fokozat esetében magát a kutatott témát kell („csak”) alaposan ismerni.

Dobos János a hagyatékából előkerült *Ars Criminalistica* című, befejezetlen munkájában úgy próbálta definiálni a kriminalistát, mint azon gyakorló rendőrtisztet, aki saját tapasztalatainak megőrzésén vagy átadásán felül (absztrakciós tevékenységével) elméleti kereteket is képes meghatározni.

⁴⁰ ROSSMO, D. Kim ed. (2008): *Criminal Investigative Failures*. Boca Raton, CRC Press. 9–22.

Dobos a tudományos fokozat megszerzését, a bűnügyes rendőrtiszti kinevezést sem tekinti elegendő feltételnek, hanem inkább azt, hogy „a gyakorlati nyomozáshoz minél közelebb állva” lehet szert tenni arra a tudásra, ami kriminalistává tesz valakit. A gyakorlattól való elszakadás (annak bármilyen pótlása nélkül) vezet odáig, hogy valaki beszűküljön, így megszüntetve saját kriminalista mivoltát. Dobos értelmezésében a változó feltételek mentén átalakuló, ha tetszik, modernizálódó bűnözés folytonos, gyakorlati nyomon követése révén maradhat kriminalista az adott kutató. Természetesen, a jogtudományhoz való kapcsolódása miatt ma Magyarországon inkább kiterjesztve értelmezik a fogalmat; a jogászai végzettséggel vagy tudományos fokozattal rendelkező, bűnügyes területen dolgozó rendőröket, ügyészeket és bírákat egyaránt kriminalistának tekintik.⁴¹

A kriminalista Dobos-féle interpretációja alapján azt érdemes vizsgálat alá vonni, hogy miként is definiáljuk magát a kriminalisztikát mint diszciplínát. Mint könyvünkben többször előfordul, álláspontunk szerint a kriminalisztika megismerő tevékenység, amely megismerést a jog célhoz köti, keretezi és szabályozza is egyben.⁴² A kriminalisztika, ahogy szintén kitértünk már rá, számos jelentős kihívás előtt áll. Az interdiszciplináris megközelítés, a kogníció, a személyi és szervezeti megismerési problémák azonban megkövetelik, hogy felvázoljuk, miként került a bűnügyi nyomozás abba a modern konstellációba, ahol ezt a tevékenységet már szakemberek végzik, ellenőrzötteen és hivatásszerűen.

A vagyon elleni bűncselekmények több száz éves történetének pozitívista, kronologikus bemutatása helyett, a felvilágosodás kori helyzetet követően a szocialista időszak alatti, modernizálódó Magyarországon jellemző „mozgóbűnözés” sajátos karakterisztikáját, felderítésének dilemmáit mutatjuk be, hogy a kriminalisztikai célú megismeréssel és a hatékony felderítéssel kapcsolatos dilemmák még szemléletesebbek lehessenek.

A mozgó- vagy „utazóbűnözés” fogalomkörét Nemes Sándor a *Gyakorlati nyomozásban* még a betöréses lopásokról, illetve a személyek javai ellen irányuló, erőszakos bűncselekményekről szóló, kriminálmetodikai jellegű esettanulmányokban fejtette ki implicit módon, majd

⁴¹ DOBOS János (2016): *Ars Criminalistica*. In Kovács Gyula szerk.: *Ars Criminalistica. Emlékkönyv Dr. Dobos János születésének 80. évfordulója tiszteletére*. Budapest, Patricium, 22–24.

⁴² ANGYAL Miklós (2010a): *Episztémé és intuíció a helyszíni és halottszemlén*. *Bűnügyi Szemle*, 1. sz. 72–74.

a szocialista korszakban Dávid Gábor nevezte meg „mozgó bűnözőként”.⁴³ Később szakkönyvében úgy fogalmazott, hogy „az elmúlt évek tapasztalatai – a különböző elemzések, értékelések, a munkaértekezletek, a bűnügyi statisztika adatai stb. – fokozatosan irányították a figyelmet a bűnözés egy sajátos megjelenési formájára, arra, hogy a bűnözők egy része – mégpedig évről évre növekvő hányada – nem lakókörnyezetében, nem abban a községben vagy városban követi el a társadalomra veszélyes cselekményeit, ahol lakik, hanem attól kisebb vagy nagyobb távolságra.”⁴⁴

Alapvetően ugyanazt a problémát boncolgatta, amit Nemes is felvetett, nevezetesen, hogy az ugyanahhoz a személyhez kötődő, sorozatban történt bűncselekményeket miként lehetne egy büntetőeljárásban kezelni, ha az elkövető megváltoztatja a külső megjelenését,⁴⁵ vagy sikeresen használ álneveket az esetleges egymástól különálló büntetőeljárások kezdetén.⁴⁶

Az 1970-es években Csiba István már utazóbűnözőkről beszélt, akiket kifejezetten a sorozatbetörések kriminálmetodikai vizsgálata alapján mutatott be egy sajátos elkövetői csoportként.⁴⁷ Természetesen az utazóbűnözőket esetlegesen el lehet választani a sorozatjellegű bűncselekmények elkövetőitől a magányos, illetve csoportos elkövetés alapján, azonban ennek szerepét pusztán a felderítés hatékonysága szerint érdemes elkülöníteni, hiszen a megváltozó elkövetők esetlegesen megváltoztathatják az elkövetési magatartás egy-egy aspektusát is. (Habár az egyéni elkövetőnek is fejlődhet a *modus operandija*). Az 1980-as évek elején Dobos János és Bárdy Tibor írtak közösen egy hosszabb monográfiát az utazóbűnözés helyzetéről, amelyben egyértelművé tették, hogy az utazóbűnözés a helyitől elkülönülő felderítést igényel. Hipotézisük szerint az utazóbűnözők nem feltétlenül kvalifikáltabbak, mint a helyi (lakókörnyezetük környékén) bűnözők, viszont szinte bizonyosabban tapasztaltabbak, a rendőrség számára már feltehetően ismert személyek. Dobos Bárdyval közösen leszögezte, hogy az utazóbűnözők működése elsősorban a vagyónvédelmi alosztályokat

⁴³ DÁVID GÁBOR (1965): Egy „mozgó bűnöző” tevékenységéről. *Belügyi Szemle*, 3. évf. 10. sz. 105–108.

⁴⁴ DÁVID, GÁBOR (1969): *Mozgó bűnözés*. Budapest, BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség. 14–15.

⁴⁵ NEMES SÁNDOR (1944): *Gyakorlati nyomozástan*. I. kötet. Budapest, Griff, 103–105. 103–105.

⁴⁶ DÁVID GÁBOR (1966): Egy bűnöző névváltoztatásai. *Belügyi Szemle*, 4. évf. 3. sz. 89–96.

⁴⁷ CSIBA ISTVÁN (1976): Az utazóbűnözés helyzete, figyelemmel a betörései lopásokra. *Belügyi Szemle*, 14. évf. 10. sz. 14–20.

érintette, akik betöréses lopásokra szakosodtak. A sorozatjellegű vagyron elleni bűncselekményeket elkövető, tudatosan betöréses lopásra specializálódott csoportokat utazóbűnözőként is megnevezhetjük, habár az 1980-as évekre egyre inkább szervezett bűnözői körökként merültek fel a szakma képviselői számára.⁴⁸

A sorozatalkövetés önmagában egy, a hatóság által észlelt – részben általa megkonstruált – narratíva. A sorozatjelleg bizonyítása rendkívül összetett feladat. Az 1970-es évek Magyarországon jelentkezett először már szervezettek tünő, utazóbűnözőként működő csoportosulás. A magyar szervezett bűnözés történetét meghatározó büntetőeljárások szinte kivétel nélkül olyan betöréses lopások voltak, amelyeknél a hatóság először nem feltételezett kapcsolatot. Az 1970-es években a Ladányi Attila, Gróf Ferenc, Kenessey Ervin és Drobilich Gábor által alkotott négyfős bandát a Pest megyei rendőrök csak a „négy pánccelos”-ként emlegették, akik legalább két éve folyamatosan követtek el betöréseket, mire a hatóságok azonos elkövetői kört kezdtek feltételezni. 1973. áprilistól 1975. januárig a következő helyszíneken követtek el rablásokat: XVIII. kerület, Napfürdő utca; XI. kerület, Hamzsabégi út; XX. kerület, Emilia utca, Nagykőrösi út; Tápíószező, Nógrádkövesd, Balatonakarattya, Egyházasdengeleg, Pásztó, Vonyarcvashegy, Zirc, Románd, Oroszi, Bag, Vácszentlászló, Somlószőlős, Balatonkenese, Simontornya, illetve az M7-es autópálya mentén. A különböző illetékességű rendőrkapitányságok egymástól függetlenül nyomoztak ugyanazon csoport bűncselekményeiben. Miután a két éves betöréssorozatnak köszönhetően jelentős összeggel – feltehetően 1,5 millió forinttal – rendelkeztek, a fővároshoz közelebb lévő Pest megyére kezdtek koncentrálni, remélve, hogy a Budapest környékén megvalósított rablásaikat nem kötik össze. Azonban éppen a koncentráltásgnak köszönhetően a Pest megyei rendőrtisztek operatív akciókat szervezve buktatták le a betörőbandát.⁴⁹

Az 1980-as évek elején a Budapesti Rendőr-főkapitányság és a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság közös akciójával – az Országos Rendőr-főkapitányság koordinációja segítségével – derítette fel a hatóság a másik, Presztízsgyűnek (a hatóság presztízskérdésként kezelte, hogy fel tudja deríteni a bűncselekmény-sorozatot) nevezett, sorozatbetörésekre szakosodott

⁴⁸ Bócz Endre (1997): „Egy államügyész vallomása...” A szervezett bűnözés elleni küzdelem ügyészi tapasztalatai Magyarországon. *Belügyi Szemle*, 45. évf. 7–8. sz. 11–22.

⁴⁹ TÓTH István – HORVÁTH András (1977): Bűnszövetség felszámolása. *Belügyi Szemle*, 15. évf. 11. sz. 101–107.

bűnözői hálózat tevékenységét.⁵⁰ Az ezekben a büntetőeljárásokban érintett személyek valósították meg a szervezett bűnözői csoportok eredeti tőkefelhalmozását. A „négy páncélos” ügyében az elkövetők főként árukat loptak, azután szabadkasszás kezelésben (áruféleségekkel egy összegben elszámoló) működő vendéglátóipari egységeknek adták el. A Pintér Sándor által tanulmányba foglalt Presztízs-ügyben érintett személyek pedig már vendéglátóipari egységeket nyitottak strómanok segítségével, illetve az 1981-ben bevezetett kisvállalkozási törvény könnyebb, csak a versenytárgyaláshoz (az állami vállalatnak felajánlott minél nagyobb összeg alapján születtek a döntések) kötött rendszere segítségével.

A „négy páncélos”, valamint a Presztízs-ügy szemléletesen illusztrálja, hogy a rendőrhatalom észlelése határozza meg, hogy mit tekintünk a későbbiekben egy elkövetői csoporthoz tartozó bűnügyeknek, így az egy büntetőeljárás keretében lefolytatott vizsgálatban a személyek közötti kapcsolatokat a hatóság tagjai adott esetben erősebbként tüntetik fel. Ez egy szervezeti szempontból szándékolt horgonyzó hatást jelent.⁵¹ A nyomozók a sorozatjelleg bizonyítása során arra törekcsenek, hogy a részlegesen egymást átfedő hálózatok helyett egységes csoportot demonstráljanak a bizonyítás érdekében.

A felderítés korlátozott lehetőségei, az elégtelen titkos és leplezett eszközök megteremthetnek más típusú bizonyítást is a sorozatjellegű bűncselekmények esetén. A kiszélesítés problémáját a helyi (városi, kerületi) szinten dolgozó rendőrtisztek jól ismerik, hiszen az átmenő, utazóbűnözők által elkövetett betöréseket vagy csalásokat esetleg egy helyi bűnelkövető is „el tudja vinni”, ha nem kerül egy korábbi eljárás alatt előzetes letartóztatásba. Ezek az informális praktikák fontosak az adott illetékesség és hatáskör mentén dolgozó rendőri szervnek, ugyanakkor befolyásolják egy több megyén vagy tartományon, országán átívelő sorozat minél részletesebb feltárását. A sorozatjellegű bűncselekmények konstrukciója létrejöhethet egy adott közösségben a társadalmi képzelet felszítása révén is.⁵²

⁵⁰ PINTÉR Sándor (1983): Egy bűnszövetség felszámolása. *Belügyi Szemle*, 21. évf. 8. sz. 96–103.

⁵¹ Vö. ROSSMO 2008. A megismerés során a nyomozók önkéntelenül is a gyanúsnak vélt személyekről szereznek információkat, ezzel egyes gyanúsítottaknak saját megérzéseik, kezdeti információik alapján nagyobb szerepet adnak a bűncselekmény elkövetésének narratívájában, mint más, esetleg szintén releváns személyeknek.

⁵² K. HORVÁTH Zsolt (2010): Ex occidente lux (Drang nach Westen). *Korunk*, 21. évf. 7. sz. 96–101.

Megvalósulhat ez egy szociálpszichológiai szempontból sajátos mintakövetés révén is. Pratkanis és Aronson a *Rábeszélőgépb*en ismerteti a faktoidot mint sorozatjellegű bűncselekményt konstituáló tényezőt. Az amerikai kertvárosokban, miután a sértettek elaludtak, az elkövető betör a házakba, és elviszi az értékeket. Az úgynevezett altatógázos betörő népszerű, ismert bűnelkövető lett, mire kiderült, hogy nem is létezik. A tényből (fact) és a bulvárból (tabloid) összekapcsolódott fogalom lényege, hogy az elején a véletlen mögött tudatos szándékot feltételeztek az eljáró hatóság tagjai. Az egyszerű figyelmetlenséget és aluszékonytságot mindenképpen tudatos altatógáz-használatnak tudták be, anélkül, hogy felmerült volna, hogy a gázt használó elkövető vajon hogyan nem került a szer hatása alá. Indirekt módon fel is kellett volna merülnie, hogy egy gázmaszkot viselő vagy azt a kezében vivő személy egy más, hiszterizált környéken mindenképpen gyanút keltett volna. Az első esetek tudatos megkonstruálása után már csak idő kérdése volt, hogy jelentkezzenek szerepelni vágyó áldozatok, akik örömmel játszották el az elkábított sértett szerepét.⁵³

A lakosság tagjainak észlelése, megfelelési kényszere is megteremtheti a sorozatjellegét, azonban a hatóság öntudatlanul is létrehozhat (szervezeti döntések nem szándékolt következményeként) egy sorozatelkövetőt. Episztemológiai probléma, hogy hány, sorozatba illeszkedő elkövetést kell detektálni ahhoz, hogy azt már egy sorozat részeként értelmezzék. Meghatározó kérdés, hogy a rendőri, kvázi kollektív megismerést a sorozat tényleges kezdetétől számítva hányadik elkövetés segíti elő, illetve ezzel összefüggésben hányadik, esetlegesen már sorozatként kezelt ügyben szereplő bűncselekmény mozdítja a nyomozók figyelmét a múlt felé, hogy a sorozatjelleg valós időbeli kiterjedtségét esetlegesen meg tudják állapítani. A megismerés korlátjait maga az elkövetési magatartás sajátosságai befolyásolják leginkább. Érdemesnek látszik elkülöníteni egy adott város és vonzáskörzetében dolgozó utazóbűnözőket azoktól, akik szórványosan, váratlan mintázatot követve tűnnek fel egyes helyeken, majd bukkannak fel újra máshol. A sorozatjellegű bűncselekmények elkövetőitől már mindenképpen tervezettséget és munkamegosztást kíván, ha olyan hálózatot alakítanak ki, amelyet egy másik régióban, országban újra létre tudnak hozni. Az úgynevezett áthelyeződő hálózatok példája mutatja, hogy nem

⁵³ PRATKANIS, Anthony – ARONSON, Elliot (1992): *A rábeszélőgép – élni és visszaélni a meggyőzés mindennapos mesterségével*. Budapest, Ab Ovo. 210–215.

pusztán migráló árusok, vendéglátók teremtik újra saját működés módjukat, hanem külföldre távozó elkövetői csoportok is.⁵⁴

További érdekesség a „kiszélesítés” (mint rendőri szakzsargon, terminológia) jelensége. Ez nem jelent mást, mint azt, hogy az adott (általában nagyvárosi) illetékességgel rendelkező rendőrhatóság igyekszik megszabadulni a „döglöttnek” tűnő, ismeretlen tettes által elkövetett, különböző ügyszámok alatt létező ügyektől. Ezek a valójában „sokismeretlenes” ügyek, amelyeket egy elkövetőhöz vagy csoporthoz kapcsolódóként adnak el, sajnos még az 1990-es évek Magyarországon is léteztek.

A különböző illetékességű és hatáskörű szerveknél az ügyiratok megismerhetősége, egymásba kapcsolhatósága is komoly problémát jelenthet. A még potenciális elkövető nélküli nyomozáshosszabbítások alapvetően az elvégzendő feladatokra koncentrálnak, viszont egy előzetes letartóztatásba helyezés, illetve annak meghosszabbítása már becsatornázza a megismerést. Ilyenkor a felderítés helyébe lép a bizonyítás, ahol már látókörbe került gyanúsítottakra fókuszálnak, sokkal inkább elkövetőcentrikusan dolgoznak a nyomozók. Ilyenkor szerepet kaphatnak a részösszefoglaló jelentések, amelyek általában akkor szerepelnek egy aktában, ha a nyomozásfelügyeleti vagy a vádat képviselő ügyész személye megváltozik, illetve további bűncselekményeknek egy nagyobb sorozatba való illesztetősége miatt, illetékességi okokból átkerül másik hatósághoz.

A sorozat megállapítását tovább nehezíti, ha az elkövető figyelemmel van az illetékességi és hatásköri különbségekre. Az elkövetési értéknek a megyei hatáskör alatt tartása lehetőséget teremt arra, hogy különböző helyi szintű rendőri szervek nyomozzanak párhuzamosan ugyanazon személy bűncselekményei után. Az elkövetési érték szándékos kisebbitése, csalás-sorozat esetén kisebb összegek érdekében való tévedésbe ejtés előidézhetheti a sorozatjelleg látenciáját akár hónapokra is. Az adott megyei rendőri szerv ilyen esetekben csak az egyesítés révén kezd el vizsgálandni az ügyekben, így másodlagos megismerési csatornát tud csupán kialakítani, mivel kész dokumentációból dolgozhat, amit megnehezít, ha egy egyszer már „lejárt” verzió, nem pedig egy teljesen új jelenthetné a megoldás kulcsát. A helyszíni szemle adatait és az elsődleges nyomozati cselekményeket egy helyi szervezeti egység végzi, így a megyei szintű rendőrök első körben csupán újraértelmezhetik a relevánsnak tűnő információkat.

⁵⁴ TILLY, Charles (2007): Áthelyeződött hálózatok. In SIK Endre szerk.: *A migráció szociológiája 1.* 89–104. Budapest, ELTE TáTK. 89–104.

A megismerést beszűkíti továbbá a hatóság tagjainak előfeltevése is. Kim Rossmo megfogalmazásában az alapvető okkeresési (attribúciós) hiba a nyomozás során úgy jelenik meg, hogy a nyomozó hatóság tudatos lépésként kezel, az elkövető akaratának tulajdonít minden esetleges okokból bekövetkező eseményt.⁵⁵ Hiszen minden egyes elkövetési helyszínnél található olyan alkalmazottak, akik korábbi bűncselekmények elszenvedőiként, érintettjeként gyanúsnak számíthatnak. Több esetben például alacsonyabb értékre elkövetett betörésről van szó, azonban előfordul, hogy korábbi napokon érkezett, nagyobb pénzösszeg miatt már „önsúlyá” lesz a betörés megtervezettségének. A megerősítési torzítás alapján a hatóság esetlegesen azokat az információkat részesíti előnyben, amelyek konvergálnak az előzetes elgondolásaikkal.⁵⁶ Egy nagyobb pénzösszeg – a betörés előtti napokban való – érkezése, amelyről az elkövetőnek esetlegesen nem volt tudomása, a rendőrhatalóság munkáját úgy befolyásolja, hogy szándékos kapcsolatot feltételez a pénzösszeg érkezése és a rablás időpontja között.

A kriminalisztikában kevésbé vizsgált téma a véletlen szerepe, noha ezt a század elején már gyakorló nyomozók is elemezték,⁵⁷ illetve egy elég sajátos anti-detektívregényben is helyet kap.⁵⁸ A tudatos kapcsolat vélelme beszűkíti a nyomozók képzelőerejét, így azt feltételezhetik, hogy mindaz, ami lejátszódott, nem lehet véletlen, így olyan verziók felé vihetik el a rendőröket, amelyek nem segítik a hatékony felderítést. A pozitív tapasztalatok sokkal inkább erősítik a tervezettséget, míg a negatív ellenpéldák könnyedén elfelejtődnek. Az adott esetekbe való erőbefektetést determinálja az elkövetés sikeressége. Mivel pedig a szerencsés együttállás is tervezettséget feltételez, így sokkal több, az esethez kapcsolódó tanút hallgatnak ki, illetve vizsgálnak. Míg a kisebb összegű elkövetési értékre elkövetett ügyeknél az elkövetők szerencsétlensége miatt nem feltétlenül néznek utána olyan alaposan a releváns tanúknak sem.

Cleveland a vezetéstudomány „lassú ozmózisának” (slow osmosis) nevezte azt a folyamatot, ahogyan az információk rengetegéből azok újabb és újabb osztályai emelkednek ki, amelyek tudásokat formálnak, s végül bölcsességgé párolódnak a személyes varázslat (personal chemistry) lombikrendszerében.⁵⁹

⁵⁵ ROSSMO 2009, 55–58.

⁵⁶ ROSSMO 2009, 59.

⁵⁷ SZÉKELY 1914, 181–184.

⁵⁸ DÜRRENMATT 1984.

⁵⁹ CLEVELAND, Harlan (1985): *The Knowledge Executive. Leadership in an Information Society*. New York, Truman Talley. 23.

A természet tehát megalkotta azt a rendszert, ami sikerre vezethet. Most már csak működtetni kell.

Felhasznált irodalom

- ANGYAL Miklós (2010a): Episztémé és intuíció a helyszíni és halottszemlén. *Bűnügyi Szemle*, 1. sz. 72–74.
- ANGYAL Miklós (2010b): Rendkívüli halál – orvos a halottszemlén. *Belügyi Szemle*, 58. évf. 9. sz. 51–59.
- ANGYAL Miklós (2015): Gondolatok a kriminalista bíborszínű dolgozószobájából. *Ügyészek Lapja*, 22. évf. 5. sz. 87–97.
- APOR Péter (2006): Történeti antropológia. In BÓDY Zsombor – Ö. KOVÁCS József szerk.: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest, Osiris.
- BALLÁNÉ FÜSZTER Erzsébet – KUNOS Imre – LAKATOS János (2004): *Bevezetés a kriminalisztikába*. Budapest, Rejtjel.
- BERG, Stanton O. (1971): Sherlock Holmes: Father of Scientific Crime Detection. *Journal of Criminal Law*, Vol. 61. No. 3. 446–452.
- BEZSENYI Tamás – ANGYAL Miklós: A mikrotörténelem kriminalisztikai olvasata. *Korunk*, 29. évf. 7. sz. 67–77.
- BÓCZ Endre (1997): „Egy államügyész vallomása...” A szervezett bűnözés elleni küzdelem ügyészi tapasztalatai Magyarországon. *Belügyi Szemle*, 45. évf. 7–8. sz. 11–22.
- BOLTANSKI, Luc (2014): *Mysteries and Conspiracies: Detective Stories, Spy Novels and the Making of Modern Societies*. Cambridge, Polity.
- BORDO, Suzanne (1990): Reading the Slender Body. In JACOBUS, Mary – KELLER, Evelyn Fox – SHUTTLEWORTH, Sully eds.: *Body/politics: Women and the Discourses of Science*. London, Routledge.
- CLEVELAND, Harlan (1985): *The Knowledge Executive. Leadership in an Information Society*. New York, Truman Talley.
- COHEN, Albert C. (1974): Fiatalkorú bűnözők: A bűnöző szubkultúra. In ANDORKA Rudolf – BUDA Béla – CSEH-SZOMBATHY László szerk.: *A deviáns viselkedés szociológiája*. Budapest, Gondolat.
- COHEN, Stanley (1973): *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*. London, Paladin.
- CSIBA István (1976): Az utazóbűnözés helyzete, figyelemmel a betöréses lopásokra. *Belügyi Szemle*, 14. évf. 10. sz. 14–20.

- DÁVID Gábor (1965): Egy „mozgó bűnöző” tevékenységéről. *Belügyi Szemle*, 3. évf. 10. sz. 105–108.
- DÁVID Gábor (1966): Egy bűnöző névváltoztatásai. *Belügyi Szemle*, 4. évf. 3. sz. 89–96.
- DÁVID, Gábor (1969): *Mozgó bűnözés*. Budapest, BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség.
- DOBOS János (1975): A megérzés és a valószínűség szerepe az ismeretlen tettesek felderítésében. *Belügyi Szemle*, 13. évf. 7. sz. 9–14.
- DOBOS János (2016): *Ars Criminalistica*. In KOVÁCS Gyula szerk.: *Ars Criminalistica. Emlékkönyv Dr. Dobos János születésének 80. évfordulója tiszteletére*. Budapest, Patricium.
- DÜRRENMATT, Friedrich (1984): Az ígélet. A bűnügyi regény requiemje. In DÜRRENMATT, Friedrich: *Válogatott elbeszélések 3*. Budapest, Európa.
- EKLUND, Håkansson (2006): Empathy and viewing the other as a subject. *Scandinavian Journal of Psychology*, Vol. 47. No. 5. 399–409.
- ENDRÓDY Géza (1897): *A bűnügyi nyomozás kézikönyve*. Losonc, Kármán Nyomda.
- FEATHERSTONE, Mike – HEPWORTH, Mike – TURNER, Bryan (1997): *A test. – Társadalmi fejlődés és kulturális teória*. Budapest, József Műhely.
- FIATH Titanilla (2012): *Börtönkönyv. – Kulturális antropológia a rácsok mögött*. Budapest, Háttér.
- FLANDERS, Judith (2011): *The Invention of Murder: How the Victorians Revelled in Death and Detection and Created Modern Crime*. London, HarperPress.
- GEERTZ, Clifford (2001): *Az értelmesség hatalma*. Budapest, Osiris.
- GROSS, Hans (1893): *Handbuch für Untersuchungsrichter, Polizeibeamte, Gendarmen u. s. w.* Graz, Leuschner & Lubensky.
- HARRAI Dénes (2014): *A katona antropológiája*. Budapest, Balassi.
- HAUTZINGER Zoltán (2017): Bűnügyi nyomozás tudománya a magyar felsőoktatásban, avagy a kriminalisztikai képzés rendszere. In BODA József – FELKAI László – PATYI András szerk.: *Ünnepi kötet a 70 éves Janza Frigyes tiszteletére*. Budapest, Dialóg Campus. 235–250.
- HUSSERL, Edmund (2010): *Karteziánus elmékedések. Bevezetés a fenomenológiába*. Budapest, Atlantisz.
- K. HORVÁTH Zsolt (2010): Ex occidente lux (Drang nach Westen). *Korunk*, 21. évf. 7. sz. 96–101.
- KATONA Géza (1977): *Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században. A kriminalisztika magyarországi előzményei*. Budapest, Közgazdasági és Jogi.
- LADÁNYI Ferenc (1956): A kriminalisztikai tudomány fejlesztésének új lehetőségei. *Jogtudományi Közlöny*, 11. évf. 5. sz. 297–303.

- NEMES Sándor (1944): *Gyakorlati nyomozástan*. I. kötet. Budapest, Griff, 103–105.
- PINTÉR Sándor (1983): Egy bűnszövetség felszámolása. *Belügyi Szemle*, 21. évf. 8. sz. 96–103.
- PRATKANIS, Anthony – ARONSON, Elliot (1992): *A rábeszélőgépjé – élni és visszaélni a meggyőzés mindennapos mesterségével*. Budapest, Ab Ovo.
- ROSSMO, D. Kim ed. (2008): *Criminal Investigative Failures*. Boca Raton, CRC Press.
- ROSSMO, D. Kim (2009): Cognitive Biases: Perception, Intuition and Tunnel Vision. In ROSSMO, D. Kim ed.: *Criminal Investigative Failures*. Boca Raton, CRC Press.
- SEBŐK Marcell szerk. (2000): *Történeti antropológia*. Budapest, Mediátor M.
- SUTHERLAND, Edvin (1947): *Principles of Criminology*. Philadelphia, Lippincott.
- SZÉKELY Vladimir (1914): A véletlen szerepe a nyomozásban. *Csendőrségi Lapok*, 8. évf. 16. sz. 181–184.
- SZÜCS Balázs (2004): *A jelentések nyomában. Hermeneutika Clifford Geertz kései, teoretikus írásaiban*. Budapest, MTA PTI.
- TILLY, Charles (2007): Áthelyeződött hálózatok. In SIK Endre szerk.: *A migráció szociológiája I*. Budapest, ELTE TáTK. 89–104.
- TONHAUSER László (1999): *Nem kérek bocsánatot*. Budapest, Totem.
- TÓTH István – HORVÁTH András (1977): Bűnszövetség felszámolása. *Belügyi Szemle*, 15. évf. 11. sz. 101–107.
- Tököli Börtön – Cigánybűnözés – Interjú a rabokkal, 1. rész* (é. n.). Elérhető: www.youtube.com/watch?v=i0acWWZ3xsY (A letöltés dátuma: 2017. 10. 24.)
- TURNER, Bryan S. (1992): *Regulating bodies. Essays in medical sociology*. London, Routledge.
- ZOMBORI Attila (1986): *Szexpiaci körséta*. Budapest, Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat.

5. Kognitív tudományok és kognitív ismeretek

„Elég egy mozdulat, valamilyen rég elfeledett illat, egy tárgy, egy ágroppanás, a szélnek a zizzenése, s az emlék felüti fejét, ránk néz, és olyan üdén, vidáman vagy szomorúan valódi, mint a jelen minden valósága.”

(Fekete István)

A modern kognitív tudomány a 20. század második felének kezdetén, az egyes tudományterületeken kibontakozó speciális kognitív elméletek általánosításaként jött létre. Ez a megközelítés a különböző tudományterületeknek (pszichológia, antropológia, nyelvészet stb.) az ember magatartását meghatározó belső rendszer felé fordulását próbálta meg általánosítani. A kognitivisták gondolatmenete szerint ugyanis az emberi viselkedés nem pusztán az adott ingerhelyzet, hanem az ingerre adott interpretáció függvénye. Ennek megfelelően foglalkozik például a kognitív pszichológia az egyén belső reprezentációinak keletkezésével és jellegeivel. Az egyes tudományterületeken kialakult koncepciók között a közös nevező a *modellezés*, a modellálás gondolata: a megismerő rendszerek modelleket alakítanak ki, viselkedésüket pedig ezek a belső modellek irányítják. A hasonló elképzelések talaján aztán intenzív dialógus alakult ki a megismerés folyamatát kutató különböző tudományterületek között, létrehozva magát a megismeréstudományt.¹ A megismeréstudomány tehát az egyes szakmákban megjelent modellközpontú felfogásokra épít. Azt keresi, hogy mi ezekben az irányzatokban a még elvontabban közös, mik a reprezentáció általános törvényszerűségei, mik a fejlődés, a kibontakozás és felbomlás általános törvényei, és így tovább. E tekintetben azt is mondhatjuk, hogy a megismeréstudomány olyan típusú „szemléleti diszciplína”, mint amilyen a kibernetika, a rendszerelmélet vagy a szemiotika, a jeltudomány.²

¹ PLÉH Csaba – GULYÁS Balázs (2003): Mitől kognitív és mitől idegtudomány? In PLÉH Csaba – GULYÁS Balázs – KOVÁCS Gyula szerk.: *Kognitív idegtudomány*. Budapest, Osiris. 21.

² Lásd erről részletesebben: PLÉH Csaba (1998): *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Budapest, Balassi.

A kognitív tudomány tárgya egészen „különös”: míg eddig az emberi tudat a tudományban mindig valami mást, egy különálló „objektumot” kutatott, most önmagát vizsgálja, vagyis a kutató és a kutatott, az „objektum” és a „szubjektum” egybeesik. A kutató tudata – a tudat-agy viszonyt vizsgálva – maga is mintegy megkettőződik, kutatóvá és kutatottá válik egyszerre. Ám míg számos más agyat vizsgálhat biológiailag, éppen a vizsgált agyak privilegizált „én”-tudatához nincs közvetlen hozzáférése.³

A hagyományos kognitív tudomány a reprezentáció problémájából indult ki. Az egyik legfontosabb vitakérdése, hogy vajon csak nyelvi, vagy pedig képi reprezentáció is jellemzi az emberi megismerési rendszereket, és hogy ezek a reprezentációs rendszerek hogyan bontakoznak ki.⁴ A reprezentáció mindig valamire vonatkozik, valamit jelent, valamit kifejez. Az intencionalitás a reprezentációknak ezt a sajátosságát ragadja meg. Ha tehát valami intencionalitással rendelkezik, az mutat, utal valamire. Az intencionalitás a filozófiai diskurzusban nem szándékosságot jelent, hanem valamire való irányulást. Az intencionalitás tehát az összekötő kapocs a reprezentáció és a reprezentált dolog között.⁵

5.1. A kognitív pszichológia és a kriminalisztika kapcsolódásai

A büntető igazságszolgáltatás és a bűnözés pszichológiai vonatkozásaival foglalkozó alkalmazott lélektani tudományterületnek többféle elnevezése ismert, ezek közül Magyarországon leginkább a kriminálpszichológia kifejezés honosodott meg.⁶ Az amerikai kontinensen ugyanakkor élesen elválik egymástól a *psychology in the law* (ami nálunk leginkább az igazságügyi szakértői tevékenységnek feleltethető meg) és a *psychology of the law* (ami pedig a pszichológiának a jogalkalmazás területét érintő kutatásait

³ BOROS János (2004b): Jogpszichológia és kriminálpszichológia. *Belügyi Szemle*, 52. évf. 6. sz. 5–19.

⁴ PLÉH Csaba (2013): *A megismeréstudomány alapjai. Az embertől a gépig és vissza*. Budapest, Typotex. 13.

⁵ NÁNY Bence (2004): Az intencionalitás teleologikus magyarázata és a funkcionális meghatározatlanság problémája. In GERVAIN Judit – PLÉH Csaba szerk.: *A láthatatlan megismerés*. Budapest, Gondolat. 165–166.

⁶ BOROS János (2004a): A kognitív tudomány esélyei. *Magyar Tudomány*, 49. köt. 11. sz. 1270.

és eredményeit öleli fel).⁷ Németországban a kriminalisztika részeként mint forenzikus tudományterületet különítik el, hasonlóan az igazságügyi orvos-tanhoz (Gerichtsmedizin) és az igazságügyi pszichiátriához (Forensische Psychiatrie).⁸ Hazánkban a kriminálpszichológia vizsgálati területétől függően megkülönböztethetünk kriminalisztikai pszichológiát, amely a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás eljárásaival, kriminológiai pszichológiát, amely a bűnözés egyéni pszichológiai és társadalomlélektani vetületeivel, valamint büntetés-végrehajtási vagy börtönpszichológiát, amely a szabadságvesztés pszichés vonatkozásaival és a rehabilitáció és a reszocializáció lélektani kérdéseivel foglalkozik.⁹ Amennyiben a rendőrség bűnügyi munkája során végzett bűnügyi pszichológiai tevékenységet vizsgáljuk, megállapítható, hogy az nem más, mint klasszikus kriminálpszichológia, amely a bűnelkövető, az áldozattá válás, az elkövető és az áldozat kapcsolati relációjával, a büntett és a bűnözés, valamint a bűnözővé válás pszichológiai kérdéseivel foglalkozik. Ezen tevékenységnek célja, hogy segítse a rendőrség bűnüldöző munkáját a felderítő állomány pszichés és kognitív jellegű kompetenciáinak fejlesztésében, a bűncselekmények elkövetőinek azonosításában, a bűncselekmények tényállásának felderítésében, bűncselekmények megelőzésében és megakadályozásában.¹⁰ A kognitív pszichológia Noam Chomsky munkásságával kezdődött,¹¹ a „kognitív hullám” pedig az 1960-as évek közepén jelent meg. Fischer és Geiselman 1992-ben publikálta a kriminálpszichológiában (is) mérföldkőnek számító művét a kognitív interjúról, amelynek célja az volt, hogy mennyiségileg és minőségileg megnövelje a büntetőeljárás szereplőitől nyerhető releváns információkat az elkövetett bűncselekményről.¹² Fontos ugyanakkor megemlítenünk, hogy a megismerés nyomozati jelentőségét Kertész már 50 évvel ezelőtt felismerte,

⁷ WEINER, Irving. B. – HESS, Allen K. eds. (2006): *The Handbook of Forensic Psychology*. Hoboken, John Wiley & Sons. 23–41.

⁸ ACKERMANN, Rolf – CLAGES, Horst – ROLL, Holger (2011): *Handbuch der Kriminalistik. Kriminaltaktik für Praxis und Ausbildung*. 4. Auflage. Stuttgart, Boorberg. 32.

⁹ MÜNNICH Iván (2006): Kriminálpszichológia. In BAGDY Emőke – KLEIN Sándor szerk.: *Alkalmazott pszichológia*. Budapest, Edge 2000. 310–328.

¹⁰ PÁSZTOR Attila – MITYÓK Csaba – NÉMETH Ferenc (2009): A rendvédelmi bűnügyi pszichológiai tevékenység szakmai protokollja. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, 10. köt. 251–255.

¹¹ CHOMSKY, Noam (1959): A review of B. F. Skinner's verbal behaviour. *Language*, Vol. 35. No. 1. 26–58.

¹² FISCHER, Ronald P. – GEISELMAN, Edward R. (1992): *Memory-Enhancing Techniques for Investigative Interviewing: The Cognitive Interview*. Springfield, Charles C. Thomas.

amikor leírta, hogy „a nyomozó hatóságnak a büntetőeljárás során föl kell deríteni azokat az okokat és körülményeket is, amelyek a bűntett elkövetését lehetővé tették, vagy előmozdították. Ezeknek az eseményeknek, okoknak és körülményeknek a felderítése tulajdonképpen megismerési folyamat.”¹³

5.2. A megismerés fajtái

Az emberi megismerés alapvetően az *érzékelés*, az *észlelés*, az *emlékezés*, a *képzelet* és a *gondolkodás* (okfejtés és döntés) köré csoportosítható. Mindezek alapszintű bemutatása nemcsak a *kognitív kriminalisztika* mint önálló terminológia elfogadtatása, hanem a kriminalisztikai gondolkodás mélyreható megismerése és értelmezhetősége szempontjából is elengedhetetlen. A fentiekén túlmenően – a témánkkal való szoros kapcsolódás miatt – külön foglalkozunk az *intuícióval* és az *érzelmek* megismerésben betöltött szerepével.

5.2.1. Az érzékelés

Az érzékelés az ingerfeldolgozás kezdeti szakasza. Az érzékszervek és a központi idegrendszer közötti idegingerület-kapcsolat révén elemi szintű, egyszerű élményeket eredményez. Megkülönböztethetünk külső és belső érzékelést. Előbbihez tartozik a látás, a hallás, a szaglás, az ízlelés és a bőrérzékelések (tapintás, hő és fájdalom), utóbbihoz pedig a mozgásérzékelés, az egyensúlyérzékelés és az úgynevezett szervi (zsigeri) érzékelés. Az érzékelés folyamata során az ingerek felvétele az érzékszervekben, a bőrben, az izmokban, ízületekben, sejtmembránok felületén található receptorok segítségével történik. Minden receptor, illetve érzékszerv rendelkezik egy neki megfelelő – adekvát – ingerrel (például az orr adekvát ingere a szag). A receptoroktól az ingerületet az érző (szenzoros) idegpályák szállítják a központi idegrendszer megfelelő területeihez, amelyek feldolgozzák azokat. Az érzékelőrendszert analizátornak nevezzük, részei pedig a már említett receptorok, érző idegpályák és a megfelelő agyi központok.

¹³ KERTÉSZ Imre (1965): *A kihallgatási taktika lélektani alapjai*. Budapest, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó. 3.

1. táblázat
Az érzékelőrendszer

	Érzékelés	Érzékszerv	Inger	Receptor
Külső érezékelés	látás	szem	fény	fotoreceptorok (csapok és pálcikák) az ideghártyán
	hallás	fül	levegő rezgése	szőrsejtek (a Corti-szervben)
	szaglás	orr	illóanyagok	szaglóhámiban
	ízérezékelés	szájüreg (nyelv)	íz (öt alapvető)	ízlelőszemölcsökben
	bőrérzékletek: <i>tapintás</i> <i>hő</i> <i>fájdalom</i>	bőr	érintés nyomás rezgések hideg-meleg	mechanoreceptorok (tapintás), termoreceptorok (hőérzet) és nociceptorok (fájdalom) a bőrben
Belső érezékelés	mozgás	vázizomzat	izomkontrakció	proprioceptorok (Golgi-inorsó)
	egyensúly	belső fül	testhelyzetváltozás	érezékszörökkel rendelkező receptorsejtek
	szervi (zsígeri)	maguk a zsigerek	fájdalom	nociceptorok

Forrás: A szerző saját szerkesztése

5.2.2. Az észlelés

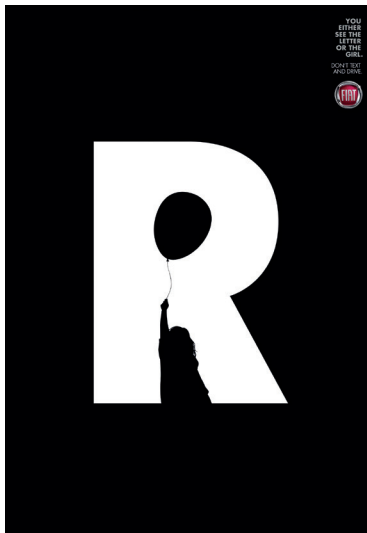
Az észlelés (percepció) az érzékszervi benyomások jelentéssé szerveződése. Azon pszichológiai folyamatok összessége, amelyek útján felismerjük, szervezzük és jelentéssel ruházzuk fel a környezeti ingerekből érkező információt. Az észlelésünket jelentősen befolyásolják előzetes tapasztalataink, ismereteink, aktuális hangulatunk, szükségleteink, érdeklődésünk, valamint az adott társadalmi környezetünk, az a kultúra, amelyben élünk.

A jelen észleleteiben tehát szerepet játszanak a közvetlen múlt és a távoli múlt emlékképei egyaránt. A már meglévő, megtanult sémák előzetes elképzelésként (anticipációs sémákként) működnek, a korábban megszerzett ismeret beágyazó közegként szolgál az új ismeretek számára. Az adott tárgyról, eseményről megszerzett információ aztán beépül a sémába, módosítva azt. A módosított séma pedig irányítja a további információ megszerzését, finomítva a tárgy, esemény séma általi leképezését. Ezt nevezzük észlelési ciklusnak, vagy perceptuális modellnek.¹⁴

5.2.2.1. Az észlelés funkciói

A percepció rendszer feladatai közé tartozik az észlelt tárgy felismerése (mintafelismerés) és annak térbeli elhelyezése (lokalizáció) is. A mintafelismerés nem ér véget a tárgy kategóriához történő meghatározásával (például: ez egy mikrobusz), azt el kell különíteni környezetétől (szín, forma, mélység és mozgás alapján), valamint az egyes tárgyakat egymástól is. A lokalizáció tehát a tárgyak helyzetének észlelését foglalja magában. Ez több tényezőből tevődik össze: a figura háttértől való elválasztása, a tárgyak csoportosítása, a távolság és mélység észlelése és a mozgásészlelés. Ha egy inger két vagy több elkülöníthető területet tartalmaz, az egyik részét általában előtérnek (figura), a többi részt háttérnek látjuk.

¹⁴ NEISSER, Ulric (1984): *Megismerés és valóság*. Budapest, Gondolat. 206.

7. ábra

Figura és háttér

(A Fiat díjnyertes reklámplakát-sorozatának egyik eleme. „You either see the letter or the girl. Don't text and drive.”)¹⁵

Forrás: <http://theinspirationroom.com/daily/2013/fiat-texting-or-driving/>
(A letöltés dátuma: 2018. 01. 02.)

Az előtér–háttér jelensége nemcsak vizuális ingereknél figyelhető meg, hanem hang- és ízérzékelés során is. A háttérből kiemelkedő alakokat az észlelés során különböző elvek szerint csoportosítjuk. A Gestalt-pszichológusok által kidolgozott perceptuális szerveződés fő elvei a következők.¹⁶

- *Hasonlóság elve*: az egymáshoz hasonló dolgokat egy csoportban észleljük. A hasonlóság megjelenhet méretben, irányultságban vagy akár fényességben is.
- *Közelség elve*: az egymáshoz közelebb lévő tárgyakat egy csoportban lévőnek, perceptuális egységként észleljük.

¹⁵ „Vagy a betűt látod, vagy a lányt. Ne írd üzenetet (ne sms-ezz, ne posztolj stb.), ha vezetsz.”

¹⁶ ATKINSON, Rita L. – ATKINSON, Richard C. – SMITH, Edward E. – BEM, Daryl J. – NOLEN-HOEKSEMA, Susan (1999): *Pszichológia*. Budapest, Osiris. 144–149.

- *Folytonosság elve*: egy adott forma körvonalába eső elemeket egybe tartozónak véljük.
- *Zárttság elve*: egy adott alakzat hiányzó részeit hajlamosak vagyunk kitölteni, és egységes zárt formaként észlelni azt.

A mozgásészlelés szempontjából megkülönböztethető a látszólagos és a valódi mozgás. Az első esetben a szem ideghártyáján állókép keletkezik (ennek példája a film, amikor két tucat állókép kelti a mozgás illúzióját), míg a második esetben az állókép elmozdul a szem ideghártyáján, és ez kelti a mozgás élményét.

Végül megemlítendő, hogy a percepció során a tárgyakat (egy tanulási folyamat eredményeként) általában állandónak észleljük, annak ellenére, hogy az általuk keltett ingerek pillanatról pillanatra változnak (úgynevezett perceptuális konstanciák).¹⁷

5.2.2.2. Tudat és figyelem

A hatékony kognitív funkciók eléréséhez a tudat megfelelő éberségi állapota (arousal) szükséges. A tudatunk folyamatosan követi és felügyeli nemcsak a környezetünk változásait, de önmagunk (re)akcióit is. Az élővilágban a tudatállapotoknak különböző szintjei fejlődtek ki. A tudatosság első szintje a külső ingerekre történő reagálás, míg a második a gondolkodás. Ezeket a tudatállapotokat együttesen léttudatnak hívjuk. Kezdetlegesebb formájukkal az állatok is rendelkezhetnek, szemben a tudatosság harmadik szintjével, amivel kapcsolatban azt gondoljuk, hogy csak az ember sajátja. Ez az éntudat vagy öntudat. Az éntudat szorosan összefügg a felelősségvállalás képességével.

A figyelem, definícióját tekintve a tudat ráirányítása egy meghatározott tárgyra, jelenségre, az érzékszervek beállítása az új inger optimális felvételére. Más oldalról nézve, az ingerek közötti szelektálás. A figyelem pontosabbá, élesebbé teszi észlelésünket, hozzájárulva az optimális információérkeztetéshez és feldolgozáshoz. A figyelem fontos tulajdonságai a figyelem erőssége, tartóssága (vagyis az, hogy meddig tudunk egy adott dologra koncentrálni), illetve terjedelme és megosztottsága (hány ingerre tudunk párhuzamosan odafigyelni). A figyelmi működést számos belső (életkor, testi, pszichés és mentális állapot, motiváció, fáradtság stb.) és külső tényező (napszak, az információ tulajdonságai stb.) befolyásolja.

¹⁷ COHEN, Jonathan (2014): Perceptual Constancy. In MATTHEW, Mohan ed.: *The Oxford Handbook of Philosophy of Perception*. Oxford, Oxford University Press.

5.2.3. Az emlékezés és a felejtés

Az emlékezet az agyi változások, sémamódosulások megtartási és felidézési képessége. Nem más, mint az információ anticipációja. Lehetővé teszi, hogy képesek legyünk a múlt tárgyait, jelenségeit megőrizni a tudatunkban, és újra látva, hallva, érezve azokat felismerni vagy csupán az emlékképekre (engramokra) támaszkodva előhívni azokat. Az emlékképek bevéődése egy tanulási folyamat eredménye, azonban sikeressége nemcsak a tanulási folyamattól (az ismétlések számától), hanem számos egyéb tényezőtől – például általános és idegrendszeri állapotunktól, egyéni sajátosságainktól (motiváció, érzelmi hangulat, akarati tényezők stb.), előzetes ismeretektől – is függ. Az együttes érzékszervi hatások elősegíthetik a hatékonyságának növekedését. A bevéődés (kódolás) után az emlékezés következő folyamata a tárolás. Az 1960-as évek végén leírt tárolásos modell¹⁸ alapján szenzoros tárat, az információ átmeneti tárolására szolgáló rövid távú tárat (RTM) és a gyakorlatilag korlátlan időkapacitással rendelkező hosszú távú emlékezetet (HTM) különböztethetjük meg egymástól. A táras modell szerint a szenzoros tár modalitásfüggő, csak pillanatnyi információátrolást tesz lehetővé. További inger, figyelem esetén az észlelet először az RTM-ben tárolódik. A kellő ideig fenntartott információ végül átkerülhet a HTM tárába. Az információt előhívni kizárólag az RTM-ből lehet, így a HTM-ban tárolt hosszú távú emlékezeti reprezentációkat is aktiválni és frissíteni kell az RTM-ben. A folyamat végső állomása tehát az előhívás (reprodukción), amely felismerésre és felidézésre osztható. A felismerés korábbi megnyilvánulás, mint a felidézés, hiszen az észleléssel egységben jelentkezik. A felismerés és a felidézés emlékképek, emléknyomok segítségével jön létre, amelyek a múltbeli tapasztalataink, észleléseink visszamaradt nyomai, és annyifélék lehetnek, ahányfélék az észleléseink.

A memória táras modelljével kapcsolatos kísérletek nyomán általánossá vált az a felfogás, hogy a rövid távú emlékezet elsősorban verbális kódokat használ, legfontosabb működési elvei a nyomelhalványulás és az ezt megakadályozó ismétlés. Legalább ilyen fontos jellemzője, hogy jelentős egyéni különbségek mérhetőek a terjedelmében, amelyek meghatározzák a hatékony hosszú távú tanulási képességeket. Az 1970-es években kezdett elterjedni

¹⁸ ATKINSON, Richard C. – SHIFFRIN, Richard M. (1968): Human Memory: A Proposed System and its Control Processes. *Psychology of Learning and Motivation*, Vol. 2. 89–195.

az a koncepció, amelyet standard munkamemória-modellnek¹⁹ nevezünk, és amely fokozatosan felváltotta a táras modellt. E szerint a rövid távú emlékezet több komponensből álló rendszer, nem csak verbális kódokat használ, és az alrendszerek mindegyikével kapcsolatban jelentős egyéni különbségek léteznek. Azóta ennek a modellnek is számos alternatívája született.²⁰

A *felejtés* elméleti magyarázatai három csoportba sorolhatóak. Az első csoportba tartozó elméletek az engramok elhalványulását tekintik elsődleges oknak. Legfontosabb kísérleti módszerük a tanulást követő aktív és inaktív állapotok összehasonlítása. A második csoportba az úgynevezett interferenciaelméletek tartoznak, amelyek a tanulást követő új információk elsajátításának zavaró hatását hangsúlyozzák. Végül a harmadik csoport, az úgynevezett gátlási elméletek az emlékezési helyzetben megjelenő, de a cél szempontjából irreleváns emlékek kiszorításáért felelős gátlórendszer működésének mellékhatásaként értelmezik a felejtést.

A felejtés másik lehetséges felosztási rendszere szerint megkülönböztethetünk nyomfüggő (trace-dependent) és jelzőingerfüggő (cue-dependent) felejtést.²¹ Előbbi esetben az emléknyomvész el, míg utóbbi során az emléknyom sértetlen, csupán a megváltozott kognitív rendszer számára elérhetetlen. A kutatók azonban egyetértenek abban, hogy a felejtésben fontos szerep jut az érzelmeknek is. Már Freud leírta, hogy az emberi agy képes arra, hogy a rossz emlékeket blokkolja, törölje, mivel az emberre jelentős hatást gyakorolnak a memóriája legmélyén rejtőző események, emlékek. Az elmúlt években ezt a hipotézist modern kutatási eredmények is megerősítették.²²

¹⁹ BADDELEY, Alan D. – HITCH, Graham (1974): Working Memory. *The Psychology of Learning and Motivation*, Vol. 8. 47–89.

²⁰ BADDELEY, Alan D.: (1992): Working memory. *Science*, Vol. 255. No. 5044. 556–559.

²¹ TULVING, Endel (1974): Cue-Dependent Forgetting. When we forget something we once knew, it does not necessarily mean that the memory trace has been lost; it may only be inaccessible. *American Scientist*, Vol. 62. No. 1. 74–82.

²² ANDERSON, Michael C. – OCHSNER, Kevin E. – KUHL, Brice – COOPER, Jeffrey – ROBERTSON, Elaine – GABRIELI, Susan W. – GLOVER, Gary H. – GABRIELI, John D. E. (2004): Neural Systems Underlying the Suppression of Unwanted Memories. *Science*, Vol. 303. No. 5655. 232–235.

5.2.4. Képzelet és gondolkodás

A képzeleti tevékenység a valóság egyedi feldolgozását jelenti. Az emlékezetben őrzött, korábban összegyűjtött tapasztalatokat, élményeket az agy sajátos módon újrendezi.²³ A képzeleti képek tehát nem mások, mint „központilag kiváltott érzéletek”. Alapvető működési formáját tekintve megkülönböztethetünk *produktív* és *reproduktív* képzeletet. Előbbi teljesen új, önálló képzeleti képet jelent, míg az utóbbi során képzeletünk újraalkotja azt, amit már mások elképzelték. Ez természetesen csak eltérésekkel, egyéni értelmezésekkel lehetséges. A témánk szempontjából kiemelt jelentőségű, hogy intenzív emocionális élmények élénk képzeleti történéseket válthatnak ki. A képzeleti működés során létrehozunk magunkban egy úgynevezett belső (mentális) képet vagy reprezentációt. A mentális kép – mint tudás – megőrzi az elképzelt tárgy térbeli viszonyait (alakját, színét, tapintási és egyéb tulajdonságait), továbbá átírható leíró jellegű kijelentésekké. Tehát a belső reprezentáció akár kép, akár leírás formájában is lehetséges. Ugyanarra az eseményre tehát egy verbális és egy nem verbális feldolgozó rendszer irányul; ezek az alrendszerek integrált egészet alkotnak, többé-kevésbé függetlenek, de át is írhatók egymásba. A nem nyelvi képzeleti rendszerbe beletartoznak mindazok az érzékelhető jellemzők, amelyek szóba jöhetnek egy-egy eseménnyel kapcsolatban (kép, tapintás, szag, íz), míg az esemény vagy tárgy jellege dönti el, hogy az előbb felsorolt reprezentációs módok közül melyik lesz a dominánsabb. Általában a látási információk a meghatározók a szenzoros alrendszerek között. Passzív képzeleti működés jön létre az álom, ábránd és hallucináció során.

A *gondolkodás* az ember megismerő tevékenységének legmagasabb foka, amely a meglévő tapasztalatok alapján, közvetett úton, új és általánosítható ismeretek megszerzését teszi lehetővé. Olyan mentális reprezentációkon végrehajtott szisztematikus művelet, amelynek egy jelentős része tudatosul, és általában meghatározott cél érdekében történik.²⁴ A gondolkodás szoros kölcsönhatásban van a nyelvvel, a beszéddel. Különböző fajtái (asszociatív, megértő, logikai, problémamegoldó stb.) ismertek, folyamatára és fázisaira

²³ JÓZSEF István (é. n.): *Fejlődépszichológia. A képzelet*. Elérhető: http://janus.ttk.pte.hu/tamop/kaposvari_anyag/jozsef_istvan/index.html (A letöltés dátuma: 2016. 08. 29.)

²⁴ OLÁH Attila (2006): *Pszichológiai alapismeretek*. Budapest, Bölcsész Konzorcium. 296–298.

számos elmélet született. A gondolkodás során mikrostrukturált műveleteket használunk. Ezek a következők:²⁵

- *Analízis*: az egész részekre bontása. Analizáló tevékenységet végzünk például akkor, amikor megállapítjuk egy gépkocsi motorjának működéséből az egyes alkatrészek mibenlétét és azok működését.
- *Szintézis*: a részeket rakjuk össze egésszé. Az analízissel ellentétes művelet. Amikor a gépkocsi motorjának az alkatrészeiből magát a motort „rakjuk” össze.
- *Kiemelés* (absztrahálás): egy egész tárgy valamely tulajdonságának kiemelése, amely nem egész, önálló rész. Ez történik – az előbbi példánál maradva –, amikor a hajtóanyag jellegéből következően például a dízelmotorokra gondolunk.
- *Összehasonlítás*: azonosság, különbözőség felismerése. Erre lehet példa, amikor két gépjárműmotor összehasonlítása során észrevesszük, hogy mindkettő négyhengeres (azonosítás), vagy azt, hogy az egyik négy-, a másik hathengeres (megkülönböztetés).
- *Kiegészítés*: egy tárgy meghatározott relációja alapján a relációnak megfelelő másik tárgy vagy jelenség megtalálása. Kiegészítést végzünk, amikor a dízelüzemű motorba dízel üzemanyagot tankolunk.
- *Általánosítás*: konkrét alkathoz általános adatok megtalálása. Ezt példázza, amikor az eladásra szánt, Volkswagen márkájú gépkocsinkat egy német autót forgalmazó autókereskedésbe adjuk be.
- *Konkretizálás*: az általánoshoz az alárendelt megtalálása. Az általánosítás ellentéte. Amikor például egy élénk színű, kis fogyasztású, német gyártású, városi autót akarunk venni, és végül egy piros Volkswagen Polót vásárolunk.
- *Rendezés*: valamely szempont szerinti válogatás, kiválasztás. Több gondolkodási műveletet foglal magában: a csoportosítást, a rendszerezést és az osztályozást. Ilyen lehet, amikor egy gépjárműtelepen a járműveket évjáratuk, használati állapotuk vagy motorúrterük alapján rendszerezünk.

25

ESTEFÁNNÉ Varga Magdolna – DÁVID Mária – HATVANI Andrea – HÉJJA-NAGY Katalin – TASKÓ Tünde (é. n.) *Pszichológia elméleti alapok*. Elérhető: http://old.ektf.hu/hefoppalyazat/pszielmal/a_problmamegold_gondolkodst_befolyosol_tnyezk.html (A letöltés dátuma: 2016. 07. 14.)

A problémamegoldás a gondolkodás egyik legösszetettebb fajtája. Ennek során azonosítjuk a megoldandó problémát (adatok összegyűjtése, ténymegállapítás), hipotéziseket készítünk a megoldására, majd a kritikai folyamatok után kiválasztjuk a legalkalmasabbnak vélt lehetőséget. Ennek során különböző érzelmi állapotokat élünk meg. A választott módszert kipróbáljuk, majd döntünk alkalmazásáról. Végül a megoldásunkat ellenőrizzük.

Bár az intelligens viselkedés egyes jeleit felfedezhetjük az állatvilágban (eszközhasználat bizonyos fokú megjelenése, a kutyák „gondolatolvasó” képessége stb), ugyanakkor ezek nem tekinthetők a tanult viselkedési formák hajlékony alkalmazásának. A gondolkodás tehát a homo sapiens saját képesség- és készségkészlete. Legalábbis sokáig így gondoltuk. Aztán 2011-ben megérkezett *Watson* (aki – vagy ami – nem Sherlock Holmes társáról, hanem az IBM alapítójáról kapta a nevét), a szuperszámítógép, és az USA egyik legsikeresebb kvízzjátékában (*Jeopardy!*) megalázó vereségeket mért a korábbi bajnokokra. Alig néhány évvel később pedig, a mesterségesintelligencia-kutatás következő eredményeként, az *AlphaGo* számítógép öt játszmában múlta felül a háromszoros Európa-bajnok gojátékost. A „robot sapiens” persze már többször megingatta az emberiség felsőbbrendűségébe vetett hitét. Gondoljunk csak a *Deep Blue vs. Garry Kasparov* (1997) vagy a *Deep Fritz vs. Vladimir Kramnik* (2006) sakkmeccsre. Az aktuális sakkvilágbajnokok mindkét esetben alulmaradtak az IBM-számítógépekkel vívott csatákban. Amit azonban nem szabad elfelejtenünk, az az, hogy ezeket a győztes, „gondolkodó” gépeket is az emberi elme hozta létre.

5.2.5. Intuíció

Az intuíció csak látszólag független a világunkkal kapcsolatos tapasztalati bizonyítékoktól. A pszichológiában azokat a gondolatokat vagy impulzusokat hívjuk intuíciónak, amelyek egy helyzetre spontán és gyorsan jutnak a tudatunkba. Intuícióink részben velünk született tudáson, részben pedig az életből vett tapasztalatokon alapszanak. Egy általánosan elfogadott álláspont szerint a *tacit* tudásunk az a forrás, amiből intuícióink leginkább meríteni tud. A *tacit* tudás fogalmának első használója Polányi Mihály volt.²⁶ Fontos jellemzője az *implicit* jelleg, szemben az *explicit* tudással, amelyet

²⁶ POLANYI, Michael (1958): *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*. Chicago, University of Chicago Press.

szavakban is meg tudunk fogalmazni. Intuíciónk egyszerre egy feltáratlan potenciál, és egyben tévedéseink forrása is. A probléma abból adódik, hogy a megérzésünk helyességében való hitünk nem feltétlenül jár együtt azok tényleges helyességével. Gyakran a tapasztalatok száma sem óv meg bennünket attól, hogy magabiztosan téves ítéleteket hozzunk.²⁷

5.2.6. Az érzelem (emóció)

Az érzelem egy komplex, a külvilághoz való viszonyulásunkat minősítő, polaritással rendelkező lelki jelenség. Tárgyra, személyre vagy akár cselekvésre is irányulhat. Az érzelmek számos módon csoportosíthatók. Már Descartes is megkülönböztetett alapérzelmekeket (szeretet, gyűlölet, élvezet, szomorúság, csodálat, vágy), amelyeket „alapvető szenvedélyeknek” nevezett.²⁸ Emellett elkülöníthetők másodlagos (magasabb rendű) érzelmek, amelyeket a szocializáció során sajátítunk el, vagy fejlesztünk. Ilyen érzelem például az *empátia* vagy a *részvét*. A jelenleg uralkodó nézetek szerint az érzelmek megkülönböztetése elsősorban kognitív folyamatoktól függ, és kialakulásuk közvetlen összefüggésben van az agyi háttéraktivitási szinttel (arousal). Az intellektuális, esztétikai, szociális vagy akár erotikus érzelmek szándékolt (verbális, motoros) vagy vegetatív változásokban (pupilla-, pulzusszám- és vérnyomásváltozás stb.) is kifejeződhetnek. A tárgyalt téma szempontjából kiemelő, hogy a látható érzelem nem feltétlenül van összhangban a valódi érzellemmel. Az érzelmek elfojtása (szupresszió és represszió), valamint az azoktól való menekülés (eszképizmus) ugyanakkor számos tünet vagy akár betegség forrása is lehet.

5.2.6.1. Az empátia

Empatiának nevezzük azt a képességet, amellyel mások bőrébe bújunk, hogy átéljük érzéseiket, megismerjük szemléletüket, és ezzel a tudással felvértezve cselekedünk. Elfogadottan két komponense van: az érzelmi komponens és a kognitív komponens. Az előbbi a másik személy érzelmi állapotának megértését teszi lehetővé, míg az utóbbi segítségével próbáljuk meg saját előző

²⁷ ACZÉL Balázs (é. n.): *Mérhető-e az intuíció?* Elérhető: www.mipszi.hu/cikk/140415-merhető-e-intuicio (A letöltés dátuma: 2016. 09. 02.)

²⁸ DESCARTES, René (1994): *A lélek szenvedélyei*. Budapest, Ictus.

tapasztalataink alapján megérteni a másik nézőpontját, következtetni a másik várható viselkedésére. Az 1990-es években jelent meg az empátiakutatásokban a perspektíva felvétel mint az empátia egyik dimenziója.²⁹ Ez a dimenzió azt jelenti, hogy az egyén mennyire hajlamos az adott helyzetre a másik nézőpontjából is rátekinteni. A perspektíva felvétel (vagy -váltás) képessége nagyon szoros kapcsolatban van azzal a képességünkkel, amit arra használunk, hogy mások elméjének tartalmait megnevezzük. A másik személy mentális állapotának felismerését, élményének átélését a pszichológiában mentalizációként vagy naiv tudatelméletként emlegetik. Az empátia lehet tudatos vagy ösztönös. A tudatos alkalmazás azt is jelenti, hogy az empátia fejleszhető. Az ösztönös empátia által a személy a másik sajátos egyedi állapotát érzékeli, és arra reagál. Az ilyen ember érzékeny a nonverbális kommunikációra, rendelkezik a személyre irányuló figyelem készségével, és őszintén, hitelesen (kongruensen) viselkedik. Tehát ha a viselkedés hiteles, akkor a másik ember jobban megnyílik, több kommunikációs jelzést ad, és az empátia számára tér nyílik.³⁰ Fontos kiemelni, hogy az empátia egyik összetevője lehet a személyes distressz, azaz az empatikus viselkedést kísérő szorongás.

Az *érzelmi intelligencia* olyan képesség, amely az érzelmek felfogását, értékelését és kifejezését, az érzelmek szabályozásának képességét és az érzelmek problémamegoldásban való felhasználását jelenti. A fogalom érzelmi tudatosságot (konfliktus- és problémamegoldás, kapcsolatok elemzése, megértése) takar, szemben az empátiával, ami inkább az érzelmi jártasságnak (érzékenységnak, reflektivitásnak) feleltethető meg.³¹ Az érzelmi (emocionális) intelligenciának jelentősége van a személyes kapcsolatok minőségében. A kapcsolatteremtő képességnek a nyomozásban, illetve a nyomozónál is kitüntetett szerepe lehet.

²⁹ DAVIS, Mark H. (1980): A Multidimensional Approach to Individual Differences in Empathy. *The Journal Supplement Abstract Service Catalogue to Selected Documents in Psychology*, Vol. 10. No. 3. 85–104. Elérhető: http://www.uv.es/~friasnav/Davis_1980.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 06. 30.)

³⁰ BUDA Béla (2006): *Empátia – a beleélés lélektana*. Budapest, Urbis. 183–184.

³¹ GOLEMAN, Daniel (1995): *Emotional Intelligence*. New York, Bantam Books. 14–23.

5.3. Bepillantás a logika világába

„A logika az összes tudományok propedeutikája, az értelem törvénykönyve.”³² Mai értelmezésben, megjelenési formájában a helyes következtetések tudománya, módszerét tekintve a matematikával határos, filozófiai jellegű tudománynak tekinthető. Míg a *formális logikában* a vizsgálat tárgyát és a következtetések érvényességének alapját kizárólag az állítások logikai szerkezete és az azokban szereplő logikai szavak jelentése képezheti, a kifejezések tartalmától való elvonatkoztatás miatt értelmetlen kifejezésekből is „érvényes” következtetést lehet levonni. A klasszikus logika mellett, hogy formális, *alethikus* (a logikai állítások kijelentő mondatok, és igazságértékük van, azaz igazak vagy hamisak), valamint *kétértékű*. Ez azt jelenti, hogy két alapelve ismert, amelyek szerint (1) egy állítás nem lehet egyszerre igaz és hamis (ellentmondás-mentesség törvénye) és (2) lehetetlen, hogy egy állítás se igaz, se hamis ne legyen (kizárt harmadik törvénye). A *nem formális logikában* (az előzőeken túlmenően) a nyelvi kifejezések jelentése, azok tartalma és intenziója (a bilincs intenziója a „bilincsség” fogalma) is a következtetések érvényességének szükségesei kellékei.

5.3.1. Indukció és dedukció

Egy következtetésben a kijelentéseket két csoportra oszthatjuk. Azokat a kijelentéseket, amelyekből következtetünk, *premisszáknak* [p], azt pedig, amelyikre következtetünk, *konklúzióknak* [k] nevezzük. A premisszák (állítások, tételek) számára nézve a modern logika nem ismer kikötést (több is lehet), konklúzió viszont minden következtetésben csak egy van, és amennyiben a premisszából több konklúzió is levonható, úgy ezeket külön-külön következtetéseknek tekintjük. A következtetés tehát szűkebben tekintve egy, a premisszák és a konklúzió közti viszony.

A helyes következtetést³³ a logika kizárólag a következtetésben szereplő állítások *logikai szerkezete* alapján határozza meg. Az ilyen következtetést *deduktív következtetésnek* hívjuk. Egy példával szemléltetve:

³² PAUER Imre (1907): *A logika alaptanai*. Budapest, Franklin-Társulat. 6.

³³ Egy következtetés akkor és csak akkor helyes, ha lehetetlen, hogy állításai igazak, konklúziója viszont hamis legyen.

- p_1 – Minden betörő bűnöző.
 p_2 – Sándor betörő.
 k – (Tehát) Sándor bűnöző.

Fontos kiemelnünk, hogy az állítások tartalma nem érdekes, csak a szerkezetük (ügynevezett formális logika). Ebből következik, hogy az állítások elemei azonos kategóriájú kifejezésre – tetszés szerint – kicserélhetőek:

- p_1 – Ha ónos eső esik, csúsznak az utak.
 p_2 – Ónos eső esik.
 k – (Tehát) Csúsznak az utak.

A *deduktív* következtetésekben (eltekintve attól a lehetőségtől, amikor a premisszák közül valamelyik nem igaz) a premisszák szükségszerűvé teszik a konklúziót. A konklúzióból semmi olyat nem tudunk meg, ami ne lenne meg a premisszában is. Csak annyiban mondhatnak újat, hogy felismeretnek velünk valamit, ami ugyan ott volt a premisszában, de nem tudtunk róla. Ezek a következtetések tehát *nem ismeretbővítő* jellegűek. A formális logika a racionális érvelés *minőségbiztosítási* rendszere, azaz nem mondja meg, hogy mire kell következtetnünk, de annak az ellenőrzésében segít.

A következtetések egy másik formájában, az *induktív* következtetések esetében nem ez a helyzet. Tekintsük az alábbi következtetést:

- p_1 – Erika nem tud szakértői kirendelő végzést írni.
 p_2 – Klári sem tud szakértői kirendelő végzést írni.
 p_3 – Vera sem tud.
 p_4 – Sőt, még Zsanett sem tud.
 k – (Tehát): A nők nem tudnak szakértői kirendelő végzést írni.

A konklúzió itt *ismeretbővítő*: olyan ismeretet közöl, ami a premisszában nincs meg. Jelen esetben adott egy négy nőből álló minta, s ezen a mintán megfigyelhető egy szabályszerűség. Az induktív következtetés ezt a szabályszerűséget terjeszti ki. Az ilyen fajtájú következtetéseket *induktív általánosításnak* nevezzük.

A következtetéseink tehát ezen esetekben két csoportba oszthatók: deduktívak vagy induktívak.

1. A *dedukciós* következtetéseknel általános tételekből jutunk egyes következtetésekre, egyetemes szabályokból az egyes esetekre. A dedukció

tisztán szellemi munka. A dedukció következtetései feltétlenül igaznak tekinthetők, amennyiben a konklúzió alapjául szolgáló premisszák mind igazak. A dedukció a matematika módszere. Egy kriminalisztikai jellegű példával bemutatva:

- p – A és B helyen rögzített anyagmaradványból igazolt DNS-profilok megegyeznek C helyen rögzített anyagmaradványból igazolt DNS-profillal.
 k – A helyről származó DNS-profil megegyezik B helyről származó DNS-profillal.

2. *Indukciós* következtetéseknél az egyesből, a különösből, a részlegesből az egésze, az általánosra, az eddigi tapasztalatokból a jövőre következtetünk. Számos megfigyelt esetből (kísérletből) általánosítunk, egyetemes szabályt alkotunk. Feltevésünk, hogy amit számos esetben igaznak ismertünk meg, az igaz lesz minden olyan esetben is, amely azokkal egyező. Egy másik kriminalisztikai példával illusztrálva:

- p – Évszázadok óta, számtalan esetben megfigyelték, hogy az emberek ujjain lévő bőrlécreajzat egymástól eltér, megjelenési formájuk különbözik.
 k – Nincs két olyan ember, akinek ujjnyomai azonosak lennének.

Mint látható, a következtetés megbízhatósága az emberi tapasztalattól (kísérletektől) függő, így az indukció eredménye sem tökéletesen és feltétlenül megbízható. (Vö. a nők nem tudnak szakértői végzést írni...) A megbízhatóság a sokoldalúsággal és a mintaszám növelésével fokozható.

Menjünk egy pillanatra vissza az első példánkhoz. Két premisszát tartalmaz, amelyek közül az egyik egyetemes (Mindén...), a másik egyes (Sándor...) állítás. Fontos szabály, hogy két premissza esetén következtetni csak akkor lehet, ha egyike egyetemes, vagyis nem csupán egy esetre, egy személyre vagy egy tárgyra vonatkozó, hanem általános igazságot tartalmaz (felső tétel).

Erre elvileg ellenpéldának látszik az alábbi: „Kiderül, hogy Sándor tulajdonképpen a régóta körözött Péter. Péter büntetett előéletű. Ezekből következik, hogy Sándor büntetett előéletű.” Itt egyik mondat sem egyetemes, mégis lehetséges a következtetés.

Az is látható, hogy az egyetemes premissza mindenkor tartalmazza a konklúzió állítmányát. A kriminalisztikában ezeket az egyetemes állításokat indukció útján nyerjük a kriminalisztika alapelveiből, szabályaiból, tételeiből, felhasználva a társtudományok (biológia, medicina, forenzikus tudományok stb.) eredményeit is. Az egyes állítások (alsó tételek) – ezzel szemben – a nyomozati munka eredményeként születnek. Ezek a nyomozás (helyszíni szemle, bizonyítási kísérlet, felismerésre bemutatás, kihallgatás stb.) során nyert adatok, megfigyelések, ténymegállapítások. A nyomozás menetében az egyes elért konklúziókat ugyanakkor egy újabb következtetés alsó tételeként felhasználhatjuk, biztosítva ezzel a nyomozásban a folyamatos előbbre jutást.

A következtetés természetesen csak akkor *helyes*, ha a felállítás formai helyességén kívül a premisszák tartalmilag is helyesek, igazak. A következtetés hibái (helytelenségének veszélyei) leginkább nem a következtetés levonásában, hanem az egyes premisszák felállításában rejlenek. Ennek megfelelően a premisszáinkat ellenőrizni kell. Meg kell győződni arról, hogy az egyetemes premisszánk helyénvaló, odaillő-e, nem tulajdonítunk-e neki túlzott jelentőséget, nem estünk-e a felületes általánosítás hibájába. Az egyes állításunk, az alsó tételünk még gondosabb odafigyelést igényel. Általánosan elfogadott, hogy a konklúzió megbízhatósága mindig a kisebb értékű, megbízhatóságú premisszához igazodik. A premisszákat – értékük szerint – feloszthatjuk megdönthetetlen (apodiktikus), lehetséges (problematicus) és szükségképpen (asszertorikus) állításokra. Apodiktikus konklúzióra csak akkor juthatunk, ha mindkét premisszánk megdönthetetlen.

5.3.2. Abdukción

Van az induktív következtetéseknek egy másik fajtája is, amelyre Sir Arthur Conan Doyle főhősének, Sherlock Holmesnak az alábbi érvelése szolgált példát:³⁴

„Itt van egy orvosnak kinéző, katonás úr. Természetes, hogy katonatorvos. És csak most jöhetett a forró égőv alól, mivel az arcát a nap erősen megperzselte. Miután a keze ott, ahol a kézelő egy kicsit feleszűzött, fehér, tehát az nem lehet a természetes testszíne. Beesett, megnyúlt arcáról pedig lerítt a szenvedés és a betegség nyoma. Egyik karja sérült, mivel nem

³⁴ DOYLE, Arthur C. (2004): *A biborvörös dolgozószoba*. Budapest, Sensus. 13.

mozgatja úgy, mint az egészséges ember. Most már csak az hiányzott, hogy a forró égöv melyik részében állhatott ki ennyit egy katonaoorvos? Miután a háború csak nemrég fejeződött be, s azelőtt sehol másutt nem folyt harc, logikus tehát, hogy Afganisztánban kapta sebéét.”

A konklúzió – az illető katonaoorvos, és Afganisztánban szolgált – nem általánosítás. Sherlock Holmes nem egy megfigyelt szabályszerűséget terjeszt ki. Premisszái – az illető orvosnak néz ki, katonás, arca napbarnított, csuklója fehér, arca beesett, egyik karját rendellenesen mozgatja, a háború Afganisztánban nemrég ért véget, máshol nem folyt harc – ismert tények, a konklúzió pedig nem más, mint e tények magyarázata. Az ilyen következtetések neve *abdukció* vagy *következtetés a legjobb magyarázatra*. Általános szerkezete a következő:

- Adottak A, B, C... tények.
- Ha X tény fennállna, ez nyújtaná a legjobb magyarázatot A, B, C... tényekre.
- Tehát X.

A tudományos hipotéziseket (vö. verziókat) rendszerint ilyen következtetések révén állítjuk fel.

5.3.3. Szillogizmusok

Az eddigiekből már megtudtuk, hogy a következtetés olyan értelmi művelet, amelyben egy vagy két (esetleg több) ítéletből egy újabbat bontakoztatunk ki, s ezen új ítélet helyességét az előzményekkel alapozzuk meg. A *szillogizmus* olyan következtetési módot jelöl, amelyben három kategorikus, azaz három egyszerűen állító vagy tagadó ítélet szerepel. E három ítéletből az egyik a főtétele (latinul: maior – M), a másik az altétele (latinul: minor – m) s a harmadik a következmény (latinul: conclusio – C). A szillogizmusban szereplő három fogalom közül az egyik a latin subiectum szó kezdőbetűjével jelzett alany (S), a másik a latin praedicatum szó kezdőbetűjével jelölt állítmány (P) és a harmadik a latin medium (középső, közvetítő) szó kezdőbetűjével (M) jelzett közvetítő fogalom.

A szillogizmusokat kétféle szempontból osztályozhatjuk, a *szerkezet* szempontjából és a következtetés (ítélet) milyensége szempontjából. Ha a szerkezetet vesszük figyelembe, úgy (a) *egyszerű* és (b) *összetett* következtetéshez jutunk. Ha abból a szempontból vizsgáljuk a következtetéseket,

hogy azok milyen előtételeből, milyen viszonyú ítéletből indulnak ki, akkor megkülönböztethetünk (a) *feltétlen (kategorikus)*, *feltételes (hipotetikus)* és *szétválasztó (diszjunktív)* következtetéseket.

5.3.3.1. Az egyszerű szillogizmus formái

Feltétlen (kategorikus) szillogizmus

A *feltétlen* következtetés az a szillogizmus, amely három (kategorikus) ítéletből áll. A főtétele kategorikus ítéletet tartalmaz, amelynek alanya mint közvetítő fogalom a többi tételeket meghatározza.

M	– Minden tolvaj (M) büntetést érdemel (P).	Képletben:	M – P
m	– Sóska Jóska (S) tolvaj (M).		S – M
C	– (Tehát) Sóska Jóska (S) büntetést érdemel (P).		S – M

Klasszikus hiba ugyanezen példával:

M	– Minden tolvaj (M) büntetést érdemel (P).	Képletben:	M – P
m	– Sóska Jóska (S) büntetést érdemel (P).		S – M
C	– (Tehát) Sóska Jóska (S) tolvaj (M).		S – M

Természetes, hogy Sóska Jóska nem csak azért érdemelhet büntetést, mert tolvaj, hanem ennek ezer más oka is lehet.

Egy másik hibalehetőség, eltérő példával:

M	– Az elítéltek jelentős része javíthatatlan.
m	– Gizda Géza elítélt.
C	– Gizda Géza javíthatatlan.

Minden olyan esetben helytelen az egyesre való következtetés, amikor nem egyetemes, hanem részleges ítéletet képező főtételeből indulunk ki.

Feltételes (hipotetikus) szillogizmus

Ez a szillogizmus olyan következtetés, amely feltételes ítéletből indul ki. Maga a kiindulópontot képező feltételes ítélet két részből áll: a feltételből és a belőle vont következményből. A feltételes szillogizmus tehát valami függést vagy ok-okozati viszonyt tüntet fel. Ennek megfelelően valamely feltételből a következményre vagy okból okozatra következtetünk.

- M – Ha a tettes az ablakon mászott be (feltétel), úgy az ablakdeszkát borító vastag porrétegen rétegleválást kellett okoznia (következmény).
 m – Ilyen rétegleválás azonban nem látszik (következmény tagadása).
 C – Tehát a tettes nem az ablakon mászott be.

vagy

- M – Ha a kés markolatáról rögzített ujjnyom azonos Bicska Béla ujjnyomatával, akkor ő fogta meg a kést.
 m – A két nyom azonos.
 C – Ő fogta meg a kést.

A feltételes szillogizmusnál tehát a feltételes ítéletet képező főtétele két alkatrészének (ok, főtétele – okozat, következmény) egyikével az altételben foglalkozunk. Ez négy különböző módon történhet (betűkkel kifejezve):

1. Ha A B, akkor C is D,
de A B,
tehát C is D.	2. Ha A B, akkor C is D,
de C D,
tehát A lehet B (vö. abdukció).
3. Ha A B, akkor C is D,
de A nem B,
tehát C sem lehet D ³⁵	4. Ha A B, akkor C is D,
de C nem D,
tehát A sem B.

Mínthogy azonban ugyanazon következmény több okból is származhat, csak az okból az okozatra lehet határozottan következtetni, okozatból az okra nem mindig. Így a 2. és 3. mód nem vezet mindig helyes eredményre! Vegyünk a 2. módra egy ilyen (hibás eredményű) esetet:

- M – Ha Dagi Döme megszökött, akkor nincs a fogdán.
 m – Dagi Döme nincs a fogdán.
 C – Tehát Döme megszökött.

Egyértelmű, hogy ha Dömét már korábban hazaengedték, vagy éppen kihallgatják, esetleg kórházba vitték, akkor sincs a fogdán.

A szétválasztó (diszjunktív) szillogizmus

A szétválasztó (diszjunktív) szillogizmus a „kizárt harmadik” törvényén alapul. A szillogizmus főtétele „szétválasztó” (diszjunktív) ítéletet tartalmaz.

³⁵ Ez helytelen következtetés!

A szétválasztás mindig lefedi az összes lehetőséget, és egyszerre csak egy eleme teljesülhet. Az áltételben azután a szétválasztás tagjait vagy állítjuk, vagy tagadjuk. Példákkal:

M	–	Fridát vagy beledobták a tóba, vagy beleugrott, vagy beleesett.
m	–	Nem ugrott és nem esett bele.
C	–	Tehát beledobták.

vagy

M	–	Fridát vagy beledobták a tóba, vagy beleugrott, vagy beleesett.
m	–	Ámde beleugrott.
C	–	Tehát nem dobták bele.

Ez a fajta szillogizmus a nyomozások során sokszor használható. Gyakorlati haszna abban rejlik, hogy kiválogathatók a relevánsan szóba jöhető lehetőségek. Fontos viszont, hogy a főtételek az összes szóba jöhető, elképzelhető lehetőséget *valóban* felsorolja. A következtetések betűkkel leírva:

1.	A lehet: B vagy C, vagy D.
Ámde $A=B$.
Tehát A sem C, sem D. | 2. | A lehet: B vagy C, vagy D.
Ámde A sem C, sem D.
Tehát $A=B$. |
|----|---|----|---|

5.3.3.2. Összetett szillogizmusok

A következtetési sor

Ezekben az esetekben minden következtetés zárótételét egy új következtetés előtételének tesszük meg, majd ennek zárótételéből ismét előtételt csinálunk (és így tovább). Példával:

- Minden okozatnak oka van.
- Minden cselekmény okozat.
- Tehát: Minden cselekménynek oka van.
- Minden cselekménynek oka van.
- Minden büntett cselekmény.
- Tehát: Minden büntettnek oka van.
- Minden büntettnek oka van.
- Az emberölés büntett.
- Tehát: Minden emberölésnek oka van.

A lánckövetkeztetés

Ha a következtetési sort olyan módon rövidítjük, hogy a szillogizmusok zárótételeit (kivéve az utolsót) elhagyva, az előtételeket közvetlenül egymás után soroljuk, és az egész sorból egyetlen ítéletet vonunk, amely kizárólag az első és az utolsó előtételekben foglalt fogalmakat kapcsolja össze, úgy a következtetés egyszerűbb módja keletkezik, amelyet *lánckövetkeztetésnek* nevezünk. A lánckövetkeztetésnél fontos az a szabály, hogy a középfogalmak folytonosságában ne legyen megszakítás, azaz két-két egymást követő tételnek egy közös fogalmának kell lennie. A lánckövetkeztetésnek két fajtája van: az *analitikus* eljárás és a *szintetikus* lánckövetkeztetés.

Az *analitikus eljárásnál* minden előző ítélet állítmánya a következő ítélet alanyává válik. Példa:

Boxos Bence (A) kezén vérszenyeződés (B) van.	Képletben: A – B
A vérszenyeződés (B) vérző sérülésből (C) származik.	B – C
Vérző sérülése (C) csak Viktim Viktornak (D) van.	C – D
Tehát Boxos Bence (A) bántotta Viktim Viktort (D).	A – D

A fordított vagy *szintetikus* lánckövetkeztetés, amelynél minden ítélet alanya a következő ítélet állítmányává válik. Példa:

A bűnelkövető büntetendő.	Képletben: D – E
A tolvaj bűnelkövető.	C – D
Aki lop az tolvaj.	B – C
Zsebes Zsiga lop.	A – B
Tehát Zsebes Zsiga büntetendő.	A – E

A lánckövetkeztetést a *feltételes* (hipotetikus) következtetésekkel is lehet alkalmazni. Egy példa erre az analitikus eljárás szerint:

Ha Veszteg Elek nem jelent meg a tárgyaláson, akkor szökésben van.	(Ha A, akkor B.)
Ha Veszteg Elek szökésben van, akkor bűnösnek érzi magát.	(Ha B, akkor C.)
Ha Veszteg Elek bűnösnek érzi magát, akkor ő követte el a vesztegetést.	(Ha C, akkor D.)
Ha ő követte el a vesztegetést, akkor el kell őt fogni.	(Ha D, akkor E.)
Veszteg Elek nem jelent meg a tárgyaláson.	(Ámde A.)
Tehát el kell őt fogni.	(Tehát E.)

Ugyanez a példa a *szintetikus* módszernek megfelelően:

Ha Veszteg Elek követte el a vesztegetést, akkor el kell őt fogni.	(Ha D, akkor E.)
Ha Veszteg Elek bűnösnek érzi magát, akkor ő követte el a vesztegetést.	(Ha C, akkor D.)
Ha Veszteg Elek szökésben van, akkor bűnösnek érzi magát.	(Ha B, akkor C.)
Ha Veszteg Elek nem jelent meg a tárgyaláson, akkor szökésben van.	(Ha A, akkor B.)
Ámde Veszteg Elek nem jelent meg a tárgyaláson.	(Ámde A.)
Tehát el kell őt fogni.	(Tehát E.)

A vázolt lánckövetkeztetési módszerek hibáit az egyes tételek kibontásával, részletezésével, további adatok (ítéletek) integrálásával tudjuk elkerülni. Példa:

- A közvetlen közlőről lelőtt férfi holtteste mellett a hóban olyan lábbeli nyomokat találnak, amelyek nem az elhunytól származnak.
- Nagyságuk és mintázatuk Puskás Pál cipőtalpának nyomatával egyezik.
- Tehát: Puskás Pál a tettes.

Kibontva ezt a következtetést a következőket kapjuk:

- Az inkriminált nyom 29 cm hosszú, mintázata jellegzetes halszálkás.
- Az elhunyt bakancsának talpa 27 cm hosszú, rombuszmintás, a sarkán a márkanévvel.
- Tehát a nyom másik személytől származik.
- Ez a személy a helyszínen járt.
- Az egyik ilyen nyomot az elhunyt cipőnyoma keresztezi, a másik nyom viszont az elhunyt cipőnyomát deformálta.
- Tehát mindkét személy egy időben járt a helyszínen.
- Arra, hogy más is járt volna a helyszínen, nincs adat.
- Tehát a szóban forgó személy elkövetőként számításba jön.
- Puskás Pál cipőjének talpa 29 cm hosszú, mintázata halszálkás.
- Másik ekkora és ilyen mintázatú csizma nem került a látókörbe.
- Annak a valószínűsége, hogy egy másik, ugyanilyen nagyságú és mintázatú cipőtalppal rendelkező személy járt volna a helyszínen, csekély (további vizsgáldást igényelhet).
- Tehát az inkriminált nyomok (nagy valószínűséggel) Puskás Pál cipőjétől származnak.

- Megállapítást nyert, hogy a kérdéses időpontban más személy Puskás Pál cipőjét nem viselhette.
- Tehát Puskás Pál az egyedüli személy, aki – az áldozaton kívül – a cselekménykor a helyszínen volt.
- Tehát (nagy valószínűséggel) Puskás Pál az elkövető.

Kiemelendő, hogy a tételeink jelentős része csak *asszertorikus*, meggyőződésünkéből fakadó, és észre kell azt is venni, hogy *kétséges* (problematikus) ítéletek is megbújtak közöttük. Ez pedig veszélyes, mivel hamis alapra építve, hibás eredményre juthatunk.

Végül pedig egy közismert (ál)okoskodás arra, hogy egy, a logikai levezetésben (és a folytonosságban) hibátlan lánckövetkeztetés – az ítéletek hamis és kétarcú volta miatt – milyen *nem igaz* következtetésre vezethet:

Aki derekasan iszik, jól alszik.
 Aki jól alszik, nem vétkezik.
 Aki nem vétkezik, üdvözülni.
 Tehát: Aki derekasan iszik, üdvözülni.

Egy másik jó példa lenne a közismert patkószeg esete:

Egy szög miatt a patkó elveszett.
 A patkó miatt a ló elveszett.
 A ló miatt a lovas elveszett.
 A lovas miatt a csata elveszett.
 A csata miatt az ország elveszett.

Itt a következtetés – „ha elvész egy patkószeg, elvész az ország” – eléggé hihetetlen, miközben minden közbülső állítás igaznak látszik. Az ok az, hogy ugyan minden premissza csak kicsit sántít, ez azonban a lánckövetkeztetés végére összeadódik.

5.3.4. Analógia

Míg az indukciós következtetési mód a *különösről az általánosra*, az analóg következtetés hasonló *különösről* hasonló *különösre* következtet. A kriminalisztikában leginkább két területen használatos. Az egyik a személyleírás

alapján történő azonosítás (felismerés), a másik pedig a sorozatjelleggel elkövetett cselekmények azonos elkövető(k)höz való rendelése.

1. Ha a személykörözésben az szerepel, hogy a férfi 190-195 cm magas, vékony testalkatú, rövid, barna haja van, barna szemű, a homlokán vonalas heg, a bal felkarján pedig nonfiguratív tetoválás van, valamint a kérdéses személy, akivel szemben intézkedünk, mindezeknek a tulajdonságoknak megfelel, akkor okkal gondolhatjuk, hogy *ez* a személy *az* a személy.

Az analóg következtetés esetében tehát úgy okoskodunk, hogy ha két tárgy (személy) sok lényeges tulajdonságban megegyezik, valószínű, hogy abban a tulajdonságban is megegyeznek, amelyik csak az egyikben van meg. Formája:

M–P.

S sokban megegyezik M-mel.

Tehát S valószínűleg P.

Példa:

A Kecskemét környéki tanyavilágban (M) sok élőállat-lopás fordul elő (P).

A Szeged környéki tanyavilág (S) sokban hasonlít a kecskemétihez (M).

Így valószínű, hogy a szegedi tanyavilágban (S) szintén sok élőállat-lopás fordul elő (P).

2. Ha a pincebetörések (pb) eddigi előfordulásainak mindegyikében együttesen fordult elő A, B és C tulajdonság, akkor a következő előfordulásakor (pbn+1) A és B jelenlétéből bizonyos valószínűségi értékkel analógiásan következtethetünk C jelenlétére, azaz az azonos elkövető(k)re is.

Megjelenítve:

pb1	– A, B, C, E
pb2	– A, B, C, F
pb3	– A, B, C, H
pb4	– A, B, C, S
pbn	– A, B, C, Y
pbn+1	– A, B, D, L
pbn+1	– A, B, C, D, L

Az analóg bizonyítás annál valószínűbb, minél több *lényeges* (elsőrendű) tulajdonságban egyezik meg egymással az összehasonlítás két tárgya. Ahol a hasonlóság az összes lényeges tulajdonságokra kiterjed, és a különbség nagyon kicsi (különbség főleg csak másod- és harmadrendű tulajdonságok esetében áll fenn), ott a következtetés nagyon megközelíti a „biztos” következtetést.

5.3.5. Egyéb logikai területek

Azon szándék nélkül, hogy meg kívánnánk ijeszteni olvasóinkat, be kell vallanunk, hogy ez idáig a logika csak egy kisebb, egyszerűbb szeletét érintettük. A tárgyaltakon túlmenően (a teljesség igénye nélkül) ismeretes szimbolikus logika (nulladrendű vagy ítéletlogika, elsőrendű vagy predikátumlogika), modális logika (deontikus logika, episztemikus logika) is. A logika foglalkozik a vitákkal, érvelésekkel és kauzalitással, és akkor még nem is említettük a (matematikai) logikának a számítástechnikában betöltött szerepét. Mivel a logika ezen (és egyéb) területeinek ismertetése túlmutat könyvünk célkitűzésein és a kriminalisztika szűken vett keretein (természetesen nem elfelejtve, hogy a nem formális logika legjellegzetesebb területe éppen a jog szférája), egy rejtvénynek szánt ábrával búcsúzunk a logikától.

8. ábra

A költő pingvin

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Mik a hibák az alábbi, az ábrát leképező logikai következtetésben?

M – Minden pingvin fekete/fehér tollú madár.
 m – A költőnek fekete/fehér tolla van.
 C – A pingvin költő madár.

A megoldás elemzéssel:

M – Minden pingvin (M) fekete/fehér tollú madár (P).
 m – A költőnek (S) fekete/fehér tolla van (P*).*
 C – A pingvin (M) költő madár (X).

A fenti „szillogizmus” képlete tehát:

M – P.
 S – P*.
 M – X.

Az elvárt, már ismert képlet helyett:

M – P.
 S – M.
 S – P.

Formailag tehát a következőképpen lenne helyes:

M – Minden pingvin (M) fekete/fehér tollú madár (P).
 m – A költő (S) pingvin (M).
 C – A költő (S) fekete/fehér tollú madár (P).

A kettős értelmezésű szavak használata (fekete/fehér toll, költő) pedig *tartalmilag* is teljesen alkalmatlanná teszik példánkat a szillogizmus bemutatására.

5.4. Kognitív szemlélet a bűnügyek felderítésében

A kriminalisztika, ha a (bűn)cselekmények eredményes felderítésének aspektusából vizsgáljuk, szintén nem más, mint az információszerzés művészete. Ennek érdekében bejelentést fogadunk és ellenőrünk, helyszíni szemlélt tartunk, kihallgatunk, szembesítünk és felismerésre bemutatunk, hogy csak néhány lehetőséget említsünk a kriminalisztika eszköztárából. A módszerek jelentős részében emberek (vö. rendőrök) próbálnak emberektől (vö. sértettektől, tanúktól, gyanúsítottaktól) releváns információkat szerezni egy általuk látott, megélt vagy elkövetett eseményről. Kérdeznek, hogy aztán leírják azokat a szavakat, amelyeket a személy szóban válaszolt, képeket mutatnak, nota bene idéztetnek fel, hogy aztán írásos jegyzőkönyvbe rögzítések a választ. A hosszú távú memóriában kutakodnak a metakommunikáció árulkodó jeleit figyelve, hogy az információ valóságtartalmát ellenőrizzék, vagy akár az aktuális mentális állapotot kihasználva lecsapnak, hogy az önvédő emlékezet burkának repedésein át kipréseljék a múlt megtörtént vagy megélt eseményeit. A kapott verbális, nonverbális információ természetesen nemcsak transzformálódik (akár többször is) – mielőtt a papírra kerül –, hanem átáramolva a kérdező (rendőr) dekóderlein, nyomot hagy (reprezentálódik) annak mentális (morális) felszínén is.

Már az 1950-es években megjelent a kognitív elméleteket valló publikációkban, hogy a *percepció* és a *kogníció* között szoros kapcsolat lehet: az alulról szerveződő (*bottom-up*) folyamatok gyorsak, feltétlen jellegűek, többségében *percepciók*, míg a felülről szerveződők (*top-down*) *fogalmakat határoznak meg*, szándékolt, akarati tevékenységek. Idetartozik a *problémamegoldás és az absztrakt ítéletalkotás*. Mindkettő túlmutat azonban a megadott információn.³⁶ Kriminalisztikai hasonlattal élve: egy bűncselekmény helyszínén talált – az áldozat tarkóján lévő – „lyuk” a megismerés különböző szintjein lehet:

- sérülés;
- anyaghiany;
- lövési sérülés;

³⁶ BRUNER, Jerome S. (1973): *Beyond the Information Given: Studies in the Psychology of Knowing*. New York, Norton. Idézi: BORDWELL, David (1989): A Case for Cognitivism. *Iris. Revue de théorie de l'image et du son – A journal of theory on image and sound*. Vol. 7. No. 9. 11–40. Elérhető: www.c3.hu/scripta/metropolis/9804/bordwell.htm (A feltöltés dátuma: 2015. 06. 09.).

- lövési sérülés bemeneti nyílása;
- rászorított csőtorkolattal leadott lövés bemeneti nyílása;
- golyós, kis kaliberű lőszerrel, rászorított csőtorkolattal leadott lövés bemeneti nyílása;
- a „lebélyegzési jel” alapján jól meghatározható típusú, kis kaliberű golyós lőfegyverrel, rászorított csőtorkolattal leadott lövés bemeneti nyílása is.

Továbbmenve, kimeneti nyílás hiányában egyértelmű, hogy a lövedék (vagy annak maradványa) a löcsatorna végén kell hogy legyen, amelyből a lőszer (és a fegyver) akár egyedileg is beazonosítható lehet. Ez a kriminalisztikai vizsgálódás *perceptuális*, az empirikus ismereteket felhasználó, azt alkalmazó része. A tarkón lévő „lyuk” a másik irányból megközelítve azonban távolabbi, de logikus következtetésekre (absztrakcióra vagy generalizációra), nota bene *intuíciókra* is lehetőséget teremt. A tarkóra szorított fegyver az „*isteni*” hatalom kimutatásának, a totális megsemmisítés lehetőségének a szimbóluma, amely magában foglalja a *sértett megalázását*, olyan *motivumokat* villantva fel a cselekmény hátterében, amik segíthetik a kriminalisztika alapkérdéseinek *absztraktív* megválaszolását. A fegyver eldörrenése, az áldozat *kivégzése* tehát adott esetben egy gondolatilag jól behatárolható *konfliktus* végére tesz, tehet pontot.

A bűnügyi helyszín *tudati* megismerése a helyszínelő *szubjektív* képessége. Fontos azonban, hogy ezt a megismerést (jogilag elvártan is) *megosszák* a büntető igazságszolgáltatás későbbi szereplőivel. Ezért a helyszínelő *jegyzőkönyvet* és *fényképeket* készít, azaz megpróbálja *leírni, megjeleníttetni* azt, amit a helyszínen talált, amit ő ott látott.³⁷ Ehhez mankóként a tanult *sémákat* használja, a fényképeket a kriminalisztikai fotográfia *eszközeivel* és *szabályainak betartásával*, lehetőleg objektív módon próbálja elkészíteni. Jegyzőkönyve, ennek ellenére – akarva-akaratlanul, az írott beszéd magasabb rendű idegrendszeri képességeket igénylő mivoltából fakadóan – *visszatükrözi* megelőző ismereteit, képességeit, gondolatait a világról, szűkebb értelemben magáról a helyszínről. Hipotézise a jegyzőkönyv sorai közé

³⁷ Látni persze nem a szemünkkel, még csak nem is az agyunkkal, hanem az *eszünkkel* látunk: tudniillik az *ész* az, amely a tarkón lévő „lyuk” melletti „piros” tócsát a sértett sérüléséből szükségszerűen kifolyó vérral azonosítja.

ivódik.³⁸ A helyszínelő fényképei – szakmailag bármennyire rendjén valók is – csupán *két dimenzióban*, meghatározott irányból és (látó)szögéből képesek bemutatni a helyszínen tapasztaltakat. Az előbbieken leírtakból következően a (fényképező)gép sosem azt látja, amit a fényképet készítő ember. A módszer neutralitásra, objektivitásra való törekvése további *korlát* lehet a megismerés későbbi fázisaiban.³⁹ Felvetődik tehát a kérdés, hogy – az események későbbi szakaszában – a jegyzőkönyvet olvasó, fényképeket elemző résztvevő *ugyanazt a helyszínt ismeri-e meg, mint amit a helyszínelő észlelt.*

9. ábra

Mit látunk a képen?

Mélyégi és/vagy megosztott megismerés.⁴⁰

Forrás: A szerző saját archívumából

³⁸ A kritikai realizmus (filozófiai) képviselői szerint a hipotézisalkotás nem tudományos, hanem *pszichológiai* kérdés. A hipotézis addigi ismereteinkből, tudásunkból, ideáinkból egyszer csak „képként összeáll”. A tudomány csak ezt követően kap szerepet: segít *igazolni* vagy *elvetni* a hipotézist.

³⁹ Gondoljunk csak arra, hogy milyen asszociációknak adhat teret egy hosszasan megtervezett, speciális fotótechnikai eljárással készült, művészi fotó egy hirtelen „elkattintott” hobbiképhez képest.

⁴⁰ Mit látunk a képen? Egy vasrácsot és egy centit. Persze a kérdés lehet becsapós is. Vajon van jelentősége a színeknek vagy akár a számoknak? A kérdést akkor tekinthetjük értelmesnek, ha ismerjük a kontextust. A kontextustól függően a „piros póló” lehet ruhadarab vagy gépkocsi; a „fehér farmer” ugyancsak ruha vagy tipikus szereplő egy dél-afrikai bűnügyi hírből. Tehát mit látunk a kriminalisztikai kontextusba helyezett képen? Egyrészt a (kriminalisztikai) fényképészet szempontjából a kép bemutatja a nagy látószögű objektívekkel jellemző úgynevezett hordós torzítást: a centi felső fele valójában nem volt görbe, csak a képen látszik annak. Másrészt – ugyancsak a kriminalisztikai kontextus miatt – a rácson lévő nyomok is jelentősek. E nyomokon kitűnően elmagyarázható a szintekhez kötött megismerés: a laikus is észleli (főleg egy

A helyszín egy négydimenziós *feladvány*: van szélessége, hossza, mélysége és időbelisége. Sui generis valója,⁴¹ az összegyűjtött, előhívott nyomok a cselekmény *mentális reprezentációját* segítik. Filmes hasonlattal élve, ha a helyszínen rögzített *pillanatképeket* megfelelő módon *mozgófilmmé* rakjuk össze, megkezdődhet a (rekonstrukciós) vetítés. Már a kezdeti képsorokból feltűnhet, hogy a film vászna nem egyenletesen fehér és sima, a filmtekercs időnként kissé megakad. A film helyenként durva vágásokkal tarkított, és a vetített képre néha egy makacs légy is rárepül, zavarva a látottakat. S bár a film alapvetően dokumentarista alkotás, értelemszerűen nem a megtörtént teljes és pontos valóságot fogja mutatni, hanem a helyszíni adatok és percepciók alapján összerakott képeknek a helyszínelőben – ismeretei, képességei és intuíciói által – képzett tükröződését. És azt csak remélni lehet, hogy a valósághoz képest a *torzítás* mértéke minimális.

5.5. A heurisztikák és kognitív torzulások

Ha egy „rejtélyes” (azaz ritka és bonyolult együttállásokat tartalmazó) ügy kapcsán a nyomozó motiváltan, látókörét maximálisra tágítva, de az egyes releváns, apró részletek, adatok vizsgálata során mélyrehatóan jár el, ezáltal a lehetséges okok tárházát nem szűkíti a trivialitás szintjére, akkor a nyomozati iratok az abban szereplő mikrotársadalmi viszonyok korhű lenyomatát adhatják. Az egyes nyomozati cselekményekről készült jelentések, jegyzőkönyvek egy-egy olyan különálló *réteget* képezhetnek a múltból alkotott képnek, amely rétegek ismételt elemzése (rá- és visszahelyezése, oldalirányú elcsúsztatása, átszínezése) új fókuszpontokat hozhat elő, és akár a kép későbbi újraértelmezhetőségének lehetőségét is megteremti. A rendelkezésre álló krimináltechnikai lehetőségek, azok büntetőjogi relevanciája és felhasználhatósága rávilágíthat az adott kor természettudományokról alkotott világképére, a különböző tudományterületek kapcsolatára is. Az iratok mibenléte, fajtái, írott vagy képi volta, a szövegek nyelvi, retorikai

kriminalisztikakönyvben), hogy a rácson „ujjlenyomatok” vannak. A bűnügyi technikus valószínűleg felismeri, hogy valamilyen fizikai nyomkutató anyaggal előhívott tenyérnyom-töredék van a vasrácson. A szakértő pedig megállapítja, hogy a jobb tenyér kettes és hármas interdigitális területét látjuk. (A mutató- és középső ujj alatti területet úgy, hogy az ujjak lefelé álltak a nyomhagyáskor.)

⁴¹ Mitől lett egy *lakásból helyszín*? – fontos tehát megtalálni magának a helyszínné válásnak a feltételeit, okozati, funkcionális magyarázatait is.

elemzése, a vizuális információk (szemantikai) vizsgálata pedig „így nyomozunk mi” tükröt állíthat a hatóság képviselőinek. A tükör *mindkét* oldalának komplex analízise az interpretációk megértését segítheti elő. Ezek az interpretációk pedig a gondolkodó ember döntéseinek jegyeit viselik magukon. Ezek közül is az egyik legizgalmasabb kérdés az úgynevezett heurisztikák szerepe a döntéshozatalban. A szó eredete a görög *heuréka* (megtaláltam), ami ismerős lehet onnan, hogy állítólag Arkhimédész így kiáltott fel, amikor felfedezte a felhajtóerőt. A modern döntéselméletben azonban heurisztikának azokat a döntéshozatalt megkönnyítő eszközöket nevezzük, amelyek segítségével korlátozott számú információ birtokában, próbálkozások útján, a korábban megszerzett tapasztalatok felhasználásával jutunk el az eredményhez.

5.5.1. A heurisztikák fajtái és hibái

A kognitív pszichológiában az egyik kitüntetett kérdés a problémamegoldó gondolkodás tanulmányozása. A problémamegoldás módszereinek leírásakor szembeállították az algoritmikus és a heurisztikus gondolkodást. Az algoritmikus következtetés biztosítja a jól körülírt problémák helyes megoldását azzal, hogy szisztematikusan ellenőrzi az összes felmerülő megoldási lehetőséget. Az intuitív szinten mozgó, heurisztikus gondolkodás ezzel szemben leegyszerűsítő, nem szisztematikus eljárás, amely megpróbálja megtalálni a megoldás legrövidebb útját.

A 2002-ben közgazdasági Nobel-éremmel kitüntetett Daniel Kahneman Amos Tverskyvel – már a múlt század 70-es éveitől kezdődően – intenzíven foglalkozott az emberi előítéletekkel, feltárva a heurisztikák működésének alapjait. Két, nagy port felvert tanulmányukban azt bizonyították, hogy az emberek, amikor bizonytalan feltételek között kockázattal együtt járó döntéseket hoznak, szisztematikusan tévednek, másképpen fogalmazva, döntéseik nem racionálisak abban az értelemben, hogy nem mindig szolgálják saját (önző) érdekeik maximális érvényesülését.⁴² A rövid út tehát néha tévút, ami rossz eredményhez vezethet.

⁴² TVERSKY, Amos – KAHNEMAN, Daniel (1974): Judgment under uncertainty: heuristics and biases. *Science*, Vol. 185. No. 4157. 1124–1131. és TVERSKY, Amos – KAHNEMAN, Daniel (1981): The framing of decision and the psychology of choice. *Science*, Vol. 211. No. 4481. 453–458.

A megfelelő (számunkra hasznos) döntés meghozatalához elengedhetetlen, hogy előzetes helyzetmegítélést végezzünk. Ez valamiféle jóslást jelent: azt kell megítélnünk, hogy döntésünkkel milyen következmények bekövetkezésére számíthatunk. A jóslatot a valószínűség egy bizonyos szintjén hozzuk meg, azaz megbecsüljük a várható esemény vagy események bekövetkezésének valószínűségét. A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a matematikailag meghatározható valószínűségek és az egyéni- leg becsült (jósolt) értékek⁴³ között jelentős különbségek mutatkoznak, ezek a különbségek pedig valamiféle szabályosságok meglétére utalnak. Leegyszerűsítve: tévedéseink nem véletlenszerűek. Az előbb ismertetett szerzők tanulmányaikban a következő heurisztikákat azonosították.

5.5.1.1. *Reprezentativitás (representativeness)*

Számos döntési helyzetben a felmerülő probléma olyan kérdésekre vonatkozik, hogy egy esemény (A) milyen (B) kategóriába tartozik, vagy hogy milyen (B) folyamat hozza létre az (A) eseményt, illetőleg mi a valószínűsége annak, hogy az (A) esemény bekövetkezése (B) eseményt hoz létre. Ilyenkor az embereket az befolyásolja véleményük kialakításában, hogy (A) esemény milyen mértékben hasonlít (B) kategóriára, eseményre, azaz az (A) egyedi eset mennyire *reprezentálja* a (B) kategóriát, illetőleg folyamatot. Ha a hasonlóság nagy, akkor nagy valószínűséget tulajdonítanak annak, hogy (B) valóban az adott kategóriába, folyamatba tartozik. A hasonlóság megítélésében azonban nagyon sok a szubjektív tényező. Nagymértékben függ korábbi, megelőző tapasztalatainktól, ismereteinktől, értékrendszerünkötől. Hajlamosak vagyunk kevés számú tapasztalat (kis mintaszám) alapján általános érvényű következtetések levonására, ráadásul a jövőbeli eseményeket a jelen állapot alapján ítéljük meg, és hasonló tendenciát feltelezünk a jövőre nézve is.

Az események előzetes valószínűségével szembeni érzéketlenség klaszszikus példája az úgynevezett „zöld taxi – kék taxi” kérdéskör.⁴⁴ A szerzők tanulmányukban egy éjszakai, taxi által okozott balesetet követő helyszínelhagyásos (hit and run) példát elemeztek. Az előzetesen rendelkezésre álló adatok

⁴³ A szakirodalom szubjektív valószínűségnek nevezi.

⁴⁴ TVERSKY, Amos – KAHNEMAN, Daniel (1982): Evidential impact of base rates. In KAHNEMAN, Daniel – SLOVIC, Paul – TVERSKY, Amos eds.: *Judgement under Uncertainty: Heuristics and Biases*. Cambridge, Cambridge University Press. 153–160.

szerint a városban egy zöld és egy kék taxikat üzemeltető cég működik, autók százalékos aránya pedig 85:15. A szemtanú szerint az inkriminált taxi kék volt. A bizonyítási kísérlet során a tanú 80%-ban helyesen és 20%-ban tévesen azonosította a taxik színét. Kérdésként tették fel, hogy mekkora annak a valószínűsége, hogy a taxi valóban kék volt. Ha a kérdést a matematikai valószínűségi számítás szabályai szerint vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a tanúvallomás nélkül az *a priori* esély 15/85. A tanú, a bizonyítási kísérlet szerint 80/20 (likelihood) arányban ismerte fel helyesen a színeket, és vallomása alapján a kérdéses taxi kék volt. A Bayes-tétel alapján (T a szemtanút, Z a zöld taxis céget és K a kék taxis céget jelöli) az eredmény:

$$\begin{aligned} P(K|T)/P(Z|T) &= P(T|K) \times P(K) / P(T|Z) \times P(Z) \\ &= 0,8 \times 0,15 / (0,2 \times 0,85) = 12/17. \end{aligned}$$

Ebből következően:

$$P(K|T) = 12 / (12 + 17) = 0,41.$$

Tehát 41% annak a matematikai valószínűsége, hogy a taxi kék volt, azaz, hogy a tanú megbízható vallomást adott.

A példa alapján a megkérdezettek ugyanakkor a tanúvallomás megbízhatóságának arányát átlagosan 80%-ban adták meg, ami arra utal, hogy teljesen figyelmen kívül hagyták az első adatot, az autók színének relatív frekvenciáját.

Érdekes eredményt produkált az is, amikor a kutatók – a példa második részének adataiban – „a tanú kék taxit azonosított” mondatot a „tanú a taxi színét azonosította” mondatra változtatták, és megkérdezték, hogy mennyi a valószínűsége annak, hogy a tanú a taxit kéknek találta. Ebben az esetben a matematikailag helyes válasz 0,29, azaz 29%, a megkérdezettek viszont ezt a valószínűséget alulbecsülték, és átlagosan 15%-ban adták meg.

A megelőző adatok fontossága mellett, azok *oki szerepére* (causal base rate) azonban a tanulmány harmadik kísérlete hívja fel a figyelmet. Amikor a szerzők az első adatsort arra cserélték, hogy „a két taxitársaság taxijainak száma közel egyenlő, de a taxis baleseteket 85%-ban zöld, 15%-ban pedig kék taxik okozzák”, akkor a matematikailag helyes válaszhoz (41%) jóval közelebbi, korrekt becslések (átlagosan 60%-ot mondtak a megkérdezettek) születtek.

5.5.1.2. Hozzáférhetőségi heurisztika (*accessibility*)

Egyes helyzetekben hajlamosak vagyunk az események bekövetkezésének valószínűségét aszerint megítélni, hogy milyen könnyen tudunk az adott eseményekre az emlékezetünkben példákat felidézni. Ezért a példák mindig beszédesebbek, mint a statisztikai adatok, az információk frissessége, érdekessége pedig – növelve a valószínűséget – gyakoriságnak tetszik. Klasszikus példa erre, hogy aki már átélt valamilyen közlekedési balesetet, hasonló baleset bekövetkezésének lehetőségét sokkal valószínűbbnek tartja, mint aki csak hallott ilyenről.

5.5.1.3. Lehorgonyzás és igazítás (*Anchoring and adjustment*)

Az emberek agyában vannak „fix” viszonyítási pontok, és e „horgonyokhoz” képest mérlegelik azt, hogy valami olcsó vagy drága, időigényes vagy időben gyors és hatékony, hogy közel van vagy messze. Ezek a horgonyok mesterségesen és manipulatíván is kivethetők. Egy gyakran megismételt kísérletben a homogén összetételű résztvevőket két csoportra szedték, és azt kérték tőlük, hogy „írjanak le egy számot, hogy hány méter magas a világ legmagasabb fája, a mamutfenyő”. A kérdést azonban egy kis trükkel fűszerezve tették fel. Az egyik csoporttól azt kérdezték, hogy a mamutfenyő mennyivel alacsonyabb/magasabb, mint 80 méter, a másiktól meg azt, hogy mennyivel alacsonyabb/magasabb, mint 150 méter. Bár a válaszok jelentősen szórtak, a csoportválaszok átlagainak aránya nagyjából megegyezett a „horgonyok” arányaival: ahol duplamagasan dobták ki a horgonyokat, ott duplaakkorák lettek az átlagos válaszok is.⁴⁵

A becslések meghozatalakor az emberek egy olyan kezdeti értékből indulnak ki, amit vagy a probléma megfogalmazása, vagy valamilyen saját kalkuláció alapján igaznak vélnék. Ehhez az értékhez igazítják aztán hozzá későbbi becsléseiket, de ez az igazítás általában elégtelen. Ennek a fajta becslésnek a másik eredménye, hogy különböző kiindulópontok különböző eredményekhez vezetnek.

⁴⁵ KRÉMER Balázs (2016): Csőlátásaink, beszorultságaink, manipuláltságaink – avagy: segítettek, segítség és társadalompolitika új megvilágításban. *Esély*, 27. évf. 1. sz. 78–115. A szerző reflexiója David Kahneman *Gyors és lassú gondolkodás* (HVG, 2013) című könyvéről.

5.5.1.4. Bizonyossági hatás (*Certainty effect*)

Sok esetben igen fontos lenne, hogy az emberek jól felismerjék, mennyit is tudnak. Ha úgy gondolják, hogy sokat, megalapozatlanul magabiztosak ítéleteikben. Ez a hiba azt eredményezi, hogy túl hamar abbahagyják az információkeresést és a gondolkodást, az egészséges kételyt elhallgattatják, és elhamarkodottan hozzák meg döntéseiket. A túlzott vagy túl kevés magabiztosság nem függ az intelligenciától, sőt, ez a hibaszakértőknél is előfordul. A tapasztalat azonban nem szünteti meg a túlzott bizonyosságot. A túlzott magabiztosságot tanulással meg lehet ugyan változtatni, de a hatása rövid, és csak arra a témára terjed ki, amelyre a tréning maga vonatkozott.⁴⁶ A bizonyossági hatás másik vetülete, hogy az emberek túlértékelik a bizonyosnak tekintett következményeket a pusztán valószínűekkel szemben. Ennek az a következménye, hogy a „biztos” eredményeket az emberek bizonyos határok között még akkor is preferálják a bizonytalanokkal szemben, ha azok várható értéke egyértelműen kisebb, mint a bizonytalanoké.

10. ábra

Mi olvasható a képen?⁴⁷

Forrás: <http://applying-lean.com/paris-in-the-spring/> (A letöltés dátuma: 2018. 01. 02.)

⁴⁶ FARAGÓ Klára (2002): Hogyan jut érvényre az intelligencia a gyakorlatban? (A döntépszichológia nézőpontja). *Magyar Pszichológiai Szemle*, 57. évf. 1. sz. 229–246.

⁴⁷ A perceptuális és kognitív „shortcut” tipikus példája, hogy a szöveget elsőre általában „Paris in the Spring”-nek olvassák. DROR, Itiel E. – FRASER-MACKENZIE, Peter A. (2009): Cognitive Biases in Human Perception, Judgment and Decision Making: Bridging Theory and the Real World. In Rossmo, D. Kim ed.: *Criminal Investigative Failures*. Boca Raton, CRC Press. 61.

5.5.1.5. Keretezés (Framing)

Lényege, hogy a válaszokat érdemben befolyásolja a kérdésfeltevés módja és mikéntje. Gondoljuk csak el, hogy mennyit töprengenénk a válaszon és hogyan döntenénk egy olyan esetben, ha a műtétünk előtt az orvos azt a prognózist adná, hogy ilyen műtétek esetén 95% a túlélés aránya, és mennyi időt hezitálnánk és esetlegesen miként döntenénk, ha azt mondaná az orvos, hogy a halálozás ilyen műtétekkor 5% körüli. A keretezési hatás különlegesen fogékonyra tesz a manipulációkra, hiszen a megfogalmazástól függ az, hogy valamit nyereségnek vagy veszteségnek fogunk-e fel. Mivel a nyereség esetén kockázatkerülők, a veszteség esetén pedig kockázatvállalók vagyunk, a mindennapokban ügyes üzletkötők gondoskodnak arról, hogy nyereségnek fogjuk fel azt, amikor nem árengedményt, hanem további vásárlás esetén realizálódó visszatérítést kínálnak.

A keretezés és a megelőző ismeretek emlékeztető hatását Loftus és Palmer egyetemistákon vizsgálta.⁴⁸ A kétrészes kísérlet első részében 45 hallgatóval megnéztettek egy rövidfilmet egy balesetről, majd egy kérdőívet töltek ki a látottakkal kapcsolatban. Az egyik (úgynevezett kritikus) kérdésnél a hallgatóknak meg kellett becsülniük a két autó sebességét, amikor egymásnak ütköztek. A vizsgálati személyeket öt csoportba osztották. Az egyes csoportoknak a kérdésben a két autó balesetszerű „találkozását” más-más intenzitású szóval fogalmazták meg: *érintkeztek, koccantak, meglökték egymást, összeütköztek, egymásba rohantak*. Attól függően, hogy a kutatók milyen intenzitású igét használtak, jelentősen eltérő válaszok születtek. Azok a résztvevők, akik a nagyobb sebességet sugalló kérdést kapták, nagyobb sebességet becsültek. A kísérlet második része, nagyobb létszámú csoporton, hasonlóan történt. A 150 fős vizsgálati kört három részre osztották. 50 fő az előző kérdést az *ütköztek*, 50 fő az *egymásba rohantak* igével kapta meg. A szintén 50 fős kontrollcsoportnál ez a kérdés nem szerepelt. A hallgatóknak a kritikus kérdést azonban csak egy héttel később tették fel, amikor a film újranézése nélkül megkérdezték őket, hogy láttak-e üvegcserepeket a baleset helyszínénél? Azok közül a hallgatók közül, akiknél a kérdésben az *egymásba rohantak* ige szerepelt, több mint kétszer annyian vélték üvegcserepeket látni a balesetnél, noha ilyen a filmen nem volt. A legkevesebb fals pozitív válasz

⁴⁸ LOFTUS, Elizabeth F. – PALMER, John C. (1974): Reconstruction of automobile destruction: An example of the interaction between language and memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, Vol. 13. No. 5. 585–589.

a kontrollcsoportnál született.

Az elmúlt évtizedekben a pszichológusok, közgazdászok és marketingesek több tucat ilyen heurisztikát és becslési hibát azonosítottak. A heurisztikákkal kapcsolatban az 1980-as, 1990-es években élénk vita bontakozott ki. Az ellentábor számos érvet sorakoztatott fel az emberi racionalitás védelmében. Mára már a heurisztikák leírásával foglalkozó kutatások némiképpen háttérbe szorultak, a kutatók inkább arra törekednek, hogy a döntésekkel kapcsolatos kutatások megállapításait, azaz az ítéletalkotási torzítások jelenlétét a valóságban is tetten érvék, jelentőségét gyakorlati problémákra, életszerű helyzetekre alkalmazzák.

5.6. Kognitív hibák a nyomozásban

Fontosnak tartjuk leszögezni, hogy kognitív hibákat nemcsak a döntéshozatal során, hanem már a percepcióban is véthetünk. Talán legismertebb közülük az akaratlan vakság (inattentional blindness), amely a „láthatatlan gorilla” kísérlet⁴⁹ révén kapott nagy publicitást. A kísérlet során az alanyok azt a feladatot kapták, hogy számolják meg a kosárlabdapasszokat egy videófelvételen. Miközben feszülten figyelték és számolták az átadások számát, egy gorillajelmezes lány jött be a játéktérre, megdöngötte a mellkasát, majd kiment. A kísérleti személyek csaknem fele nem vette észre a gorillát! (Csaknem hasonló eredmény született egy hazai, tisztjelölt hallgatókkal végzett kísérlet alkalmával is.⁵⁰) A jelenség magyarázata lehet, hogy a várakozásainktól eltérő dolgokra nem figyelünk oda, azaz sztereotípiákban gondolkodunk. Ennek a büntetőeljárásban jelentkező veszélyeire már magyar szerző is felhívta a figyelmet.⁵¹

2004-ben – 911 (!) nappal a 2001. szeptember 11-i New York-i terror-támadást követően – a madridi helyiérdekű vasúthálózaton összehangolt

⁴⁹ CHABRIS, Christopher. F. – SIMONS, Daniel J. (2011): *A láthatatlan gorilla, avagy hogyan csapnak be minket az érzékeink*. Budapest, Magnólia. 16–18.

⁵⁰ ANGYAL Miklós – BEZSENYI Tamás – BÓI László – FARKASNÉ HALÁSZ Henrietta – GIRHINY Kornél – NYITRAI Endre – TIRTS Tibor (2017): Tisztjelölt hallgatók a kriminalisztikai megismerés startkövénél. (Egy szimulált baleset tanulságai.) *Magyar Rendészet*, 17. évf. 2. sz. 27–66.

⁵¹ BATTÁ Júlia Dóra (2017): Sztereotípiák szerepe a büntetőeljárásban. *Büntetőjogi Szemle*, 2. sz. 38–46. Elérhető: http://ujbtk.hu/wp-content/uploads/2017/12/BJSZ_201702_38-46_BattaJulia.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 10. 12.)

robbantássorozat történt. Az FBI egyik szenior daktiloszkópai szakértője a Madridban talált táskában lévő detonátorról rögzített ujjnyomot azonosnak véleményezte az USA-ban élő, muszlim vallásra áttért, katonai múlttal rendelkező Brandon Mayfield ujjnyomával. Az azonosságot két további szenior szakértő is megerősítette, sőt, a védelem kérésére kirendelt független igazságügyi ujjnyomszakértő is megerősítette. A szakértők – az azonosság valószínűségének firtatásakor – 100%-os bizonyosságot deklaráltak. Amikor kiderült, hogy az ujjnyom valójában az algériai Ouhmane Daoud-é,⁵² és az azonosítások hibásak voltak, az FBI és az Igazságügyi Minisztérium vizsgálati jelentései megállapították, hogy a téves azonosításban a megerősítési torzítás (confirmation bias) és a körkörös érvelés (circular reasoning) is jelentős szerepet játszott.⁵³ A megerősítési torzítás az embereknek azon hajlandósága, hogy azokat az információkat részesítik előnyben, amelyek igazolják saját előfeltételezéseiket vagy hipotézisüket, tekintet nélkül az információ igaz vagy nem igaz voltára. A torzítások különösen az emocionálisan jelentős kérdéseknél jelennek meg, és a már megerősödött, igaznak tartott kognitív tartalmak esetén. A körkörös érvelés mint hamis logika klasszikus példája Waltontól származik:⁵⁴

Wellington Új-Zéland fővárosa.
Ezért Wellington Új-Zéland fővárosa.

Mint látható, a premissza és a következtetés is igaz, ennek megfelelően az érvelés deduktíve helyesnek tűnik. Ennek ellenére ez a körkörös érvelés csalóka és hamis, hiszen a premissza és a következtetés nem különbözik egymástól.

Jelen esetben a New York-i események utáni felfokozott muszlimellenesség, Mayfield muszlim vallása, katonai múltja, a robbantások miatti emocionális túlfűtöttség és az egymást erősítő szakértői vélemények együtthatása csaknem helyrehozhatatlan justizmordhoz vezetett.

A heurisztikák, kognitív torzítások átszövik életünket, és ott lappanganak döntéseink mögött. Nem arra kell törekednünk, hogy a mindennapok

⁵² ZABELL, Sandy L. (2005): Fingerprint Evidence. *Journal of Law and Police*, Vol. 3. No. 15. 148–151.

⁵³ DROR–FRASER–MACKENZIE 2009, 61.

⁵⁴ WALTON, Douglas N. (1984): *Logical Dialogue-Games and Fallacies*. Lanham, University Press of America. 13.

során megpróbáljunk eltérni tőlük, a kulcs inkább az, hogy ismerjük ezeket a lélektani folyamatokat, és képesek legyünk megfelelően és tudatosan használni, ha kell, mögé látni és legfőképpen komplexen gondolkodni. Különösen fontos ez a büntető eljárásjogban, ahol a tét, hogy ilyen feltételek mellett is minél pontosabban tudjuk feltárni és megítélni az igazságot.⁵⁵

Felhasznált irodalom

- ACKERMANN, Rolf – CLAGES, Horst – ROLL, Holger (2011): *Handbuch der Kriminalistik. Kriminaltaktik für Praxis und Ausbildung*. 4. Auflage. Stuttgart, Boorberg.
- ACZÉL Balázs (é. n.): *Mérhető-e az intuíció?* Elérhető: www.mipszi.hu/cikk/140415-merheto-e-intuicio (A letöltés dátuma: 2016. 09. 02.)
- ANDERSON Michael C. – OCHSNER, Kevin E. – KUHL, Brice – COOPER, Jeffrey – ROBERTSON, Elaine – GABRIELI, Susan W. – GLOVER, Gary H. – GABRIELI, John D. E. (2004): Neural Systems Underlying the Suppression of Unwanted Memories. *Science*, Vol. 303. No. 5655. 232–235.
- ANGYAL Miklós – BEZSENYI Tamás – BÓI László – FARKASNÉ HALÁSZ Henrietta – GIRHINY Kornél – NYITRAI Endre – TIRTS Tibor (2017): Tisztjelölt hallgatók a kriminalisztikai megismerés startkövénél. (Egy szimulált baleset tanulságai.) *Magyar Rendészet*, 17. évf. 2. sz. 27–66.
- ATKINSON, Richard C. – SHIFFRIN, Richard M. (1968): Human Memory: A Proposed System and its Control Processes. *Psychology of Learning and Motivation*, Vol. 2. 89–195.
- ATKINSON, Rita L. – ATKINSON, Richard C. – SMITH, Edward E. – BEM, Daryl J. – NOLEN-HOEKSEMA, Susan (1999): *Pszichológia*. Budapest, Osiris.
- BADDELEY, Alan D. – HITCH, Graham (1974): Working Memory. *The Psychology of Learning and Motivation*, Vol. 8. 47–89.
- BADDELEY, Alan D. (1992): Working memory. *Science*, Vol. 255. No. 5044. 556–559.
- BATTA Júlia Dóra (2017): Sztereotípiák szerepe a büntetőeljárásban. *Büntetőjogi Szemle*, 2. sz. 38–46. Elérhető: http://ujbtk.hu/wp-content/uploads/2017/12/BJSZ_201702_38-46_BattaJulia.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 10. 12.)

⁵⁵

ELEK Balázs (2014): Az igazság feltárása a büntetőeljárásban. In ELEK Balázs – HÁGER Tamás – TÓTH Andrea Noémi szerk.: *Igazság, ideál és valóság. Tanulmányok Kardos Sándor 65. születésnapja tiszteletére*. Debrecen, DE ÁJK Büntető Eljárásjogi Tanszék. 50–74.

- BORDWELL, David (1989): A Case for Cognitivism. *Iris. Revue de théorie de l'image et du son – A journal of theory on image and sound*. Vol. 7. No. 9. 11–40. Elérhető: www.c3.hu/scripta/metropolis/9804/bordwell.htm (A letöltés dátuma: 2015. 06. 09.)
- BOROS János (2004a): A kognitív tudomány esélyei. *Magyar Tudomány*, 49. köt. 11. sz. 1269–1276.
- BOROS János (2004b): Jogpszichológia és kriminálpszichológia. *Belügyi Szemle*, 52. évf. 6. sz. 5–19.
- BUDA Béla (2006): *Empátia – a beleélés lélektana*. Budapest, Urbis.
- CHABRIS, Christopher. F. – SIMONS, Daniel J. (2011): *A láthatatlan gorilla, avagy hogyan csapnak be minket az érzékeink*. Budapest, Magnólia.
- CHOMSKY, Noam (1959): A review of B. F. Skinner's verbal behaviour. *Language*, Vol. 35. No. 1. 26–38.
- COHEN, Jonathan (2014): Perceptual Constancy. In MATTHEN, Mohan ed.: *The Oxford Handbook of Philosophy of Perception*. Oxford, Oxford University Press.
- DAVIS, Mark. H. (1980): A Multidimensional Approach to Individual Differences in Empathy. *The Journal Supplement Abstract Service Catalogue to Selected Documents in Psychology*, Vol. 10, No. 3, 85–104. Elérhető: http://www.uv.es/~friasnav/Davis_1980.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 06. 30.)
- DESCARTES, René (1994): *A lélek szenvedélyei*. Budapest, Ictus.
- DOYLE, Arthur C. (2004): *A bitorvörös dolgozószoba*. Budapest, Sensus.
- DROR, Itiel E. – FRASER-MACKENZIE, Peter A. (2009): Cognitive Biases in Human Perception, Judgment and Decision Making: Bridging Theory and the Real World. In ROSSMO, D. Kim ed.: *Criminal Investigative Failures*. Boca Raton, CRC Press.
- ELEK Balázs (2014): Az igazság feltárása a büntetőeljárásban. In ELEK Balázs – HÁGER Tamás – TÓTH Andrea Noémi szerk.: *Igazság, ideál és valóság. Tanulmányok Kardos Sándor 65. születésnapja tiszteletére*. Debrecen, DE ÁJK, Büntető Eljárásjogi Tanszék. 50–74.
- ESTEFÁNNÉ Varga Magdolna – DÁVID Mária – HATVANI Andrea – HÉJJA-NAGY Katalin – TASKÓ Tünde (é. n.) *Pszichológia elméleti alapok*. Elérhető: http://old.ektf.hu/hefoppalyazat/pszielmal/a_problmamegold_gondolkodst_befolyosol_tnyezk.html (A letöltés dátuma: 2016. 07. 14.)
- FARAGÓ Klára (2002): Hogyan jut érvényre az intelligencia a gyakorlatban? (A döntépszichológia nézőpontja.) *Magyar Pszichológiai Szemle*, 57. évf. 1. sz. 229–246.
- FISCHER, Ronald P. – GEISELMAN, Edward R. (1992): *Memory-Enhancing Techniques for Investigative Interviewing: The Cognitive Interview*. Springfield, Charles C. Thomas.

- GOLEMAN, Daniel (1995): *Emotional Intelligence*. New York, Bantam Books.
- JÓZSEF István (é. n.): *Fejlődépszichológia. A képzelet*. Elérhető: http://janus.ttk.pte.hu/tamop/kaposvari_anyag/jozsef_istvan/index.html (A letöltés dátuma: 2016. 08. 29.)
- KERTÉSZ Imre (1965): *A kihallgatási taktika lélektani alapjai*. Budapest, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó.
- KRÉMER Balázs (2016): Csólátásaink, beszorultságaink, manipuláltságaink – avagy: segítettek, segítség és társadalompolitika új megvilágításban. *Esély*, 27. évf. 1. sz. 78–115.
- LOFTUS, Elizabeth F. – PALMER, John C. (1974): Reconstruction of automobile destruction: An example of the interaction between language and memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, Vol. 13. No. 5. 585–589.
- MÜNNICH Iván (2006): Kriminálpszichológia. In BAGDY Emőke – KLEIN Sándor szerk.: *Alkalmazott pszichológia*. Budapest, Edge 2000.
- NÁNAY Bence (2004): Az intencionalitás teleologikus magyarázata és a funkcionális meghatározatlanság problémája. In GERVAIN Judit – PLÉH Csaba szerk.: *A láthatatlan megismerés*. Budapest, Gondolat. 165–174.
- NEISSER, Ulric (1984): *Megismerés és valóság*. Budapest, Gondolat. 206.
- OLÁH Attila (2006): *Pszichológiai alapismeretek*. Budapest, Bölcsész Konzorcium.
- PAUER Imre (1907): *A logika alaptanai*. Budapest, Franklin-Társulat.
- PÁSZTOR Attila – MITYÓK Csaba – NÉMETH Ferenc (2009): A rendvédelmi bűnügyi pszichológiai tevékenység szakmai protokollja. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, 10. köt. 251–255.
- PLÉH Csaba (1998): *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Budapest, Balassi.
- PLÉH Csaba (2013): *A megismeréstudomány alapjai. Az embertől a gépig és vissza*. Budapest, Typotex.
- PLÉH Csaba – GULYÁS Balázs (2003): Mitől kognitív és mitől idegtudomány? In PLÉH Csaba – GULYÁS Balázs – KOVÁCS Gyula szerk.: *Kognitív idegtudomány*. Budapest, Osiris.
- POLANYI, Michael (1958): *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*. Chicago, University of Chicago Press.
- TULVING, Endel (1974): Cue-Dependent Forgetting: When we forget something we once knew, it does not necessarily mean that the memory trace has been lost; it may only be inaccessible. *American Scientist*, Vol. 62. No. 1. 74–82.
- TVERSKY, Amos – KAHNEMAN, Daniel (1974): Judgment under uncertainty: heuristics and biases. *Science*, Vol. 185. No. 4157. 1124–1131.
- TVERSKY, Amos – KAHNEMAN, Daniel (1981): The framing of decision and the psychology of choice. *Science*, Vol. 211. No. 4481. 453–458.

- TVERSKY, Amos – KAHNEMAN, Daniel (1982): Evidential impact of base rates. In KAHNEMAN, Daniel – SLOVIC, Paul – TVERSKY, Amos eds.: *Judgement under Uncertainty: Heuristics and Biases*. Cambridge, Cambridge University Press. 153–160.
- WALTON, Douglas N. (1984): *Logical Dialogue-Games and Fallacies*. Lanham, University Press of America.
- WEINER, Irving. B. – HESS, Allen K. eds. (2006): *The Handbook of Forensic Psychology*. Hoboken, John Wiley & Sons.
- ZABELL, Sandy L. (2005): Fingerprint Evidence. *Journal of Law and Police*, Vol. 3. No. 15. 148–151.

Vákát oldal

Összegzés

A kriminalisztika az ezredforduló idejére ostrom alá került. Ennek oka az volt, hogy számos alkalmazott eljárás nem rendelkezett validáltsággal, az egymástól eltérő vizsgálati módszerekből különböző eredmények származtak, a kriminalisztikai, forenzikus szakértők pedig még az azonos eredményeket is különbözőképpen értelmezték és véleményezték. Hiányzott (legalábbis több területen) a módszerek standardizációja, az egyes eljárások és forenzikus intézmények akkreditációja. A krízis gyökere ugyanakkor leginkább az egyedi azonosítás (individualizáció) episztemológiai alapjai kimunkálásának hiányosságáiban keresendő. Az elmúlt évtizedek eredményei, a változó kulturális és jogi környezet egy, az abszolút igazságot kereső eljárástól, a processzuálisan igazságos bizonyításon át, az akkreditált eszközökkel és módszerekkel történő bizonyításig eljutó ívet rajzolt a kriminalisztika tudományának horizontjára. Ez az ív több paradigmát is megdöntött vagy megdönteni látszik: a *leibnizi* „a dolgok csak önmagukkal azonosak” posztulátumtól elértünk ennek *wittgensteini* tagadásáig, majd *Cole* antitéziséig, miszerint az egyediség semmivel sem több annál, mint amit ez alatt értünk.

Új, az igazságszolgáltatásban felhasználható kriminalisztikai, forenzikus módszerek klasszikusan két úton jöhetnek létre. Az egyik, hogy a társadalmi változások addig nem létező (például jogi jellegű) igények megjelenéséhez vezetnek, amelyekre reagálva tudományos válaszkérés indul. A másik lehetőség, hogy a természettudomány olyan lehetőségek előtt nyitja meg a kapukat, amelyekhez jogi felhatalmazás, jogi garanciák kellenek. Azaz a tudományos, technikai fejlődés morális, jogi kereteket (is) érint. Utóbbi példázhatja a klónozás vagy az emberi utód nemének megválasztása (mint „technikailag” elérhető lehetőség) körül kialakult társadalmi vita, míg az előbbi helyzet állt elő a személyazonosító okmányok nélkül érkező bevándorlók milliói kapcsán. Milyen tudományos megoldás adható erre a rapidan kialakult társadalmi helyzetre?

A kriminalisztika és a forenzikus tudományok szinergiában változnak, fejlődnek együtt az aktuális társadalmi és jogi elvárásokkal, megfogalmazódó igényekkel. A 20. század végén az igazságügyi DNS-technológia áttörést jelentett a tudományos igényű azonosításban. Gyakorlati jelentősége mellett azonban a bizonyítás egy új, addig nem ismert dimenziója is megjelent. Az inkriminált (genetikai) nyom ugyanis nemcsak hogy vizuálisan nem látható, hanem adott formában tulajdonképpen nincs is. A DNS-molekula forenzikus érdeklődésre számot tartó szakaszának vizsgálatára semmiféle mikroszkóp nem alkalmas, így megismerésére modelleket alkotunk, és egy kromatogram „görbületeiből” fejezzük ki meglétét vagy hiányát, amelyekből aztán matematikai, statisztikai módszerekkel mondjuk ki a verdiktet. A DNS vizsgálati módszereinek megjelenésével a vonatkozó klasszikus kriminalisztikai megállapítások (és az igazságügyi szakértés) paradigmáit is újra kellett gondolni. Az igazságügyi genetikai szakértésben bevezetett, Bayes-elvű hipotézistesztelésen alapuló statisztikai interpretáció ugyanis alapjaiban értékelte újra a klasszikus kriminalisztikai szakértői véleményekkel szemben támasztott jogalkalmazói elvárásokat.

Az örökítőanyag mellett említést kell tennünk korunk egyik legnagyobb (kriminalisztikai) kihívásáról, a kiberbűnözésről is. Az internet az elmúlt évtizedben egyre inkább elérhetővé vált a számítógép-tulajdonosok számára, és napjainkra a fejlett és fejlődő országokban élők mindennapi életének része lett. A világháló, szemben a korábbi kommunikációs formákkal, nemcsak gyors és nagy távolságokon keresztül, közvetlen adatátvitelre képes, de egyúttal többoldalú, interaktív kapcsolatot valósít meg a résztvevők között. Az internetes biztonság létrehozásában – a megelőző intézkedéseken túl – nagyon fontos szerep jut a bűnüldözésnek is. A digitális adat és a digitális bizonyíték megjelenése a büntetőeljáráshoz új kihívások elé állította a nyomozó hatóságokat, új ismereteket, újfajta gondolkodást és – a technikai jártasság mellett – speciális infrastruktúrát követelve tőlük. A kiberterrorizmus és az internet „sötét oldalának” erői elleni küzdelemben pedig a valós világunk és a DNS biológiai mátrixa mellett a virtuális tér is csatatérre vált, ahol – sokszor még ismeretlen vagy kidolgozatlan szabályok között – a nyomozóknak újfajta gondolkodásmódra és folyamatosan megújuló taktikai ismeretekre van szüksége az egyén és a társadalom biztonsági igényeinek kielégítéséhez és az eredményes felderítéshez.

A kognitív képességek az életünk során fejlődnek ki. Vegyünk például egy sakktablát, rajta egy bonyolult állással. Ezt egy újszülött (elmosódott) valaminek, egy kisgyerek játékszernek, egy laikus felnőtt már sakknak látja. A kezdő sakkozó érzi, hogy ez egy bonyolult állás, egy profi nagymester pedig tudja, hogy fehér két lépésből mattot kap. Kérdés, hogy ahhoz, hogy tudjuk, a fehér két lépésből mattot kap, elég-e az, hogy sokat sakkozzunk. Ha a kriminalisztika nyelvére lefordítjuk mindezt, egy véres ujjnyom, egy elmosódott lábnyom, egy lőfegyverből kivetődött hüvely a keresztüllátás illúzióját keltik. Ismert lehet az effektus a CSI-filmekből, amikor a rendező – a tárgyhoz köthető, a helyszínelő főhős elméjébe bevillanó, a cselekményt gondolatban rekonstruáló – betétképsorral segíti a nézőt, hogy bemutassa, miként fogta meg a tettes véres kezével a kilincset, hogyan csúszott el a lábnyom gazdája a linóleumon, vagy hogyan, honnan röppent a hüvely az adott helyre. Persze a rutinos filmnézőnek mindez nem kell, ő látja, látta volna az inzert, azaz segítség nélkül is az eseménysort. Ez már a képi érzékelésnél magasabb szint: ez a reprezentáció, amikor a kép ismereteink általi tartalmat kap, azért, hogy – majd a folyamat végén – az absztrakciónak lehetőséget biztosítson.

Kiválasztani, hogy a körülöttünk lévő rengeteg információból mi a lényeges, állandó tanulást feltételez. Hiszen ahhoz, hogy megtanulhassunk valamit, már ismernünk kell valami mást. De talán még ez – a rengeteg tanult ismeret, empiria – sem elég. A mentális, intellektuális képességek, a kreativitás hasonlóan fontosak és alapvetőek, amelyeket a kriminalisztikával behatóan foglalkozók kiválasztásánál figyelembe kellene venni. Egy bűncselekmény helyszínének jelentése, a megtörtént események információtartalma legtöbbször a társadalmi konvencióknak megfelelően épül fel, hiszen a valós élet pillanatát, pillanatait mutatja. Ezek a konvenciók sokszor szimbolikusak, nota bene különböző társadalmi konvenciók különböző szimbolikával és jelentéssel bírnak. Gondoljunk csak például arra, hogy miért kellhet speciális ismeretekkel rendelkező nyomozókat bevonni külföldi (például kínai, japán, orosz), szervezett bűnözői csoportok által elkövetett, életellenes bűncselekmények felderítéséhez?

Úgy véljük tehát, ha a kriminalista nyomozó a helyszínelő tevékenysége során a mechanikus munka vagy éppen a technika mellett „egy kicsit” a szemantikával is foglalkozik, érti és alkalmazni tudja a kognitív szemléletből eredeztethető additív ismereteket, akkor sikeresebbé teheti a nyomozást, a bizonyítást, a büntető igazságszolgáltatást.

A klasszikus kognitivizmust az egyszerűség kedvéért a funkcionalizmussal lehet azonosítani. Ez azt mondja, hogy az elme valamiféle szoftver az agy számára. És ha ezt elfogadjuk, akkor abból az következik, hogy a kriminalisztikai elméletek újragondolásával, az ismeretelmélet fejlődésének bemutatásával, a tanulságos kriminalisztikatörténeti esetekkel, valamint a kognitív tudományokba történt bepillantásokkal és példáinkkal igazából nem tettünk mást, mint egy újabb verzió feltelepítésével frissítettük azt a szoftvert. Sikeres újraindítást!

Vákát oldal

A Dialóg Campus Kiadó a Nemzeti Közszolgálati Egyetem
könyvkiadója.

Nordex Nonprofit Kft. – Dialóg Campus Kiadó
www.dialogcampus.hu
www.uni-nke.hu
1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Telefon: (30) 426 6116
E-mail: kiado@uni-nke.hu

A kiadásért felel: Petró Ildikó ügyvezető
Felelős szerkesztő: Karácsony Fanni
Olvasószerkesztő: György László
Korrektor: Szabó Ilse
Tördelőszerkesztő: Gyapjas Anikó
Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Simon László vezérigazgató

ISBN 978-615-6020-05-5 (nyomtatott)
ISBN 978-615-6020-06-2 (PDF)
ISBN 978-615-6020-07-9 (EPUB)

A *kognitív tudomány* meghatározást a pszichológia, a nyelvészet, az antropológia, a filozófia (esztétika) és a mesterséges intelligencia (az utóbbi időkben a mesterséges intuíció!) egygé olvadt formájával szokták azonosítani. A könyv címében szereplő *kognitív* jelző egy olyan megközelítési mód, amelyet – szándékaink szerint – fogalmi keretnek szántunk, amellyel ennek a terjedelmes szakirodalommal rendelkező tudományterületnek az eredményeit próbáltuk a kriminalisztika képlékeny határú territóriumához hozzágondolni. Ezzel kiemelt célunk, hogy bemutassuk a kognitivizmusnak – mint egyfajta magasabb megismerés tárgyköreinek (úgy mint gondolkodás, logika, problémamegoldás stb.) – a kriminalisztika illetékességi területén való létjogosultságát, ezáltal hitet tegyünk a *kognitív kriminalisztika* mint terminológia életképessége mellett.

A kiadvány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001
„A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés”
című projekt keretében jelent meg.

SZÉCHENYI

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTTÉS A JÖVŐBE